

КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН
УЛУТТУК ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫ

Ч. АЙТМАТОВ АТЫНДАГЫ
ТИЛ ЖАНА АДАБИЯТ ИНСТИТУТУ

«ЭЛ АДАБИЯТЫ» СЕРИЯСЫ

БААТЫРДЫК ЖОМОКТОР

33-ТОМ

Академик **Абдылдажан Акматалиевдин**
жалпы редакциясы астында

Түзгөн
Гүлбара Орозова

БИШКЕК
«ТУРАР» – 2018

УДК
ББК

Кыргыз Республикасында 2014–2020-жылдары мамлекеттик тилди өнүктүрүүнүн жана тил саясатын өркүндөтүүнүн улуттук программасы боюнча Кыргыз Республикасынын Президентинин Жарлыгынын (2014-ж. 2-июнь, № 119) жана Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн токтомунун (2015-ж. 6-апрель, № 151) негизинде жарык көрдү.

Басмага Ч. Айтматов атындагы Тил жана адабият институтунун Окумуштуулар кеңеши тарабынан сунуш кылынды.

Редкеңеш:

*Акматалиев А.А.
Байгазиев С.
Жайнакова А.Ж.
Маразыков Т.*

*Мусаев С.Ж.
Садыков Т.
Токтоналиев К.Т.
Эркебаев А.Э.*

«Эл адабияты» сериясы. 33-том: Баатырдык жомоктор /Түз. Г. Орозова. – Б.: «Турар», 2018. – 520 б.

ISBN

Баатырдык жомоктор биринчи жолу түзүлүп, өзүнчө жыйнак болуп чыгып жатат.

Бул жыйнак баатырдык жомоктор деген түрдүн, жаңы форманын жаралышы, өнүгүшү, айтуучулук өнөрдөгү индивидуалдуулук чыгармачылык сыяктуу илимий-теориялык проблемаларды изилдөөгө фактылык материал болуп берет.

Ал эми мында жарык көргөн тексттер окурмандардын, филологдордун кеңири чөйрөсүнө сунуш кылынат.

УДК
ББК

ISBN

© КРУИА, 2018
© «Турар», 2018

БААТЫРДЫК ЖОМОКТОР

Кыргыз фольклор таануу илиминде изилденгенге караганда изилдене элек проблемалар арбын. Бир эле жанрдын көптөгөн аспектилери, карала турган проблемалары бар. Ошолордун бири бул – баатырдык жомоктор.

Баатырдык жомоктор жөө жомоктор менен эпикалык ири чыгарманын өсүш жолундагы баскычта турган өзүнчө түр болуп эсептелет. Тактап айтканда, жаңы форманын жаралышы, андагы акындардын ролу, индивидуалдык чыгармачылык туурасындагы теориялык мааниси бар проблемаларды изилдөөдө мына ушул баатырдык жомоктор чоң фактылык материал болуп берет.

Ушул типтеги чыгармалар жөнүндө белгилүү фольклор таануучу Б. Кебекова да «... кийинки мезгилде жаралып жаткан эпикалык чыгармалардын мазмунунда, образ системасында, стилдик курулмаларында жаңылануунун жүрүшүн коллективдүү чыгармачылык артка сүрүп, индивидуалдуулуктун (өз алдынчалыктын), же айтуучунун жеке чыгармачылык башталышынын басымдуулугун, стилдик жагынан профессионалдык поэзия менен жакындаша баштагандыгын»¹ дагы белгилеген.

¹ Б. Кебекова. Дастандар. Китепте: Кыргыз адабиятынын тарыхы. 1-том Б., 2004. – 632-бет.

Жомоктор фольклордун кара сөз менен кээде ыр аралаш айтылган өзгөчө кызыктуу көркөм түрү болуп эсептелет. Алар өткөн көөнө турмуштун ар түрдүү жагдайларын, элдин турмуш-салтын, тарыхый басып өткөн жолун, диний ишенимин, дүйнө таанымын кыялый түрдө чагылдырган оозеки сөз искусствосу.

Кыргыз фольклор таануу илиминде жомоктор негизинен 1) кереметтүү жомоктор, 2) турмуштук жомоктор, 3) айбанаттар жөнүндөгү жомоктор деген түрлөргө бөлүнүп, изилденип, текстери жарыяланып келе жатат. Айрым окумуштуулар сатиралык жомоктор деген 4-түрүн да бөлүп көрсөткөн. Баатырдык жомоктордун окуясы жөө жомокторго окшош болгону жанрдык жактан башка формага карай өнүккөнү ачык байкалат. Баатырдык жомоктордун өздөрүнө мүнөздүү тематикасы, мазмуну, образдар системасы, тили, стили, баяндоо ыкмасы бар. Буларда деле архаикалык башаттар орун алып, башта жөө жомок түрүндө болуп, бара-бара чоң-чоң айтуучулардын, жомокчулардын талант чеберчилиги менен эпикалык чыгармага карай өсүү баскычтары басымдуулук кылган.

Баатырдык жомоктордун сюжети аңчылар, мергендер, элдик баатырлар, акылман аялдар, эл арасындагы тапкыч, көрөгөч, иш билги адамдар туурасында түзүлүп, негизинен баатырдыктын белгилери, баатырдык күрөштөр биринчи планда болот. Оң каарман дөө, ажыдаар, жалгыз көздүү дөө, жети баштуу ажыдаар, жылан, алп кара куш, мастен, желмогуз кемпирлер сыяктуу сыйкырдуу кара күчтөр менен да жана ошондой эле зулум хан, кара мүртөз бийлик ээси, ичи тар кайрымсыз бир туугандар, сырт душмандар менен да күрөш жүргүзөт. Баатырдык жомоктордо окуя жомоктук түрдөн эпикалык түргө карай ык алып, сүрөттөө, баяндоо ыкмасы өзгөрүлүп, кыялый ойлордон реалдуулукка оой баштайт.

Адамдын күчүнө акылына, айла-амалына ишенүү басымдуулук кылып, адам баласы баарынан кыйын, күчтүү экени баса белгиленет.

Каармандардын баатырдык күчтөрү, сын-сыпаты, курал-жарагы, тулпарлардын апыртмалуу сүрөт-төлүшү баатырдык жомоктордун жүгүн аркалайт. Чыгарманын стили, көркөм сөз каражаттары, салт-туу окуялар, мотивдер, кейипкерлердин күрөшү, кыймыл-аракети, жашаган орду коомдук аң-сезим менен үндөшүп, реалдуу жашоонун суроо-талаптары менен дал келишип турат. Ушулардын бардыгы жыйылып келип баатырдыкты даңазалайт. Ошол эле учурда архаикалык багытын да толук сактап турарын белгилөөгө болот.

Кыргыз фольклорунда «Чил жалгыз», Маарике», «Эр Болот», «Киштуш», «Жоодарбешим», «Төштүк», «Алназар Бакы», «Муңдуубай», «Көкүл», «Карач баатыр», «Чымын баатыр», «Жөө мерген, кула мерген» сыяктуу мыкты иштелген баатырдык жомоктор бар.

«Чил жалгыз», баатырдык жомогу ыр түрүндө жазылган көлөмдүү жомок. Эркек уулу жок жүргөн Элеман бай зарыгып күткөн уулунун төрөлгөнүн угуп сүйүнүп, жолдо атын катуу чаап баратып, ат тизгинин тарталбай, жыгылып каза болот. Элеман өлгөндөн кийин анын бир тууган иниси Токтобай агасынын байлыгын, бийлигин ээлеп, аялы Гулайымды, кызын, уулун басынтып, душмандан жаман кордук көрсөтөт. Андан аркы окуя Элемандын жалгыз уулу Чилжалгыздын айланасында жүрөт. Бала эр жетип кандай болсо да атамдын иниси, менин агам, мага жамандык кылбас деп, агасы Токтобайга барат. Ал баланын эр жетип, акылдуу болуп өскөнүн көрүп, ичи тарып, өзүнүн жетесиз тогуз уулуна сабатып кордойт. Арамзаалыгын көрсөтүп, Чилжалгызды алдап, жок кылуу максатында жети дөө, көк дөө, кара дөө дегендерге каршы жөнөтөт. Чилжалгыз апасы Гула-

йымдын акылман кеңеши менен бардыгын жеңип, аман-эсен келет. Чилжалгыз өзүнүн акылдуулугу, сабырдуулугу менен ички душмандардан өч алып, атасынын тактысын, байлыгын колго алат. Элдин ишенимин актап, эл башы болот.

«Чил жалгыз», жомогу баатырдык жомоктордун бардык касиет-сапаттарын көрсөтө алган чыгарма. 7-8 муундагы силлабикалык ыр түзүлүшүндө айтылат.

«Маарике» баатырдык жомогунун негизги каарманы Өмүр хандын жалгыз кызы – Маарике. Акылсыз хан Өмүр өзүнүн кежирлиги, чыргоолугу менен кызын жок жерден күнөөлөп, кул-селсаякка берип, хан сарайдан чыгарып жиберет.

Маарике өзүнүн акылдуулугу, иш билгилиги менен кулду киши катарына кошуп, баатыр, эр жигит деңгээлине жеткирет. Кара таман, жалданма кулдардын таламын талашып, жашоосун жакшыртып, малай жигиттерден кырк жигит курайт

Жомок «жакшы аял начар эрди ортого, ортону жакшыга, жакшы эрди ханга жеткирет» деген идеянын накыл кептин алкагында өнүгөт. Жомокто:

Эрди жакшы кылмак аялдын иши

Алганы жаман болсо эр жигиттин

Түбөлүккө оңолбойт анын иши – делет.

«Маарике» жомогунда Маарикенин күйөөсү Таштанбек, анын жолдошу Алмазбектин жана алардын 40 жигитинин эрдиктери эпикалык планда көркөм сүрөттөлүп, чыгарманын деңгээлин көтөрүп турат. Жомоктогу түрдүү окуялар, эпизоддор реалдуулукка бет алып, кадыресе турмуштук зарылдыкты баяндайт.

Аягында бардык эле жомоктук сюжеттердей акыйкаттык салтанат куруп, Өмүр хан тактысын күйөө баласы Таштанбекке берип, кызынан кечирим сурайт.

«Эр Болот» баатырдык жомогу мурдатан эле эл ичинде айтылып жүргөн, чон арымдагы жомокчулардын чыгармачылык өнөрканасында калыптанган, ооздон оозго өтүп отурган көлөмдүү, көркөмдүгү

жогору, окуялары кызыктуу көөнө сюжет. Бул ойду чыгарманын мазмунун жана да «Төштүк», «Көкүл» чыгармаларынын мазмунуна жакын өнүккөн сюжетинен улам айтып жатабыз.

Айтуучу Касымов Айдар өзү элдик оозеки чыгармаларды жакшы билген, таланттуу чыгармачыл инсан. Ошондуктан бул баатырдык жомокто да салттуу окуялар, мотивдер, ырааттуу, өз логикасында баяндалып, иштелип чыккан. Чыгармада жер астындагы, жер үстүндөгү окуялар алп баатырлардын иш аракеттери, сыйкырдуу кара күчтөр менен болгон кармаш өзүнүн салттуу мүнөздөмөсүнөн ажыраган эмес. Чыгарма көлөмдүү, кызыктуу. Илим үчүн да маанилүү.

Ал эми «Төштүк», Алназар Бакы», «Муңдуубай», «Карач баатыр», «Көкүл» баатырдык жомокторунун негизинде кенже эпостор түзүлгөнү белгилүү. Жомоктор алгач кара сөз түрүндө эл арасында өтө кеңири, түрдүү вариантта айтылып, бара-бара ыр формасына айланып кеткен учурлар көп. Буга ушул айтылган жомоктор толук мисал боло алат. Булардын бардыгы жанрдык жактан баатырдык жомокко мүнөздүү салттуу окуялар, мотивдер, архаико-мифологиялык кейипкерлер реалдуу каармандар жана алардын иш-аракеттери, образдык сыпаттоолор менен толук камсыз болгон.

Биз сунуш кылып жаткан баатырдык жомоктордун бардыгынын көркөмдүгү жакшы, композициялык түзүлүшү тыкан, салттуу окуялар орун алып, эпикалык чыгармалардын өсүш жолундагы өзүнчө бир баскычты түзгөн жаңы форманын жаралганын көрсөтөт. Бул болсо кыргыз фольклор таануу илиминде өзүнчө изилдөөнү талап кыла турган маанилүү проблема.

Бүгүнкү күндө чыгармалардын тексттеринин жарык көрүшү изилдөө иштерин бир топ жеңилдетип жатат. Бул басылма дагы ушул максатты аркалайт.

Г. Ж. Орозова
филология илимдеринин доктору

ЧИЛ ЖАЛГЫЗ

Илгери өткөн заманда
Эламан деген бир баатыр
Эл ичинде болуптур.
Элин коргоп душмандан
Баатыр атка конуптур.
Күнү катын баласы
Токтобай деген бай экен.
Анын тогуз уулу бар экен.
Эламанда эркек бала жок
Эркек перзент көрүүгө
Элеман баатыр зар экен.
Элди эзип жаалайт деп,
Инисине Эламан
Нааразылыгы бар экен.
Ушул өңдүү себептен
Инисине ыгы жок,
Өзүнчө жүргөн жан экен.
Жетишерлик өзүнө
Азыраак чарба малы бар.
Каралашкан өзүнө
Азыраак түтүн айылы бар.
Эл коргоодон нечен жол,

Душмандан болгон жарадар.
Айылы менен бирдикте
Бинтымактуу турушат.
Эгин айдап мал багып,
Оокаттарын кылышат.
Эламандын жубайы,
Акылы артык Гүлайым.
Ар дайым зарлайт бу дагы
Баланын тартып убайын.
Жалгыз кызы Карлыгач
Жанына ээрчир ини жок.
Ини эмес, сиңди жок.
Элүүгө жашы жеткенде,
Гүлайымдын болду боюна.
Эркек төрөөр бекен деп,
Элеман ойлойт оюнда.
Күн артынан күн өтүп
Кетип жатты закымдап.
Арсат жүргөн Гүлайым,
Айына жетти жакындап.
Сексенге чыккан Элеман,
Акылы оогон башынан.
Бйлаган эркек баланын
Укпаган үнүн жашынан.
Кокусунан көз жарып,
Гүлайым эркек төрөсө,
Сүйүнгөндөн чыдабай,
Жүрөгүм чыгаар кабынан.
Андан корө бул жерден
Мал жанына кетейин.
Аман-эсен төрөсө,
Сүйүнчүнү күтөйүн.
Деп ойлонуп Элеман
Кетмек болду малына.
Алган жары Гүлайым,
Чакырып алды жанына.

Угуп турган Гүлайым,
Жылкыга азыр кетемин.
Жылкынын жүрүп жанында,
Күтөмүн иштин этегин.
Аман-эсен көз жарып,
Гүлайым эркек төрөсөң,
Минип жүргөн ала бээ
Сүйүнчүм ушул бересем.
Ушуну айтып Эламан,
Дайым минчү ала бээ
Алып келип токутту.
Эламан айткан сөзүнө
Гүлайым дагы кошулду.
Укуругун сүйрөтүп,
Узун жолго салганы.
Узун кырда жылкыга
Эламан жетип барганы.
Уул бер деп кудайдан,
Тилек тилеп калганы.
Жылкыларын башкарып,
Жалгыз жүрдү талаада.
Кандай кабар угам деп,
Эламан түштү санаага.
Кычыраган аяздуу,
Кыштын узун түнүдө.
Кыбыраган жандык жок,
Үн кошкон үкү үнүнө.
Чар тарап тынчтык караңгы,
Эриктирет адамды.
Мен өңдөнгөн карышка,
Берер деп перзент каралды.
Ушундай түндүн ичинде
Эламан жатты ойлонуп.
Гүлайым эмне болду деп,
Аны дагы ойго алып.
Ойлонуп жатып Эламан,

Уйкуга көзү жумулуп.
Уктап жатса түшүндө
Гүлайым эркек төрөптүр.
Ыңаалап үнү угулду,
Карбаластап сүйүндү.
Карыганда көргөн перзентти,
Көрөйүн деп жүгүрдү.
Көрүндүк бер деп аялдар,
Көрсөтпөдү баланы.
Ороого ороп алыптыр,
Көрүнбөйт бала карааны.
Көрсөткүлө аялдар,
Каалагандай берейин,
Карыганда тапкан перзенттин
Бешенесин көрөйүн.
Деп айтып жатып Элеман,
Ойгонуп кетсе түшү экен.
Уйкуда көргөн бул бала,
Бир ажайып жан экен.
Уйкудан көзү ачылып,
Тура калды шашылып.
Кармап жаткан чылбырдан,
Атына минди ашыгып.
Эки жагын караса,
Эч нерсе көзгө илинбейт.
Сүйүнчүгө келүүчү
Киши кабар билинбейт.
Агарып атып таң сүрүп,
Айлана тыптынч мемирейт.
Жылкы ичинде тай кулун
Жарышып ойноп элирет.
Өзөндөн ылдый жел болуп,
Тал-терек башы ыргалат.
Аткан таңды куттуктап,
Ар түрдүү куштар үн салат.
Айланып башка тумандай,

Алтымыш санаа бир келип.
Аялым эркек төрөсө,
Өлсөм дейт мейли бир көрүп.
Эркек перзент көрдүң деп,
Сүйүнчү алса да келип.
Же жашыйбы кара көз,
Төрөтүнөн ал өлүп.
Кыз төрөсө кокустан
Сүйүнчү келбей калабы?
Же эркек перзент көрсөтпөй,
Кудай мени алабы?
Бир топ күндөн бер жакка,
Тилегимди бергин деп,
Сактап жүрөм талааны.
Деп ойлонуп Элеман,
Төмөн жагын карады.
Айыл жактан бир караан,
Энтеңдеп келет жүгүрүп.
Колуна алып таягын,
Этегин белге түрүнүп.
Эламан баатыр сүйүнчү,
Ашыгып кийим кийинчи.
Аман-эсен көз жарды,
Байбичең эркек төрөдү.
Айылда катын чогулуп,
Бешикке салып бөлөдү.
Ааламга нурун тийгизген,
Асмандагы ай жалгыз.
Жатындашың жогунан,
Бир энеден сен жалгыз.
Арзып көргөн балаңдын,
Атын койду Чилжалгыз.
Кабарчы муну айтканда,
Койнуна батпай кубанды,
Сүйүнчүгө ат берди.
Тер кийимим алгын деп,

Үстүндөгү чепкенин
Чечип ага бат берди.
Сүйүнчүнү мол алып,
Келгендин көөнү жайланды.
Акысы кайтып жөө келген,
Бир ат, чепкен байге алды.
Айланайын сен эми
Арт жактан келгин шашылбай.
Ала бээ менен аргытып,
Жетейин үйгө бачымдай.
Карыганда көргөн перзентим
Кубаныч менен көрөйүн.
Көрүндүккө да бир мал,
Сураганга берейин.
Деп айтып коюп Элеман,
Ала бээге аттанды.
Желдей учуп зымырап,
Айылды көздөй баштанды.
Адыр-адыр белести,
Ашып кетип баратат.
Жетип уулум көрсөм деп,
Шашып кетип баратат.
Адыр өтүп аралап,
Талаага жетип барганда.
Каранын көрүп айылдын,
Жакын жетип калганда,
Айдоонун башы кош арык
Алдыга келип калганда.
Ат тизгинин тарта албай,
Көё берди колунан.
Аттаганда арыкты
Ала бээ кетти кырынан.
Ат үстүнөн Элеман,
Алыс кетти жыгылып.
Колкосу кетти үзүлүп,
Жан чыгып көзү жумулду.

Арзып тапкан баласын,
Арманда кетти көрө албай.
Ардактаган жалгызды,
Асырап багып жүрө албай.

II

Чил жалгыз Токтобайды издеп тапканы

Ымыркайда Чилжалгыз,
Атаны көрбөй бул калды.
Алган жары Гүлайым,
Күйүттүү болуп тул калды.
Ымыркай калган жалгызды,
Ыйлап-сыктап өстүрдү.
Жашы толуп он бешке,
Торолуп бала эс кирди.
Жакшы, жаман арасын,
Ажыратаар кез келди.
Атаганат токтобой,
Ойноп жүргөн балдардан
Укту бала кулагы
Жай алып үйдө отуруп,
Энесинен сурады:
– Жетимдиктен торолтуп,
Мени багып өстүрдүң.
Жел тийгизбей энеке,
Адамдыкка жеткирдиң.
Аркадан барып жүрүүгө,
Ага-тууган барбы, эне.
Ата-тегим жагынан
Айтып берчи аңгеме.
Акырет кеткен атакем,
Жалгыз беле атадан.

Туугандар келбей жүрөбү,
Энеке сенин катаңдан?
Туурдан учкан атакем,
Туулуппу жалгыз атадан.
Туугандар келбей жүрөбү,
Энеке сенин жеменден?
Таяке менен жээндер,
Такыр бизде жок бекен.
Кол кармашып дос болгон,
Жакын бизде жок бекен?
Ушулардын баарысын,
Айтып бер эне өзүмө.
Илгери кийин керекти,
Коёюн алып эсиме.
Деп айтканда Чилжалгыз,
Эчкирип ыйлап Гүлайым
Эми сөзүн баштады.
Аталаш тууган Токтобай,
Маани жайын айтканы.
Көргөндөн жалгыз кулунум,
Көргөндү айтып берейин.
Армандуу өлгөн атаңды
Кошконду айтып берейин.
Көрө албай атаң өлгөндө
Жанаса дооран окутуп,
Калк чогулуп көмгөндө.
Ошол өлүк үстүндө
Аталашың Токтобай,
Чабуул коюп малды алды.
Ажыратып көпчүлүк,
Аран гана жан калды.
Кылыч суурду кынынан
Кырамын деди баарыңды.
Кыдыртып катып айылга,
Алып калдык жаныңды.
Жетимдик тартып он беш жыл,

Өтүп келди күнүбүз.
Токтобайды көргөндө,
Чыкпай калды үнүбүз.
Эңсеп жүргөн тууганың ,
Маани жайы ушундай.
Кылган иши бул болсо
Кантип чыдаым бузулбай.
Ушуну айтып Гүлайым,
Улутунуп токтолду.
Угуп турган Чилжалгыз.
Сөз айтууга октолду:
– Баятадан бер жакка
Жамандадың агамды.
Түбү тууган эмеспи,
Мага болот каралды.
Айдыңы бар туугандын,
Учурашып келейин.
Аталашым Токтобай,
Маани жайын көрөйүн.
Калпы, чынбы айтканың,
Токтобайдан сурайын.
Болгон иштин түйүнүн
Барып андан угайын.
Аталашым Токтобай,
Айылы кайда болучу.
Издеп барып табууга,
Дайыны кайда болучу.
Акемдин дайнын айтып бер,
Издеп эртең барайын.
Акелер менен биригип,
Көңүл ачып алайын.
Деп айтканда Гүлайым,
Өңү кетти кубулуп.
Санаасы кетти бурулуп:
– Оолугуп чунак сен барсаң
Оң тапшасың туугандан.

Бешикте жаткан кезинде,
Муунтамын деп чыр салган.
Каалаган агаң Токтобай,
Хан болуп турат калкына.
Каары катуу хан болуп,
Зулумдук кылат жалпыга.
Негизи жаман киши эле,
Издеген сени күтөбү?
Же кордук сага көрсөтүп,
Кеги менден бүтөбү?
Тил алсаң балам барбагын,
Азапка мени салбагын.
Ээрчитип алгын эжеңди,
Жаныңа кылып каралды.
Дегенде бала мындай дейт:
– Кудай түшүп баргансып,
Кыз ээрчитип аламбы,
Кудай жазса маңдайга
Көрөрмүн башка салганды.
Каса жетсе чет жерден
Кутулуп качып калабы.
Аялдык кылып энеке,
Козгойсуң түрдүү абалды.
Жалгыз өзүм жөнөйүн,
Алыс тууганымды көрөйүн.
Жакшы болсо Токтобай,
Сыйын көрүп келейин.
Жоолашканы мен болсом,
Өз колуна өлөйүн.
Токтобайдан коркконсуп,
Качып кайда жүрөйүн.
Минерге жылкы жок экен
Жөө эле издеп барайын.
Барбай койбойм энеке,
Барууга анда самадым.
Деп айтып бала тайманбай,

Жөнөмөк болду эртеси.
Энеси ыйлап сабылып,
Коюн союп күтүндү.
Акыл айтар бекен деп,
Айылда элди чакырды.
Эл чогулуп келишти,
Токтобайдын кылганын,
Алар да айтып беришти.
Тырышып бала болбоду,
Барамын деп акеме,
Кас санаса Токтобай,
Өлгөнүм жакшы жаш эле.
Убара болбо, акелер,
Өлсөм дагы барамын.
Туугансыз жалгыз жүргөнчө,
Жаш өлгөнүм кааладым.
Деп айтып бала тил албай,
Чогулган элди жадатты.
Тил албай бала койгон сон,
Тамагын ичип тарашты.
Ага-тууган эл-журту.
Ураанын издеп жөнөдү.
Энеси менен эжеси
Эчкирип ыйлап буркурап.
Мандайда жалгыз каралды.
Не болот деп чыркырап.
Издеп барган Токтобай
Ини деп тосуп алабы?
Же каралдымды мерт кылып,
Азапка мени салабы?
Болбой кетип баратат,
Кандай болот аягы?
Ушуну ойлоп Гүлайым
Чилжалгызга мындай дейт:
– Аталашың Токтобай,
Алыс эмес калаасы.

Хан болуп турган агаңдын
Кашында тогуз баласы.
Жалгыз кандай, көп кандай
Арт жагын ойлоп карачы.
Кек кылбаса өткөндү
Тиер сага паанасы.
Күнү катын эмеспи.
Күнүлүгүн кылар зилинде
Болбой кетип барасын,
Албай менин тилимди.
Каруу күчүң толо элек.
Мерт кылбасын түбүндө.
Алактабай карагым,
Алды артыңды карагын.
Өз эсиңе тапшырдым.
Ушуну айтып Гүлайым,
Жөнөттү үйдөн баласын.
Эрте туруп Чилжалгыз,
Шашып кийим кийинип,
Колуна алын таягын,
Этегин бекем түрүнүп,
Туушканы Токтобай,
Турагын издеп жөнөдү.
Эки күнү жол жүрүп,
Кирип барды калаага.
Энесинин айтканы,
Ар дайым турат санаада.
Шаардын орто жеринде
Токтобайдын сарайы.
Суракка келип отурган,
Күнөөкөрдүн далайы.
Желдеттери кесенип,
Желкелеп турат кашында.
Алсырап турат күнөөкөр,
Сурак болбой жакында.
Хан сарайда сайранда

Тогуз уул менен кырк жигит.
Эң кичүүсү Байдөбөт,
Оюнду баштап ал билип.
Убайымсыз жыргалды,
Ушинтип булар жатыптыр.
Каалап келген Чилжалгыз
Каалганын оозунда
Кароолчуга кабылды.
Кабар алып берер деп,
Айтсам маани жайымды.
Деп ойлонуп Чилжалгыз,
Кароолчуга мындай дейт:
– Хан буйругун аткарган,
Дарбазада кароолчу
Кабар берип келгенден
Карап турган кароолду.
Аталашым Токтобай,
Издеп келген баламын.
Иниң келди деп айтып,
Угузгун менин кабарым.
Элемандын баласы,
Чилжалгыз жетим келди деп,
Кайсы иним деп сураса,
Жөнүмдү айткын белгилеп.
Турбай мында кароолчу,
Тез кабар алып бергин сен.
Сен келгенче кароолчу,
Күтөйүн мында туруп мен.
Деп айтканда кароолчу,
Макул болот, балам деп,
Каалап келген агаңа,
Азыр эле барам деп.
Кароолчу кирди сарайга.
Төрдө отуран Токтобай,
Сөөлөт менен жагына
Вазирлери дагы бар,

Токтобайдын жанында.
Жетип барып жанына
Тизеси жерге бүгүлүп,
Хан алдына жүгүнүп:
– Алдаяр ханым аманбы?
Алдыңа айтам саламды.
Эшикте турат бир бала,
Алып бер деп кабарды.
Эламандын баласы,
Чилжалгыз жетим менмин дейт.
Аталашым Токтобай,
Атайы издеп келдим дейт.
Уруксат берсе кирейин,
Кабар алып келгин дейт.
Ушуну айтып кароолчу,
Жооп күтү ханынан.
Андай болсо жигиттер
Алып келгин баланы.
Акемдин калган керээзи
Келген экен каралды.
Ушуну айтып Токтобай,
Он жигит менен вазирин,
Чилжалгызга жиберди.
Жибергендер тез эле
Алып келди баланы.
Он беш жашта жетимдин,
Чоң кишидей карааны.
Тактыда турган Токтобай,
Таазим кылып кол берди.
Токтобайдын тогузу,
Учурашып ал келди.
Куйтулук кылып Токтобай,
Куру сөз менен жагынып,
Көрдүмбү сени эми деп,
Чилжалгызга сабылып:
– Акемден калган туягым,

Асылуу панар чырагым.
Арзып жүргөн жалгызды,
Көрсөттүбү кудайым.
Алып жүр үйгө инимди,
Баарлашып сүйлөшүп,
Бир кумардан канайын.
Ушуну айтып Токтобай,
Үйүн көздөй баштады.
Тогуз уул да жөнөдү,
Оюнду булар таштады.
Отурганда жайланып,
Токтобай сөзүн баштады.
Береним акем өлгөндө,
Бейжай энең Гүлайым
Билгини бербей койгондо
Ынтымагын кошпостон,
Айылын менден бөлгөндө.
Ачуу келип ачынып,
Башыңды кыя чабам деп,
Опуса кылдым качырып.
Чоңойгуча сен өсүп,
Жоготуп малды коёт деп,
Көрүнгөнү ээ болуп,
Түгөтүп малды соёт деп.
Атаңдын калган чарбасын,
Айдап барып алганмын.
Бейжай энең Гүлайым,
Уксаң ушул жаңжалын.
Торолуп иним чоңойдуң,
Төрт түлүктүү мал мына.
Күтүп алсаң кастарлап,
Карыган агаң мен мына.
Эл сурасаң хан болуп,
Отура турган так мына.
Көңүл ачсаң сайрандап,
Курулган сарай бак мына.

Кекенишсең бирөөгө
Кегинди алып берүүчү,
Тогуз акең тең мына.
Жолоочу жүрсөң алыска
Жол көрсөтүп берүүчү
Токтобай акең мен мына.
Он беш жылдан бер жакка
Бейжай энең дартынан
Көрө албадым барып мен,
Жетилип алып чоңоюп,
Келиптирсиң эми сен.
Атаң жок жүргөн ээрчитип
Карып болуп калыпсың.
Кастарлуу тамак көп жебей,
Арык болуп калыпсың.
Баглан козу этинен
Баса жеп иним сергигин.
Гүл бакчада ойноп күл,
Ачылсын сенин көңүлүң.
Ушуну айтып Токтобай
Баглаң козу сойдуруп.
Баса берди балага
Бал чайкатып кымызга.
Канча берди балага.
Күндө оюн тамаша
Гүл бакчанын ичинде.
Ар түрдүү кызык көрсөттү,
Уктаса кирбес түшүнө.
Баланын жүрүш-турушун,
Байкап жүрдү Токтобай.
Тогуз уулдун мүнөзү,
Чилжалгызга окшобой.
Чоң кишидей акылы,
Жаман айткан сөзү жок.
Тогуз уулу белгилүү
Чилжалгыздай эси жок.

Он беш жашта Чилжалгыз,
Жоону жеңген баатырдай.
Кабагы бийик, кайнар көз,
Бүркөлсө жамгыр жаачудай.
Кенен далы, кең маңдай,
Кездешкенди сорчудай.
Тогуз уулу бириксе,
Тайманбай жанчып койчудай.
Байкап жүрүп Токтобай,
Башына түштү ой-санаа.
Жашы толуп чоңойсо,
Баштайт го деп бир балаа.
Деп ойлонуп Токтобай,
Сынамак болду балдарды.
Чилжалгыз менен тогузун
Гүл бакчага чакырды.
Айланайын, Чилжалгыз,
Агамдан калган туягым.
Акелер менен күрөшкүн,
Каруу күчүң сынайын.
Баарын жыксаң булардын,
Машыр болуп турайын.
Баатыр чыксаң жалгызым,
Бактыма менин ылайым.
Деп Токтобай айтканда,
Чилжалгыз айтат мындай деп:
– Тогузу улуу, мен кичүү,
Туура эмес менин күрөшүм.
Улууну кичүү жыкмак жок,
Уятты аке билесиң.
Андан көрө абаке,
Башка оюн баштайлы.
Гүл бакчанын ичинде,
Куру бекер жатпайлы.
Деп айтканда Чилжалгыз,
– Айланайын чырагым,

Атасын жыгат күчтүүлүк,
Күрөшкүн күчүң сынайын.
Оюндун болбойт уяты,
Баарын жыккын ылайым.
Кимиңдин күчүң бар экен,
Өзүм көрүп турайын.
Уяты жок күрөштүн,
Эң кичүү акең Байдөбөт
Ушуну менен күрөшкүн.
Аны жыксаң жалгызым,
Анда күчөгөнү күрөштүн.
Ушуну айтып Токтобай,
Байдөбөттү чакырды.
Бет алышып Чилжалгыз,
Байдөбөт менен күрөштү.
Туруштук берип Байдөбөт
Бир далайга сүрүштү.
Чымырканып Чилжалгыз,
Байдөбөттү сулатты.
Ирети менен күрөшүп,
Тогузун тең кулатты.
Уландарын көргөндө
Токтобай көөнү бузулду.
Алдында турган Чилжалгыз
Аскар тоодой көрүндү.
Улуусуна шыбырап,
Ургула деди баланы.
Алың жетпей тогузуң,
Силерди кудай алабы.
Жабылып уруп тогузуң
Жашында алгын жүрөгүн.
Өлөрчө кылып тепкилеп,
Учургула үрөйүн.
Жок жумушту шылтоолоп,
Үйдү көздөй жөнөйүн.
Деп айтып коюп Токтобай,

Сурактын маалы болду деп,
Сарайды көздөй жөнөдү.
Башталмак болду бул жерде
Тогуз уулдун өнөрү.
Жок жерден шылтоо табышып,
Тогузу алды ортого.
Токмоктошту Чилжалгыз
Топ жамандан коркобу.
Жетиле элек баланы,
Тогузу уруп сабады.
Ортодо турган калыс жок,
Ажыратчу баланы.
Жалгызды уруп тогузу,
Орундалды талабы.
Таштап коюп бакчага,
Тарап кетти тогузу.
Душманын жеңип алгансып,
Бүтүштү булар намысы.
Жалгыздык түшүп башына,
Жабыгып бала ыйлады.
Жарым жан кылып жалгызды,
Жаратканы ушу экен.
Жалгызды көпкө жем кылып,
Талатканы ушу экен.
Жалгызга түрдүү көп санаа,
Санашканы ушу экен.
Көпкө кан чачып болобу?
Көрдү кордук тогуздан.
Кишиликти билбеген,
Көөдөнү жок доңуздан.
Жанчышып жатып өлүүгө,
Жашым толук кез эмес.
Жамандарын тукурган,
Токтобай акем киши эмес.
Издеп келген Токтобай,
Эстен кеткис иш кылды.

Тогуз итке талатып,
Душманымамыш кылды.
Кайрылбастан үйүнө,
Кетейин азыр бул жерден.
Кылганы ушул болгон сон
Токтобайдын ишенген.
Ушундай ойлоп Чилжалгыз,
Жөнөп кетти үйүнө.
Мурун келген жол менен,
Үйүн көздөй салганы.
Жолдо кетип баратып,
Чүкө ойногон таздарга
Кабылып бала калганы.
Кызыгып кетип чүкөгө,
Таздар менен атышты.
Уттуруп таздар бүткөндө,
Чүкө ойноодон качышты.
Жети баштык чүкөсү,
Жети тазда бар экен.
Жез тапан менен, куу тапан,
Кошо уттурган дагы экен.
Ичи күйүп жети таз,
Асыла кетти балага.
Ар кимисин ар жакка,
Ыргытып ийди талаага.
Таздарды такыр токмоктоп,
Жөнөмөк болду бала да.
Эң кичүүсү Сары таз,
Эси ооп жерден тура албай.
Эси кетти баарысы.
Балага дабаа кылалбай.
Туралбай жатып Сары таз
Эсин жыйнап муну айтат:
– Токтобайдын тогузу
Токмоктоду жана эле.
Толук баатыр сен болсоң,

Жетпейби алың ага деле.
Сенделип жүргөн таздарды,
Тырпыратып урасың.
Баатырдык кылып койгонсуп,
Маңдайда карап турасың.
Таздар менен урушкан,
Барбы сенин уятың.
Деп айтканда Чилжалгыз,
Ушул тазым туура айтат.
Уятымды чыгарып,
Ушак кылып элге айтат.
Андан көрө чүкөсүн,
Кайтарып тазга берейин.
Макул десе таздарга,
Айтпа деп элге көрөйүн.
Деп ойлонуп Чилжалгыз.
Таздарга айтты мындай деп:
– Каруу күчүм толо элек,
Токмок жедим тогуздан.
Ураандашып жетөөңөр,
Токмок жедиң кокустан.
Тогуздан токмок жеди деп,
Такыр элге айтпагын.
Тукумунду үзөмүн,
Кармачу болсо шайтаным.
Андан көрө алгыла,
Чүкөңөрдү кайтарып.
Ыраазылашып таздарым,
Үйүбүзгө кайталык.
Ушуну айтып Чилжалгыз,
Чүкөсүн берди таздарга.
Ушактап элге айтпаска,
Убада берди таздар да.
Таздар менен келишип,
Мындан жолго салганы.

III

Чилжалгыз кайра үйүнө келгени

Кеч киргенде Чилжалгыз,
Үйүнө жетип барганы.
Энеси менен эжеси,
Эчкирип ыйлап буркурап
Көргөн билген ишинен
Сөз баштады сыр сурап.
– Издеп барган Токтобай
Иним деп күтүп алдыбы?
Же күнүлүгүн билгизип,
Көөнүңө пикир салдыбы?
Токтобайдын тогузу
Иним деп сени күттүбү?
Же тогузу чогулуп
Максатына жеттиби?
Жашырбай айткын чыныңды,
Агаңдан көргөн сыйыңды.
Деп айтканда Чилжалгыз,
Сөз баштады мындай деп:
– Калпы, чыны аралаш,
Айтып берди мындай кеп.
Аталашым Токтобай,
Абдан жакшы киши экен.
Хан башына бак конуп,
Жыргап турган тушу экен.
Баргандан бери бапестеп,
Багып жатты акебиз.
Андан артык тууганды,
Издеп кайдан табабыз.
Тогуз акем ээрчитип,
Ачып жүрдү көңүлдү.
Ушуларды көргөндө
Унутчу эне кегинди.

Бейжайлык кылып энеке,
Билгини бербей коюпсуң.
Бир ооз кеңеш айтпастан,
Кара ашын өзүң союпсуң.
Ар кайсыга бийлетип,
Жоготуп коёт малды деп,
Чоңойгуча сактайын.
Акемден жалгыз калды деп,
Акемдин калган чарбасын,
Айдап аны кеттим дейт.
Эми алгын малыңды,
Жашыңа эми жеттиң дейт.
Жакынды жаман деп айтсаң,
Жакшы тууган келеби?
Энелеш тууган башканы
Эми бизге береби?
Артык болот душмандан.
Аталаш тууган жолочу.
Ушундай деп Чилжалгыз
Айтпай койду кордугун.
Тогуз уул менен Токтобай,
Токмоктоп кылган чоңдугун.
Аталашы Токтобай,
Ар дайым ойлойт баланы.
Жашы толуп жетилсе,
Тиет го деп саласы.
Андан көрө баланын
Жашында жайын табайын.
Сыйкырчы кемпир уулуна,
Ээрчитип алып барайын.
Күчү жетсе аларга
Кол алдында көп элди,
Ажыратып алайын.
Бактысы артык эр болсо,
Сынайын мунун таалайын.
Деп ойлонуп Токтобай,

Элине кабар салганы.
Калың элди чогултуп.
Алыскы сапар барганы.
Чилжалгыз үчүн ойлонгон,
Баштамак болду жаңжалды.
Найза, кылыч, мылтыкчан,
Келди элдин албаны.
Чарайна, соот кийинген
Баатыры менен балбаны.
Келген элдин ичинен,
Найза сайчу балбанды,
Сайыштан мөөрөй алганды.
Кылыч чапкан мыктууну,
Жоого тийчү ыктууну.
Мыктык аткан мергенди,
Кийик атып, эт берип,
Айылын багып келгенди.
Терип бөлүп алышты.
Буларды сынап бир күнү
Тамашага канышты.
Жыйналган элге Токтобай,
Түшүнтүп мындай кеп айтат:
– Алыскы сапар барабыз,
Камынгыла деп айтат.
Үч күндө жүрүп кетебиз.
Жалгыз көз кемпир, жети уулу
Так ошого жетебиз.
Жеңип алсак аларды,
Андан ары барабыз.
Кол алдында көп эл бар
Куткарып аны алабыз.
Оюбуз менен биз болуп,
Олжого абдан канабыз.
Эламандын Чилжалгыз
Он бешке толгон убагы.
Жети дөө менен беттешип,

Серпишип турган убагы.
Баатырдыгы шердиги,
Адамга теңээр эр эмес.
Бул жерде турган баатырлар,
Бардыгы ага тең эмес.
Баатырдыгын, эрдигин
Барган жерде көргүлө.
Үч күнгө чейин камынып,
Ушул жерге келгиле.
Болгон иштин бардыгын,
Молдосуна жаздырып.
Чилжалгызга жиберди,
Бир жигитти чаптырып.
Күбүр-шыбыр эл ичи
Кандай шумдук болду деп.
Тынч жаткан элди дүрбөтүп,
Хандын иши оңбу деп.
Чилжалгыз деген баласы,
Кандай неме болду деп.
Жети дөөгө алпарса,
Чын эле бизди сойду деп.
Катын бала тул калып,
Эл журтумду жойду деп.
Ар түрдүү санаа санашып,
Көпчүлүк үйгө тарады.
Кандай турат боду экен.
Чилжалгыздын абалы.
Үйүндө жаткан баладан
Эми кабар алганы.
Токтобайдын жигити,
Дароо жетип барганы.
Эшиктеги мамыга
Атын байлай салганы.
Салам айтып балага,
Үйгө кирип барганы.
Чөнтөгүндө кагазды

Дароо сууруп алганы.
Эңкейип жигит сунганда,
Чилжалгыз колго кармады.
Ачып көздү жумганча,
Ылдам окуп бүтүрүп.
Жазылган каттын ичинде
Болгон ишти түшүнүп.
Энесине мындай дейт:
– Айланайын энеке,
Алыскы жолго барууга,
Агабыз катты жазыптыр.
Ак сакалдар кеңешип,
Мөөрлөрүн басыптыр.
Эл менен кошо барууга,
Атамдан калган ат барбы?
Эр кийим, жарак, жабдыктан
Кылыч, мылтык шай барды?
Эгер булар болбосо,
Эл менен жөө барамын.
Этекти белге түрүнүп,
Колума таяк аламын.
Кармашкан жоону талкалап,
Орундайын талабым.
Барбы, жокпу, энеке,
Айткын мага кабарын?
Айтып бар жигит акеме,
Болжогон күнү барамын.
Ушуну айтып Чилжалгыз,
Жигитти кайта жөнөттү.
Энеси менен Чилжалгыз,
Эми курду кеңешти.
Энеси канча айтса да,
Барамын дейт Чилжалгыз.
Айтпайт андан бөлөктү.
Айласы кетип Гүлайым.
Айтмак болду баарысын.

Ат менен жарак жабдыкты
Издеп кайдан табышты.
– Айланайын каралдым,
Азгырган акен сөзүнө,
Алыскы сапар барасың.
Акеңден көрүп кордукту,
Азапка мени саларсын.
Мындан ары сен барсаң
Караңгы кара капчыгпай.
Так ошого барасың.
Токтобайдын көп жылкы,
Көрөсүң анын карасын.
Ошол жылкы ичинде,
Атаң минген тулпар бар.
Кичи буурул, чоң буурул
Атаңдын эки аты бар.
Кармап алсаң аларды,
Карып көөнүң ачылар.
Көргөндө эле тулпарлар
Келе койбойт жаныңа.
Баатырдыгың сынашат.
Чыгып түрдүү жагыңа.
Аттын баркын билүүчү,
Абдан баатыр сен болсоң,
Эки буурул тулпардын,
Сындарына толосуң.
Моюн сунуп тулпарлар,
Келип берет жаныңа.
Кичүүсүн сынап коё бер,
Баргын сен деп малыңа.
Чоң буурулду жетелеп,
Кара-Үңкүргө барарсың.
Капчыгайды өрдөсөң,
Кара Үңкүрдү табарсың.
Ат жабдык менен эр кийим,
Ошол жерден аларсың.

Жактырбастан тулпарлар
Тебелеп кетер өлтүрүп.
Угуп алгын баянын,
Кулагың салып отуруп.
Деп энеси айтканда.
Баракелде, энем, деп,
Ыраазымын атама
Бардыгын койгон белендеп.
Мейли өлүп калайын,
Аттардан болсо өлүмүм.
Ырахмат, эне, атама,
Ачылды эми көңүлүм.
Карап турбай бул жерде,
Капчыгайга барайын.
Жактырып калса тулпарлар,
Кармап аны алайын.
Моюн сунса тулпарлар,
Ачылар менин маанайым.
Деп ойлонуп Чилжалгыз,
Жылкыны көздөй жөнөдү.
Жаш балага белгисиз,
Алдында эмне көрөрү.
Энелештен эки эмес,
Артында жок жөлөөрү.
Энтеңдеп басып жүгүрүп,
Этегин белге түрүнүп,
Кандай укмуш көрөм деп,
Санаасы санга бөлүнүп.
Желден бүткөн тулпарлар,
Жактырып мага келеби.
Жактырбаса тулпарлар,
Ажалдан мурда өлөмбү?
Тулпарды кармап жайланып,
Жаракты колго алабы?
Салабаттуу кишидей,
Самаган жерге барамбы?

Деп ойлонуп Чилжалгыз.
Капчыгайга барганы.
Жылкы жактан тулпарлар,
Кишенеп жетип калганы.
Оюн салып тулпарлар,
Оң жагына чыгышты.
Баланын турган турушу,
Кыр жагына чыгышты.
Кыйын баатыр болот дейт.
Кас санаган душманды,
Карыштырып коёт дейт.
Качыруучу жолборстой,
Сырткы түрүн кара дейт.
Кабыландай сүрү бар,
Кыйын баатыр бала дейт.
Ат кадырын билүүчү
Асыл жигит бул экен.
Качырганын соо койбос,
Баатыр жигит бул экен.
Моюн сунуп баатырга,
Минүү үчүн баралы.
Түбөлүккө ат болуп,
Жүрүү үчүн баралы.
Ушундай деп тулпарлар
Жетип келди жанына.
Тулпарлар туруп беришти,
Кол сунганда жалына.
Кичүүсүн сылап соорудан,
Коё берди жылкыга.
Чоң буурулду жетелеп,
Уккан жолун төтөлөп,
Кара-Үңкүрдүн төрүндө,
Каруу жарак алууга.
Соот чопкут, эр кийим,
Даяр баары жасалуу.
Ат жабдыгы бүт даяр,

Алып келип токууга.
Эр кийимин кийинип,
Эми карап турбады.
Топчудай болгон жаш бала,
Тоодой буурул ат минип.
Жибектей болгон куйругун,
Томукка ченеп шарт түйүп,
Кайра жолго салганы.
Капысынан айылга
Бала жетип барганы.
Айылда элдер көрүшүп,
Айран таң калганы.
Чилжалгыз эмес башкабы?
Он беште эмес бул бала.
Жыйырма беш жаштабы?
Сөлөкөтү, сөөлөтү,
Атка минген келбети,
Чоң кишиге барабар.
Баатыр мүнөз кең далы,
Кимде мындай бала бар.
Соот, чопкут, калканы,
Боюна баары жарашкан.
Бул баладан Токтобай,
Ала албайт бакты талашып.
Арбагы тоодой көрүнүп
Алдындагы буурул ат,
Ак маралдай керилип.
Кетмен соору, кең маңдай,
Кереметтүү мал экен.
Кулун жалдуу, куш төштүү,
Куйругу тал-тал жибектей.
Күлүк болчу мал экен,
Чуркаганына жел жетпей.
Аты менен Чилжалгыз,
Куп жарашып калыптыр.
Кийген кийими боюна,

Жуп жарашып калыштыр.
Буюрсун аты өзүнө,
Айбандан артык мал экен.
Чилжалгызга буурул ат,
Маңдайында бак экен.
Эрегишкен балага,
Токтобай акмак жан экен.
Деп айтышып турган эл,
Ат менен эрди сынашты.
Арада эки күн калды,
Жөнөй турган убагы.
Энеси менен эжеси,
Жол азыгын даярдап,
Камынып жатат бу дагы.
Арадан эки күн өтүп,
Эл чогулуп аттанды.
Желдеттер жаза көрсөттү,
Барбаймын деп качканы.
Кандай шумдук болот деп,
Катыны менен коштошуп.
Балдары карыган ата-эне,
Бакырып ыйлап боздотуп.
Балдар ыйлап, ит улуп,
Элге түштү көп бүлүк.
Калгандары коштошуп,
Калың кол жөнөп кетишти.
Айылында эл чогулуп,
Чилжалгызга коштошуп,
Энеси менен эжеси,
Бакырып ыйлап боздошуп.
Бетинен өөп энеси,
Боздоп ыйлап жалынып,
Болуучу ишти баяндап,
Айтып турду сабылып.
Коломолуу кол алып,
Алыска сапар жол алып,

Аттанып сапар барасың.
Алды-артыңды байкабай,
Азапка мени саларсың.
Айткан тилди албаган,
Ала көөдөн баласың.
Баруучу жолуң алыс жол,
Эки айлык жолго барасың.
Жолуң ачык түз болсо,
Жооңду жеңип аларсың.
Тоскоолдук кылса тууганың,
Арманда өлүп каларсың.
Күнү катын Токтобай,
Зыянды андан табарсың.
Бир айлык жолго барганда,
Элдин баары чаалыгат.
Кийимдери шорсунуп,
Тамак таппай карыгат.
Ошол жерге барганда,
Ак куржун оозун ачкын сен.
Кийимдерди таратып,
Көпчүлүккө чачкын сен.
Көйнөк ыштан, бир топу,
Көпчүлүккө жетишет.
Эскирип калган ич кийим,
Жаңыны кийип чечишет.
Ошол жерге жалгызым,
Көп кошунду таштагын.
Ээрчитип алып тогузду,
Алыскы сапар баштагын.
Андан ары көрөрсүң,
Маңдайыңа жазганын
Андан ары алыстап,
Дагы жүрүп барганда
Тогуз акең токтолот.
Аты жүрбөй калганда.
Андан ары баруучу,

Алыс жолдон качпагын.
Токтобайдын тогузун,
Ошол жерге таштагын.
Кызыл куржун мына бу
Андан ары жол азык.
Ошондон кийин көрөрсүң,
Килит жерин ачарсың,
Кертип койгон табылгы,
Бир көзү аттын азыгы.
Экинчи көзү гүлазык,
Жалгызым сенин азыгың.
Бир казан сууга аш болот,
Салсаң жалгыз кашыгын.
Андан ары көп күндүк,
Алыс жолго барарсың.
Алдыңда атың жакшы бак,
Атың сенин канатың. .
Ээрдей кайкы белести,
Ашып түшүп барганда,
Жалгыз көздүү жети дөө,
Жакын жетип калганда,
Алдындан чыгат бир кемпир,
Эрбелеңдеп жүгүрүп.
Жалгызым сени көрдүм деп,
Жан-алы калбай сүйүнүп.
Колунда маңгел орогу ,
Куурайларды жапырат.
Башта көрүп жүргөндөй
Чилжалгыз деп чакырат.
Жалгыз көз чыгат алдындан,
Кемпир менен кездешпей,
Андан өтүп кеткин сен,
Жалгыз көздүн үйүнө,
Ылдамыраак жеткин сен.
Үч дөбөнүн жанында,
Үтүрөйгөн алачык

Жалгыз көздүн үйү ошол.
Ойгоо болсо дөөлөрү,
Алдыңдан чыгып ал тосоор.
Уктап жатса дөөлөрү,
Алачыкка түшө кал.
Төрдө жаткан чоң бүлөө,
Жетериң менен колуңа ал.
Кылыч сууруп кынан,
Көк бүлөөгө кайрагын.
Келери менен кемпирдин,
Башын алып жайлагын.
Кылычың өтсө кемпирге,
Көрөрсүн бүлөө жардамын.
Кайрабасаң бүлөөгө,
Кемпирдин өтпөйт башына.
Өтпөсө кылыч кемпирге,
Өзүңө кетер асыла.
Жайын тапсаң кемпирдин
Үч дөбөгө жетип бар.
Кулпуланган чоң эшик,
Кылычтап чаап ачып ал.
Жалгыз көздүн жети дөө,
Так ошонун ичинде.
Уктап жатса ал дөөлөр,
Баштаарсың анда ишиңди.
Эшиктен кире бергенде,
Бекитип койгон сандык бар.
Ача салсаң сандыкты.
Байлап койгон кучкачтар.
Дөөлөрдүн жаны ошондо.
Моюндарын жулуп ал.
Кучкачтарды өлтүрсөң,
Сенин ишиң жеңгени.
Уктап жаткан жети дөө,
Анда сенден өлгөнү.
Бул айтылган окуяны

Атаңдан мурда укканмын.
Жети дөөнү жеңе албай,
Жарадар болуп чыкканын.
Ажалың жетпей дөөлөрдөн
Аман-эсен сен калсаң
Эзүүсүндө дөөлөрдүн,
Элдерди анан көрөсүң.
Учу-кыйры көз жеткис,
Жерди анан көрөсүң.
Андан ары ишиңди,
Жалгызым өзүң билерсиң.
Баргын, балам, аманат,
Барар жолун дайыны ушул.
Энең менен эжеңдин,
Башына түшкөн кайгы ушул.
Деп айтып эне, эжеси
Куржунду атка салышты.
Учурашып эл-журту,
Үйлөрүндө калышты.
Учурашып Чилжалгыз,
Айылдан чыкты бөлүнүп.
Жөнөп кетти алыска,
Аскар тоодой көрүнүп.

IV

Чилжалгыз Токтобай менен жоого чыкканы

Буурул менен чуратып,
Жолдун баарын буратып.
Мурун кеткен көп колдун,
Артынан жетип барганы.
Аталашы Токтобай,
Амандашып калганы.
Дениң сакпы иним, деп,

Сенсиз болбойт күнүм деп.
Кек сакташпай жүрөлү,
Сен менен бирге түбүм деп.
Куру сөз менен Токтобай,
Кол кармашып күлүндөп.
Амандашып көрүштүк,
Өз ара сөздү таштайлык.
Эл башкаруу жагынан,
Эми сөздү баштайлык.
Алыска кетип барабыз,
Ичтеги кекти жоёлу.
Кол башкарып барууга,
Хан көтөрүп коёлу.
Ак сакалдар, вазирлер,
Ушу сөзүм макулбу?
Жол башчы кимди шайлайбыз,
Чогулуп тапкын акыл деп.
Деп айтканда Токтобай,
Ушул сөзүң акыл деп
Чилжалгыз болсун жол башчы,
Баарыбыз тең макул деп.
Туура айтасың баарыңар,
Азыртан баштап Чилжалгыз,
Силерге болду жол башчы.
Чилжалгызды таанып ал.
Бардык ишиң колго алып,
Башкаргын иним элинди.
Өзүң билип тандап ал,
Эл башкарчу бегинди.
Ушуну айтып Токтобай,
Болгон сөзүн бүтүрдү.
Көпчүлүк шайлап койгон соң,
Чилжалгыз ишке күтүндү.
Кагазга жазып бүт алды,
Калын колдун эсебин.
Калың колго түшүнттү,

Башкаруу кандай экенин.
Жогоркусу миң башы,
Миңден киши бөлөбүз.
Андан кийин жүз башы,
Жүздөн киши бөлөбүз.
Он башы менен жүз башы
Миң башыга эсеп бер.
Хан алдында эсепкер
Жүз башы менен миң башы.
Миң башы менен жүз башы,
Шайлап алган бектерим.
Ынтаанды коюп угуп тур,
Мен айтканды эскергин.
Кол алдында кишиден
Кокустан бирөө жоголсо,
Тартиби жок көп ичип,
Азык-түлүк коросо.
Чыгарбастан үнүңдү,
Чымчыктай моюнуң жуламын.
Тартип бузган кишиге,
Өз билгеним кыламын.
Аскердик тартип ушундай,
Угуп койгун баарыңар.
Ушундай ишти иштөөгө,
Буйрук кылат ханыңар.
Ушуну айтып Чилжалгыз,
Калың колду таратты.
Башкаруу ишин бүтүрүп,
Андан ары жөнөдү.
Калың колго белгисиз,
Алыдында эмне көрөрү.
Адыр-будур белдерди,
Ашып кетип баратат.
Кээ бир жерде чөлдөрдү,
Басып кетип баратат.
Кезиккен аркар, кулжаны,

Атып кетип баратат.
Кээде токой аралап,
Талаада кетип баратат.
Көрөбүзбү үйдү деп,
Келе жаткан калың кол,
Санаада кетип баратат.
Эрикпестен мол жүрүп,
Бир айлык жолго барганда,
Ат арыктап тай болуп,
Тон торсулуп калганда.
Энеси айткан болжолдун,
Убагы келип калганда.
Калың токой четине,
Калың колду токтотту.
Эл башкарган бектерге,
Эсебин ал деп жөнөттү.
Эсептесе эл аман,
Болгон эмес эч санаа.
Жай-жайыңа жаткын деп,
Хандан болду бул кабар.
Токойдун чети өзөн суу,
Топ-топ болуп бөлүнүп.
Кир кийимин чечишип,
Сууга түшүп чөмүлүп.
Аттардын баарын жайдактап,
Өткөзүп берип атчыга.
Баш ийишип көпчүлүк,
Жүз башында башчыга.
Жамаатташып калың кол,
Жатып калды жай алып.
Эки күнү аскери,
Токойдон кийик уулашты.
Тамашага батышты.
Экинчи күнү кечинде
Эламандын Чилжалгыз,
Токтобайга барганы.

Боло турган иш үчүн,
Кеңеш сурап калганы.
– Акылман акем Токтобай,
Айта турган сөзүм ук.
Алыстагы душманга,
Бара турган кесимди ук.
Калын кол жашап турууга,
Ыңгайы бар жер экен.
Ач болсо атып жегенге,
Кийиктери көп экен.
Ат арыктап тай болуп,
Азык-түлүк түгөндү.
Мындан ары алып барсак,
Кырабыз го бул элди.
Айтканды эп көрсөңүз,
Калың кол калсын бул жерде.
Туура десең абаке,
Тогуз уулду кошуңуз.
Мындан ары абаке,
Жасайлы жортуул өзүбүз.
Аскериңе баш болуп,
Өзүң мында калыңыз.
Мергендер менен кийиктеп,
Тамашага каныңыз.
Бир айда кайта келербиз,
Аман болсо жаныбыз.
Акелер кошо барбаса,
Жалгыз өзүм барамын.
Жети дөө менен согушуп,
Тамашага канамын.
Деп айтканда Токтобай,
Жүрөгү чыгып кабынан,
Тик багып карап тура албай,
Чилжалгыздын каарынан.
Жоготом деп чунакты,
Жоголуп өзүм өлөмбү.

Тогуз уул менен кордукту
Чилжалгыздан көрөмбү?
Барбайт десем балдарым,
Эми эле турат жегени.
Катылып коюп балага,
Өлөмбү кара талаада.
Деп ойлонуп Токтобай,
Кайтадан түштү санаага.
Мейли бар дейин тогузду,
Киши мүнөз доңузду.
Кырып таштап буларды,
Кур койбосун конушту.
Кек кылбаса өткөндү,
Аман сактаар буларды.
Кек кылып калса кокустан,
Билбеймин кандай кылаарды.
Тапшырып айтып чунакка,
Тогуз уулду кошоюн.
Бир айга чейин буларды,
Ушул жерде тосоюн.
Деп ойлонуп Токтобай,
Мейлиң иним барып кел.
Маңдайыңа бак консун,
Жооңду жеңип алып кел.
Караан болуп беришер.
Акелериң жаныңа ал.
Ажал жетсе өлүүчү,
Кайда болсо чымын жан.
Ушуну айтып Токтобай,
Тогуз уулду чакырды.
Айтмак болду буларга,
Аталык казат акылды.
Туулбай калган тогуз уул,
Бир кишиче күчүң жок,
Биригип келсең тогузуң.
Берен тууган Чилжалгыз,

Беттешип жоого барам дейт.
Жолдош кылып жаныма,
Тогузуңду алам дейт.
Тил албаса тогузу,
Канын төгүп салам дейт.
Беттешүүчү душманга,
Анан жалгыз барам дейт.
Барбай коюп бул жерден,
Бөөдө өлүп калганча
Көпчүлүктүн ичинде
Азапка мени салганча.
Чымырканып тогузуң,
Чилжалгыз менен кошо бар,
Калың колдун ичинен,
Аттардан тандап минип ал.
Душмандан барып өлсөңөр,
Тартайын анан кайгы зар.
Деп айтканда Токтобай,
Тогузу ойлоп толгонуп.
Отурушту далайга,
Жооп бербей токтолуп.
Эң улуусу Баялы,
Мунун айткан баяны:
– Баралы, дейт инилер,
Оңолор иштин аягы.
Кандай десе Чилжалгыз,
Айтканында бололу.
Өкүмдүк кылса жалгыздын,
Жайын таап коёлу.
Андан көрө инилер,
Атты тандап минели.
Алыскы сапар жол алып,
Чилжалгыз менен жүрөлү.
Инибиздин ызаатын,
Бирге жүрүп көрөлү.
Беттешкен жоодон жеңилсек,

Шейит болуп өлөлү.
Деп айтканда Баялы,
Макул деди сегизи.
Тогузуна белгисиз,
Болуучу иштин негизи.
Ат токунуп камданып,
Жөнөмөк болду алыска.
Чилжалгыз да камынды,
Тогузу менен барышка.
Жөнөөрүндө Чилжалгыз,
Чогултуп калың аскерди.
Энеси айткан ак куржун,
Ошондо бала эскерди.
Ак куржун оозун сөккөнү,
Ичиндеги кийимди,
Орто жерге төккөнү.
Он башы менен жүз башы,
Эсепке карай бөлүштү.
Көйнөк, ыштан, бир топу,
Жан башына беришти.
Колун жайып көпчүлүк,
Чуркурап бата беришти.
Сарамжалдуу Гүлайым,
Пайдасын азыр көрүштү.
Калың кол менен коштошуп,
Алыска сапар жөнөштү.
Арсар болуп кетишти,
Кайрылып аман келери.

**Чилжалгыз тогуз кол менен
жети дөөнү издеп жөнөгөнү**

Тогузу менен Чилжалгыз,
Жыйырма күндөй жол жүрүп.
Ат арытпай арада,
Тынымы жок мол жүрүп.

Ээрдей кайкы белеске,
Жакын кирип барганда.
Энеси айткан болжолго
Эми жетип калганда.
Аттары чарчап тогуздун,
Алы кетип калганда.
– Тогуз аке токтолуп,
Толук уккун сөзүмдү.
Жети дөөгө баргын деп,
Атабыз кылды өкүмдү.
Ушул жерге келгенде
Аттарыңыр чарчады.
Мындан ары белгисиз,
Аттардын жолго басары.
Эс алдырып аттарды,
Бүгүн мында жаталы.
Чөбү калың, суусу мол,
Блайыктуу жер экен.
Аркар, кулжа бул жерде,
Кийиктери көп экен.
Атып алып кийиктен,
Жан багышка эп экен.
Тил алсаңар акелер,
Ушул жерге жаткыла.
Эчки, теке, кийиктен,
Оюңар менен аткыла.
Ары чети бир айга
Бул жерде мени күткүлө.
Бир айга чейин келбесем,
Менден күдөр үзгүлө.
Тогузуңар чогулуп,
Кеңешкиле өзүңөр.
Аман келип калармын,
Чыкпасын менден эсиңер.
Деп айтканда Чилжалгыз,
Токтолуп тогуз кеңешти.

Жактырышып бир ооздон,
Чилжалгыз айткан кеңешти.
Эң кичүүсү Байдөбөт,
Агаларга мындай дейт.
– Бардыгыбыз бир ооздон,
Макул дейли балага.
Баспай калса атыбыз,
Өлөбүз бекер талаада.

Коштошуп туруп калалы,
Кошомат айтып балага.
Деп кеңешип тогузу,
Чилжалгыз менен коштошуп.
Чындап күйүп жаткансып,
Бакырып ыйлап боздошуп.
– Айланайын каралды,
Алыска кетип барасың.
Жалгыз көздүү жети дөө,
Кош жалгызым барып кел,
Касташкан жооңду алып кел.
Деп айтышып тогузу,
Чилжалгызды жөнөттү.
Жөнөп кетти Чилжалгыз,
Жараткан бер деп медетти.

VI

Жалгыз көз кемпир менен Чилжалгыздын кездешкени

Он эки күнү жол жүрүп,
Ашты кайкы белести.
Ар жагында талаадан,
Чилжалгыз көрдү элести.
Энесинин айтканы

Эми түштү эсине.
Келе жаткан ал караан,
Жакындады өзүнө.
Колуна алып орогун,
Куурай отун жулмалап.
Эбелектеп жүгүрөт,
Эки бутун чыргалап.
Балбылдаган жалындай,
Маңдайда жалгыз көзү бар.
Чилжалгыз деп кыйкырган,
Заар үндүү сөзү бар.
Элемандын жалгызы,
Чилжалгыз сенсиң билем деп,
Бышырып тамак берүүгө,
Даярдап отун жүрөм деп.
Жардам кылар өзүмө,
Жок же үйдө бүлөм деп.
Душман окшойт кемпир деп,
Санабагын күмөн деп.
Таанып алгын Чилжалгыз,
Жакын эжең боломун.
Келатат деп мен угуп,
Даярдап жүргөм коногум.
Аталашым Элеман,
Алыска мени бериптир.
Берген бойдон көрүшпөй,
Ажалы жетип өлүптүр.
Эламандын жалгызы,
Эми сен издеп келипсин.
Карыганда эженди,
Ушул жерден көрүпсүң.
Жана калган сөз болсо,
Жай сүйлөшүп алабыз.
Ээрчи жүрү жалгызым,
Эми үйгө барабыз.
Деп жалгыз көз айтканда,

Макул, эже барабыз,
Боло турган иштерди,
Да сүйлөшүп аларбыз.
Арт жактан келгин эжеке,
Алдыга бара берейин.
Мурун барып үйүңдүн,
Жай маанисин көрөйүн.
Деп айтып коюп Чилжалгыз,
Кармалбай сөзгө жөнөдү.
Үч дөбөдө дөөлөрдөн,
Белгисиз эмне көрөрү.
Арт жагынан таскактап,
Кемпир келет такымдап
Буурул менен Чилжалгыз,
Куюндай учту закымдап.
Жеткирбестен Чилжалгыз,
Кемпирдин келди жайына
Аттан түшүп тыныгып,
Байлады атты мамыга.
Кылычын сууруп кынынан,
Үйгө кирди камына.
Төрдө жатат көк бүлөө,
Талкаласа сынбаган.
Таштан катуу көк бүлөө,
Колуна алып кармады.
Элемандын ак кылыч,
Эки-үч кайрап алганы.
Келе жаткан кемпирди,
Эшикке чыгып карады.
Энтеңдеп басып жүгүрүп,
Келе жатат ал дагы.
Атына минип Чилжалгыз,
Кемпирди көздөй тартканы.
Керилип туруп кемпирдин,
Башын кыя чапканы.
Башы түшүп кыйылып,

Күрөөсүнөн кан кетти.
Колу-буту тыбырап,
Куу кемпирден жан кетти.

VII

Чилжалгыз жети дөөнү жеңгени

Кайра келип Чилжалгыз
Мамыга атын байлады.
Кароолчу болгон кемпирди
Мына ушинтип жайлады.
Эмки иштин түйүнү,
Үч дөбөнүн ичинде,
Кармашсам деп дөө менен,
Чилжалгыз чирейт күчүнө.
Ойгоо болсо жети дөө,
Ойрон кылып салбасын.
Өлүгүмдү кузгун жеп,
Талаада тарпым калбасын.
Уктап жатса жети дөө,
Табармын анда аргасын.
Баары бир мейли тобокел,
Үч дөбөгө барайын.
Бекилүү болсо эшиги,
Кылычтап кыя чабайын.
Ачып алып эшикти,
Үңкүрдүн ичин карайын.
Андан ары көрөрмүн,
Маңдайга жазган таалайым.
Деп ойлонуп Чилжалгыз,
Үңкүрдү көздөй жөнөдү.
Жардамдашып жүрүүгө,
Жанында жок жөлөгү.
Дөбөгө барып караса,

Туш-тушу аска жар экен.
Төмөнкү дөбө учунда,
Чоң каалгасы бар экен.
Каршы-терши кулпулап,
Бекитилүү ал экен
Кылычын алып колуна,
Кыя чапты кулпусун.
Талкалай чаап таштады,
Эшиктин бүтүн тулкусун.
Ачып таштап эшикти,
Андан ары барганда,
Энеси айткан сандыкты,
Көзү көрө калганда.
Сандыкты бузуп талкалап,
Ичин ача салганда.
Жети кара кучкачты,
Байлап койгон танаптап.
Баштарын үзүп ыргытты,
Шашпай туруп алактап,
Жалгыз көздүн жети дөө,
Жанын кыйып салдым деп.
Кучкачтарын өлтүрүп,
Кумардан абдан кандым деп,
Жаны кеткен дөөлөрдүн
Жанына басып барганы.
Уктап жаткан дөөлөрдүн,
Кылычтап башын алганы.
Жети дөөнү бүт жайлап,
Бүттү мындан жаңжалы.
Андан ары караса,
Кырк кара кой кармаган,
Кырк кыз ыйлап отурат.
Кыйнабай ылдам жегин деп,
Чилжалгыздан комсунат.
– Коркпогула, эжелер,
Кырк кара кой жетелеп,

Силер кайдан келдиңер?
Болгон ишти түшүнтүп,
Эжелер мага айтып бер.
Деп Чилжалгыз сурады.
Ботодой көзүн жайнатып,
Болгон ишти Айкүмүш,
Айтып турган убагы:
– Өлүп жаткан жети дөө
Күн чыгыштан келишкен.
Жабыркатып бул элди,
Жазасын колго беришкен.
Эң мурун дөөлөр келгенде,
Эрк үчүн элим урушкан.
Жети дөөгө ал жетпей,
Алсырап элим курушкан.
Аягында дөөлөргө,
Туруштукту бере албай,
Жеңилип берди биздин эл.
Жети дөөнү жеңе албай
Ай сайын алым берүүгө,
Келишимге келишти.
Алым үчүн эки айга
Кырк кыз, кырк кой беришти.
Жети жылдан бер жакка,
Элдеги кыздар түгөндү.
Аягында кыз таппай,
Кыйнап турду бул элди.
Кыйналып эли турганда,
Хан кызын баштап беришти.
Хандын кызы Айкүмүш,
Карап турган мен ушу.
Көргөн билген иштерди,
Айтып турган кеп ушу.
Жети кой менен жети кыз,
Бир жегенде тоюшат.
Андан кийин уйкуга,

Жети күн башын коюшат.
Тандан союп калганын,
Дагы сактап коюшат.
Жалгыз көз кемпир энеси,
Бизди алып келген сойгону.
Ойгонгондо жегени,
Даяр кылып койгону.
Ажалыбыз жок экен,
Ажыратып сен алдың.
Менменсиген дөөлөрдүн,
Башын кесип сен алдың.
Аты-жөнүң ким сенин,
Кайдан келген баатырсын,
Карып болгон биздерге,
Бир туугандай жакынсың.
Ким экениң айтып бер,
Сураган бизге эп болсо.
Биз жөнүндө болуучу,
Айтып бердик кеп болсо.
Ушуну айтып Айкүмүш,
Тийген айдай жаркылдап.
Мойнунда алтын сөйкөсү,
Көкүрөктө жаркылдап.
Перизаттай келбетти,
Сулуулугу келишкен.
Бул жалганда мындай жок,
Келген өңдүү бейиштен.
Айнектей көзү жаркылдайт,
Эки бети тастайып.
Тиштери сонун тизилген,
Күлүп койсо кашкайып.
Башында кийген шөкүлө,
Алтын, күмүш ташы бар.
Бой келбети келишкен,
Он алтыда жашы бар.
Сурмалуу көз, ак маңдай,
Сүзүлүп карап муңайып.
Айыбы жок көркүндө,

Аткан таңдай кылайып.
Аял болчу кыз экен,
Баатырларга ылайык.
Бул мүнөзүн көргөндө,
Карап турган баатырдын
Көңүлү кетти бөлүнүп.
Ашыктык түшүп жүрөккө,
Эрксизден кетти берилип.
Сурасаң мени сулуу кыз,
Эламандын уulumун.
Билмек үчүн сурасаң,
Кай жерде экен туругум.
Агабыз болот Токтобай,
Даңкы угулуп хан болгон.
Тогуз уулу кашында,
Касиеттүү жан болгон.
Куткарууга бул элди,
Кол алып мында келгенбиз.
Эзилгенди куткарган,
Башынан баатыр элденбиз.
Кармашкандын жазасын
Ар дайым берип келгенбиз.
Көюңарды жетелеп,
Үйүңөргө баргыла.
Жети дөөнү жеңди деп,
Менден кабар салгыла.
Бир топ күндөн бер жакка
Чырмап этип уйку салбадым.
Жайланып жатып бул жерде,
Уйкуга абдан канбадым.
Элден кабар келгенче,
Бул жерде уктап алайын.
Мени тозуп эл келсе,
Анан кийин барайын.
Ушуну айтып Чилжалгыз,
Кыздарды үйгө жөнөттү.
Оюна албай Чилжалгыз,
Уйку уктоодон бөлөктү.

Ээрин алып жайдактап,
Атын отко жиберди.
Санаасы тынып Чилжалгыз,
Уйкуга көзү жумулду.
Уктай турсун Чилжалгыз,
Бул жерге шашпай санаасы.
Үйүнө кеткен кыздардан
Эми кабар алалы.

VIII

Чилжалгыз Айкүмүш деген кызды алганы

Күдөрүн үзгөн кыздары
Үйүнө кайта барышты.
Кандай шумдук болду деп,
Калайык айран калышты.
Чогулган эл кыздардан,
Сөз сурашып калышты.
Ажалга кеткен кыз элең,
Кантип кайта келдиң деп.
Түңүлүп калган кызымдын,
Жүзүн кайра көрдүм деп.
Кандай күн туулуп калды экен,
Бактысына элдин деп.
Көргөн билген ишиндин,
Баарын айтып бергин деп.
Айкүмүштөн сурады.
Атасына Айкүмүш,
Көргөн-билген иштерин,
Айтып турган убагы:
– Жалгыз көз кемпир бул жерден,
Алып бизди барганда.
Соё турган күн бүтүп,
Камынып кемпир калганда.

Конок келет тосом деп,
Кемпир кетти жүгүрүп.
Качан кемир келет деп,
Турдук жандан түңүлүп.
Ал аңгыча болбоду,
Бекиткен эшик ачылды.
Баатыр мүнөз бир бала
Дөөлөрдү көздөй качырды.
Чоң сандыктын ичинде,
Дөөлөрдүн жаны бар экен.
Тизип койгон кучкачтар,
Тегиз баары кара экен.
Жети кара кучкачтын,
Мойнун жулуп таштады.
Уктап жаткан дөөлөргө,
Укмушту мындай баштады.
Удаасы менен жетөөнүн,
Башын кесип таштады.
Бошотуп бизди өлүмдөн,
Үйдү көздөй жиберди.
Ээрин алып жайдактап,
Атын отко жиберди.
Куткардым дейт дөөлөрдөн,
Кордугунда бул элди.
Уктап уйкум канганча,
Ойготпой кетип калыңар.
Атым менин Чилжалгыз,
Элге кабар салыңар.
Аскери менен бул жерге
Эртең келсин ханыңар.
Деп айтып коюп ал бала.
Ээрин башка жаздады.
Уйкуга көзү жумулуп,
Алп уйкуну баштады.
Жаныбыз аман калганга,
Шаттанып күлүп сүйүнүп,

Таң эртеңден бер жакка,
Келатабыз жүгүрүп.
Деп Айкүмүш айтканда,
А кудайлап сүйүнүп,
Сүйүнчүлөп бир-бирин,
Ар кайсы үйгө жүгүрүп.
Эл чогулуп эртеси,
Чилжалгызга барышты.
Уктап жаткан баатырды,
Ойготуп андан алышты.
Тосуп келген калың эл,
Учурашып калышты.
Жалгыз көздүн жети дөө,
Өлгөндөрүн көрүштү.
Үңкүрдөгү дүйнөнү,
Көпчүлүккө бөлүштү.
Үңкүрдөгү дүйнөдөн,
Калың олжо алышып,
Шаттанышып көпчүлүк,
Шаарына барышты.
Эркиндик үчүн той берип,
Тамашага канышты.
Ашык болгон Айкүмүш,
Алмак болду Чилжалгыз.
Асыл кыздын оюнуна,
Канмак болду Чилжалгыз.
Эки жаштын тилегин,
Эп көрдү ата-энеси.
Айкүмүштү берүүгө
Топтолду элдин кеңеши.
Айкүмүш менен Чилжалгыз,
Айкалып жатып калышты.
Арадан он күн өткөнчө,
Тамашага канышты.
Түшүнө кирди бир күнү,
Оорукта калган калың эл.

Энеси менен эжеси,
Чоңоюп өскөн тууган жер.
Уйкудан чочуп ойгонуп,
Уктай албай толгонуп,
Араң таңды атырды.
Эртең менен Чилжалгыз.
Эл бектерин чакырды.
-Жети дөөдөн кутулду,
Жергеңер менен жалпыңар.
Санааңар тынып сайрандап,
Эрктүү болду калкыңыз.
Уруктуу аскер ханыбыз.
Оорукта калган калың эл.
Жолдош болуп келатып,
Жолдо калган тогуз шер.
Болжогон күнүм аларга,
Жетип калды жакындап.
Узаткыла бектерим,
Күткөн элге барайын.
Аскерге азык кылууга,
Жети дөөнүн малынан,
Жетиштүү мал алайын.
Деп айтканда Чилжалгыз,
Макул болот баатыр деп,
Бул айтканың акыл деп.
Сен өңдүү баатыр эл үчүн,
Бир туугандан жакын деп
Жети дөөнүн көп малын,
Баарын алсаң макул деп.
Бектери карап турганда
Чилжалгыз айтты мындай деп:
Аскерге азык кылууга,
Миң жылкы, он миң кой керек.
Үч жүз нарга жүктөтүп,
Кийим, азык да керек.
Жолдо калган тогузга,

Тогуз жакшы ат бергин.
Жөнөткөн малдын эсебин,
Эртеңден калбай бат бергин.
Деп шаштырып Чилжалгыз,
Жөнөмөккө камынды.
Эл башкарган бектери,
Айткандардын баарысын,
Даяр кылып беришти.
Жөнөтүүгө баатырды,
Чогулушуп келишти.
Чогулган элге Чилжалгыз.
Мындай берди кеңешти.
-Улуу, кичүү аралаш,
Эл башкарган башчылар,
Кыйындык түшсө калкыңа,
Кеңешип акыл тапчулар.
Ынтымак, ырыс бир тууган,
Ынтымак болсун калкыңар.
Көп сөздү айтып не кылам,
Айтарым ушул жалпыңа.
Ала болсо ичиңер,
Алдырарсың душманга.
Элдин тынчын кетирип,
Калтырасың бушманга.
Эзилүүдөн кутулган,
Элди жакшы баккыла.
Кош элим жыргап жаткыла.
Деп коштошуп Чилжалгыз,
Үйүн көздөй жөнөдү.

IX

Чилжалгыз Айкүмүш менен коштошкондо

Коштошуп туруп калышты,
Бектери жана бөлөгү.
Үйгө келип Чилжалгыз,
Атын токуп ээрлеп,
Соот, чопкут кийинип.
Айкүмүш турду алдында,
Тал чыбыктай ийилип.
Аттанарда Айкүмүш
Эчкирип ыйлап буркурап.
Эми кеттиң жалгыз деп,
Муңайып карап бул турат.
Кайгысы жок мендейге,
Кандай жорук баштадың.
Кайгыны салып башыма,
Тирүүлөй жесир таштадың.
Элиңди эстеп жалгызым,
Эми мындан жөнөдүң.
Эми мага белгисиз,
Элиңден кайта келериң.
Ата-энең кудалап,
Антташканың бар болсо,
Ал дагы менден бактылуу,
Өзүңө сүйкүм жар болсо.
Эзилип ойноп жатканда,
Чыгарарсың эсинден.
Жаш кезимде сындырдың,
Жашыл гүл элем жетилген.
Кайда жүрсөң эсен жүр.
Турба эми мында кечигип.
Буйруп калса туз насип,
Көрүшөрбүз кезигип.

Деп Айкүмүш балага
Жоодурап карап турганда,
Коштошууга камынып,
Кош колдоп колун сунганда.
Колун алып Чилжалгыз,
Сөз баштады мындай деп.
Антташканы Айкүмүштүн,
Айткандарын көрүп эп.
Антташканым Айкүмүш,
Акыреттик жубайым.
Алыс жерде жүрсөм да
Тартармын сенин убайың.
Аманат таштап баратам,
Сактасын сени кудайым.
Ата-энем кошуп мурунтан,
Антташканым бар болсо.
Алып койгон үйүмдө,
Сүйгөн жарым да болсо.
Бүрдөгөн гүлүң соолутуп,
Сени кантип алмакмын.
Сен дегенде ар дайым,
Жалынсыз күйүп жанармын.
Акыры менден шек кылба,
Артыңды байкап карагын.
Аман болсо жалгыз жан,
Келерки күздө келемин.
Ардактаган ак шамшар,
Алып кал ушул белегим.
Алланын башка жазганын
Мындан ары көрөрмүн.
Энелеш менде тууган жок,
Эңкейсем өйдө жөлөрүм.
Келе бергин колунду,
Кечикпей жолго жөнөйүн.
Аман болсо алтын баш,
Кайрылып кайра көрөрмүн.

Ушуну айтып коштошуп,
Улуу жолго салганы.

Х

Чилжалгыз элин издеп жөнөгөнү

Күндөп-түндөп жол жүрүп,
Тогузга жетип барганы.
Акелерим кайда деп,
Эки жагын карады.
Ошол кезде тогуздун,
Төмөнкүдөй абалы
Кийик атып жей албай,
Кетишкен экен амалы.
Ачкалыктан чыдабай,
Атын союп бүт жеген.
Тогузунун башына,
Иш түшүптүр бүтпөгөн.
Аттардын эти түгөнүп,
Айласы такыр кеткенде,
Ачарчылык жабышып,
Асылып ажал жеткенде.
Көйнөгүн чечип көлчүктөн,
Ит балыкты тосушуп.
Суу бойлоп балык куушса,
Биринен-бири озушуп.
Ит балык менен жан сактап,
Ит көрбөгөн кордукта,
Жаткан экен тогузу.
Тогуздун көрүп турмушун,
Толгонуп бала кейиди.
Туугандарым мен үчүн,
Бузбайт деп пейилин.
Жетегинде туу бээни,
Жигиттерге сойдурду.

Ачып калган буларды,
Бир топ күн удаа тойгузду.
Арадан бир топ күн өтүп,
Арт жакта мал да келишти.
Аттарды, кийим-кечени,
Тогузуна беришти.
Токтобайдын тогузу,
Чилжалгыз менен он болуп,
Жети дөөнү жеңиште,
Сапарынан жол болуп.
Миң жылкы, он миң кой менен,
Жетип барды бир айда.
Ачыгып калган калың кол
Кармап койдон союшуп,
Кош башына кой союп,
Канды булон болушуп.
Казанга этти бышырып,
Каны-жаны тоюшуп,
Калың кол жатып калышты
Эл оозунда жүрдү сөз,
Айтылып жатты далайы.
Токтобайдын тогузу,
Басыңкы деп маанайы.
Чилжалгыз менен тогузу,
Жети дөөнү жеңдиби?
Же оорукта калып жашаңдар,
Олжо алып келдиби?
Чилжалгыз болсо эр эми,
Мурунтадан белгилүү.
Оорукка таштап буларды,
Өзү жеңип келдиби?
Деген өңдүү күлүк ой
Эл арасын аралап.
Коштон кошко жүгүрүп,
Кетип жатты сабалап.
Эртесинде Чилжалгыз,

Жар чакырды элине.
Он башы менен жүз башы,
Эл башкарган бегине.
Үч жүз нарда кийимди,
Таратып элге бергин деп.
Калың колдо атсыздын,
Эсебин алып келгин деп.
Атсыздарга жылкыдан,
Ат карматып бергин деп.
Азык-түлүк жетишет,
Эс алып он күн жаткын деп.
Жеткизип келген жигиттер,
Элиңе кайта кайткын деп.
Анда калган эл-журтка,
Менден салам айткын деп.
Эламандын Чилжалгыз,
Элге салды жардыгын.
Эл башкарган бектери,
Айтканындай кылышып,
Бөлүштүрдү бардыгын.
Көңүлү тынып көпчүлүк,
Жайына жатып калышты.
Таалайына тийгенин,
Олжодон бөлүп алышты.

XI

Токтобай Чилжалгызды алдап атканы

Аталашы Токтобай,
Болгон иштин түйүнүн,
Уккан экен тогуздан.
Тогуздун айткан сөзүнө,
Токтобай мындай оолуккан.
– Тогуз жаман бу көрө,
Киши болбой өлсөңчү.

Тогузунду чогултуп,
Топуракка көмсөмчү.
Каргадай болгон балага,
Кантип келдиң тең болбой.
Баарыңды кырып салсамбы,
Ушул жерге тим койбой.
Ишке жарап келгенсип,
Оорукта калдык деп коёт.
Минтип жүрсөң силердин,
Чилжалгыз көзүң да оёт.
Куруп калган бул башым,
Өзүмө кылган экенмин.
Карааны жок жамандар,
Түбүңө сенин жетейин.
Жайлап салып баарыңды,
Тукумсуз өтүп кетейин.
Ушуну айтып Токтобай,
Уландарын таратты.
Башта кылган жалгызга,
Баштамак болду азапты.
Ары-бери ойлонуп,
Арам оюн жыйнады.
Ыгына келсе жалгызды,
Жамандыкка кыйганы.
– Согушсам муну жеңе албайм,
Соот чопкут кийгени.
Алп мүчөлүү чунактын,
Соо болбойт колу тийгени.
Андан көрө жетимди,
Алп тил менен алдайын.
Топураган тогузду,
Тогуз ат менен камдайын.
Жарышып атың сынаш деп,
Жалпак тил менен жалмайын.
Ыгыма келсе жалгызды,
Кара жерге майлайын.

Айтканга көнсө Чилжалгыз,
Соот чопкут чечер деп.
Жарышканда буурул ат,
Тогузунан өтөр деп
Желдей учуп зымырап,
Тууга мурун жетер деп.
Кылыктанып Чилжалгыз,
Кыя тартып өтөр деп.
Кыя атып жыкпасам,
Мергендигим бекер деп.
Ушуну айтып Токтобай,
Тогузга тогуз ат камдап,
Күтүнүп калды Токтобай,
Бүтүрчү ишке ыкчамдап.
Кеңешкен болуп Токтобай,
Чилжалгызды чакырып.
Оюндагы сөздөрүн,
Айтып турду сапырып.
Айланайын, жалгызым,
Ат сергиди тоюнуп.
Басташкан жоону талкалап,
Көңүлдүн кири жоюлуп.
Куру бекер жатканча,
Көңүл ачып алалы.
Күлүктөрдү сынашып,
Тамашага каналы.
Тогуз акең сен болуп,
Тулпарларды мингиле.
Чоң талаанын учунан
Жарышып баарың келгиле.
Кимиси күлүк тулпардын,
Көз алдымда сынайын.
Күлүк чаап жыргайлы,
Бул дагы бактысы берген кудайдын.
Кабыл көрсөң жалгызым,
Камданып мингин атыңды.

Чилжалгыз баатыр болду деп,
Чыгарайын баркыңды.
Деп айтканда Чилжалгыз,
Арамдык санаа санабай,
Алды-артын карабай.
– Макул болот абаке,
Сынашалы тулпарды,
Эркибиз менен жарышып,
Чыгаралы муң-зарды.
Ыраакка кайсы жүгүрөт,
Алыскы жерге баралы.
Тулпарлар менен жарышып,
Кумардан абдан каналы.
Ушуну айтып Чилжалгыз,
Соот чопкут бүт чечип,
Тулпардын түйүп куйругун,
Жөнөп кетти жүр дешип.
Алдыңкы сары талаанын,
Учун көздөй жөнөдү.
Салынып жаткан кара тоо,
Бурчун көздөй жөнөдү.
Болжогон жердин чегине,
Булар жетип барышты.
Жарышууга баштанып,
Кайра тартып калышты.
Чү дегенде тулпарлар,
Учкан куш менен жарышты.
Караандатпай буурул ат,
Кайыптай сызып жөнөдү.
Кадимки жүздөй буурулга,
Коочалар саздын дөңдөрү.
Туйгундай учуп зымырап,
Тууга жетип калганда,
Туура тарт деп Токтобай,
Ач айкырык салганда.
Кыя тартып Чилжалгыз,

Туудан өтүп калганда.
Кыябында Токтобай,
Матаны ирмеп алганда,
Түтүн менен ок жетип,
Жүрөктү жанып өткөнү.
Тоголонуп атынан,
Чилжалгыз кулап кеткени.
Жалгыздын жайын таптым деп,
Жазбай мээлеп аттым деп,
Ит менен кушка жем болуп,
Куу талаада жаткын деп.
Томолото атканым,
Тогуз уул сенин бактың деп.
Буурулду кармап токунуп,
Бура тартып Токтобай,
Жөнөп кетти кол менен.

ХII

**Жарадар болгон Чилжалгызды
эки досу токойдун ичинде бакканы**

Эмчекти бирге эмишкен.
Элдияр, Эрмек достору,
Жыгылганда Чилжалгыз,
Чыңырып ыйлап боздоду.
Жөлөөрү жок жалгыздын,
Сөөгүн көмүп кетели.
Жөө да болсо тентиреп,
Эптеп элге жетели.
Атты кошуп жылкыга,
Аралайлы токойду.
Көрүп калып Токтобай,
Салбасын дагы кокуйду.
Ушуну айтып достору,
Атты агытты жылкыга,

Качып кирди байкуштар,
Калың токой түнтүнө.
Эл кеткенче ыраактап,
Токойдо жатты жашынып.
Токтобой көп кол кеткен соң,
Тура чуркап ашыгып,
Тирүүсүндө көрсөк деп,
Жетип барды ашыгып.
Жаткан экен Чилжалгыз,
Көөдөн жаны чыга албай.
Өпкөсүн кеткен жаралап,
Жыгылып жерден тура алабай.
Эки досу чыркырап,
Эчкирип ыйлап буркурап.
Көкүрөктөн кан агып,
Чилжалгыз жатат коркурап.
Көтөрүп жерден тургузуп,
Кийимин чечип ыргытып.
Арды-артынан эки дос,
Уюган канды сорушуп.
Чапандан алып кебезди,
Дарыга кошуп орошуп.
Катып берген энеси
Кайнатма кара дарыны,
Төш жагына сыйпашып.
Кантип кетер экен деп,
Чилжалгызды байкашып.
Кырма кызыл дарыны,
Ичинен эзип беришип.
Эптеп кармап көтөрүп,
Токойго алып келишип.
Ичи ысып кетет деп,
Улам суудан беришип.
Турук алган жерине,
Талдан төлө салышып.
Тап кетирбей эки дос,

Жаралуу досун багышып.
Адам болор, өлөрү,
Досторуна белгисиз.
Ай талаада жатышат,
Канаттуу учуп келгисиз.
Чилжалгыздын жанына,
Бири калат каралап.
Бири кетет кийикке,
Түнт токойду аралап.
Атып келсе бир нерсе,
Жан казанга салышат.
Арманын айтат эки дос,
Бирине– бири наалышып.
– Атанын кокуй арманы,
Арманды башка салганы.
Арка кылган Чилжалгыз,
Алсыз жатат дарманы.
Алышкан жоодон жеңилбей,
Аталаштан жеңилдиң.
Аман-эсен айыгып,
Көрөбү жүзүн элинин.
Кармашкан жоодон жеңилбей,
Хан агаңдан жеңилдиң.
Карттанып жара айыгып,
Көрөбү жүзүн элинин.
Аталашы Токтобай,
Айыгып кегин алабы.
Армандуу өлүп кокустан,
Ай талаада калабы?
Айыгып кетип жарасы,
Кайтарабы эмгекти.
Жарасы ырбап бул өлүп,
Салабы бизге эмгекти.
Ушундай ой-санаада,
Достору багып жатышат.
Жарасын таңып күнүгө,

Ириң канын артышты.
Арадан бир топ күн өтүп,
Айыгып жара оңолду.
Таяк менен басууга,
Чилжалгыз бир аз торолду.
Тилекти кудай берди деп,
Эки досу сүйүнүп.
Адырдан аркар атышты,
Аралап черди жүгүрүп.
Элдияр, Эрмек достору,
Жараны оңдой таңышып.
Эриккенде бул үчөө,
Тамаша кептен салышып.
Жата турсун бул жерде.
Жерине жеткен калың кол,
Хандан кабар алалы.
Кардыгач менен Гүлайым,
Андан кабар алалы.

XIII

**Энеси Гүлайым жана эжеси
Кардыгачтын Чилжалгызды
издеп чыкканы**

Гүлайым менен Кардыгач,
Түрдүүчө санаа ойлонуп.
Уктаса кетпей түшүнөн,
Чочуп кетет ойгонуп.
Арадан нечен күн өттү.
Келүүгө жетти убакты.
Аман-эсен көрөмбү,
Ардактаган чунакты?
Күнү катын Токтобай,
Күнүлүк кылып калдыбы?
Куруп калган жалгызды,

Жүрөккө атып салдыбы?
Кур талаада жалгызым,
Арманда өлүп калдыбы?
Же касташкан жоосун талкалап,
Жеңиш менен келеби?
Кардыгач менен Гүлайым,
Кубаныч менен көрөбү?
Андан көрө жалгыздын,
Алдынан тосуп барайын.
Жеңиш менен келатса,
Сүйүнүп тосуп алайын.
Жаман аттуу иш болсо,
Жарынып өлүп калайын.
Деп ойлонуп Гүлайым,
Жез чүлүктүү Желмаян,
Кардыгач экөө мингени.
Маң дөбөттү ээрчитип,
Баласын тосуп жүрдү эми.
Учкан куштай зымырап,
Улуу жолго салганы.
Эки күн-түн жол жүрүп,
Чилжалгыздын мингени
Буурул атты көргөндө,
Санаасы кетти бурулуп,
Жарынып өлүп кетсем деп,
Канжарына жулунуп.
Сабыр кылып токтолду,
Сурайын деп баланы.
Арманда жалгыз өлгөн го
Көрүнбөйт элде карааны.
Тирүү болсо Чилжалгыз,
Атын минип алабы?
Токтобайга барганы,
Билейин деп кабарды.
– Аталашың жалгызың,
Аман-эсен келдиби?

Алыскы жолдо жүргөндө,
Атыңды токуп бердиби?
Же кабыргадан ок тийип,
Каралдым шейит кеттиби?
Сүйүнсө маңдай жарылбайт,
Сүйүнчү болсо муну айт?
Корккондо жүрөк айрылбайт,
Коркунуч болсо аны айт?
Деп айтканда Токтобай,
Ачуусу келип булкунуп,
Коё бер союп салам деп,
Гүлайымга жулунуп.
– Сенден туулган салпаяк,
Ат токуп мага береби?
Алыскы жол сапардан,
Аман-эсен келеби?
Серпишкен жоого беттешип,
Шейит болуп өлөбү?
Ченебей тамак көп ичип,
Ичи өтүп өлдү талаада.
Жалгыз иниц кайда деп,
Нес кылып коёт мага да.
Бастыр кайра жолуңа,
Тиле чабам жонуңду.
Кежирликти сен кылсаң,
Байлатып коём колунду.
Деп айтканда Гүлайым,
Болгон ишти түшүндү.
Көрөйүн өлгөн жерин деп,
Качууга эми күтүндү.
Желдей учкан желмаян,
Жез буйласын тартты эми.
Күн батыш жакты баштанып,
Гүлайым шордуу качты эми.
Адыр кыя белести,
Ашып кетип баратат.

Арт жагынан Токтобай,
Кууп кетип баратат.
Желмаянга буурул ат,
Жетпей кетип баратат.
Чилжалгыз жаткан токойго,
Беттей кетип баратат.
Күнү-түнү жыйырма күн.
Тынбай кетип баратат.
Кичинекей дем алып,
Турбай кетип баратат.
Күнү-түнү арасынан
Жыйырма беш күн өтгү.
Түш мезгили болгондо,
Чилжалгызга бул жетти.
Талдан кылган төлөгө,
Туура жетип барганы.
Кереметтүү желмаян,
Келип чөгө калганы.
Кардыгач менен Гүлайым,
Төлөгө кирип барганы.
Төрдө отурган Чилжалгыз,
Бакырып басып калганы.

XIV

Чилжалгыз Токтобайдан өчүн алганы

Тирүүсүн билип Токтобай,
Эшиктин туура алдынан,
Кайра качып калганы.
Чуркап чыгып Чилжалгыз,
Куйруктан атты кармады.
Жарасы жакшы айыгып,
Толуп калган дарманы.
Бура тартып куйруктан,
Тизгинден атты кармады.

Ат үстүндө Токтобай,
Жакасынан кармады.
Жыга тартып оодарып,
Төлөгө сүйрөп барганы.
Кылычын алып Чилжалгыз,
Башын кесип алганы.
Арам санаа Токтобай,
Арамдыгың жетти деп.
Ушуну көрмөк экенсиң,
Ырысыңды тепкилеп.
Тилегиңе жете албай,
Талаада калды башың деп,
Элге барып Токтобай,
Берейин сенин ашың деп.
Эптешип унаа минишип,
Элин көздөй жөнөдү.
Жөө жалаңдап жол жүрүп,
Тыным албай мол жүрүп,
Дал кырк беш күн болгондо,
Элине булар келишти.
Амандашып эл менен,
Толкундашып көрүштү.
Түңүлүп калган Чилжалгыз,
Тирүү аман келди деп.
Турмушуна карашып,
Сен багасың элди деп.
Токтобайдын барында,
Бир көрбөдүк көрдү деп.
Өлүмдөн келген жалгызга,
Урматтап тойду беришип.
Толкунданып көпчүлүк,
Тамашаны көрүшүп.
Калын эл кетти жайына,
Токтобайдын тогузу,
Чогу келип көрүшүп.
Жан соога жалгыз иним деп,

Жагынып колду беришип.
– Кой-кой десек тил албай,
Колуңдан өлдү атабыз.
Өз кылганы жетишти,
Ага болбойт капабыз.
Жанды аман койсоңуз,
Былк этпей үйдө жатабыз.
Деп тогузу айтканда,
Чилжалгыз айтты мындай деп.
Токтобайдын тогузу,
Токмоктодуң жашымда.
Алым жетпей жүрдүбү,
Кек кылсам аны башында.
Жети дөөгө барарда,
Тогузуңду ээрчиттим.
Баратып жолдо калдыңар,
Аттарыңар жүрө албай.
Ачкадан өлмөк болупсуң,
Жан багышты биле албай.
Жоону жеңип келгенде,
Күлүктү тандап мингиздим.
Токтобайдын тогузу,
Ким экениң билгиздим.
Кана айтчы агалар,
Кай жеримден жазгамын.
Акырында атаңар,
Көрө албай менин басканым.
Баштамак болду каскагын.
Тике сүйлөп бетине,
Тилин албай койдумбу?
Кыйыктанып душманга,
Тике барбай койдумбу?
Амал менне атаңар,
Атып салды талаага.
Элдияр, Эрмек досторум,
Себеп болду жарага.

Аз келгенсип анысы,
Энем менен эжемди,
Ээлиртип кууп барыптыр.
Корголоп качып барганда,
Калкаладым апамды.
Түбүндө кеги кетпейт деп,
Жайлап койдум атаңды.
Атаңдын кегин кек кылбай,
Туура жүргүн тогузуң.
Эп келгендей иш кылып,
Элди силер билгиле.
Кокус бирөөң кек кылсаң,
Койдой мууздайм өзүңдү.
Көпчүлүктүн алдында,
Оёмун кара көзүңдү.
Деп айтканда Чилжалгыз,
Каралдым, сөзүң акыл деп.
Тогузу кетти үйүнө,
Айтканыңа макул деп.
Андан кийин тогуздан,
Чыкканы жок ушак кеп.
Адилет болуп сурагы,
Эли жыргап куунады.
Эркин өсүп жаштары,
Эл ичинде дуулады.

XV

Айкүмүштү алып келүүгө Чилжалгыз жөнөдү

Арадан нечен күн өтүп,
Болду күздүн убагы.
Алтымыш жигит ээрчитип,
Айкүмүшкө бармакка,
Жөнөп кетти бул дагы.

Күндөп-түндөп жол жүрүп,
Тыным албай мол жүрүп.
Алтымыш күн дегенде,
Кирип барды сабалап.
Аман-эсен барбы деп,
Таштап кеткен аманат.
Кара хандын шаарына,
Капыстан кирип келишти.
Камап жаткан шаарды,
Көп кошунду көрүштү.
Иштин жайы жаман деп,
Болгон го элге салал деп.
Кармап жаткан душмандан,
Алалы ылдам кабар деп.
Кара ханга барышты.
Камап жаткан душмандын
Кабарын сурап калышты.
Шаштысы кеткен кара хан,
Жалгызым деп үйрүлүп.
Жан бакчум келген экен деп,
Жалынып турат сүйүнүп.
Айланайын каралдым.
Алышкан жоого чабуучу,
Колумдагы жарагым.
Мынча балам келбесең,
Ким билсин тирүү каларым.
Күткөнүм келип алыстан,
Жүрдү го менин арааным.
Жалгыз көз менен жети дөө.
Каралдым сенден өлгөндө,
Каттоочудан угуптур,
Кунун кууп кара дөө,
Күн чыгыштан келиптир.
Жалгыз көздүн иниси,
Жети дөө анын жээни экен.
Күн чыгышта өзүнчө,

Жаткан жери ээн экен.
Толкуну көлдүн шарындай,
Илеби оттун жалындай.
Кебетеси башкача,
Киши экени таанылбай.
Мандайда жалгыз көзү бар,
Жалындуу каар сөзү бар.
Сырт мүнөзүн карасаң,
Кырктарга чыккан кези бар.
Таякеси кара дөө,
Келгени тогуз күн болду.
Шаарды талап тынчылдай,
Башыма каран түн болду.
Жээндерим өлтүргөн,
Баатырды таап бергин дейт.
Кунун кууп дөөлөрдүн,
Согушууга келдим дейт.
Баатырды таап бербесең,
Айылыңды чаап талайм дейт.
Айкүмүш аттуу кызыңды,
Катындыкка алам дейт.
Арага түшүп сүйлөшүп,
Он күнү кылдык убада.
Он күнү күтүп жатам деп,
Макул болду буга да.
Аскерлери күнүгө,
Өрүштөн малды союшуп,
Айылга бүлүк түшүрдү,
Өз эрки менен болушуп.
Болжогон күнү он күндүн,
Бүтөөр күнү ушул күн.
Мойнума боолук арканы,
Түшөр күнү ушул күн.
Алы-күчүң бар болсо,
Алып кал ушул балаадан.
Келет деп күтүп ишенген,

Каралдым сенсин, садагам.
Экинчи элди коргосоң,
Унутулбас эрдигиң.
Айтылып калар кылымга,
Атактуу сенин шердигиң.
Жетпесе алың каралдым.
Аман кеткин элиңе.
Кантели чыдап берербиз,
Кара дөөнүн кегине.
Деп Кара хан айтканда,
Ачуусу келип Чилжалгыз,
Кара дөөгө барганы.
Кармашып кара дөө менен,
Калабаны азыр салганы.
Кара дөө уккун сөзүмдү,
Келтирди сенин кезиңди.
Жээндериң кунуна,
Эл чабуучу сенсиңби?
Издеп жүргөн баатырың
Эми келди алдыңа.
Эбиңди таап кара дөө,
Жиберейин жээндериң артынан.
Каалайсың кандай урушту,
Кара дөө айткын сөзүңдү.
Кабыргаңды кыйратып,
Оёюн кара көзүңдү.
Уруша турган жеринди айт,
Үлгүсүн берсең уруштун,
Сынашайын майданда.
Калың эл карап турушсун,
Деп айтканда Кара дөө,
Ачуусу келип күркүрөп,
Оёмун көзүң дегенде,
Бүткөн бою дүркүрөп.
Маңдайда жалгыз көзүнөн,
Жалын чыгып зиркиреп.

– Тоодой мага теңсиңби,
Томуктай болгон баласың.
Мени менен согушсаң,
Кудайыңа барасың.
Кармаша турган кишидей,
Оттой күйүп жанасың.
Күрсү менен бир урсам,
Күкүм болуп каласың.
Абал мурун согушту,
Жекеге чыгып баштайлы,
Алагды кылбай аскерди,
Жай-жайына таштайлы.
Кабылан баатыр эр болсоң,
Камынгының күрөшкө.
Атка минип чыгабыз,
Жеңишпесек күрөштө.
Деп айтканда Кара дөө,
Макул болду сөзүнө.
Жай-жайыңа тургун деп,
Аскердин салды эсине.
Соотторун кийишип,
Чоң күрөшкө камынды.
Эки жактан эки дөө
Кабыландай чамынды.
Жыгыша алабай эки дөө,
Жети күнү күрөштү.
Тизелер жерге батышып.
Бирин-бири сүрүштү.
Сүрүшкөн жери аң болуп,
Кармаган жери кан болуп.
Карап турган калың эл,
Акылын таппай дал болуп.
Күрөшүп жаткан жеринде,
Күн бүркөлгөн чаң болуп.
Жыгыша албай эки дөө,
Сүрүшүп жүрдү жети күн.

Тамактанып алууга,
Тарашты булар эки күн.
Экинчи күн болчу согушта,
Ат менен чыкмак болушту.
Эс алышып эки дөө,
Тамактанып тоюшту.
Аттарын токуп ээрлеп,
Күрүчтөн төгүп жем берди.
Ар түрдүү жарак даярдап,
Эртеңки ишке кам көрдү.
Уктап жатса жалгыздын,
Түшүнө кирди бир белги.
Ала бээ менен аргытып,
Атасы келип калыптыр.
Айланайын, кулунум,
Атайы келдим сен үчүн.
Атасын көрсө жалгызым,
Душманын алар жеңип деп.
Эртеңки болчу согушта,
Сайыш менен баштаарсың.
Жалгыз көзгө сен сайсаң,
Аңтара сайып таштарсың.
Башын кесип аларда,
Байкагын кандай кылышың.
Жалгыз көздүн бүлөөгө,
Кайрап койгун кылычың.
Антпесе кылыч өтө албайт,
Кара дөөнүн башына.
Жалгызым кантер экен деп,
Мен келдим сенин кашыңа.
Ушуну айтып Эламан,
Сөз айтуудан басылды.
Ойгонуп кетип Чилжалгыз,
Умачшай көзү ачылды.
Эки жагын караса,
Атасынан кабар жок.

Алышып жоону бергенсип,
Түшүндө болду көөнү ток.
– Айкүмүштү ойготуп,
Ажайып көргөн түштү айтты.
Душманды кандай жеңүүгө,
Атасы айткан ишти айтты.
Көргөн түштү Айкүмүш,
Кылдаттык менен жоруду.
Арбагы колдоп атаңдын,
Болсун деп түшүң орундуу.
Оомийин деп кол жайып,
Түшүн жоруп бүтүрдү.
Агарып атып таң сүрүп,
Аттанууга күтүндү.
Сонун тулпар буурул ат,
Токунуп бала минди эми.
Тулку бойго жарашты,
Соот чопкут кийгени.
Алп мүчөлүү жаш бала,
Арстан өңдүү чамынып.
Найза, мылтык, чоюнбаш,
Жоо жарагын салынып.
Азыр болчу майданга,
Жөнөп кетти камынып.
Жалгызды кудай сакта деп,
Алган жары Айкүмүш
Жаратканга жалынып.
Калың колдун ичинен,
Кара ат менен кара дөө,
Ал да чыкты камынып.
Эки жактан эки дөө,
Бет алышып сайышып.
Соотко тийип өтө албай,
Найзанын учу майышып.
Алдындагы аттары,
Туруштук берип кайышып.

Качырышып келишип,
Кабыргага челишип.
Кабыландар турушту,
Алыша албай жеңишип.
Алыша албай турганда,
Ажайып көргөн түнкү түш,
Оюна келди баланын.
Жалгыздык өзү ушул деп,
Жыгыла турган кези деп.
Чечекейдин тушу деп,
Өлөр жери ушу деп.
Мелтиретип найзасын,
Көзгө шилтеп жиберди.
Кош колдоп туруп найзаны,
Чечекейге искерди.
Тоодой болгон кара дөө,
Топ этип түштү атынан.
Кулачтап жерди жыгылды,
Калканы ыргып башынан.
Камындырбай Чилжалгыз,
Колуна алды кылычын
Калдайып жаткан Кара дөө,
Кыя чапты шилисин.
Кара дөөнү көргөндө,
Карап турган калың кол,
Качып берди талаалап.
Качырып кирип Чилжалгыз,
Кырып жүрөт аралап.
Кара хандын аскери,
Кошо кирди каралап.
Кырылып болуп калың кол,
Булардын чыкты далдалы.
Эртесинде согушар,
Душмандан эч ким калбады.
Колго түштү тирүүлөй,
Көп кошундун албаны.

Экинчи жолу куткарды,
Душманынан бул элди.
Жети дөө менен Кара дөө,
Кол алдында кул элди.
Эл чогулуп кубанып,
Эркиндик үчүн той берди.
Санаасы тынып калың эл,
Сайрандап ойноп бой керди.
Эс алышып бул жерде,
Үч жума жатып калышты.
Бир күнү эске түшүрдү,
Элине кайта барышты.
Кабар салды Чилжалгыз,
Кара хандын элине.
Калк ичинде кадырлуу,
Калк башкарган бегине.
Эл чогулуп келишти.
Амандашып көрүштү.
Күтүп туруп калышты,
Чилжалгыз айтчу кеңешти.
Калың кара көпчүлүк,
Элиңерге эп келсе.
Калк башкарган аксакал,
Бегинерге эп келсе.
Кичинеден чоңойгон
Элибизге кетели.
Эр жигиттин милдети.
Элин жоодон сактамак.
Аткарып элдин милдетин,
Эне сүтүн актамак.
Ардактаган энемдин,
Абалы кандай белгисиз.
Ата Мекен журтумдун,
Кабары кандай белгисиз.
Деп айтканда Чилжалгыз,
Каршы чыкпай көпчүлүк,

Баары макул болушту.
Катарлашып калың эл,
Учурашып турушту.
Кош айтышып көпчүлүк,
Үйлөрүнө тарашты.
Камынышып күтүнүп,
Кетерине карашты.
Баруучу жолго жетерлик,
Азык-түлүк алышып.
Алтымыш жигит, Айкүмүш,
Жөнөп кетти жарашып.
Узак жүрбөй жай жүрүп,
Эки айдан өтүп калганда.
Алтымышы тең аман
Элине келип калышты.
Албан түркүн эл келип,
Учурашып көрүштү.
Чилжалгыз айтты баяндап,
Экинчи болгон жеңишти.
– Мурункудан кийинки,
Күчтүү болду жеңишим.
Катуу согуш жүргүздүм,
Эзилип жаткан эл үчүн.
Кабар-атар алалбай,
Капысынан биз барсак.
Жети дөөнүн тагасы,
Кара дөө келип калыптыр.
Кара хандын шаарына
Катуу бүлүк салыптыр.
Тогуз күнү согушуп,
Кара дөөнү мен жеңдим.
Башын кесип ыргытып,
Келбес жерге жибердим.
Кара дөөнүн калың кол,
Чыгарып кырдым дал-далын.
Камалып жаткан элинин,

Чыгардым ичтен арманын.
Эзилип жаткан калың эл,
Эркиндик колго алышты.
Душманынан кутулуп,
Жыргап жатып калышты.
Келсек аман экенсиң,
Бөөдө ажалдан баарыңар.
Жыргап дуулап жатыпсың,
Жашыңар менен карыңар.
Уулуңар жоодон коргосо,
Ал дагы элим багыңар.
Ынтымак болсо ичинде,
Дүйнө бизге табылар.
Элин жоодон коргогон,
Баатырга кесир кылбагын.
Баатырмын деп чокчондоп,
Бактыңа кесир кылбагын.
Башканын эли жакшы деп,
Калкыңа кесир кылбагын.
Киндик кесип кир жууган,
Жериңе кесир кылбагын.
Бой көтөрүп керсейип,
Теңиңе кесир кылбагын.
Жарышканда чыкпайт деп,
Атыңа кесир кылбагын.
Ынтымак, ырыс бир тууган,
Баркыңа кесир кылбагын.
Жакшы, жаман аралаш,
Эл жаралат ушундай.
Ынтымактуу болгула,
Болбогон иштен бузулбай.
Коргогула элиңди,
Жаш жигиттер кезиңде.
Улуу, кичүү, ага, ини
Ушул айткан насыят
Дайым болсун эсинде.

Ушуну айтып Чилжалгыз,
Чогулган элди таратты.
Эмки болчу аракет,
Элдияр үчүн баратты.
Элдияр, Эрмек досторун
Чакырып алды кашына.
Жарадар болуп жатканда,
Жанында калып бул экөө,
Даба болгон дартына.
– Айланайын эки дос,
Эмчекти бирге эмиштик,
Жыргалда бирге жүрүштүк.
Жамандык бирге көрүштүк.
Туу болуп туруп жаныма,
Душманды бирге жеңиштик.
Атабыздан жаш калып,
Арсыз жетим дегиздик.
Бала чакта досторум,
Маңдайга берди ырыскы.
Дардаңдап көөп кетпейли,
Көтөрө албай ырысты.
Ынтымак кылып элимди,
Аткаралы жумушту.
Экөөңөргө эп келсе,
Иштейин дейм бул ишти.
Жашың улуу болгон соң,
Эрмек алдың сүйгөнүң.
Туура көрбөй турамын,
Элдияр бойдок жүргөнүн.
Эп көрсөң досум Элдияр,
Эжемди сага берейин.
Антташканым эки дос,
Башкага кантип теңейин.
Деп айтканда Элдияр,
Макул, болот, досум деп.
Кардыгач эжең тил алса,

Бирге болсун кошум деп.
Убаданы кылышып,
Кардыгачка келишти.
Энеси менен эжеси,
Макулдугун беришти.
Кардыгач менен Элдияр,
Өмүрлүк жолдош болушту.
Мындан кийин булардын,
Бирге болду конушу.
Элдияр, Эрмек, Чилжалгыз,
Кеңешип элин сурашты.
Каардуу хандан кутулуп,
Эли жыргап куунашты.

МАРИКЕ

Өткөн күндө жашаган
Өмүр деген хан болгон.
Өчөшкөнүн аксаткан,
Өтө өжөр жан болгон.
Бир оюна келгенин
Бербейт башка кишиге
Кийлигише алышпайт
Кызматкерлер ишине
Аткар деген буйругун
Аткарбаган жан болбойт.
Акмактыгы жагынан
Ааламда мындай жан болбойт.
Эл турмушу жөнүндө
Эч кандай кам көрчү эмес.
Жетим, жесир, алсыздын
Арызына жооп берчү эмес.
Эркектен жок башкасы
Туугандан жалгыз кызы бар.
Сайран курган сарайда,
Тамашалуу иши бар.
Жанында кырк кыз нөөкөрү
Буйругун кыздын аткарат.
Күндө оюн-тамаша
Убайымсыз шаттанат.

Кыздын аты Марике
Акылы толук абыдан.
Атасынын иштерин,
Жактырбайт бардык жагынан
Желдеттерин желдирип,
Элди талап жеп турат.
Калыстыгы жогунан,
Бүтүн эли кеп кылат.
Кайыр айтканды какшатып,
Даргасына астырат.
Катын менен баласын,
Кайгыртып көзүн жаш кылат.
Мал мүлкү бар адамды,
Мыктап сөзүн жаратат.
Эмгекчи элге мамиле
Зулумдук менен баратат.
Эзилген эл тим жатпайт
Эбин табат атамдын
Бул иш алыс иш эмес,
Аны да көрө жатамын.
Эзилген элдин эрки үчүн,
Күрөшүүгө даярмын.
Аткарууга бир ишти
Ар убакта жараймын.
Деп Марике ар качан
Кыздарына баяндайт

II

Хан сарайда кырк жигит
Капасыз ойноп күлүшөт.
Күн сайын түрдүү тамаша,
Убайымсыз жүрүшөт.
Түрдүү оюн башталып,
Оюн кызый барганда,
Түш ооп кечке жакындап,

Бешим болуп калганда
Асмандан өттү бир топ каз
Карк-карк этип үн салып.
Ордодо жаткан жигиттер
Бул үндү байкабады эске алып.
Тактысында отурган
Хандын өңү кубулду,
Мындай кабар угулду.
– Жардыгымды аткарчу
Ордодогу жигиттер
Оюнуңарды токтотуп,
Бириң калбай баарың кел.
Катарлашып жигиттер,
Бери карап тургула!
Жалпы көңүл бургула!
Асмандан учкан бир топ каз,
Эмне деп кетти тапкыла!
Кырк күнгө чейин мөөнөтү
Тапканың мага айткыла.
Таппасаңар кырк күндө
Даргага асам баарыңды.
Тирүү койбой бул жерге
Кыйнап алам жаныңды.
Каздын сөзүн тапканың
Чукул вазир болосуң.
Элди сурап эркиңче,
Дүйнөгө карк тоёсуң.
Тарагылы баарыңар
Кырк күн мөөнөт беремин.
Натыйжасын бул иштин
Кырк күндөн кийин көрөмүн.
Күндө келип сарайга
Кабарлашып тургула.
Таштап башка жумушуң
Ушуга көңүл бургула.

III

Капырай кандай балаа деп,
Кандай жапкан жалаа деп.
Каздын сөзүн тапкын деп,
Капарсыз ойноп жатканда,
Кандай салган санаа деп.
Каз эмес келген периби?
Кабарлашкан мурунтан
Хандын окшойт шериги.
Же куштардын тилин билеби?
Ошол үчүн бул зулум,
Калп эле кыйнап жатабы?
Кырк жигитти кырганда
Чыгабы мунун атагы.
Деп айтышып жигиттер,
Үйлөрүнө тарады.
Булар үчүн белгисиз
Болучу иштин аягы.

IV

Атасы менен Марике
Куштардын тилин билчү экен.
Куштун тилин билгенин
Кыздарга айтпай жүрчү экен.
Асмандан өткөн бир топ каз,
Ажайып укмуш ишти айтты.
Чочуп кетип Марике
Жанында турган кызга айтты.
– Каркылдап өткөн бир топ каз
Капырай, укмуш кеп айтат.
Жаман эрди жакшы кылмак
Катындан болот деп айтат.
Жакшы эрди жаман кылмак
Катындын наркынан болот,

Деп айтат.
Муну айтып баяндап,
Токтой калды аярлап.
Ар кимиси ар жактан
Айтууга сөзүн даярдап.
Ырас каздын сөзү деп.
Адамдын билген турмушун
Канаттуу эмес ал каздар.
Кубулуп келген бир жактан
Адам го анын өзү дейм.
Кыздар айран калышты.
Каздын сөзү жөнүндө,
Кайталап талкуу болгон жок.
Оюнга кызып ал кыздар,
Ал сөздү оюна алып койгон жок.

V

Хан сарайда дуулаган
Оюн дагы тыйылды.
Каздын сөзүн тапкын деп,
Кайгысыз жүргөн бектерге,
Башына салды кыйынды.
Сарайга күндө келишет,
Ар кимиси ойлорун
Ханга айтып беришет.
Дагы ойлоп көргүлө,
Такыр мындай сөз эмес.
Асмандан учкан топ каздын
Анык сөзү өзү эмес.
Деп айтканда жигиттер,
Деми сууп тим кайтат.
Өз ханы алса каарына,
Арызын барып кимге айтат.
Күн артынан күн келип.
Өтүп жатты закымдай.

Мөөнөт берген кырк күн да
Жетип келди жакындай.
Таппай калса бул сөздү,
Жигиттерди демитип,
Өлүм турат алкымдай.
Чогулушуп жигиттер
Ар түрдүү ойго келишет.
Ар кимиси ар башка,
Хандын оюн чечишип.
– Калп эле сынап жаткан го,
Каздын тилин билеби,
Каары катуу зулум хан,
Билсе да айтпай жүрөбү?
– Каздын кебин кийгизип,
Сыйкырлап койгон кишиби?
Жок жерден таап шылтоону,
Бизге каздын кылган ишиби?
– Асманда каздын айтканын
Биз байкабай калдыкпы?
Аңкоолуктан биз байкуш,
Өлүмгө чындап бардыкпы?
Деген өңдүү күлүк ой,
Жигиттерге тарады.
Отуз тогуз күн бүтүп
Эртең кыркынчы күнгө карады.
Абдан мүшкүл иш болду,
Асманда каздын жалаасы
Кырк жигиттин ичинде
Карып деген бир жигит
Кароолчу болуп турчу экен.
Хан сарайда турган соң
Кырктын эсебине кирчү экен.
Күнөөлүнүн ичинде
Бул да кошо бар экен.
Эртең дарга асылып,
Өлөм деп турган чагы экен

Карыштын кызы Айжамал
Марикенин малайы,
Акыл-эси жагынан,
Бул кызга жетпейт далайы.
Карып келип кечинде
Кайгырып ыйлап үшкүрүп.
Каары катуу зулум хан,
Кан ичмек болду иш кылып.
– Көргөндөн жалгыз каралдым
Кутулбай калдым балаадан.
Жашыңда жетим сен калдың,
Жалдырап көзүн садагаң.
Эртең күн сенден айрылам,
Эрмегим сенден бөлүнүп.
Эчкирип ыйлап каларсың,
Эркисизден жашың төгүлүп.
Курган жан кетти өлүмгө,
Каралдым болгун саламат.
Кымбаттуу жалгыз перзентим,
Кудайга койдум аманат.
Деп айтканда Айжамал
Кандай сөз угуп жатам деп,
Атасына Айжамал,
Суроо берди мындай деп:
Башым деген ооруң жок
Баяны кандай өлүмдүн
Баянын айтчы, атаке,
Өлөм деген кебиңдин.
Кантер экен балам деп
Тамаша кылып жүрбөгүн.
Өлүм кандай келерин,
Айтып бер ата, билгениң.
Убайымсыз турганда,
Уу ичкендей кеп айттың.
Башкача кылбай тамаша,
Балээлүү сөздү неге айттын.

Деп айтканда Айжамал,
Карып сөзүн баштады.
Өлүмдүн кандай келерин
Баласына айтканы:
– Айланайын каралдым,
Тамаша кылып өлүмдү,
Сага кантип айтайын.
Анык өлүм келгенин,
Бүгүн гана байкадым.
Башынан мындай өлүмдүн,
Баяндап сага айтайын.
Өлүмдүн кандай келгенин
Ойлонуп балам, байкагын.
Отуз тогуз күн мурун,
Ойноп жатсак сарайда,
Асманда өттү бир топ каз,
Өз тили менен каркылдап.
Тактысында Өмүр хан
Бизге келди жакындап.
– Асмандан учкан бир топ каз
Ажайып кандай сөз айтты.
Акылдууңар ойлоп тап,
Тапсаңар каздын бул сөзүн,
Каалаган ишке коёмун.
Таппасаңар бул сөздү
Кырк күн мөөнөт бүткөндө,
Кыркыңды тең жоёмун.
Токтоткула оюнду,
Киришкиле ишке деп,
Ал жерден бизди тараткан.
Отуз тогуз күн бүтү,
Ошондон берки санашкан.
Эч натыйжа чыкпады,
Бизге койгон талаптан.
Сынап айткан сөз го деп,
Камырабай биз келдик.

Бүгүн ханга барганда,
Өлүмдүн жайын биз көрдүк.
Катар-катар дарларды,
Камдап койгон сарайга.
Эртең эл жалпы келет дейт,
Жасалгалуу сарайда
Чын өлүмдүн болорун,
Көзүбүз менен биз көрдүк.
Эртең бирөө таппаса,
Дар алдында биз өлдүк.
Өлүмдүн жайы ушундай,
Каралдым, алгын эсиңе.
Жетим калдың кантейин,
Тороло элек кезиңде.
Карып муну айтканда,
Капырай, шумдук иш го, деп,
Каздын сөзү жөнүндө,
Уктум эле мен бир кеп.
Азыр чуркап барайын
Марикеден бул сөздүн
Баянын сурап алайын.
Айтып берсе Марике,
Анда сенин талаайың.
Ушуну айтып Айжамал,
Марикеге жөнөдү.
Айжамалга белгисиз,
Алдында эмне көрөрү.
Өтө шашып Айжамал,
Чуркагандан күйүгүп,
Жетип барды түйүлүп.
Марикеге барганда
Асмандан өткөн топ каздын
Сөзүн сурай калганы:
– Асманда өткөн бир топ каз
Эмне айтты эле эжеке
Айтып берсең бул сөздү

Анда жараганың керекке.
Каздын сөзүн тапкын деп.
Кырк жигитти кыстаптыр.
Отуз тогуз күн өтүп,
Эч натыйжа чыкпаптыр.
Санатына жигиттин
Атам дагы кириптир.
Сынап айткан сөз го деп,
Байкабастан жүрүптүр.
Бүгүн барып сарайдан,
Даяр дарды көрүптүр.
Үмүт үзүп жанынан
Үйгө ыйлап келиптир.
Айтып берсең эжеке,
Сообуна элдин каласың.
Айтпай койсоң эжеке,
Канына собун болосуң.
Деп айтканда Айжамал
Болгон ишти түшүндү.
Каздын сөзүн айтканы
Марике эми күтүндү:
– Зулумдук кылып атакем,
Салган экен атагын.
Жигиттерин казаттан
Жеткирген экен ажалын.
Каздын сөзүн Айжамал,
Айтпадым беле баарыңа.
Унутуп калсан Айжамал,
Берейин айтып дагы да.
Жаман эрди жакшы кылмак
Катындын иши.
Алганы жаман болсо эр жигиттин,
Түбөлүккө оңолбойт анын иши.
Андагы каздын сөзү ушул болчу.
Алганы жакшы болсо эр жигиттин
Башына бак-таалайдын кушу кончу.

Бул сөздү таптым десе,
Ишенбейт хан.
Марике айтты десең,
Бул жиптин чечилери.
Мени менен
Атамдын не кыларын
Өзүм билем.
Акыры бир жашаарбыз,
Кош, Айжамал.
Түбөлүк доорон сүрүп,
Өзүн менен.
Кутулсун алар дагы
Бөөдө ажалдан.
Жүрөккө ырайымсыз,
Ок кадаган.
Деп айтып Айжамалды
Узатып жолго салды.
Жүрөгү Айжамалдын
Оттой жанды.
Убайымда отурган атасына
Түйүнүн болгон иштин айтып берди.
– Капырай ушул ишти деп,
Катыны жаман бирөө үчүн,
Күнөөлөйбү бизди деп.
Каары катуу бул зулум
Кызы үчүн кылган ишиби?
Кыялында жактырбай,
Кызына нааразы болгон кишиби?
Каздын сөзү бул болбой,
Кайгыга бизди салабы?
Капилет өлүп кырк жигит.
Катыны кара кийип калабы?
Кайгы менен муң басып,
Кызым жетим калабы?
Бар тобокел айтайын,
Жарабаса калар деп.

Бактысы болсо жигиттер,
Бул сөз каздыкы болуп калар деп.
Бар болгонун көрмөккө,
Бармак болду эртеси.
Уктай албай төшөккө,
Он толгонуп ойлонуп.
Көз жумулса уйкуга,
Чочуп кетип ойгонуп.
Уктаганда түшүндө,
Көп элдин турат ичинде.
Каргылданып буулугуп,
Каздын сөзүн айткансыйт.
Каздын сөзү бул эмес,
Калп айтат деп жаткансыйт.
Кайрым кылбай буларга,
Бардыгын дарга аскансыйт.
Кантип калам сенден деп,
Катыны ыйлап жаткансыйт.
Кымбатым ата, деп ыйлап,
Кызынын үнү чыккансыйт.
Капысынан кол келип,
Хан ордосун чачкансыйт.
Кайгы муңдан кутулуп,
Кайра үйүндө жаткансыйт.
Калк чогулуп той берип,
Карышка таң аткансыйт.
Карылар айтып нуска сөз,
Калк көңүлүн ачкансыйт.
Ушул өңдүү күлүк ой,
Уктаса да элестейт.
Убара болду тынч албай,
Таң атып качан калгандай.
Чыдамсыз күткөн Карышка,
Чыгыштан таң агарды.
Чымчыктар түркүн үн салып
Чар тарап үнгө жаңырды.

Асманга калкып күн чыгып,
Ааламды жарык каптады.
Адамдар ишке киришип,
Айылда, шаар жактагы
Төшөктөн туруп шашылып,
Тамагын ичип ашыгып
Улуу шашке убакта
Хан сарайга жөнөдү.
Жигиттерге белгисиз
Бул иштин эмне бүтөрү.

VI

Тактысында Өмүр хан,
Ачууланып айкырып.
Алдыма келгин баарың деп,
Жигиттерин чакырып:
– Турбай барып аттанып,
Шаарда элге кабар сал.
Катын эркек бардык жан
Каалбай баары келсин де.
Хандын кылган өкүмүн
Карап туруп көрсүн де.
Желдеттерим жеткиле
Шаардын бардык бурчуна
Кабар салып келгиле
Деп айтканда желдеттер
– Алдаяр ханым биз даяр,
Аткарабыз буйрукту.
Баш тарткан болсо буйруктан,
Баштайбыз ага шумдукту.
Деп айтышып жигиттер,
Тизеси жерге бүгүлүп,
Кайталап ханга жүгүнүп,
Шаарга карай жөнөдү.
Кабар салды жигиттер

Шаарды бүтүн аралап.
Каяша айткан адамды,
Камчы менен сабаган.
Келип жатты албан эл
Хан сарайдын ичине
Кабар уккан бүт келип,
Хан сарай толду кишиге.
Күнөөлөнгөн кырк жигит
Хан сарайда отурду.
Кайгырып ыйлап буларга,
Катын, бала, тууганы,
Көзүнүн жашын толтурду.
Хан сүйлөдү жакшыдан.
Калкына карап мындай деп.
Кырк жигитке карата,
Калктан тандап алгандар,
Кеңешиме кеп кошчу,
Кереметтүү залкарлар.
Кырк күндөн бери ойлонуп,
Бир ооз сөздү таппайсың.
Кудай урган акмактар,
Кантип жанды сактайсың.
Кана айткыла тезирээк,
Каздын сөзүн тапсаңар.
Кутуласың баарыңар,
Эл алдында айтсаңар.
Каздын сөзүн таппасаң,
Кара дарга асамын.
Катын, балаң ыйлатып,
Каныңды суудай чачамын.
Калк көрүп турсун бул жерде,
Хандын берген жазасын.
Деп айтканда жигиттер,
Жанынан үмүт үзүштү.
Жерден башын көтөрбөй,
Куу өлүмдү күтүштү.

Жаралган жанга бир өлүм,
Жарабаса да айтайын.
Марикенин айтканы,
Калпы, чынбы байкайын.
Деп ойлонуп Карыпбек,
Ханга айтты мындай кеп.
– Карап турган калайык,
Каздын сөзүн айтайын,
Калпы, чынбы текшерип,
Ханым өзүн байкагын.
Асмандан учкан бир топ каз,
Акыл-насаат кеп айтат.
Жаман эрди жакшы жолго баштамак,
Катындан болот деп айтат.
Кырк күндөн бери таппаган,
Эми тапты дейсиңби?
Марикенин айтканы,
Кызымдын түшүп эсине,
Марикеге барыптыр.
Каз эмнени айтканын,
Андан сурап алыптыр.
Кандай кылсаң өзүң бил,
Каздын сөзү ушу экен.
Көтөрөбүз амал жок,
Башка түшкөн иш экен.
Ушул сөздү укканда,
Ханды кудай урду эми.
Төбө чачы үрпөйүп,
Тикесинен турду эми.
Ачуусу келип сурданып,
Желдеттерин чакырды.
Сарайды бузуп чуу салып,
Абдан катуу бакырды.
– Бул шаар эмес башкадан,
Күнүмдүк болсун табышы,
Тамагынан ашпаган,

Таап келгин келесоо.
Кадырымды кетирип,
Жалгыз кызым болду жоо.
Кереметтүү кызымды,
Келесоого берейин.
Жакшы эр кылып алганын,
Иш жүзүндө көрөйүн.
Келесоо мыкты эр болсо,
Ошого тагымды түшүп берейин.
Көчөлөрдү кыдырып,
Турбай барын чапкыла.
Күндүк оокат таппаган,
Бир зөөкүрдү тапкыла.
Таап келген кишиңер,
Бул шаардан болбосун.
Жетелеп жүрүп ошону,
Олуя кызым шорлосун.
Кимиңер мурун тапсаңар,
Бери алып кайткыла.
Деп айтканда Өмүр хан,
Жигиттери шашылып,
Куп таксыр деп жүгүнүп,
Кетмек болду жигиттер
Хан буйругун аткарып.
Көчөлөргө бөлүнүп,
Шаар аралап чабышты.
Бир көчөнүн бурчунан
Өтүгү жок бутунда,
Тамандары тилинген,
Үстүндө жок байкуштун,
Алгылыктуу кийимден.
Бир байкушту табышты.
– Кай жерликсиң келесоо,
Кайдан келген кишисиң.
Бул көчөнүн бурчунда,
Кимди карап күтүшүң.

Деп айтканда мусаашыр.
– Бул шаардан эмес башкамын.
Туругум жок бир жерде,
Алыстан келе жатамын.
Келгенден бери иштөөгө,
Күнүмдүк кызмат таппадым.
Сатып алар пулум жок,
Үч күндөн бери ачкамын.
Мындан башка жигиттер,
Силерге жок айтарым.
Деп айтканда жигиттер,
Каалаган мындан табылды.
Убара кылбай алыска,
Чукул жерден табылды.
Деп айтышып жигиттер,
Көтөрүп атка салышып.
Самтыраган байкушту,
Учкаштырып алышып.
Ханына алып барышты.
– Жарайсыңар жигиттер,
Каалагандай эр экен.
Баш кошуп дооран сүрүүгө,
Марикенин теңи экен.
Марикени чакыргын.
Кандай турса сарайда,
Так ошондой келгин де.
Күтүп турган күйөөңү,
Тезирээк келип көрсүн де.
Ушундай буйрук бергенде,
Урматтайбыз сизди деп,
Аткарабыз ишти деп,
Жөнөп кетти жигиттер.
Буйрук алган жигиттер,
Аяндабай чабышты,
Аны-муну дегенче,
Марикеге барышты.

– Атаң сизди чакырат,
Аялдабай келсин дейт.
Атасынын буйругун,
Эл ичинде көрсүн дейт.
Эч нерсе албай сарайдан,
Турган бойдон келсин дейт.
Турмуш курчу жолдошун,
Тезирээк келип көрсүн дейт.
– Макул, анда барайын,
Азыраак аяр кыла тур,
Бирге жүргөн кыздарга,
Учурашып алайын.
Жазып койгон маңдайга,
Ким алат кимдин таалайын.
Кадыр көңүл каалаган,
Кырк кыз бери чыккыла.
Кетерде айткан сөзүмдү,
Көңүл коюп уккула.
Каарына алып атакем,
Келсин деп мени чакырды.
Кадырым билген кырк теңтуш,
Көрбөдүм силерден башка жакынды.
Кичинеден чоңоюп,
Кыркыңар менен тең келдим.
Кызыктырып өткөрдүк,
Кырдалда өткөн күндөрдүн.
Калдым хандын каарына,
Кыйналармын далайга.
Кыйноону да көрөйүн,
Кыз кезде жазган таалайга.
Кечиргиле курбулар,
Кетирип койсом кемчилик.
Кокустан сөзүм тийгендир,
Бой көтөрүп менсинип.
Көрөр ишим белгисиз,
Көп убакыт сандалам.

Кыйындык менен күрөшүп,
Кайгы-муңга кармалам.
Кара жан болсо ден-соолук,
Кайгыны да жеңермин.
Кадырды билген теңтуштар,
Кайрылып келип көрөрмүн.
Кош көрбөдү силерди,
Кош курбулар кетейин.
Кантет элем чыдабай,
Кайгынын суусун кечейин.
Деп айтканда Марике,
Чуркурап кыздар ыйлады.
Жанындай көргөн кыздары,
Жамандыкка кыйбады.
Артыкча ыйлап Айжамал,
Көзүнүн жашын тыйбады.
Айткын каздын сөзүн деп,
Убалыңа мен калдым.
Убайымдуу кайгыны,
Башыңа эже мен салдым.
Сурабасам бул сөздү,
Сага балээ келеби?
Табалбаса кырк жигит,
Тартат эле күнөөңү.
Ала кет мени эжеке,
Азапта бирге жүрөлү.
Ачылып калса бактыбыз,
Өмүрдү бирге сүрөлү.
– Акылдуу десем Айжамал,
Азыр дагы баласың.
Мен билбей айта койгонсуп,
Мойнуңа күнөө аласың.
Билип туруп мен айттым,
Болорун иштин аягын.
Бөөдө ажалга кетет деп,
Кырк жигитти аядым.

Аман болсо алтын баш,
Алыс эмес жакшылык.
Эркиндик күнгө эл жетер,
Эркинче күлүп каткырып.
Атамдын салган кордугун,
Азырча көрүп турайын.
Эсен болсом курдаштар,
Эл үчүн кызмат кылайын.
Кечирим кылып атамдан,
Айжамал сени сурайын.
Берип калса уруксат,
Жаныма жолдош кылайын.
Кош эмесе курбулар,
Кечикпей эрте барайын.
Көргөн жакшы эртерээк,
Мандайга жазган таалайды.
Аткарып атам буйругун,
Эч бир дүйнө албайын.
Бекер дүйнө оопасыз,
Эмгектен дүйнө кармаайын.
Кыздар менен коштошуп,
Сарайдан чыгып жөнөдү.
Марикеге белгисиз,
Алдыда эмне көрөрү.
Кемсели менен көйнөкчөн,
Тышынан кийген чапан жок.
Кирип келди сарайга,
Күлүп жайнап капа жок.
Көрө коюп Өмүр хан,
Көзүнүн чыкты чаары.
Ачууланып бакырып,
Кызына келди каары.
Каары келип бакырып,
Бурчта отурган зөөкүрдү,
Алып келди чакырып.
Жаман эр менен Марике,

Жакшы кылып алгын сен.
Жакшы эр болгон кезинде,
Өлбөсөм да көрөрмүн.
Жагып калса көңүлгө,
Тактымдан түшүп берермин.
Жетелеп алып эринди,
Көрүнбөй көзгө жөнөгүн.
Көп жыйылган калайык,
Ханыңдын көрдүң өнөрүн.
– Аткарам ата буйругуң,
Адал эмгек күч менен.
Элине болбойт алымдуу,
Акыйкатсыз иш менен.
Адилеттик кылбасан,
Элиң соёт өзүңдү.
Өлүп калып талаада,
Кузгун чокуйт көзүңдү.
Маңдайга жазган таалайды,
Мындан ары көрөйүн.
Коштошуунун алдында,
Бир аз сөз айтып жөнөйүн.
– Көп жыйылган калайык,
Ханыңардын кылганын,
Көз алдыңда көрдүңөр.
Күнөөлөйт өз кызын деп,
Көңүлдү буга бөлдүңөр.
Байкадыңар калайык,
Балага зулум карабайт.
Караса калктын жайына,
Анда зулумдугу жарабайт.
Зулумдан бакты тилебей,
Эмгектен бакты тилегин.
Адал эмгек иштесең,
Анык берет тилегин.
Көптүн күчү сом темир,
Сындыра албайт азчылык.

Адилетсиз зулум хан,
Элин өзүнө жасайт кас кылып.
Кошкула элим кетейин,
Калемде жазса маңдайга,
Кайгынын суусун кечейин.
Саламат болсом деним сак,
Самаган ойго жетермин.
Макул десе Айжамал,
Жаныма кошо алайын.
Азапты бирге тартышат,
Айжамал менин таалайым.
-Уруксат бер ата-эне,
Мен дагы кошо кетейин.
Жамандык же жакшылык,
Күткүлө иштин этегин.
Ажал жетсе өлөйүн,
Тирүү болсок дүйнөдө,
Жазганды башка көрөйүн.
Деп айтканда Айжамал,
Атасы менен энеси,
Кызына каршы чыкпады.
Марике менен камынып,
Кетмек болду кыз дагы.
Кош аман бол, балам деп,
Өлбөй тирүү мен турсам
Силерден кабар алам деп.
Жакшылыктуу күн тууса,
Силерди издеп табам деп.
Айжамалдын атасы.
Азык-түлүк беришип,
Коштошуп туруп калышты.
Капырай, кандай болду деп,
Жалгызына карабай,
Хандын иши оңбу деп.
Кайда барат бул байкуш,
Баруучу жери белгисиз.

Кабарсыз тентип кетеби,
Кайрылып элге келгисиз.
Жалгызына карабайт,
Жакшылык бизге артабы?
Каары катуу зулумдун,
Кандай болот арт жагы?
Ушундай күбүр сөз менен,
Бир-бирине карады.
Кош айтышып кыз менен
Көпчүлүк үйлөрүнө тарады.

VII

Зөөкүрдү колдон жетелеп,
Барар жолун төтөлөп,
Марике менен Айжамал,
Жолго алган азыгын,
Алмак-салмак көтөрөт.
Зөөкүрдү кыздар ээрчитип,
Шаардын чыкты четине.
Сарайда калган кырк кызы,
Эми түштү эсине.
Бөлүнүп чыгып элинен,
Бир далай жолду басышып.
Эс алууга отурду,
Карындары ачышып.
Айжамалдын жолго деп,
Апасы берген азыктан,
Ортого алып коюшуп,
Суу алып келип арыктан,
Нан менен кошо тоюшуп.
Эс алышып отуруп,
Ээрчитип жүргөн зөөкүрдүн,
Эми жайын сурады:
– Атың ким сенин баянда,
Толук айткын жайыңды!

Ата-энең болобу.
Шаарда же айылда?
Ким экениң билгизип,
Айтып бергин баарысын.
Ата-энең жок болсо,
Барбы тууган таанышың?
Марике муну айтканда,
Зөөкүр сөзүн баштады.
Айта берди бир баштан,
Алактап зөөкүр шашпады.
– Атымды билбейм Зөөкүр дейт,
Зөөкүрбү же башкабы?
Калыпмын жетим жашымда,
Экиби же үч жаштабы?
Көрүнгөндүн үйүндө,
Күн көрөмүн жашымда.
Атам кандай экенин,
Билбейм аны башында.
Мени баккан Аалыбай,
Кыйыр тууган киши экен.
Кедейликтен алсырап,
Кейип турган тушу экен.
Эр жетип калдың чоңоюп,
Эптеп оокат кылгын деп,
Өткөрүп берди бир байга.
Толук жетпейт тамакка,
Күнүнө байдан алганым.
Тамак ичсем кийим жок,
Пааналарга үйүм жок.
Күндө алган акыма,
Толук болбойт кардым ток.
Арыз-муңум айтууга,
Табалбадым жакынды.
Биле элекмин азыр да,
Ким экенин атымды.
Келдим эле алыстан,

Көчөдө өлө жаздадым.
Бир кишим жок таанышкан,
Жумуш издеп бул шаарга,
Алыстан келген төртөө элек.
Үчөө да жүрүп көчөдө,
Жумуш таппай темселеп.
Хан буйруду силерге,
Кандай буйрук билбеймин.
Сырыңады суроодон,
Силерден да сүрдөймүн.
Мүмкүн болсо айткыла,
Кайда алып барасың.
Тентип жүргөн кедейден,
Кандай пайда табасың.
Деп айтканда Марике,
Кандай болот айла деп,
Эмгиче атын билбеген,
Эндиреген кедейден,
Табамын кандай пайда деп.
Ал көрөкчө байкуштун,
Жолдошторун табайын.
Чогусу менен буларды,
Ээрчитип жанга алайын.
Мурунку жүргөн байына,
Чогуу алып барайын.
Булар менен бирдикте,
Бир жумушун алайын.
Деп ойлонуп Марике,
Зөөкүрдөн сөздү сурады.
– Жолдошторуң кайда эле,
Бүгүн мында бар беле,
Табабызбы аларды?
Кайсы жерде калды эле.
– Алыс эмес алар да,
Шаардын ушул четинде,
Тетиги турган үңкүргө,

Чогулмакпыз кечинде.
– Жүргүлө эми кетелик,
Үңкүргө биз да жетелик.
Келери анык чын болсо,
Ошол жерден күтөлүк.
Деп кеңешип бул үчөө,
Үңкүрдү көздөй жөнөдү.
Бүгүнкү күнү булардын,
Үңкүрдө болмок түнөгү.
Илең-салаң басышып,
Үңкүргө жетип барышты.
Бир бурчуна үңкүрдүн,
Жайланышып алышты.
Шаардагы үчөө да,
Кечке жуук келип калышты.
Отурушкан кыздарга,
Кол алышып көрүштү.
Малайлардын ичинде,
Тыңыраагы Алмазбек.
Марикеге карата,
Сөз баштады мындай деп.
– Мусаапыр жаткан үңкүргө,
Мурун келип калыпсыз.
Бул зөөкүр менен эжелер,
Качантан бери таанышсыз.
Карап турсам сөөлөтүң,
Хан кызына окшойсуз.
Кордук көрүп атаңдан,
Качып чыккан окшойсуз.
Жөнүңдү айткын эжелер,
Кайсы жакка барасың.
Тентип жүргөн биздейден,
Кандай пайда табасыз.
Деп айтканда Алмазбек
Марике сөзүн баштады.
Боло турган иш жөнүн,

Баштан аяк айтканы.
-Атам Өмүр каарынан,
Тентип чыктым шаарынан.
Эмгексиз дүйнө упаасыз,
Таштап келдим баарысын.
Үнөмдүү болот жашпоого,
Эмгектенип тапканың.
Мени менен жүргүлө,
Мурунку байга барабыз.
Биргелешип чогулуп,
Бир жумушун алабыз.
Бара-бара эмгектен,
Түгөнгүс пайда табабыз.
Кана эмесе, жигиттер,
Отуруп тамак ичкиле.
Эс алып бүгүн үңкүрдө,
Эртеңки ишти күтөлү.
Ушуну айтып Марике,
Үңкүргө отту жактырып,
Малайлардын чакасын,
Таш очокко астырып.
Марике менен Айжамал,
Апасы берген азыктан,
Тоё турган аш кылып.
Бышырып ашты ортого,
Алып келип коюшуп.
Жүнтүгүп калган малайлар,
Аябай ичип тоюшуп.
Жатып калды үңкүргө.
Уктабай чыкты Марике,
Санаа санап ар түрдүү.
Эртең менен турушуп,
Бети-колун жуушуп.
Чакага сууну кайнатып,
Жол азыктан калганын,
Ортого төктү жайнатып.

Тамак ичип тоюшту,
Өлө кала шашылып,
Куруп калган малайлар,
Карып көөнү ачылып.
Тамак ичип тойгондо,
Шашке маал болгондо.
Марике айтты мындай деп.
Баарыңарга болсо эп,
Бул шакекти базарга
Бүгүн алып баргыла.
Акчасына базардан,
Азык-түлүк алгыла.
Азык-түлүк мол алып,
Эртең мындан жөнөйбүз,
Алыс сапар жол алып.
Ушуну айтып Марике,
Колундагы шакегин,
Чыгарып берди Алмазга.
Бул аракет жасалды,
Жолдо ачка калбашка.
Шакекти алып сүйүнүп,
Шашылышып малайлар,
Жөнөп кетти үчөө тең,
Шаарды көздөй жүгүрүп.
Шакекти сатып базарга,
Азык-түлүк мол алып,
Жөнөп кетти эртеси,
Алыскы сапар жол алып.
Сегиз күнү жол жүрүп,
Тогуз күн болот дегенде,
Кирип барды шаарына.
Ал түнү түнөп калышты,
Шаардын четки жагына.
Эртесинде Марике,
Төрт малайды ээрчитип,
Жумуш сурап алганы.

Кожоюнга барганы.
Кожоюну сүткорбай,
Дүйнөсү сансыз бар далай.
Арзан жумуш иштетип,
Турган экен көөнү жай.
Булар эмес жеке эле,
Үч жүздөй бар малайы.
Малайлар менен аралаш,
Булар да кызмат кылчу экен.
Күндүгүнө арзыбас,
Акы алып турчу экен.
Ичкенден ашпай кийим жок,
Өлбөс оокат кылчу экен.
Топ малайды ээрчитип,
Келген кызды карады.
Арызданган го ханга деп,
Аны дагы санады.
Кыздын келип жанына,
Амандашып көрүштү.
Маани-жайын булардын,
Бир баштан айта беришти.
– Качып кеткен буларды,
Кайдан алып келдиңиз.
Карапайым кыз эмес,
Хан кызындай белгиңиз.
Сөзүңүз болсо айтыңыз,
Ким болот сиздин атыңыз?
Менде болсо ишиңиз,
Жасайын сиздин шартыңыз.
Деп айтканда Марике
– Жакшы жашап турсам деп,
Салыпсыз сонун курулуш.
Малайлардын колунан,
Жасалыптыр курулуш.
Менин атым Марике,
Хандын кызы боломун.

Ойлогунуң кожоюн,
Ушул кылган ишиңдин,
Арты кандай болорун.
Муну айтканда кожоюн,
Туруп калды ойлонуп.
Кашындагы Марике,
Катуурак аны ойго алып.
– Буларды кудай урганбы,
Ханга арызданып барганбы?
Хандын кызы Марике,
Ээрчип келип турганбы?
Укпайбы менин кебимди,
Табабы менин эбимди.
Малайларга болушуп,
Сыйрабы менин теримди?
Мейли чынын айтайын,
Кебинин жөнүн байкайын.
Дагы кандай кеп чыгат,
Жараша жооп айтармын.
Деп ойлонуп кожоюн,
Эми сөзүн баштады.
Малайлары жөнүндө,
Баштан-аяк айтканы.
Жакшы иштеген алышат,
Эки дилде айына.
Күнүгө үч нан тамагы.
Сиз ээрчиткен малайлар,
Күндүгүн толук бүтүрбөйт.
Арзыбай берген үч нанга,
Алганын кошуп бүтүн жейт.
Ашык пул берип буларга,
Акчаны кайдан аламын.
Эпсиз акча көп берсем,
Пайданы кайдан табамын.
Деп айтканда Марике,
Делебеси козголуп,

Кожоюнга бет алып,
Сөз баштады оштонуп:
– Канын сууруп малайдын,
Эмгегин жейсиң далайдын.
Арзан күч менен бүтүрсөң,
Упаасы болбойт сарайдын.
Оор жумуш иштесе,
Күнүнө берген үч наның,
Тигиге жугун болобу?
Тойбосо карды тамакка,
Акчасына байкуштар,
Сатып жебей коёбу?
Тамак ичсе кийим жок.
Кийим сатып кийүүгө,
Тамактан ашкан тыйын жок.
Иштебесе тамак жок.
Аргасыз иштейт жалданып.
Алган эмгек акыдан,
Кеткени барбы алданып.
Карды тойсо кыйратып,
Ташты омкорот кедейлер.
Күндүккө иштеп буларды,
Акысын толук жебей бер.
Үч нанга кошуп буларга,
Ботко менен шорпо бер.
Анда кандай иштешет,
Өнүмүн иштин байкап көр.
Эртең иште айткандын
Өнүмүн иштин көрөрмүн.
Эртең менен буларды,
Ээрчитип өзүм келермин.
Макулсузбу кожоюн,
Менин айткан сөзүмө.
Макул дебей сен койсон,
Тийбесин балээ өзүңө.
Деп айтканда кожоюн,

Бул кайдан келген балээ деп.
Малайлардын бардыгы,
Сүйүнгөнүн кара деп.
Макул дебей мен койсом,
Малайлар көздү ойчудай.
Түрү суук бул кыздын,
Тим эле мени сорчудай.
Марикенин сөзүнүн,
Бардыгына көнөйүн.
Эртең ишти текшерип,
Натыйжасын көрөйүн.
– Макул болот, айым деп,
Орундайм мунун баарын деп.
Сиз менен туруп бирдикте,
Байкаймын иштин жайын деп.
Кожоюн шашып күтүндү,
Эртеңки иштин камын жеп.
Айжамал менен Марике,
Малайларды ээрчитип,
Сарайды көздөй жөнөдү.
Чогулушуп сүйлөшүп,
Отура кетти кобурап.
Малайлардын бөлүгү,
Өңүбүзбү, түшпү деп.
Азыр кеткен хан кызы,
Кожоюндан күчтүү деп.
Пейли жумшак, мээримдүү,
Периштенин кызыбы?
Кудай айдап жеткирди,
Бактыбызга ушуну.
Билген көргөн эмедей,
Болгон ишти айтты деп.
Биз өңдөнгөн байкушка,
Маңдайга жазган бакты деп.
Күбүр-шыбыр малайлар,
Көп нерсеге жоруду.

Эртең менен турушуп,
Бети-колун жуушуп.
Ашканадан аш ичип,
Шашып-бушуп бат ичип.
Малайларды ээрчитип,
Кайта жолго салышты.
Убада кылган кечээги,
Кожоюнга барышты.
Кожоюн кандай ишиң деп,
Кечээги мында иштеген,
Бүт келдиби кишиң деп.
Кожоюндан сурады.
Бүт келишти малай деп,
Тамак-ашы даяр деп,
Тамак ичип болгуча,
Биз туралы аялдап,
Деп айтканда Марике,
Малайлар кирди тамакка.
Берген ашты ичишип,
Бүтүп чыкты заматта.
Күндөгүдөн карды ток,
Карды токтун колу шок.
Кетмен, күрөк алышып,
Ишке кирди опур топ.
Шымаланып малайлар,
Кызуу ишке киришти.
Түшкө чейин аткарды,
Мурунку күнкү жумушту.
Марике менен Айжамал,
Кошо ишке киришти.
Эркектер менен тең катар,
Аткарышты жумушту.
Жумуш бүтүп кечке маал,
Кожоюнга келишти.
Далилдеди Марике,
Бүгүнкү күнкү жеңишти.

Эсептесе аткарган,
Эки күнкү жумушту.
Күндүк акы берүүгө,
Марике айтты сунушту.
Макул болот айым деп,
Даяр болот баары деп.
Сиз да макул болуңуз,
Эгер болсо сизге эп.
Башкарыңыз булардын,
Күндө кылган жумушун.
Өзүңүз ойлоп көрүңүз,
Сизге ушул сунушум.
Күндүгүнө бир дилде,
Кызматыңа төлөйүн.
Жата турган жайыңды,
Дайындап аны берейин.
Деп айтканда кожоюн,
Макул болду кебине.
Жай таппай жүргөн булардын,
Келе түштү эбине.
Күбүр-шыбыр малайлар,
Кудай бизге берди деп.
Ушул турган Марике
Бактыбызга келди деп.
Эрте туруп малайлар,
Күндүк ишти аткарып.
Аткарган ашык иш үчүн,
Дагы кошуп акча алып.
Кийим кийип жакшылап,
Турмуштары оңолуп.
Ачылышты көңүлү,
Мурунку кайгы жоголуп.
Марике менен Айжамал,
Иштеп жүрөт булар да,
Малайлардын ичинде,
Оңолуп калды Зөөкүр да.

Мурункудан кичине,
Отурду булар бир күнү.
Тамак ичип жыйналып.
Марикенин башына,
Алтымыш санаа айланып.
Төмөн турат бул байкуш,
Малайлардын баарынан.
Ээрчитип алып мен келдим,
Атамдын кылган каарынан.
Акылы тайкы бул байкуш,
Айтканды иштеп береби?
Ойлогон ойго жете албай,
Арманда жүрүп өлөмбү.
Ойлогон ойго мен жетип,
Орундайбы талабым.
Ушинтип жүрүп өлөмбү,
Кайгысын тартып жамандын.
Айланайын Айжамал,
Ата-энемден жакыным.
Абалтан бери мен сага,
Айтуучу элем акылым.
Азапты тартсак бир тартып,
Жыргалды бирге көрөбүз.
Таалайга жыргал жазбаса,
Тайышып жүрүп өлөбүз.
Тирүү жүрсөк дүйнөдө,
Таалай үчүн тырышып,
Эмгектенип көрөбүз.
Эрикпей иште эмгекти,
Эмгек жебейт акыңды.
Эмгектенсең талыкпай,
Чыгарат эмгек даңкыңды.
Деген элде макал бар,
Ушул сөздү көңүлгө ал.
Ак тилектин алды деп,
Ат коёлу зөөкүргө.

Атасы койгон аныктап,
Аты жок экен зөөкүрдө.
Макул десең Айжамал,
Коёлу атын Ташматбек.
Мындан кийин зөөкүрдү,
Чакырабыз Ташмат деп.
Кеңешип дагы турабыз,
Мындан ары болсо кеп.
Каршы чыкпас зөөкүр да,
Экөөбүзгө болсо эп.
– Кана Зөөкүр бери кел,
Баштагыдан оңолуп,
Мырза болдуң керилген.
Сен да иштеп жүрөсүң
Калышпастан теңиден.
Турмушуңду оңдоого,
Биз кылабыз далалат.
Которолу атыңды,
Зөөкүр деген жаман ат.
Макул болсоң зөөкүрүм,
Атың болсун Ташматбек.
Мындан кийин биз дагы,
Чакырабыз Ташмат деп.
Марике муну айтканда,
Зөөкүр сөзүн баштады.
Ичте болгон пикирин,
Толугу менен айтканы.
Түшүнбөймүн Марике,
Силер менен жүргөнүм.
Түшүм өңдүү сезилет
Азыркы өткөн күндөрүм.
Кандай эптеп айтууга,
Биле албайм сөздүн болжолун.
Карыштарды даарыган,
Көрүнө кыдыр болбогун.
Кандай десең макулмун,

Каршы эмесмин атыма.
Карып көөнүм ачылып,
Бак конобу башыма.
Эрк силерде эжелер,
Эмне десең ошомун.
Силер айткан акылга,
Башка жок менин кошорум.
– Атам Өмүр каарлап,
Сени берди колума.
Жетелеп алып колуңдан,
Мен түштүм сапар жолуна.
Шаардан чыгып жөнөдүм,
Ээрчитип алып жөө басып.
Бул жерде бирге турабыз.
Буюруптур туз насип.
Дагы кылган иш болсо,
Убагында көрөбүз.
Тирүү болсок бир жашап,
Ажал жетсе өлөбүз.
Бир тилекте баарыбыз,
Ташматбек койдук атыңды.
Өлбөй тирүү биз турсак,
Чыгарабыз даңкыңды.
Малайларга айтабыз,
Зөөкүр эмес, Ташмат деп.
Зөөкүр десе унчукпа,
Эгер болсо сага эп.
Деп убада кылышып,
Уктоого булар жатышып.
Зөөкүрдүн угуп сөздөрүн,
Санааларын басышты.
Эрте туруп булар да,
Эл менен ишке киришти.
Турмуштары оңолуп,
Эл катары жүрүштү.
Марикедде ой-санаа,

Келүүчү кышка кам көрүү.
Эртелеп көрүп камылга,
Турмушту кышта өткөрүү.
Дагы бир ой туулат,
Ээн бир жер тапсам деп.
Имарат куруп ал жерге,
Эмгектин көркүн ачсам деп.
Жай мезгил өтүп күз болду,
Буларда мындай иш болду.
Марике менен Айжамал,
Кеңешип ушул арада,
Сатып алды базардан,
Бир ат жана араба.
Бошотуп байдан Ташматты,
Боло турган ишти айтты.
Каары катуу ызгардуу,
Келе турган кышты айтты.
Угуп сөзүм Ташматым,
Таштагын иштин башкасын.
Малайлыктан кутулду,
Бүгүндөн баштап өз башың.
Мындан аркы эмгегиң,
Өзүң үчүн баарысы.
Адал эмгек үзүрү,
Адамды ошол жаратчу.
Сен үчүн алдым мына бу,
Ат чегилген араба.
Алың келсе Ташматым,
Кышка чөп, отун даярда.
Кошо келген биз менен
Алмазбек деген бала бар.
Сүйлөшүп көрүп тил алса,
Өз жаныңа кошуп ал.
Тилиңди алса Алмазбек,
Бирге болсун биз менен.
Алтын сарай курулат,

Адал эмгек, иш менен.
Деп айтканда Ташматбек,
Макул эже барам деп.
Тилимди алат Алмазбек,
Жаныма кошуп алам деп.
Жан-алы калбай сүйүнүп,
Жаш баладай түйүлүп,
Жетип барды Алмазка,
Күрөшкөндөй күйүгүп.
– Айланайын Алмазбек,
Айткан сөзүм көрсөң эп.
Койнума батпай кубаныч,
Айтканы келдим сага бир кеп.
Күндүккө жетпей табылга,
Кууралды бирге тартыштык.
Кыйынчылык күндөрдө,
Арыз-мунду бирге айтыштык.
Эмгекке бирге иштешип,
Асылын чогу көрөлү.
Жазбай койсо маңдайга,
Арманда жүрүп өлөлү.
Бактынын алды деп ойлойм,
Марикенин келгени.
Болду беле мындай күн,
Ойлоп көрчү сен деги.
Баштагыдан оңолуп,
Малайлар ашка жетилди.
Марике менен бир жүрүп,
Жыйып калдым эсимди.
Мени менен бирге бол,
Кабыл алсаң сөзүмдү.
Макул болсо келсин деп,
Марике сага жиберди.
Өзүң деле билип турасың,
Алардан пайда тиерди.
Мүмкүн бизди ал кыздар,

Күйөө кылып алышар.
Биз хан болуп каларбыз,
Алар болор ханыша.
Илгери үмүт эмеспи,
Аны дагы айталык.
Ушунча малай ичинен,
Жактырыптыр өзүңдү.
Аны дагы байкаңыз.
Макул болот Ташматбек,
Болгон ишке жараша,
Сүйлөшөрбүз дагы кеп.
Жүрү анда баралы,
Тура бербей мында көп.
Арадан өтпөй убакыт,
Булар да жетип барышты.
Кол алышып аларга,
Амандашып калышты.
— Кел Алмазбек баатырым,
Мындан ары Алмазбек,
Ташматбек болсун жакының.
Тобокел деп бел байлап,
Эмгекти бирге кылалы.
Келечекте иш үчүн,
Кеңешти бирге куралы.
Жарты сынык нан тапсак,
Бөлүшүп бирге жешели.
Жыргалчылык күн болсо,
Көрөлүк бирге дешели.
Оюңду айтчы Алмазбек,
Мен айткан туура акылбы?
Бизден башка Алмазбек,
Таптың беле жакынды?
Деп айтканда Алмазбек,
Кыздардын сөзүн байкады.
Сөз баштады Алмазбек.
Башынан өткөн күндөрүн,

Баштан-аяк айтканы.
Ата-энем өлүп жашымда,
Арсыз жетим болупмун.
Торолгуча чоңоюп,
Далайын көрдүм кордуктун.
Өлбөс оокат күн көрүп,
Өттү далай өмүрүм.
Жайланып бир күн отуруп,
Ачылбадым көңүлүм.
Мындан кийин Марике,
Угайын сенден акылды.
Силерден башка кай жактан,
Табамын издеп жакынды.
Ташматбек менен бир жүрүп,
Жасайын адал эмгекти.
Эмгексизге бекер аш,
Табылып өзү келмекпи.
Жарты сынык нан тапсак,
Бөлүшүп бирге жешели.
Тирүү болсок дүйнөдө,
Бирге туруп өсөлү.
– Баракелде Алмазбек,
Машыр болдум сөзүңө
Эп көрсөң менин сөзүмдү,
Кеңеш айтам өзүңө.
Кыш жакындап келгенче,
Биз мында иштеп туралы.
Кыш жөнүндө кам көрүп,
Чарбачылык кылалы.
Экөөң алгын колуңа,
Ат кошулган араба,
Киши колун карабай,
Кышка чөп, отун даярда.
Азырынча кеңешим,
Силерге ушул эп болсо.
Дагы кеңешип турарбыз,

Мындан аркы иш болсо.
Теги-жайын сурашып,
Булардын бүттү кеңеши.
Башталмак болду буларда,
Жакшылыктын элеси.
Ат араба алышып,
Кең токойго барышып.
Кечке отун даярдап,
Кесип жана жарышып.
Алып келет күнүгө,
Араба менен тартышып.
Бир күнү үйгө калтырып,
Экинчи күнү сатышып.
Ара-чоло убакта,
Чөп даярдайт атына.
Бир мүнөт да бош турбай,
Жүк чыкса, тартып араба.
Төртөө тең таап төрт жактан,
Турмуштары оңолду.
Жетишпестик ой-санаа,
Бардыгы тең жоголду.
Отурганда бул төртөө,
Тамак ичип жайланып.
Марике айтты чын сырын,
Башынан келген ойлонуп.
Төртөөбүздү төп кылып,
Турмушта бирге жаратты.
Эмгектенип жатабыз,
Бирге коюп талапты.
Убакыт жетти айтууга,
Илгертен калган санатты.
Башкарууга макул деп,
Баарысын иштеп келдиңер.
Жокчулуктун турмушун,
Чогу иштеп жеңдиңер.
Эми айтар кез келди,

Жигиттерим сырымды.
Баштан-аяк кыдыртып,
Эми айтайын чынымды.
Асманда каздын сөзү үчүн,
Атам Өмүр каарлап,
Ташматты берди колума,
Айдап чыгып шаардан,
Мени салды жолума.
Кичинеден бирге өскөн,
Кеңешип сырды бир чечкен.
Акылдашым Айжамал,
Кошо келди жаныма.
Кожоюнга сүйлөшүп,
Ажыраган малайлар,
Караштык бир аз алына.
Качкындыгым билгенде,
Кожоюн кайдан тил алсын.
Ханыша деп ойлоду,
Ич сырым кайдан биле алсын.
Бул дагы биздин бактыбыз,
Жашап келдик бул жайда.
Келечекте иш үчүн,
Табалы эми бир айла.
Атам буйруп тапшырган,
Ташмат менин жолдошум.
Акылдашым Айжамал,
Алмазбек болсун жолдошуң.
Өйдө-ылдый арам ой,
Эч кимиңде болбосун.
Деп айтканда Маирке,
Бир тилекте болушуп,
Никелешип коюшту.
Чакырып алып молдосу:
Эркек аял арасы,
Эриш-аркак иш болот.
Ынтымак болсо арада,

Ушакчы өзү мыш болот.
Ынтымактуу жашайлы,
Болбогон иштен бузулбай.
Өйдө-ылдый тең болуп,
Турмуш өтөт ушундай.
Иштегиле жигиттер,
Эмгектенип алтын тап.
Ойлогон ойго жетебиз,
Тирүү болсо алтын баш.
Эки жигит күнүгө,
Отун сатат базарга.
Кийим тигип иш кылып,
Иштеп жатат кыздар да.
Күндө тапкан акчага,
Эгин сатып алышат.
Алып келип үйүнө,
Кампага төгүп салышат.
Үрөн эгин камдашып,
Шашылып жатты булар да.
Келүүчү жазга чамданып.
Аңгыча келди жаз чыгып,
Эл киришип эгинге.
Эмгектенбей жер айдап,
Эгин чыкпайт тегинге.
– Келгиле эми мырзалар,
«Жазда жарыш, күз күрөш»
Деген элде макал бар.
Жарышууга жаз менен,
Сары-Камышка баралы.
Малайлардан тил алса,
Бир тобун кошуп алалы.
Дың бузуп, эгин айдайлы,
Жаңыдан алыш чабалы.
Суу чыгарсак ал жерге,
Бир топ кедей чогулуп,
Анан кыштак салалы.

Алмазбек менен Ташматбек,
Малайларга баргыла.
Тил алганын ээрчитип,
Жаныңарга алгыла.
Тамак кийим менден де,
Алган түшүм өзүңдүкү.
Канча айдасан жерден де,
Жерге сээп алууга,
Үрөндү мен берем де.
Канчаң барсаң бара бер,
Баарыңа үрөн белең де.
Дыйкандарга мурунтан,
Эскерттип айтып койгонмун.
Биз барганда бүт барат,
Алардын билем ойлорун.
Бекер турбай арада,
Жөнөгүлө малайга.
Ийгилик чыкса бул иштен,
Даңкыбыз кетет далайга.
Деп айтканда жигиттер,
Малайларга барганы.
Марике айткан кеңешти,
Барып айта салганы.
Айланайын туугандар,
Азап менен тозокко,
Чыдашып белди буугандар.
Ачкалыкты бир көрүп,
Азапты бирге тартыштык.
Жанга жабыр келгенде,
Арыз-мунду айтыштык.
Баарыңа болду жакшылык,
Марике мында келгенде.
Кожоюнга күч кылып,
Тапшырманы бергенде.
Тил алсаңар курбулар,
Биз менен кошо баргыла.

Кайраттанып бел байлап,
Кетменди колго алгыла.
Тамак-ашын бүт даяр,
Күзүндө түшүм алганча.
Жайланышкын ал жерге,
Там-тарак салып алганча.
Деп айтканда малайлар:
– Макул болот барабыз.
Кетменди колго алабыз.
Белсенип иштеп быйыл жай,
Эмгектен алтын табабыз.
Деп айтышып бир тобу,
Барууга макул болушту.
Мурунтадан Марике,
Көрүп жүргөн конушту.
Эртеси көчтү Марике,
Сары-Камыштын оюна.
Чатыр тигип жайланды,
Аккан суунун боюна.
Ашканасын даярдап,
Ал күнү жайлап бүтүштү.
Аркасынан бул жерге,
Келүүчү элди күтүштү.
Кетмен, күрөк көтөрүп,
Малайлар келди бир жактан,
Өгүзчөн, төөчөн, араба,
Дыйкандар келди, кээси атчан.
Көчүп келди кээ бирөө,
Мал текесин айдашып.
Өзөн суунун боюна,
Конуп жатты жайгашып.
Өзөндүн үстү боз талаа,
Көз жетпеген учуна.
Марикенин санаасы,
Айдамак эгин ушуга.
Келгендерди чогултуп,

Марике айтты мындай кеп.
– Мен бир кеңеш айтайын,
Баарыңарга болсо эп.
Малай, дыйкан аралаш,
Далай адам келдиңер.
Иштей турган талааны,
Өз көзүң менен көрдүңөр.
Жетишинче күчүңөр,
Жерди айдап алгыла.
Жерде болот береке,
Үрөндү сээп алгыла.
Жетишпесе үрөнүң,
Канча болсо беремин.
Канча алсаң ошончо,
Күзүндө кайта төлөгүн.
Ынтымак, ырыс бир тууган,
Ынтымакта тургула.
Өзөн сууну бойлото,
Өзүңөр кыштак кургула.
Көз жетпеген талаага,
Көптөп алыш чабалы.
Күжүрмөн иштеп баарыбыз.
Эмгектен алтын табалы.
Унаа, шайман баарыбыз.
Жер айдоого кирели.
Мына ушинтип эгинди,
Жапатырмак багалы.
Күзүндөгү түшүмүн,
Тегиз бөлүп алалы.
Деп айтканда Марике,
Макул болду баарысы.
Аял, эркек аралаш,
Жашы менен карысы.
Жапа тырмык баарыбыз,
Эртең ишке кирели.
Башкаруу иштин баарысын,

Марикеге берели.
Көп түкүрсө көл болот.
Көптүн иши мол болот.
Жерге кылса эмгекти,
Жетишпеген кедейдин,
Турмуштары оңолот.
Көпчүлүк сага эп болсо,
Мындан ары жаз, күздө,
Биригип эмгек кылалы.
Күздө болгон түшүмүн,
Бөлүшүп алып туралы.
Деп айтканда баарысы
Жашы менен карысы.
Макул боло калышты.
Бөлүштөн тийген эгинди,
Каптарына салышты.
Кабы жогу эгинин,
Орого куюп салышты.
Эгиндерди көп алып,
Эркинче чаап чөп алып.
Коон, дарбыз жашылча,
Аны дагы мол алып.
Арткандарын өзүнөн,
Базарларга сатышты.
Кийим-кече мол алып,
Булар жыргап жатышты.
Аны-муну дегиче,
Арадан жети жыл өттү.
Алдыңкы ишке камылга,
Көрө турган күн жетти.
Алмазбек менен Ташматка,
Акыл насаат кеп айтты.
– Бир убакта мырзалар,
Жетелешип үңкүргө,
Түнөп турган кез болду.
Түнөк таппай кээ күнү,

Жүдөп жүргөн кез болду.
Кожоюнга жалданып,
Батпай жүргөн кез болду.
Алган акы кийимге,
Артпай жүргөн кез болду.
Жигиттер эми карачы,
Көз жетпеген жаңылык.
Өзөн суунун боюна,
Жаңыдан кыштак салынып.
Өздөштүрдүк жаңы жер,
Өзөндөн алыш чабылып.
Селсаяк жүргөн биз элек,
Элдүү болдук момундай.
Уч-кыйырына көз жеткис,
Жердүү болдук момундай.
Ушул турган көрүнүш,
Башталышы эмгектин.
Жеңиш үчүн көп иш бар,
Дагы далай көрмөксүң.
Эмки милдет ушундай,
Жарак, жабдык ат алып.
Атчан жүрүп көнүгүп,
Алдыңкы ишке кам көрүш.
Каруу-жарак аттарга,
Жетишерлик каражат.
Буларды сатып алууга,
Кылалы эми далалат.
Базар сайын шаарга,
Төртөөбүз бирге барабыз.
Бактыбызга табылса,
Тулпар сатып алабыз.
Деп кеңешип төрт жолдош,
Жатып калды уйкуга.
Эрте туруп бул төртөө,
Тамак ичип жайланып.
Арабасын курушуп,

Базарды көздөй шайланып.
Араба көнгөн аттарын,
Ылдамдашып айдашып.
Жетип барды базарга,
Көз көрүп, кулак уккандын,
Баары бар экен базарда.
Аягынан башына аралады Марике.
Күлүк менен жоргого,
Карабады Марике.
Аягында чобурга,
Каралады Марике.
Керкашканын кейпи жок,
Кесип алар эти жок.
Жал, куйругу бүтүн жок.
Жараган ичи болуп ок.
Аркасында алты жоор,
Ал түгүл куймулчактын
Башы жоор.
Турган экен жаныбар,
Өзүнө болуп өзү оор.
Келе сала Марике,
Кер кашканын ээси.
Кел мында деп чакырды.
Алактабай аспай айт,
Сатасыңбы атыңды?
Деп айтканда Марике,
Керкашканын ээси.
Келе калды жанына.
Ош беш дилде деп айтты.
Атынын карап алына.
– Жалган эмес бул атың,
Таптаса тулпар боло алат.
Муну минген жигиттин,
Башына бакты коно алат.
Ийгилик берсин бизге да,
Үч эсе дилде берейин.

Алдыда тилек иш үчүн.
Аракет кылып көрөйүн.
Кырк беш дилде мынабу,
Наркы ушул асылдын.
Ноктону кат башына,
Жүгөнүн алгын атыңдын.
Деди дагы Марике,
Кырк беш дилде санады.
Калп айтабы, чынбы деп,
Шашып турат жанагы.
Керкашканы ноктолоп,
Дилдени алды колуна.
Ийгилигин берсин деп,
Ылдам түштү жолуна.
Шашкалактап жүгүрүп,
Бурула берди көчөнү.
– Капырай кыдыр келдиби?
Же мага берген белгиби?
Аркасы жоор атыма,
Жоргонун баасын бердиби?
Жорго менен күлүктүн,
Жанына барып карабай.
Керкашка кандай жарады,
Ошонун баары жарабай.
Бул кыз арзан кыз эмес,
Же көрүндүбү бир элес.
Айныбаса болду эле,
Ачкамды кайта бергин деп.
Муну ойлонуп ал кедей,
Артын карап үңүлүп.
Жөнөп кетти жайына,
Шашкан бойдон жүгүрүп.
Жетелеп алып кашканы,
Келишти арабанын артына.
Сугарып келип чөп салып.
Коюп койду жайына.

Дагы карайт базарды,
Табылабы тулпар деп.
Бактыга дагы табылып,
Ачылабы муң-зар деп.
Айланып чыкты базарды,
Андай тулпар кабылбай.
Кетмек болду жайына,
Арзыганы табылбай.
Жолдо келе жатышса,
Бири чоюп жетелеп,
Бири артынан сүйөгөн.
Ортого алып алыптыр,
Каракер атты жүдөгөн.
Базарга эптеп жеткирип,
Талпак баага сатсак деп.
Акчасына тоюнуп,
Жайланышып жатсак деп.
Кобурашып сүйлөшүп,
Келе жатат эки адам.
Көрө коюп Марике,
Тулпарлыгын тааныды.
Карып болгон тулпарга,
Кайгырып ичтен наалыды.
– Токтогула жигиттер,
Сатасыңбы атыңды.
Ит катары асырап,
Кор кылыпсың асылды.
Деп айтканда ал жигит,
Мынча бер деп айта албайм
Өзүңүз билип бериңиз.
Мал болобу, өлөбү?
Байкап сиз да көрүңүз.
Кедейчилик кемтик иш,
Тындырбадым жайында.
Керилген кара кер эле,
Тынч оттоп жүргөн чагында.

Эми көрүп турасыз,
Кейпи кеткен алынча.
Даярдаган жем, чөп жок.
Сатканы турган табымда,
Ырас айтат жигит деп,
Арабадан чөп салды.
Араң ирмеп кайсалып,
Жарым боодой чөп чалды.
Текшерип атты караса,
Дени соодой көрүнөт.
Жем-чөп берип тоюнтса,
Аз күндө эле керилет.
– Муну да мейли алайын,
Керкашка менен багайын.
Мал болуп кетсе Каракер,
Жигиттер болсо таалайың.
Тулпардын көөнү эмеспи,
Санабай акча берейин.
Жакшы тилек ишимдин,
Натыйжасын көрөйүн.
Деп ойлонуп Марике,
Чөнтөккө колду салганы.
Санабастан дилдени,
Эки колго кармады.
Кармагыла жигиттер,
Дилдени алгын санабай.
Жөнөгүлө жолуңа,
Арт жагыңа карабай.
Деп айтканда жигиттер,
Эки колдо дилдени,
Экөө келип алышты.
Төгүнбү же чынбы деп,
Элейип карап калышты.
– Ырахмат сизге карындаш,
Алган малың нан берсин.
Таалай конуп башыңа,

Кетпес дөөлөт бак берсин.
Кем болбогун карындаш,
Бактыңды өйдө жаратсын.
Мактоого жетпейт тилибиз,
Көрүнө кыдыр экенсиң.
Алдыңа койгон максатка,
Жеңиш менен жетерсиң.
Кош карындаш кетели,
Түнөккө эрте жетели.
Деп коштошуп жигиттер,
Шаарды көздөй жөнөдү.
Сугарып суудан чөп салып,
Тулпарларды байлашты.
Жатып калды сарайга,
Тамак ичип жайлашып.
Эртең менен турушуп,
Чобурларын жетелеп,
Жөнөп калды бул төртөө.
Кыштагын көздөй төтөлөп.
Эрмек болсун жолго деп,
Аңгемеден айтканы.
Күлүп коюп Алмазбек,
Төмөнкү сөздү баштады.
– Марике кыз сынчыбыз.
Айжамал кыз тыңчыбыз.
Жетекке баспайт чобурлар,
Эми эмне кылчубуз.
Жоргону кеттик карабай,
Күлүктөр калды жарабай.
Жыйнап алдык чобурду.
Өлүп калса чобурлар,
Чүйгүндөп жейбиз согумду.
Деп айтканда Алмазбек.
Каткырып күлүп калышты,
Ар түрдүү сөздөн айтышып,
Тамашага канышты.

Эл орунга отура,
Булар келди үйүнө.
Самаган тулпар табылып,
Жүрөктөрү сүйүнө.
Арабадан чыгарып,
Аттарды байлап сарайга.
Тамашага канышты,
Аңгеме айтып далайга.
– Ойноп-күлүп отурдук,
Эми бүттү тамаша.
Иш бөлүшүп алалы,
Ыгыбызга жараша.
Алмазбек менен Ташматбек,
Короодогу аттарды,
Алмак-салмак баккыла.
Бириң атта калганда,
Бириң отун тарткыла.
Биз тигели кийимди,
Өзүңөргө жараша.
Жасатайын жаракты,
Келүүчү ишке карата.
Макулсуңбу мырзалар,
Кел жаталы эмесе.
Макулбуз деп баарысы,
Бир ооз менен айтышты.
Төшөктөрүн салышып,
Уктап булар жатышты.
Эртең менен болгондо,
Шаар жакка Марике,
Уста издеп жөнөдү.
Бөлүшкөн ишке киришти,
Марикеден бөлөгү.
Шаардан тапты Марике,
Жакшы уста зергерди.
Жарагын сатып узатып.
Турган экен келгенди.

Уста менен келишип,
Макулдашты жаракка.
Жасамак болду уста да,
Айтканына жараша.
Соот, калкан, туулга,
Найза, кылыч, чоюн баш,
Эки эрге жасагын.
Мыктылап жаса жаракты,
Чыккыдай болсун атагың.
Бүтүргөндө жаракты,
Өзүм келип көрөмүн.
Китебиңе каттап ал,
Жигиттердин ченемин.
Деп айтканда ал уста,
Сөз баштады мындай деп.
Жарактары жөнүндө,
Айтмай болду мындай кеп.
– Мен жасаган жарактын,
Жараксызы болбогон.
Сайганы сая кетпеген,
Атканы жерге сойлогон.
Ташты чапса жыгачтай,
Таарып түшөт кылычым.
Көп мактана бербейин,
Негизинде чыны ушу.
Жаракты жасап бүтөйүн.
Так ошондо текшергин.
Карып калган кезимде,
Карындаш сен бир кез келдиң.
Үч айда бүтөт жарактар,
Токсон күндө келиңиз
Азырынча секелет,
Азыраак дилде бериңиз.
Ченемин жазып алайын,
Жигиттердин айтыңыз.
Секелет берип карындаш,

Үйүңүзгө кайтыңыз,
Жигиттердин тулкусун,
Каттап алдың уста аке,
Оюңуздан чыгарбай,
Жаттап алгын уста аке,
Он беш дилде мынабу,
Секелет сизге берейин.
Кош устаке, эсен тур
Болжогон күнгө келейин.

VIII

Ташматбек менен Алмазбек.
Жакшылап багып жатышат.
Жем , чөп берип аттарга,
Мурункудан оңолуп,
Семирип калды аттар да.
Күндөн күнгө оңолуп,
Жоорлору жоголуп.
Булчуңдарын чыңашып,
Куйрук жалы суналып.
Тулпарлар сынга толгондо,
Семиздиги жетишип,
Таптаар кези болгондо.
Марике айтты мындай деп.
Алмазбек менен Ташматбек,
Акылымды угарым.
Быйылкы жылы тулпардын,
Кызыгын көрөр убагың.
Семиздиги жетишет,
Кайра байла тулпарды.
Каалаган ойго жете алсак,
Чыгарабыз муң-зарды.
Ээр токум бүт даяр,
Токунуп минип алгыла.
Ар күн сайын жигиттер,

Сары-Камышка баргыла.
Боз балдардан шыктуусун,
Кошуп жанга алгыла.
Эңиш, тартыш, оодарыш,
Тамашаны салгыла.
Өйдө чыккын, ылдый түш,
Көнүккүлө ат минип.
Туулгандан бер жакка,
Кополсуңар жөө жүрүп.
Атта жүрүү өнөрүн,
Үйрөнгүлө иш кылып.
Беттеше албай душманга,
Жүрбөгүлө мыш кылып.
Кайра келип тулпарды,
Аса байлап салгыла!
Кана эмесе мырзалар,
Айткан жерге баргыла.
Деп айтканда Марике,
Жабыла экөө жөнөдү.
Жан-алы калбай сүйүнүп,
Шашыла атты токунуп,
Сары-Камышка жөнөдү.
Сактап келген балдардын,
Башталмак болду өнөрү.
Аралап кирип кыштакка,
Аттуу бир топ балдарды,
Ээрчитип кошуп алышты.
Эңишти көздөй жарышып,
Сары-Камышка барышты.
Колдоруна бакандан,
Кошо алып барышты.
Бет алышып качырып,
Мелжемдүү жерге сайышты,
Эңкейип тыйын эңишти.
Алыска барып топтошуп,
Жарышып кайта келишти.

Оодарышып кармашты,
Омууроолоп жандашты.
Ар түрдүү оюн башташты.
Ала качып бир нерсе,
Болжогон жерге ташташты.
Кечке ойноп чер жазып,
Кечинде кайта келишти.
Суутуп коюп аттарын,
Маалында жем-чөп беришти.
Күндө кошуп алышат,
Талаптуусун жаштардан.
Бул оюндун жүрүшүн,
Алмазбек болду башкарган.

IX

Күн артынан күн өттү,
Болжогон үч ай күн жетти.
Жүргүлө эми жигиттер,
Жаракты алар күн жетти.
Төртөөбүз чогу баралы,
Төлгө кылып жаракты,
Бирге туруп алалы.
Айжамал тиккен кийимди,
Мырзалар алып кийгиле!
Тулпарларды токунуп,
Кана эмесе жүргүлө.
Деп айтканда Марике,
Эки мырза сүйүнүп.
Шашып туруп кийинип,
Тулпарларды минишип,
Жүр деп жөнөп калышты.
Түшчүлүк жерге жол жүрүп,
Устага жетип барышты.
Амандашып устага,
Булар турду аярдап.

Жарактарын бергени,
Уста да жатты даярдап.
Наркын төлөп жарактын,
Өткөрүп алды устадан.
Самагандай жаракты,
Жасашкан экен усталар.
Жаракты берип колуна,
Айта салды уста да.
Бир азыраак нускадан.
– Жоо жарагы эрдик,
Жолборс жүрөк шердики.
Душмандан баатыр коргосо,
Бул ырыскы элдики.
Жүрөгү жок жаманга,
Болот найза сабоодой.
Жоонун сүрүн көргөндө,
Ыраак качат жолобой.
Сайса найза жарашат,
Билеги толук баатырга.
Жазбай сайып салууга,
Эң негизи акылды.
Акылы жок кара күч,
Айбандын чоңу пилде бар.
Акылынын жогунан,
Бир бутундай адамга,
Багынып иштеп жүрөт ал.
Колуна жарак алгандын,
Баатыр эмес барысы.
Баатырларга жаралган,
Акылы жана намысы.
Тоодон кийик атууга,
Мергендер алат жаракты.
Жолдо эрмек кылууга,
Кербендер алат жаракты.
Карышкырдан сактанып,
Малчылар алат жаракты.

Кекилик, чил атууга,
Анчылар алат жаракты.
Жарак алган адамдын,
Бардыгы баатыр боло албайт.
Журөгү жок адамга,
Баатырдык бакты коно алабайт.
Баалап билгин мырзалар,
Баатырдык эрдик кайратта.
Качырып жоого киргенде,
Каары катуу айбатта.
Каруу, жарак жасатып,
Мырзаларга бергениң,
Актаса болду карындаш
Мырзалар сенин эмгегиң.
Тиши чыккан балага
Чайнап берген аш болбойт.
Өз башын менен ойлогун,
Бирөөнүн башы баш болбойт.
Кошкула эми балдарым,
Ийгилик көргүн жарактан.
Асты кайра тарпагын,
Алдыңа койгон талаптан.

Х

Мырзалар чыкты шаардан,
Соот-чопкут кийинип.
Алдындагы тулпарлар,
Тоо текедей түйүлүп.
Кылыч, мылтык, найзасы,
Чагылып күнгө жаркылдап.
Келип калды кыштакка.
Кыштактагы кедейлер,
Чогулуп келе калышты.
Мырзалардын жарагын,
Баары туруп көрүштү.

Ар ким айтып өз оюн,
Ар түрдүү сын беришти.
Кечээги шорду малайлар,
Керилген баатыр эр болду.
Тулпар болуп мингени,
Мандайына бак конду.
Каруу жарак жарашып,
Кадимки эле баатырдай.
Алдындагы тулпарлар,
Аалынын дулдул атындай.
Ушунун баарын иштеген.
Марике арзан жан эмес.
Мынабу турган көрүнүш,
Оңой турган иш эмес.
Өңчөй жаштар чогулуп,
Бир ооздо туралы.
Марикеден өтүнүп,
Жарактын жайын сурайлы.
Деп кеңешип жигиттер,
Марикеден өтүндү.
– Марике эже башчыбыз.
Алмазбек менен Таштанбек,
Эл коргоочу сакчыбыз.
Азыраак кедей эл болуп,
Сары-Камыш бизге жер болуп.
Бир тилекте турабыз,
Марике эже бел болуп.
Талабыбыз ушундай,
Жарактуу болсок биз дагы.
Жардамдашсаң болот го,
Марике эже сиз дагы.
Кыябы келген душманды,
Кылычташып чабышсак.
Алыскы сапар аттансаң,
Биз дагы кошо барышсак.
Өйдө болсо өбөгүң,

Ылды болсоң жөлөгүң.
Кырчылдашкан майданда,
Жаштардын көрсөң өнөрүн.
Деп уландар айтканда,
Марике айтты мындай кеп.
Уландар пулду мен төлөйм,
Айтканыңдын баарына.
Ат жаратып базардан,
Ар кимиң бирден алгыла.
Ат үстүнө көнүгүп,
Ар түрдүү оюн салгыла.
Каруу жарак даярдайм,
Бир аз күндүн ичинде.
Ар түрдүү кызык көрөсүң,
Уктасаң кирбес түшүңө.
Жетишерлик жаракты,
Тапшыргамын устага.
Эки айдын ичинде,
Бүтүрүп берет уста да.
Биз тигебиз кийимди,
Баарыңарга жарашкан.
Кийим жарак баарысын,
Бүткөндө берем таратып.
Деп айтканда уландар,
Жетине албай сүйүнүп,
Сүйүнчүлөп кээ бирөө,
Үйлөрүнө жүгүрүп.
Шаарга күндө барышып,
Жактырган атын алышып.
Күндө оюн башташып,
Уландар жыргап жүрүшөт.

XI

Айткандарын Марике,
Бир аз күндө бүтүрдү.

Алдыда келчү ишине,
Марике эми күтүндү.
Жарак, жабдык, эр кийим,
Даяр болду бат эле.
Күтүнүп жаткан бул иши,
Алдыда келчү жаз эле.
Кийим менен жарактын
Баарын алып келишти.
Уландарын тандатып,
Кыркына бөлүп беришти.
Азырынча уландар,
Аттарды жакшы таптагын.
Көнүккүн атыш, сайышка.
Куру бекер жатпагын.
Алдыңдагы кырк жигит,
Алмазбек өзүң башкаргын.
Абайлап байкап жигиттер,
Айта турган сөзүмдү ук.
Аз күндөн кийин жигиттер
Алыскы барар жериңди ук.
Кандай ишке барардын,
Кабарын угуп алгыла.
Камынып алып алыска,
Андан кийин баргыла.
Тандап алган кырк жигит,
Тамаша эмес ушул иш.
Күтүнбөгөн жигиттер,
Башыңа түшкөн мүшкүл иш.
Өмүр хандын чегинде
Карандын кара капчыгай.
Капчыгайды жердеген,
Алтын баштуу кийик бар.
Алтын баштуу ак кийик,
Үч жылда ойго бир келет.
Кереметтүү кийиктин,
Келгендигин эл көрөт.

Талаага келген кезинде,
Камынат Өмүр кармоого.
Тартуу кылып кийикти,
Доржу ханга арноого.
Үч жылдан бери Доржу хан,
Өкүм кылган Өмүргө.
Кийикти кармап бергин деп.
Кийикти кармап бербесең,
Кызыкты менден көрдүң деп.
Айлыңды чаап талайм деп,
Аргасыздан элиңди,
Кул, күң кылып алам деп.
Кызы талак Өмүр хан,
Кызыкты менден көрдүң деп.
Кармабасаң кийикти,
Өз колумдан өлдүң деп.
Калмак Доржу кекетип,
Катуу берген тапшырма.
Такаат берер Өмүрдүн,
Калың кол жок астында.
Чагынча күткөн аскери,
Чаркы жетпейт Доржуга.
Каран түн түшкөн чагы ушул,
Ханың Өмүр шордууга.
Ал кийикти кармоого,
Ар качан кылган далалат.
Кийикке жетпей чалыккан,
Тулпар эмес, далай ат.
Ал кийикти кармоого,
Убада кылган үч жылга.
Доржуга берген убада,
Бүтүп калды үч жыл да.
Жазга маал көктөмдө,
Кийик түшөт талаага,
Жөнөтөөрдө кийикке,
Калганын айтам жана да.

Алмазбек айтса кандай кеп,
Көрөсүңөр баарын эп.
Күтүнгүлө мырзалар,
Келүүчү иштин камын жеп.

ХII

Күн артынан күн өтүп,
Кетип жатты закымдап.
Күтүп жүргөн буларга,
Жаз да жетти закымдап.
Жердин бети карарып,
Курт-кумурска жандыктар,
Тирилди кайра жаралып.
Келгин куштар келишип,
Жаз саламын беришип.
Жапа тырмак булар да,
Жазгы эмгекке киришти.
Сары-Камыштын талаага,
Биригип эгин айдашып.
Алыштарын оңдошуп,
Талаага сууну байлашып.
Эгинди айдап койгондо,
Жигиттерди чакыртты.
-Кана эмесе жигиттер,
Көрөлү иштин жемишин.
Сары-Камыштын талаага,
Эл чогулуп келишсин.
Жигиттердин өнөрүн,
Чогулган эл көрүшсүн.
Деп айтканда Марике,
Алмазбек айтты даяр деп.
Чогулган эл барышты,
Баарысына болуп эп.
Атыш, сайыш, чабыштын,
Баарын жасап беришти.

Жигиттердин өнөрүн,
Жыйылган эл көрүштү.
Жигиттердин өнөрүн,
Марике көрүп отурду.
Алмазбектин бул ишин,
Көңүлүнө толтурду.
Баракелде, жигиттер,
Даярдык жакшы болуптур.
Алмазбекке ырахмат,
Айткандай жасап коюптур.
Бүгүн үйгө жөнөгүн,
Эртең мында келгиле.
Жол азыкты бышырып,
Даярдыкты көргүлө.
Дагы калган сөз болсо,
Жөнөтөрдө айтамын.
Алагды болбой жигиттер,
Алды-артыңды карагын.
Деп айтып коюп Марике,
Жигиттерди таратты.
Эмки айтчу аңгеме,
Барчу жол үчүн баратты.
Жайланып үйдө олтуруп,
Алмазбек менен Ташматка
Айтмак болду акылын.
Кырчылдашкан майданда,
Ким ыраак, кимдин жакынын.
– Айланайын бектерим.
Мококтон таптап курч кылдым.
Болжолсуз кылып аракет,
Боз ылаачын куш кылдым.
Болочокто тилекке,
Малайдан жыйып журт кылдым.
Ай далыңды куралдап,
Асыл кийим кийгиздим.
Самаганга жетүүчү,

Тулпарды таптап мингиздим.
Жаракты астым жонуңа,
Кырк жигит бердим колуңа.
Айтканды жазбай угуп ал,
Жөнөйсүң сапар жолуңа.
Жолдошто нечен жолдош бар,
Жоо көрсө жолдош болбос бар.
Жигиттердин ичинде
Мүмкүн ушундай кылчу оңбос бар.
Жигиттерди текшерип,
Ички сырын билгиле.
Сыр алдырбай компоюп,
Сыртыңды салып жүргүлө.
Бара турган жериңер,
Хан Өмүрдүн калаасы.
Жолуга турган кийикке,
Капчыгайдын талаасы.
Мындай кийин беш күндө,
Талаадан кийик көрүнөт.
Кароолчулар аркылуу,
Кабары ханга билинет.
Ал кийикти кармоого,
Бүтүн эли камынат.
Туш-тушунан кийиктин,
Аламандап жабылат.
Кийикти кууп көпчүлүк,
Капчыгайды өрдөшөт.
Камап кармап алууга,
Артынан кошо өрдөшөт.
Капчыгай башы мөңгү деп,
Кармоо үчүн жөндүү деп.
Артынан кетет көпчүлүк.
Ойдо калат Өмүр хан,
Кырк жигит менен каралап.
Силер да анда калгыла,
Жакындабай чамалап.

Капчыгайдын мөңгүгө,
Кийикти камап барышат.
Камдап жүргөн чалмасын,
Колдоруна алышат.
Чалманы эми саларда,
Кийикти кармап аларда.
Тозуу бербей сан колго,
Кайра качат ак кийик.
Баштарынан секирет,
Анда санда бир тийип.
Талаага түшүп барганда,
Өмүр хан түшөт артынан.
Аяй турган жөнү жок,
Доржунун салган дартынан.
Бул учурда мусапыр,
Кер кашка менен кара кер.
Ооздугун алгыла.
Кийикти кууган Өмүрдүн
Артынан жете баргыла.
Кырк жигит менен Өмүрдү,
Кыябы келсе сайгыла.
Өлтүрбөгүн Өмүрдү,
Тирүүлөй өчтү алабыз.
Андан өтүп тулпардын,
Анан оозун жыйгыла.
Закымдай учкан тулпарлар,
Заматта жетет кийикке.
Үлгүртпөй эңип алгыла,
Чыгарып ийбей бийикке.
Кармап алсаң кийикти,
Кайра салгын жолуңа.
Калын колго кабылып,
Түшүп кетпе колуна.
Бул убакта жигиттер,
Буйгат жерде болушсун.
Куугунчуну тозоттоп,

Болжолду жерден согушсун.
Ушуларды аткарсаң
Анык баатыр болдуңар.
Аткарбасаң бул ишти,
Жаман атка кондуңар.
Алып келсең кийикти,
Анда оңолгону ишибиз.
Азыраак малай эл эмес,
Анда миң санга жетет кишибиз.
Андан аркы акылды,
Дагы айта жатабыз.
Кармап келсең кийикти,
Өлгөнчө болбойт капабыз.
Убакыт аз арада.
Жигиттерди чакыргын,
Жөнөгүлө камданып.
Жоо жарагың асынгын,
Деп айтканда Марике,
Ташматбек, Алмаз камынып,
Токунушуп тулпарды,
Жарактарын салынып.
Жин тийгендей бакырып,
Жигиттерин чакырып.
Аны-муну дегенче,
Жигиттери чогулду.
Марикенин сарайга.
Кирип барды тоорулуп.
Жигиттерге Марике
Акыл кеңеш кеп айтты.
Кайра барып баарына,
Акыркысын бек айтты.
– Айланайын жигиттер,
Мурун жолго бара элек.
Маңдайлашып беттешип,
Жоонун ыгын ала элек.
Калың колду аралап,

Качырып колду аралап.
Качырып найза сая элек.
Кармашкандын башына,
Катуу бүлүк сала элек.
Сан колдун ыркын кетирип,
Дал-дал кылып бөлө элек.
Балалык баштан кете элек,
Бардыгың кырчын жаштарсың.
Жүрөктө отуң бар болсо,
Жоодон коркпос арстансың.
Жоого тийсең ыктуу бол,
Жолборс жүрөк мыктуу бол.
Качырып кирсең алгалап,
Кайтарылсын оң менен сол.
Мылтык атсаң жазбай ат,
Качырып кирсең тайманбай,
Алдыңда сан кол жазганат.
Каралашып жамаат жүр,
Жалгыз жүрбө бириндеп.
Жоонун сүрүн көргөндө,
Качып бербе дирилдеп.
Ынтымактуу болгула,
Жолбашчыңа баш ийип.
Ушул айткан сөздөрдү,
Көңүлгө алгын бек түйүп.
Кошкула эми жигиттер,
Жөнөдүңөр сапар жол.
Кайрылып үйгө келгенче,
Баарың тегиз аман бол.
Сарайдан чыгып жигиттер,
Баары тегиз аттанды.
Эч киминде капа жок,
Күлүп-жайнап шаттанып.
Кана колду бериңиз,
Самаган жерге баралык.
Коломолуу кол болсо,

Коркпой колду салалык.
Кереметтүү кийикти,
Кармап алып келелик.
Кекенишкен жоо болсо,
Жазасын колго берелик.
Ажал жетип күн бүтсө,
Кармашып жатып өлөлүк.
Маңдайга жазып койгонду,
Мейли бара көрөлүк.
Санаа тартпа биз үчүн,
Сан кол болсо жеңебиз.
Кармап алып кийикти,
Аман-эсен келебиз.
Кош ата-эне баарыңар,
Жашы менен карыңар.
Убакыт жетти жөнөйлү,
Аман-эсен калыңар.
Деп айтышып жигиттер,
Кол кармашып көрүшүп.
Ата-энелер балдарын,
Беттеринен өбүшүп.
Сарайдан чыгып жигиттер,
Жөнөп кетти бөлүнүп.
Аттарынын чаңдары,
Арт жагынан бөлүнүп.
Ата-эне калды ыйлашып,
Көзүнүн жашы төгүлүп.
Адыр-будур белдерди,
Ашып кетип баратат.
Убакыт өтпөй жетсек деп,
Шашып кетип баратат.
Кезигип калса илбесин,
Атып кетип баратат.
Тыным алып арага,
Конбой кетип баратат.
Кийик келчү талааны,

Болжой кетип баратат.
Капчыгайдын аягы,
Талаага жетип барганда.
Бара турган жерине,
Түшчүлүк жол калганда.
Алмазбек туруп кеп айтат,
Марикенин айтуусу боюнча
Бара турган жерибиз,
Түшчөлүк калды деп айтат.
Аттар арып чарчады,
Аштык ашуу канчаны.
Ат сергитип тоюнтуп,
Бүгүн мында жаталы.
Деп Алмазбек айтканда,
Макул болуп барысы,
Токтобой түшө калышты.
Азык-түлүк кош-колоң,
Түшүрүшө калышты.
Кош колоңун жайлашып,
Ээрин алып аттардын,
Терекке аса байлашып.
Шашып ылдам бышырып,
Тамактарын ичишип.
Эс алууга жатышты,
Аркы-терки түшүрүп.
Өзөндөн ылдый жел болуп,
Тал-терек башы ыргалып.
Агарып атып таң сүрүп,
Ар түрдүү куштар үн салып.
Алмазбек менен Ташматбек,
Уйкудан чочуп ойгонуп.
Алдына келчү татаал иш,
Аны дагы ойлонуп.
Дөбөгө чыгып карашты,
Колго дүрбү алышты.
Көз жеткис кара талаага,

Дүрбү салып калышты.
Караса талаа чаңдаган,
Кишиге толгон сандаган.
Өмүр хандын шаарынан
Эркеги үйдө калбаган.
Улуу шашке боло элек,
Азыр дагы күн эрте.
Баш аламан чабышат,
Кууган өңдүү бир нерсе.
Ал аңгыча болбоду,
Кара аламан калын эл,
Капчыгай көздөй сүрүлдү.
Ташматбек алып Алмаздан,
Турнабайга үңүлдү.
Карап турса ак аркар,
Капчыгайды өрдөдү.
Артынан түштү калың кол,
Азырак эмес күрдөлү.
Азыраак карап токтоду,
Алдыңкы жайын талаанын.
Марикенин айтканын
Алмазбек алды санаага.
Көрүп туруп Алмазбек,
Ташматбекке кеп айтат.
Марикенин айтканы,
Баары туура деп айтат.
Талаада калган топ караан,
Кантсе эле ошол Өмүр хан.
Ал топтон башка талаада,
Калганы жок эч бир жан.
Камыналы баатыр деп,
Токуйлу атты бачым деп.
Кошко түшүп келишти.
Даярдаган тамакты,
Жеп-ичишип тоюшту.
Бата кылып кол жайып,

Эми ат токумай болушту.
Алып келип талаадан,
Аттарын токуп даярдап.
Айтып турган кези ушул,
Болуучу ишти баяндап.
Суусу кенен, чөбү мол,
Ат сергитип алууга,
Блайыктуу жер экен.
Талаадан буйгат корүнбөс,
Ээр кайкыдай жер экен.
Дөбөгө чыгып кароолдоп,
Ушул жерге жаткыла.
Эриксенер жигиттер,
Эл жомогун айткыла.
Дайым даяр тургула,
Жарактарын белендеп.
Кароону жакшы карабай,
Көрүнүп койбо серендеп.
Кеттик эми жигиттер,
Жазганын башка көрөбүз.
Кармап алсак кийикти,
Ушул жол менен келебиз.
Деп айтышып бектери,
Жөнөп кетти талаага.
Кандай болот бул иш деп,
Капилет түшүп санаага.
Белестин алды жер коонун
Ичин көздөй жөнөдү.
Талаада турган Өмүр хан,
Тушун көздөй жөнөдү.
Коо түгөнүп калганда,
Өмүр хандын тушуна
Жакын жетип калганда
Жылганын ичи булакка,
Жигиттер түшө калышты.
Керкашка менен Карагер,

Отко коё беришти.
Жылганын үстү секиге,
Жыла басып барышты.
Дүрбүсүн алып колуна,
Кароол карап калышты.
Күн чекеден кыйшайып,
Түш ооп калган мезгилде,
Убакыт өтүп арадан,
Сергип калган кезинде.
Капчыгай жакта талаадан,
Көрүнүп калды бир караан.
Талаада турган Өмүр хан,
Козголуп калды ордуна.
Мына келди кийик деп,
Козголуп калган топ караан.
Кийикти кууга тийиш деп.
Аттаналы биз дагы,
Топ караанды иликтеп.
Деп айтышып жигиттер.
Отко койгон аттардын,
Ооздугун салышты.
Шашылышып кийинип,
Жаракты колго алышты.
Камынышып жылгада,
Карап турду жигиттер.
Аңгычакты кийикти,
Өмүр хан кууду талаадан.
Бөлүнүп чыкты ак аркар,
Убакыт өтпөй арадан.
Көз жетпеген талаанын,
Учун көздөй жөнөдү.
Салынып жаткан кара тоо,
Бурчун көздөй жөнөдү.
Кийикти кууган Өмүр хан,
Өтө жаздай барганда,
Качкан кийик жеткизбей,

Уча жаздап калганда.
Таштанбек туруп деп айтат.
Азыркы турган кырдаалга,
Ылайыктуу кеп айтат.
– Кана эмесе, Алмазбек,
Качыралы кирели.
Кайрылып бизге кол салса,
Жазасын колго берели.
Жан аябай кармашып,
Ажал жетсе өлөлү.
Деп айтканда мырзалар,
Тулпардын оозун жайышты.
Алдындагы Өмүргө,
Качырышып киришти.
Катуу бүлүк салышты.
Топ аралап киришти,
Тозоол болчу Өмүрдү,
Тоголото сайышты.
Кайратына чыдабай,
Жайыла качып беришти.
Мына ошентип Өмүрдүн,
Жазасын колго беришти.
Беттеше албай жигиттер,
Бет алдына качышты.
Жыга сайып салгандар,
Тура албай жерде жатышты.
Андан өтүп жигиттер,
Алыс кеткен кийиктин,
Артынан кууп жөнөдү.
Арстан сындуу жигиттер,
Баштамак болду өнөрдү.
Закымдай учту тулпарлар,
Көз жетпеген талаадан.
Жетип барды кийикке,
Убакыт өтпөй арадан.
Салынган кара тумшуктун,

Учунан жетти кийикке.
Эңип алды Ташматбек,
Чыгаарында бийикке.
Кийикти кармап алдык деп,
Кумардан эми кандык деп.
Жолдон чыккан Өмүргө,
Калабаны салдык деп.
Кубанышып күлүштү,
Кара тоону этектеп,
Катуулата жүрүшүп,
Жөнөп кетти жигиттер.
Көрүп туруп Өмүр хан,
Кууй албады артынан.
Күйүп жаны күл болду,
Жигиттердин дартынан.
Ээрдей кайкы белести,
Ашып түшүп барышты.
Энтеңдетип ылдыйда,
Шашып түшүп барышты.
Аттарды байлап кермеге,
Чогулушуп жигиттер,
Кийикти көрүп эрмекке.
Эс алалы шашылбай.
Арт жактан куугун келбесин,
Бир-экөөң баргын белеске.
Кароол карап келмекке.
Деп айтышып бектери,
Жайланып тамак ичишти.
Соот, чопкут кийимин,
Жеңилдетип чечишти.
Белеске барса жигиттер,
Келе жаткан куугун жок.
Чокмороктоп чогулуп,
Талаада турат калың топ.
Ошол кезде Өмүр хан,
Акылы кетти башынан.

Көргөн эмес мындайды,
Көптү көргөн жашынан.
Кайгыланып Өмүр хан,
Кандай шумдук болду деп.
Алп мүчөлүү баатырлар,
Кайдан келе калды деп.
Адам эмес, жинби деп.
Кийиктин мында келгенин,
Кай жактан, кантип билди деп.
Желдей учат тулпары,
Булар жерден чыгып келдиби?
Периби деп ойлоймун,
Адам эмес жердеги,
Кармап кеткен жигитти.
Кайберендин өзүбү?
Алтын баштуу кийиктин,
Багып жүргөн ээсиби?
Кара тоону этектеп,
Ашты кайкы белести.
Учкан куштай зымырайт,
Көрдүк араң элести.
Кармап кетип кийикти,
Каран түн салды башыма.
Доржудан өлмөк экенмин,
Алтымыш беште жашымда.
Көз байланып кеч кирди,
Бүгүн мында жаткыла.
Эртең издеп аларды,
Кайдан да болсо тапкыла.
Деп айтканда Базарбек
– Кайдан издеп табабыз.
Мингени учкан куш экен.
Ханым Өмүр башыңа,
Кайгылуу түшкөн иш экен.
Өлтүрө сайып кетерде,
Араң калдың өлүмдөн.

Ага дабаа ким кылат,
Арстан экен керилген.
Макул десең Өмүр хан,
Элчиликке баралык.
Ал өңдөнгөн эрлерди,
Багынып колго алалык.
Андан кийин Доржуга,
Чогулуп колду салалык.
Өлөрчө болуп кутулуп,
Да өкүмүң койбойсуң.
Өз оюңда Өмүр хан,
Аларды кандай ойлойсун.
Өкүмүңдү көтөрчү,
Өзүңдүн элиң ал эмес.
Өзүң көрдүң өнөрүн,
Алар жеңдире койчу жан эмес.
Деп айтканда Өмүр хан
Айласы кетип ойлонуп,
Ары-бери толгонуп.
Жанагы кылган кордугун,
Аны дагы ойлонуп.
Вазирдики акыл деп,
Болоюн буга макул деп.
Жибереийин вазирди,
Эгер болсо макул деп.
Элге карап Өмүр хан,
Төмөнкүдөй айтты кеп:
– Туура айтасың Базарбек,
Айткан сөзүн болсун эп.
Барган элчи алардан,
Угуп келсин кабар кеп.
Адам болсо бир келген,
Артынан элчи баргыла.
Кайдан келген баатырлар,
Кабарын сурап алгыла.
Баш вазирим Базарбек,

Өзүң баргын элчиге.
Баатыр болсо эл бакчу,
Мал-мүлкүмдүн баарысын,
Тартуусуна энчиле.
Адам болбой жер болсо,
Айла барбы кантейин,
Доржудан кордук көрөйүн.
Ажалсыз өлүп кетейин.
Эки жигит ээрчитип,
Эртең менен жөнөйүн.
Күтүп туруп талаадан,
Аягын иштин көрөйүн.
Деп айтканда Өмүр хан,
Макул болду баарысы.
Эртеңки ишти күтүшүп,
Жатып калды жалпысы.
Эртең менен Базарбек.
Эки жигит ээрчитип,
Элчиликке жөнөдү.
Белгисиз болуп баратат,
Алдында эмне көрөрү.
Ашып түштү Базарбек,
Эңкейип кайкы белести.
Белесте турган кароолдо,
Көрө койду элести.
Бура тартты Базарбек,
Буктурмалуу белести.
Жетип барды шашылып,
Өзү көргөн элеске.
– Ассалому алейкум,
Белесте турган кароолчу.
Бектерин сактап душмандан,
Карап турган кароолчу.
Бегиңер кайда мырзалар,
Хандан келген элчибиз.
Азиз хандын айтканын,

Бегиңе айтып берчүбүз.
– Алейкума ассалам,
Элчиликке келгендер,
Алтын баштуу кийикти
Атып алган мергендер.
Хандан келген элчилер,
Бегибизге жүрүңүз.
Ханыңыздын айтканын,
Бектерге айтып бериңиз.
Деп айтканда жигиттер,
Элчини алып келишти.
Бектерге келип элчилер,
Тизелеп салам беришти.
Тура калып бектери,
Ийилип салам алышты.
Сыпайылык салт менен,
Кол кармашып калышты.
– Кана эмесе, бектерим,
Хандан келген элчимин.
Силерге айтып берчүмүн,
Кийикти алган бектерден,
Угуп кел деди кабарды.
Издеп барсам аларды,
Кайсы жерден табарды,
Эл багуучу эр болсо,
Бүт дүйнөм тартуу кылайын.
Укпасам дайынын бектердин,
Ушул турган талаада,
Ажалсыз өлүп калам дейт.
Дайыныңды айткын бектерим,
Угуп мен да байкайын.
Эртерээк барып ханыма,
Кабарыңды айтайын.
Деп айтканда Алмазбек,
Сөз баштады мындай деп.
Теги-жайы жөнүндө,

Айтып берди мындай кеп:
– Кара таман чогулуп,
Калк болгонбуз азыраак.
Эр жеткирип чоңойткон,
Кишибиз бар азыраак.
Мындан ары беш күндүк,
Сары-Камыш деген жерденбиз.
Жол башчынын айтканын,
Аткарууга келгенбиз.
Аткардык айткан буйругун,
Элибизге кетебиз.
Кармашууга баатыр жок,
Мында туруп нетебиз.
Издеп барса ханыңыз,
Жерибизден күтөбүз.
Деп айтканда Базарбек
Кошкула эми бектерим,
Мен жайма кайтайын.
Уккан сөз, көргөн ишимди,
Ханыма барып айтайын.
Муну айтып Базарбек,
Кол кармашып коштошуп,
Кош айтышып топтошуп.
Элчиге келген Базарбек,
Кайра түштү жолуна.
Текирек таскак тез жүрүп,
Жетип барды тобуна.
Көргөн иш, уккан сөздөрүн,
Айтып турду ханына:
– Азиз Өмүр ханыбыз.
Алиги көргөн бектерге,
Жете албайт биздин алыбыз.
Алаксып калып кийикке,
Калыптыр тирүү жаныбыз.
Алиги көргөн жигиттер,
Пери эмес адам баатыры.

Ар мүчөсү келишкен,
Мингени жылкы асылы.
Жанагы көргөн жигиттер,
Чалгынга келген бала экен.
Бектери менен кырк жигит,
Буктурмада бар экен.
Жортуулда жүргөн булардын,
Төрөсү мында жок экен.
Качырганды соо койбос,
Баардыгы шок экен.
Кара таман кедейден,
Чогулган бир аз эл экен.
Турган жери булардын,
Сары-Камыш деген жер экен.
Ошол жерди жердеген,
Бир өзүнчө бек экен.
Кийикти аткан мерген деп,
Шылдың кылды сакчысы.
Алмазбек, Ташмат дейт экен,
Жигиттердин башчысы.
Макул болсо ханыңыз,
Биздин жерге келсин дейт.
Биздин да бар бегибиз,
Өз көзү менен көрсүн дейт.
Бел байласа согушка,
Белсинип чыга койсун дейт.
Атыш, чабыш, сайышта,
Армансыз ханың болсун дейт.
Сөзгө эпчил Базарбек,
Экиге кошуп бирди айтты.
Сезип алды ханынын,
Башына түшчү кепти айтты.
Экинчи вазир Сапарбек,
Эстүү токтоо жан экен.
Марикенин жайынан аз кабары бар экен.
Базарбектин сөзүнөн,

Түйүнүн иштин түшүндү.
Өмүр ханга бет алып,
Сөз айтууга күтүндү:
– Акылы тайкы Өмүр хан,
Айрылганда кызыңдан,
Ошондо ишиң бузулган.
Кордукту көрүп турасың,
Тентитип ийген кызыңдан.
Кара таман кедейлер
Сары-Камышка барды деп,
Эгин айдап талаага,
Какырды казып салды деп.
Ал жерден эгин мол алып,
Жыргап жатып калды деп.
Ал элди бир кыз башкарып,
Беги болуп турат деп.
Жетишпеген кедейге,
Дайым жардам кылат деп.
Балдарынан кедейдин,
Кырк жигитти курду деп.
Каруу, жарак, эр кийим,
Баарысын атту кылды деп.
Жолбор жүрөк согушчан,
Баарысы баатыр балдар деп.
Каза табат булардан,
Кас санашып барган деп.
Мен укканмын имиштен,
Ойлогонмун ошондо,
Марике ошол болот деп.
Кас санаса Өмүр хан,
Кан жуткузуп коёт деп.
Ырахмат айткын кызыңа,
Аталыгын кыйбаптыр.
Өлтүрбө деп жигитти,
Ак сакалың сыйлаптыр.
Артыбыздан айкырып,

Качырып кирди тайманбай.
Машыга элек балабы,
Түз сайбай жаза сайгандай.
Жүрөк алды кылышып,
Найзасын жерге таяды.
Марикенин сөзү үчүн,
Баатырлар бизди аяды.
Айбандардын тилдерин,
Баарын билген Марике.
Алтын баштуу аркардын,
Жайын билген Марике.
Марике муну айтпаса,
Мусаапыр муну билмекпи.
Келерин билип кийиктин,
Кесет кесип жүрмөкпү.
Бул жигиттер болбосо,
Кийик кетмек кутулуп.
Кейишке түшкөн калын кол,
Доржу ханга тутулуп.
Бактысы бар эл экен,
Кийикти бектер кармады.
Бак конушуп башына,
Көтөрүлдү арбагы.
Мындай кабар укканда,
Эртеңден калбай жөнөйүн,
Деп ойлонуп Өмүр хан,
Макулдук берди элине.
Тарап кетти калың эл,
Өзүнүн турган жерине.

XIV

Ошол кезде жигиттер
Жөнөп кетти элине.
Ашуу ашып жол жүрүп,
Ат сергитип мол жүрүп.

Алтынчы күн болгондо,
Кирип барды жерине.
Астынан тосуп кемпир-чал.
Жүгүрүп келди күйүгө.
Кол алышып көрүштү,
Кийикти көрүп сүйүнө.
Марике менен Айжамал,
Макмалды кийип керилип.
Баатырларга кубанып,
Чын жүрөктөн берилип.
Баатырлар менен көрүшүп,
Кучакташып өбүшүп.
Үйлөрүнө киришти,
Аттарды байлап сарайга.
Кийиктен көргөн кызыгын,
Айтып берди далайга.
Эртең менен турушуп,
Эл чогулуп келишти.
Жеңиши үчүн бектердин,
Кубаныч тоюн беришти.
Эки күн өтпөй арадан,
Кырк жигитин ээрчитип,
Жетип келди Өмүр хан.
Тосуп чыгып жигиттер,
Түшүрүштү сарайга.
Бектер келди көрүшүп,
Кийгени соот чарайна.
Бектерди көрүп Өмүр хан,
Тик багып карай албады.
Бектеринен кем эмес,
Жанында кырк балбаны.
Каяша айткан адамдын,
Чыгуучудай далдалы.
Бектердин сүрүн көргөндө,
Жүрөктөрү козголуп.
Кээ бир коркок жигиттер,

Кызыл өңү боз болуп.
Өмүр хан баштап кырк жигит,
Ар түрдүү санаа ойго алып.
Ажалга алып келди деп,
Кай бирлери ойлонуп.
Бардыгы бирдей жаш бала,
Баатырлар биздин элдикпи.
Адамга келбей адашып,
Перилерге келдикпи?
Алдында сан кол жатса да,
Кача турган түрү жок.
Качыруучу жолборстой,
Токтоно албайт баары шок.
Аман-эсен кутулуп,
Кетебизби үйгө деп.
Ээрчип келип Өмүрдү,
Түшөбүз кандай күнгө деп.
Шыбырашып вазирлер,
Эки-экиден сүйлөшүп.
Жаңжал чыкса кокустан,
Болот кандай күн дешип.
Калың килем үстүндө
Хан баштаган кырк жигит
Тегерек тартып отурду.
Дүйүм тамак башынан,
Ортолорун толтурду.
Алыстан келген коноктор,
Тамак ичип жайланды.
Өмүр хандын башына,
Алтымыш санаа айланды.
– Назарбектин айтканы,
Чын эмес баары жалганбы?
Адам эмес, перилер
Чогулуп мында алганбы?
Камап алып сарайга,
Чыгарабы далдалды?

Марике болсо келбейби,
Баш кесилип кетсе да,
Мага салам бербейби.
Менде болор таарынчы,
Башка элди деле көрбөйбү?
Адаштырып элимден,
Ушул жерде соёбу?
Талаада таштап тарпымды,
Сөөгүмдү көмбөй коёбу?
Каарланса баатырлар,
Тобокел мейли өлөлүк.
Туулганда маңдайга,
Жазганын мейли көрөлүк.
Деп ойлонду Өмүр хан,
Сыр алдырбай отуруп.
Сый тамагын ичишип,
Жайланыш отуруп.
Акыркы чайда Ташматбек,
Эр кийимин чечинип.
Ак табакка салынган,
Алып келди бир тамак.
Мындай деди Өмүр хан,
Ташматбекти бир карап.
Баятадан бер жакка,
Тойгончо жедик тамакты.
Чала тойду дегенсип,
Көтөрүп келдиң табакты.
Ушундай тамак берүүчү,
Силердин элде адатпы?
Деп айтканда Ташматбек:
– Бул тамак бейиш тамагы,
Даамын татып көргүлө.
Жагып калса силерге,
Бир кашыктан жегиле.
Ташматбектин айтканын,
Көпчүлүгү көрүп эп.

Баш вазири Назарбек,
Сөз баштады мындай деп.
– Аткаралы эмесе,
Үй ээсинин айтканын.
Кашыкты алып колуңа,
Кана ханым баштагын.
Ушул тамак сый тамак,
Тамагы эмес ачканын.
Макул болот бегим деп,
Табасың иштин эбин деп,
Жылдырып койду табакты.
Бир кашыкты илип жеп.
Даамын алып тамактын,
Өмүр хан жашып ыйлады.
Өпкөсү келип оозуна,
Көзүнүн жашын тыйбады.
Кой дегенге басылбай,
Отурган элди кыйнады.
Марике деп бир топко,
Балдырап сүйлөп оолукту.
Мурдун тартып бышактап,
Бир топтон кийин соолукту.
Жанындагы бектери,
Сурабай карап турабы.
Өмүр хандан Назарбек,
Бийдин жайын сурады.
– Сурап калдың Назарбек
Айтайын эми чынымды.
Токтоно албай солкулдап,
Быйлап турган ыйымды.
Мындан мурун сегиз жыл
Марике менен турганда.
Сейилге чыгып талаага,
Чарчап алым курганда.
Көңүлүмдү ачууга,
Жаныма кызым келчү эле.

Өз колу менен бышырып,
Ушундай тамак берчү эле.
Андан кийин мындай аш,
Жегеним жок башкадан.
Мендей акмак жерде жок,
Кызына укмуш баштаган.
Марике болсо көрүнсүн,
Көрүнбөсө Марике,
Тирүү жүрбөй дүйнөдө,
Учуп өлөм аскадан.
Деп Өмүр хан ыйлады,
Көзүнүн жашын тыйбады.
Марике кирди эшиктен.
Ит болсо да атасы,
Жамандыкка кыйбады.
Атасына Марике,
Амандашып көрүштү.
Айжамал менен Алмазбек,
Алар дагы келишти.
Кубанышып коноктор,
Тынч уйкуга киришти.
Эртең менен сарайга,
Эл чогулуп келишти.
Конокторго келгендер,
Эңкейип салам беришти.
Марике менен Айжамал,
Макмалды кийип керилип.
Чыгып келди сарайдан,
Асманда айдай көрүнүп.
Эл четине келишти,
Эңкейип салам беришти.
Ар түрдүү сөзгө киришкен,
Элдин кейпин көрүштү.
– Кана эмесе аталар,
Каадасыз сөздү таштайлы.
Өткөн кеткен сөздөрдөн

Эми сөздү баштайлы.
Атам Өмүр хан болуп,
Мал-дүйнөсү сан болуп.
Атагы эми даң болуп,
Жыргап турган чагында.
Отурчу элем эркелеп,
Атамдын оң кол жагында.
Ак-карага карабай,
Катуу болду сурагы.
Суракка келген кедейлер,
Агынан күйүп куурады.
Карыштарды көргөндө,
Көзүмдүн жашын тыйбадым.
Бул жоругуң ташта деп,
Атакемди кыйнадым.
Көзүңөр менен көрдүңөр,
Акырында атамдын,
Мага эмне кылганын.
Зыян эмес ал иши,
Пайда болду элиме.
Кара таман кедейлер,
Эми жетти теңине.
Кырк жигит сени сактадым,
Каздын сөзүн мен айтып.
Ошол кылган күнөөмдөн,
Зөөкүрдү колдон жетелеп,
Тентип кеттим мен байкуш.
Атам адилет хан болсо,
Адамдыгы бар болсо.
Арка жагын ойлоюн,
Акыл-эстүү жан болсо.
Айжамалга мен кантип
Каздын сөзүн айтайын.
Өз башыма балааны,
Өзүм кантип арнайын.
Түңүлгөндө атамдан,

Эзилип жаткан эл үчүн,
Аракет кылып көрсөм деп.
Жете албасам тилекке,
Тентип жүрүп өлсөм деп
Белгисиз тентип мен кеттим.
Оюм чыгып ордуна,
Тилегиме мен жеттим.
Жетелеген зөөкүрүм,
Жеткилең баатыр эр болду.
Тарбиясы жарашып,
Баатырлар менен тең болду.
Багуусуз жүргөн байкуштар,
Бактылуу мындай эл болду.
Алдындагы элине,
Хандан болот тарбия.
Алган жары жарашса,
Акылы пас жигитке,
Жардан болот тарбия.
Көптү көрүп көп билген
Карыдан болот тарбия.
Билимдүүнүн ар түрдүү,
Жагынан болот тарбия.
Тарбия деген көп түрдүү,
Бардыгы жакшы аталбайт.
Биринчиси ынтымак
Ынтымак болсо калкында,
Душманы ага ката албайт.
Ынтымак, тартип бир тууган,
Өмүрүндө бир жашайт.
Экөө тең болсо айылыңда,
Айлыңда чууң кыр ашпайт.
Бузулбаса мээси,
Адамдарда жаман жок.
Тарбиясы жетишпей,
Жаман болот амал жок.
Тарбия туура болбосо,

Бузулат адам жүрүшү.
Мындай жолго киришсе,
Жамандыктын бири ушу.
Ууру шумдар көп болсо,
Жаштарга таасир тийгизет.
Азгырып жүрүп ал шумдар,
Жамандык жолго киргизет.
Ынтымак, тартип, тарбия,
Элиңизде жок экен.
Тарбиядан бузулган,
Ууру шумдук көп экен.
Кор болбогун атаке,
Картайып келген чагыңда.
Элдин эбин билгенге,
Түшүп бергин тагыңды.
Тил албасан айтканга,
Алдырамын башыңды.
Сан малың кырып сойдуруп,
Өзүм берем ашыңды.
Деп айтканда Марике.
– Айланайын, балам деп,
Санаба менден арам деп.
Сен болбосоң Марике
Калмактын ханы Доржуга,
Кантип жетет алым деп.
Жашыкты жыйып курч кылып,
Жарапсың балам ишиңе.
Карып кеткен чагымда,
Кор кылба мени кишиге.
Өңүмдө көрүп отурам,
Сенин мындай болоруң,
Кирген эмес түшүмө.
Акмактык кылган экенмин,
Адилетсиз эл сурап.
Сен болбосоң Марике,
Менин кылган ишиме,

Турмак эмес эл чыдап.
Кызым, күйөө, вазирлер,
Кылган күнөөм кечиргин.
Мында отурган көпчүлүк,
Силерден да суранам.
Кааласаң алтын тагымды ал,
Казына, мүлкүм баарын ал.
Эми мен үйдө жатайын,
Алтымышта көксөө чал.
Жигиттерим вазирим,
Туурабы айткан сөздөрүм.
Өзүмдүн балам турганда,
Кереги эмне өзгөнүн.
Деп айтканда баарысы,
Жашы менен карысы.
Күнөөсүн кечип Өмүрдүн,
Бир ооздон макул болушту.
Ташматты хан көтөрүп,
Алмазбекти жанына,
Вазир кылып коюшту.
Элдин ичин аралап,
Турмуштарын көрүштү.
Жетишпеген кедейге,
Казына мүлктөн беришти.
Аскерин чындап курушту.
Марикеге бектери,
Боло турган иш жөнүн,
Акылдашып турушту.
Кабарын угуп Доржу хан,
Келе албады бул дагы.
Эрки менен өзүнүн,
Эли жыргап куунады.

ЭР БОЛОТ

Илгери өткөн заманда кыргыз эли гүлдөп өнүгүп-өсүп хандарга бөлүнүп турган учурда суу башында Нурхан, суу аягында Акын хан деген хандар болгон экен. Дүнүйөгө чиренген хандар суу башындагы Нурхан, суу аягындагы Акын хан суу башын карата аң уулоого чыгышат. Жер ортосу «Боз-Дөбө» деген жерден бет келип калышат.

Суу башынан келген Нурхан бир эликти мээлеп ата турган болуп жаасын бетине кармап мелтирете мээлеп эми ата турган болуп келип кайра атпай жаасын тартып алат. Андан кийин суу аягынан келген Акын хан да бетине жаасын кармап, ал дагы эми ата турган болуп обдулуп барып ойлонуп көпкө туруп атпай калат.

Эки хан бир дөбөгө түшүп отурушуп андан-мындан кеп салып кеңеш куруп, бирине-бири суроо бере башташат. Эң оболу Акын хан сурайт: Нурхан курдаш! Сизден мүмкүн болсо бир сыр сурагым келет. Менден мурда аркарды атууга жаа сундуңуз эле, анан атпай койгонуңузга эмне себеп болду?— деп суроо бергенде Нурхан жооп берет: Аның туура Акын хан курдаш. Мынчалык сурап калдыңыз жооп бербесем текеберчилик болоор,— деп Акын ханга жооп берет:

— Акын хан курдаш! Жашыңыз эр ортону элүүдөн өтүп калды, эчен аял алсам да эч балалуу болбодум. Жаманбы-жакшыбы, чынбы-төгүнбү кичүү аялымдын боюнда бар, ушул айда бүгүнбү-эртеңби баланын үнүн угамбы деген ниеттемин. Ошондой ойдо болуп

жүргөн кишинин оюна ар кандай ойлор келет эмеспи. Жанагы мен атамдын деген аркар бооз экен. Ошол себептен атканым жок, – деп айтары менен Акын хан:

– Сиздин башыңыздан өткөн окуялардын баарды менин башымдан өткөндөй окшош экен. Менин да кичүү аялым жакында көз жарып калса, үйдө болсом жүрөгүм жарылып кетпесин, сүйүнчүлөп келсе ушул талаадан эркекпи-кыз экенин угайын дедим эле, – деди.

– Анда эмесе экөөбүздүн тилегибиз, оюбуз, максатыбыз, бардык тагдырыбыз окшош экен, Акынхан курдаш! Экөөбүз уулдуу болсок достоштуралык, эгер бирибиз кыздуу, бирибиз уулдуу болсок кудалашалык. Ушул жакшы тилек ой-максатыбыз орундалсын бир туугандай бололу – деп жакшы ниеттерин айтып бүткөн кезекте жогортон бир чабарман төмөнтөн бир чабарман сүйүнчүлөп чаап келишет. Эки тараптан тең жакшы кабар угулат. Эки хан экөө тең уулдуу болгондугун айтышат.

Тилегибизди берип уулдуу болдук мындай кубанычтуу күндөр бардык эле адамзаттын башына келе бербейт. Экинчи жагы ниетибиз туура экен төрөлгөндүгүн укпастан курсактагы наристе чүрпөлөрдү достоштурдук.

Колу-бутубуз узарды, карыганда башыбызга баш кошулду – дешип эки хан жигиттерин чакырып алышып арнап жетелеп жүрүшкөн ак боз бээлерин союшуп ай туягын чалышат, уулдарыбыздын атын ушул жерден койсок деген чечимге келишет.

Эки хандын вазирлери, желдеттери, жигиттери эч кимиси ат коё алышпай кыйналышат.

Аңгыча самсаалаган кийими жырткыч бир думана кейпиндеги адам пайда болуп жигиттеринин арасынан суурулуп чыгып эки ханга кулдук уруп таазим кылып эки хандын уулдарына ат коюп турган жери:

– Ассалома алейкум!
Акынхан, Нурхан ханыбыз
Хандар уулдуу болгонго
Кубанып турган чагыбыз
Кудай сүйгөн пенделер
Бизден кабар алыңыз.
Жакпай калса эки хан
Кылычтап башты алыңыз.
Хандарыма калпты айтсак,
Аман калбайт жаныбыз.
Калың кыргыз ичинен,
Суу башы хандык базарсың
Согушчан болуп эл-журтуң
Жоо-жарак күтүп жазасын.
Ичи арамдар элинен
Бүт арылып тазарсын.
Артынан ээрчип кыз келсин
Уулунун аты Нурпери
Кызынын аты белгилүү
Карлыгач деп аталсын.

Өткүр болот жай болот.
Бир башына бак конот.
Ар заманда досу үчүн
Аянбастан толгонот.
Көп ката баштан өткөрүп
Бара-бара ойлонот.
Азем менен Акындын
Уулу болсун Эр Болот.
Жабыкпай жүргөн ар дайым
Жат душмандан корголоп.

Намыстанып эки хан
Түркүн ой ойлоп коюптур
Кылычтап башын алсак деп
Эки хан оюн жоруптур

Увазир, бектер даабаса
Бизге, думана теңтуш болуптур.
Айланып буйрук бергенче
Көздөн кайым болуптур.
Эки хан туруп ойлонот
Кайыптан келип ат койду
Көчүрүп келип эл-журтун
Тойго арнап эчен мал сойду.
«Боз-Дөбөдө той» дешип
Кыргызда өчпөс даңк болду.
Эки хандын эки уулу
Нурпери – Эр Болот ат болду.

Тойдун тарашы

Суу башы ханы Нурхан хан
Суу аягы Акынхан
Уулду болуп эки хан
Сөөлөтү элден артылган
Эки хан эли бүт келип
Эсепсиз тою тартылган.

Эчен миң болду эсеп жок
Кой, уй, төө, жылкы сойгону.
Бири-бирин сыйлашуу
Кызык болду тойлору
Жөө байгеге тогуздап
Эчен тогуз койгону
Эки жүз миң өргөө экен
Боз-Дөбөгө конгону.
Балбан күрөш эр сайып,
Жарыштырып жоргону
Ат чабышка кыз сайды
Эки хан эли чогулуп
Эки айда бүттү болжолу.
Чоорчу чоорун тартышып,

Акындары айтышып.
Эки жаат эл болуп,
Комуздун үнүн таңшытып
Ат үстүндө шамдагай
Эпчилдер улак тартышып.
Куш агытып, түлкү алып
Бүркүттөрүн шаңшытып.
Арадан чыккан чуу болсо
Аксакалдар басышып.

Ордо атышуу, жаа тартуу
Эзелтен кыргыз адаты.
Айлап жылдап айтса да
Түгөнгөн эмес Манасы,
Эчен күн эчен түн айтып,
Жоо бөрүсү Манасты
Кыз оюну бир бөлөк
Ырчыларды талашты.
Айтылуу акын ырдаса
Жардап оозун карашчу.
Балбандан балбан тандалган
Күчтүүсү жыгып байге алган.
Жер бетин бербей жыгылып
Күчсүздөрү кур калган.
Эр эңишке келгенде
Эпчилдери саналган.
Чиренип тартса бири-бирин
Билектер көөп чыңалган.
Айлакер алып кубанган.
Чабалы калган жеңилип.
Аттан көрүп буудандан.

Сарысай кылып күлүгүн,
Алты ай бою таптаган.
Артылта камчы чаппа деп,
Атты чапканга какшаган.

Алдына келсе кош арык
Илинбей ыргып аттаган.
Табына келген күлүктөр
Жеткизбей өтөт аттардан.
Тизгинге колдор карышып
Анда да камчы чаппаган.
Эки хан келип той берген
«Боз-Дөбө» аттуу жер болду.
Кара туткан бири-бирин
Калдайган кыргыз эл болду.
Качырышкан жоосуна
Каптаган кыян сел болду.
Хандардын тою тарады
Калын эл бууду кан жолду.
Күнү-түн дебей чаң басты
Калк өтчү кара жолдору

Албады деген адамдар
Экиден алды жабагы.
Орундалды эл-журтка
Эки хан ою талабы.
Суу башы Нурхан аталды
Акынхан суунун аягы.
Дөөлөттү ашкан хандардын
Дүркүрөп тою тарады.

Суу башында Нурхан Нурперицей уулду болуп,
суу аягында Акын хан Эрболоттой уулду болуп
тынчтыкта өкүм сүрүп эчен жылдап уруш-талашы
жок жыргал турмушта эки хан эли жатып калышат.

Нурхандын уулу Нурперинин үйлөнүшү

Атасы жаш чагында куда болуп
Арпачы байга барган кулдук уруп.

Арпаяндай сулууну алып берет
Нурпери жарлуу болот жапжаш туруп.

Арпаян атактуу байдын кызы
Атасы дыйкан экен кызматы ушу.
Айлына алты күндүк жол калганда
Ороктун шартылдаган үнү угулчу.

Жылына Арпачы бай арпа айдаган,
Эчен күн эмгектенип боо байлаган.
Эчендер орок маалда келебиз деп
Элине кайра кетчү жадагандан.

Жеткени салам айтып арпа орчу экен
Он күндө араң зорго боо болчу экен.
Сыйкырдуу боону чечип уктап калса
Ойгонсо алтын-күмүш бүт толчу экен.
Орокчу дубасы күч карыянын
«Алтындуу Арпачы бай» деп койчу экен.

Нурпери кабар уккан ушундайча,
Кыялы алып-учуп турбай жайга.
Атасы кудалашкан кандай кыз деп,
Нурпери бармак болот Арпаянга.

Алыстан даана угулат орок үнү
Алты күн жол жүрүптүр күнү-түнү.
Аталап салам айтат таазим менен
Жаңырат кулагына орок үнү.

Колуна орок алып арпа оруптур
Бир күндө таамай эки боо болуптур.
Бир боосун башка коюп, бирин төшөп,
Узакка уктап кайра ойгонуптур.

Капкара кыйшык көздүү эки окшош кыз

Тырманьп Нурпериге жарма сунат
Денеден биттер чууруйт жерге кулап.
Алат да жутуп иет эмне кылат
Кайрадан жан жыргатып уктап турат.
Ойгонсо адамзатпы, перизатпы
Баа жеткис сыр аякка кымыз куят.

Бөлөнүп айланасы алтын болуп,
Жаркырайт отурган үй нурга толуп
Түбөлүк жарың болдум мен сага деп
Арпаян ызаат кылат жаздык коюп.

Нурпери Арпаянды сүйүп калат,
Арпаян ал сүйүүсүн кабыл алат.
Эртерээк суу башына жетүүнү эңсеп
Арпаян эске салат кыялданат.

Эчен күн той өткөрөт Арпачы бай,
Эх чиркин, кайын аталык милдет кандай.
Күйөөнү пайгамбар да сыйлап өткөн
Дүң болду дүйнөгө бүт айтылгандай.

Сый урмат ойдогудай баары болду,
Аткарды Арпачы бай ойлогонду.
Ошентип кызды узатчу кезек жетти
А балким алдын ала ойлогонбу.

Сел кылып колдо барын берип жатты,
Төөлөргө алтын, күмүш себин артты.
Нурпери суу башына кадам коюп,
Түбөлүк жары Арпаян келе жатты.

Нурпери элине келди

Камданды атасы Нурхан той берүүгө,
Ал тойго Акынхан келмек өткөрүүгө

Нурхандын кубанычы ичке сыйбайт
Арпаяндай келинди көргөнүнө.

Чакырат – кыргыз элдин жаш карысын,
Чакырат – ойдо-тоодо бүт баарысын.
Чакырат – акыл айтчу уламасын
Чакырат – бүт келсин деп досун, касын.

Суу башы – суу аягы бүтүн келди,
Белекке алып келди эчендерди.
Акынхан алтын – күмүш жүктөп келди,
Айжүздүү Арпаяндай келин көрдү.

Эр Болот кошо келди санаа тынып
«Досум» деп Нурпериге кучак уруп.
Турпаты алп катары сөзү комсоо
Колдурап көпчүлүккө жыйын куруп
Карматпас азоолорду чалма менен
Чыңыртып эч кетирбейт алып уруп.

Күчүнө Эр Болоттун эч ким чыкпас,
Кармаса сууруй албас темир кычкач.
Караанын көргөн адам даай албайт,
Кармашка жаш да болсо адам чыкпас.

Эңишке, жөө күрөшкө чыкпады эч ким
Урушса башка салаар акыр заман.
Ээси аз эрдиги көп жан болуптур
Аябай күч бериптир Алла-таалам.

Ошондо он төрттөгү жапжаш кези,
Уруш деп айтса жанат эки көзү.
Жар кабак, жалаяк ооз кыр мурундуу
Жутчудай эрегишсе анык ниети.
Кандай жан көркүн көрүп таң калбасын,
Колдурап бир башкача айткан сөзү.

Ошентип Эр Болотко таң калышты,
Болот да кармагансыйт ар –намысты.
Азоолорду илиндирбей алып урса
Күчүнө көргөн элдер таң калышты.
Кошоктоп кабат-кабат жыгып жатса,
«Тобоо» деп жакаларын карманышты.

Ошондо дөөнүн күчүн эл баалады,
Азоонун эсеп жеткис кармалганы.
Эч пенде даап мында келер эмес
Сураба көпчүлүктүн таңданганын
Ансайын Эр Болоттун чалмасынан
Чыңырып кулап түшөт кармаганы.

Той бүтүп жай-жайына тарады элдер,
Жайкалып көк шиберлүү таңкы желдер.
Бирок да кыргыз элге маалым болду
Балбанда баатыр чыкпас бир тең келээр.
Бар экен бала баатыр арабызда
Кыргызды чабабыз деп кимдер келер.

Эчен сый, урмат менен той тарады,
Нурхан хан жөнгө салган бүт аларды.
Эпсиз күч, кажыбаган кайрат көрүп
Бир гана Болот болду таң калганы.
Нурхан да бата берди уулуна арнап
Кыргызга туу болсун деп кармаганы.

Нурхан тоюн таратып көңүлү жайланып, санаасы тынып келиндүү болуп, Хан каадасы боюнча келим-кетимдүү болуп, жоолашканга жоосу жок, эч адамда доосу жок тынчып жатып калышат.

Күндөрдүн бир күнүндө Нурпери түш көрөт, түшүндө мүшкүл иш көрөт. Катуу чочуп ойгонуп аягы эмне менен бүтөр экен, бул түш менден эмнени күтөр экен, эмнеси болсо да түшүмдү атама айтайын

тартиби боюнча эң жакынына айтат деген кеп бар.
Атамдан башка эң жакын адамым жок. Атам болбосо
дүйнөгө келмек белем деп атасына көргөн түшүнүн
бирин калтырбай айтып турган жери:

Нурперинин түшү

Нурпери уктап жатып түш көрөт.
Жер астынан суулар чыгып, селдер келет.
Сел суусунун акканы баарын каптап
Мал-мүлкү, үй-жай дебей агып кетет.
Өзү да кошо агат ошол селге
Ал селге такаат кылмак кандай пенде.
Эмне үчүн жер астынан сел келет деп,
Көрүнө Нурпериге болду төлгө.
Суу кирип чымын жанды аптыктырып
Оозунан ыргып кетет айткан келме.

Сел менен эчен жерге агып барат,
Караңгы, жарык жерди кайдан табат.
Чу! десе астындагы аты да жок
Чын өлүм ушу экен дейт, атаганат.
Тилсиз жоо мени бекер жалмап койдүң,
Кармашып өлсөм го деп кыялданат.

Арга жок жандалбастап кала берет,
Жардам жок аккан селге кимдер калат.
Алдынан тааныбаган бир дөө чыгат
Калчылдап кара жер да бек термелет.
Сен мында эмне кылып жүрөсүң деп
Капталда капкара бир зоону тебет.
Ал зоодон ачуу добуш мага жетип
Аскадан айлана учуп барчын бүркүт
Балбылдап көзү жанып жарык берет.
Далдаалап дөө чеңгээлдеп мени ал жерден
Жылчыксыз туюкка камап кете берет.

Дабышын уksam бүркүт катуу шаңшып
Сөз менен дөөнү жатат келекелеп.
Бийикке атырылып көккө чыгып,
Ал дөөнүн иче-кардын жара тебет.
Караңгы үңкүрүмдү жайга айлантып,
Дал чак түш күндүзгүдөй жарык берет.
Эчен дөө, эчен баатыр издеп келет
Баары бир бая барчын жеңе берет.

Ушундай түштү көрдүм муңга баткан,
Эр көрдүм зоого мени камап жаткан.
Асмандан ала барчын бүркүт көрдүм
Куткарды селге агып бара жатсам.
Билбеймин капкараңгы үңкүр эле,
Агартып шоола чачты чыгыш жактан.

Тоо бүркүт шаңшый берди жойлой берди,
Көзүнө көрүнгөндүн баарын терди.
Эриди тоо башынан эчен мөңгү
Кайраты титиретти кара жерди.
Текөөр мокоп чалгыны чаалыкканда
Токтотту жер астынан жүргөн селди.

Мен болсо жардамы жок бир жан болдум,
Бир жаңы жайга окшоду турган ордум.
Жапжакын мөмө-чөмө дарактарга
Аракет кылсам дагы жетпейт колум.
Эл көрбөй ээн жаткан бир жайды ээлеп,
Мусапыр алсыз болдум момун.

Обу-сыны жок баары катуу сел болду,
Жердин үстүн жайкап түптүз көл болду.
Жымжырттыкта жашап жата бермекмин
Каарданган барчын үнү дем болду.
Каралап улам мага учуп келип,
Селди басты, чабыттады ой-тоону.

Жооручу Ата! Бул эмине болгон түш,
Бир башыма түшөбү дейм мүшкүл иш.
Ачык жооруп айта берчи, атаке,
Жер астында баатыр бар деп келгенсиз.
Жер үстүнө селдей каптап чыкмакпы?
Ал кандай шер – Адамдарга теңдешсиз.

Өзүм баатыр жер үстүнө чаң салган
Жолун билбейм урушууга баргандан.
Бир беттешсем теңдеши жок дөө менен,
Алса мейли туругу жок шум жалган.
Кумар кана күч сынашып алышпай,
Өтөмүнбү, арман менен жалгандан.

Түш жоруу

Атасы айтат: угуп тургун балам дейт.
Үрөйү учкан түш көрүпсүң жаман дейт.
Эки чычкан урушса да бир-бирин,
Кардын жарам, тиштеп союп салам дейт.
Күм-жам кылам дүнүйөдөн жоготом
Акыр заман бир башыма салам дейт.
Эчендердин кырып жүрсөн эр болом
Жети өлсөм да сенден кантип калам дейт.

Айта берсе адамзаты түрдүүчө,
Өлүм жакшы даңксыз жашап жүргүчө.
Миңге чыксаң бул дүйнөгө тойбойсуң
Эч билинбейт ошол миң жыл бир күнчө.
Тойдум албайм деп айткан жок эч бир жан
Бек дагы өттү, хан дагы өттү дүйнөдөн.

Күлүк атчан баатыр өттү зуулдап,
Мерген өттү аткан огу тийип так.

Коркок өттү артын карап кылчактап,
Балбан өттү алып уруп кучактап.

Жалкоо өттү жумуш кылбай кыйшактап,
Арсыз өттү өзүн мактап жыртактап
Ушакчы өттү көргөнүңдү тузактап,
Жашык өттү өпкөсү көөп бышактап.

Дыйкан өттү эмгектенип тердеген,
Сараң өттү чычкак улак бербеген.
Соодагер да өтүп жатты дүйнөдөн.
Айлап-жылдап бир үйүнө келбеген
Азбы-көппү изиң калсын артыңдан,
Жок экен го бул дүйнөдө өлбөгөн.

Өлбөсө акын өлбөйт сөзү калат,
Баатырдын даңкы менен изи калат.
Берилип ак иштеген эмгек калат,
Чын сүйүү өлбөс жолун өзү табат.
Дүйнөгө уктап келип уктап кетпей,
Ар бир жан из калтырса атаганат.

Сен көрсөң жер түбүнөн аккан селди,
Согушат кырк каракчы берген белги
Каттаса сел сыяктуу кара бороон
Алсам деп ойлогон го биздин элди.

Капталдан бала барчын шаңшып турса,
Акыры Эр Болот досун жеңет шерди
Акыры атактуу ал кырк каракчы
Жеңилип көрөт экен казган көрдү.

деп жооруп токтолот. Ошондо Нурпери. атасынын
түш жооруп табышмактата айткандарын угуп ко-
кус мерт болуп кетсем кунумду кууга жардамдаш
болоор деп түштөн чоочуган Нурпери жети баштуу
жез кемпирге достошууга ой кылат.

Нурперинин жети баштуу жез кемпирге барганы

Кайын атама барарда сизди самагам,
Көп жыл болду эне атоону каалагам.
Кайрылбадым өзүмчө бир келем деп,
Жалгызга жардам берер деп
 бүт оюмду арнагам.

Тапшырган эле кайрылып өткүн деп,
Мен эмес, Арпачы бай кайын атам.

Адам жоосу көп болот таалим ал деген,
Энекеңе жолугуп айт жай мааниңди.
Азыр сен көрө элексиң заалим кимди
Ал энең айтып берер ким жөн билги.

Ар пендеге белгилү ошол жетет бир күнү
Ак көңүлүн кармапса, жөнүңдү айтсаң.
Арнап берер алтын ооз дүрбүнү.
Алдоо жайын, митаамдыкты билген ошол
Алдаса алдап кимге жаба түкүрүү.
Акыл сура ал энекең жат көрбөс
Ал айтар эчен түрдүү үлгүнү.

Айтканыңдан кайтпайын чын эне,
Акыл сөзүн насаатыңды актайын эне!
Ажалга буюруп айтсаңыз да эне,
Ант-шертимден качпайын эне!
Аныктап жолду таамай көргөзсөңүз,
Ала жишти кантип аттайын эне.
Аз-аздап таалим сиз берсен эне,
Аз уруу элге даңктайын эне.

Акыл насаат кеңешиң бер эне,
Моюнду толгоп качмайын мен эне!
Көмөктөш болуп сиз турсаңыз эне,

Душманымды жерге таптайын эне!
Кошумча болсун насаатын эне,
Корунуп үйдө жатпайын эне!
Кол салса душмандар кокустан келип
Кеңешиң укпастан шашпайын эне
Кабыл ал менин арызымды сиз угуп,
Ыйык бир антымды актайын эне!

Адамга адам бел болот эне,
Бириксе суулар сел болот эне.
Биримдик менен жүрбөгөн жандар,
Акырында келип кор болот эне.
Кең пейил болуп жайылса кулачың,
Жаман жайлоо төр болот эне
Ишенер таянычың болбосо чындык
Көрбөгөн күнүң көр болот эне!

Энем деп сизге мен басып келдим,
Энөөмүн азыр эмнени көрдүм.
Эмне дейсиз сиз сөзүмө жооп,
Эңсегем сизди ак жообун бергин.
Жоопсуз койсоңуз жактырбай мени,
Тирүү да болсом ажалсыз өлдүм.
Арпачы бай атам жактырган сизди
Ак пейил менен айтууңа көндүм.
Айтылуу кыргыз атпай журт элдин! –
деп Нурпери жети баштуу жез кемпирге өзүнүн оюн
айтып, ак тилек менен келгендигин, кайын атасы
Арпачы бай экендигин айтып түшүндүрүп токтолот.

Жети баштуу жез кемпирдин Нурпериге берген жообу

Көп жылдан бери даабапсың балам
Көңүлүң сүйүп каалапсың балам
Арпачы байдын Арпаян сулуусун

Акыреттик деп тандапсың балам
Ал ишиң жөн го мага абдан жакты
Ак кептер боосун кармапсың балам.
Акылдан чыкпайм эне деп келип,
Кеңешиңди бер деп жармаштың балам.
Келген жөнүндү, кеңешиңди мен уктум
Көөдөндөн алыс калбасын балам.
Арпачыдай атаңа ант берип койгом
Ал үчүн сага алдаттым балам.

Эчен жандар мөгдөп алдыма келген,
Зарларын угуп мен көз менен көргөм.
Ичи ийри арам ойлуулар болсо
Мүртөмгө келбей өзүмдөн өлгөн.
Арыз-дартын айткан сага окшоп көп эл,
Ар кайсы улут, ар кайсы элден.

Келипсиң балам куушуруп колду,
Жашылдуу шибер жайкалган төрдөн.
Кулагым угуп, мен көз менен көрдүм
Кыргыздын көбү көзгө атар мерген.
Каяша кылган баатырлар болсо,
Камыры жок майлуу боор көргөм.

Түшүндөн чочуп жүрүпсүң балам,
Душманын ким билипсиң балам.
Өлгөндө өчүм алат деп ойлоп,
Мени эңсеп мында келипсин балам.
Ажалым жетип мен өлбөгөн болсом,
Ишиңе жарап болормун караан.
Кайын атаң Арпачы бай эң жакын адам,
Кайрылар болсоң айта бар салам.

Таптым энемди деп атаңа айткын,
Таймашкан жоонду талкалап чапкын.
Тынч жаткан элдерди түйшүккө салса,

Түбүндө көрөт таалайы катсын.
Түйшүгүн тарткандар убайым көрөт
Тайманбай жоонун алдынан баскан.

Кыяматтык курбуң кыйышпас досуң,
Тартынбастан Эр Болотту тапкын.
Эрегиш болсо эл-жерин коргоо
Эр жигит анты эзелтен калган.
Абалтан калган ата-журт салтын
Чыгарба колдон эрдиги күчтүү
Эгишсе жоонун чыгарат тарпын.

Агылгалап ала жүр жанга,
Биле жүр балам Болоттун баркын.
Ак жолтой болуучу адамдын түрү,
Жоонду сайдырсаң Эр Болот сайсын.
Намысыңды алып, душманыңды сайсын.
Туунду жайганда Эр Болот жайсын.

Насаатым ушул эсиңде болсун,
Касташкан жоону кара жер сорсун.
Калтырбагын балам кан майдан болсо,
Кай жакка барсан Эр Болот
жанында болсун.

Камакка алганда кайратты тыят,
Кабылып келгенде кайнаган кошун.
Биримдик бар болсо бийлеген журтуң,
Жөксөндөп коёт эгишкен жоосун.
Эч пенде сени кор кыла албас,
Эсен-соо койсо энеңдин боосун.
Алышса жооң алдыңдан чыкпас,
Аралаш жүрсө Эр Болот досуң.

Энеңдин ушул насааты балам,
Жетпесе болду го казаты балам.
Токсонго мен бардым алысты көрбөй

Канча жыл жашайм билбеймин балам.
Уругумду менин жез кемпир дешет
Эки жүздөн ашып жашашты балам.

Эчендерди мен кырдым, эчендер өлдү,
Эпсиз кылгам казатты балам.
Адамзатка бүт каршыгып өттү,
Соо койбой булгап башатты балам.
Кулаанчы мерген каршыгып алып,
Көбүбүздү атып сулатты балам.

Арпачы байга мен катташып калып,
Адамзат болгонго мен гана барам.
Амалым күчтүү, акылым жетик,
Айыгыша келгенде ар жолду табам.
Ажыдаар болуп эченди соруп,
Жыландай арбап эченди чагам.

Түшүмдөн чочуйм, өзүм да корком,
Түбүмө жетет го Эр Болот жаман.
Кара үңкүр зоодо камалып жатам.
Күн батпай оозун таш менен жабам.
Бул жерди билгенде токтобой келет
Түшүнбөй соёт акылсыз наадан.

Жооңду жоолат, дооңду доолат,
Энеңди жайын түшүнткүн анан.
Кайын атан Арпа, өз атаң Нурханга
Элиңе барганда айта бар салам.
Каршыккан жоолоруң күч алып кирсе
Тезирээк мага кабыр кыл балам!

Жети баштуу жез кемпир сөзүн бүтөт. Насаатын
айтып мени менен кабарлаш болгун деп Нурперини
узатат.

Нурпери элине келсе, жер алдынан кырк каракчылар келип эч жылкы койбой тийип кеткен экен.

Кырк каракчылардын жылкыны тийип кетиши

Баардыгынын мингендери ала тулпар
Бир гана ойлогону жашоо жыргал.
Белгисиз бир түндө жок жер жуткандай
Баягы ойдо-тоодо көп жылкылар.

Көрүнбөйт көп жылкылар кайда кеткен,
Көрбөсөк бир адамды ат тердеткен.
Капырай, кандай шумдук бул көрүнүш,
Көрүнбөйт адыр-кыбыр көп белестен.

Көрбөсөк баткан күндү, аткан таңды,
Ушунча көп жылкынын бири да жок
Кудай чын каарына алып жер жутканбы?

Бир укмуштуудай баш-аягын карап турсаң,
Билинбес сыр болду го кандай душман.
Бул бизге табышмактуу иш болду го,
Билбедик желмогузбу эмне жуткан.

Кай жол менен айдаган баарын суруп,
Калса боло бирөө жарым чээрге кирип.
Чын эле кырк каракчы келер болсо,
Урушпай кетишеби жылкы тийип.

Ээн малды кайдан жүрүп билишти экен,
Кай жол менен батырып жүрүштү экен.
Абайлап карайлычы кылдат болуп,
Кай жерден жер астына киришти экен.

Ит ичпестин көлүндө жол бар деген,
Ээрдей айры бел белес бар деген.
Карылар айтышчу эле уламалап
Жер астынан кетүүчү жол бар деген.

Кирээр жери кенен эмес, эң тар деген
Адамга кайнатылуу шор бар деген.
Шор эмне? Адамзатка көз көрүңө
Камалат кирсе чыккыс тор бар деген.

Чын болсо ошол жерди чалалычы,
Чалгындап бир моокумдан каналычы.
Беттешип келген жоого сыр көргөзүп,
Былчылдап бир беттешип алалычы.

Көп эңсеп көрө албадык жоонун жүзүн,
Көз менен байкабадык өңү-түсүн.
Көп күнү туш тарапка чапкан менен
Көрбөдүк келген жоонун баскан изин.

Нечен түз, нечен адыр, белден өттүк,
Жол таппай карагайлуу черден өттүк.
Жоонун биз жытын билбей ойдо-тоодо,
Саналуу беш ай бою жапаа чектик.

Ошентип эчен күндөр, эчен айлар,
Табалбай жер астына кетчү жолду.
Көп жылкы жоо алдыбы, сел алдыбы?
Эч жерден жоо дарегин таппай койду.

Эл издеп Садыр деген карыяны,
Эски адам жол билет дейт сурашалы.
Ушул чал эч адамга сыр айтпаптыр,
Бар дейт го жер астына кирер жагы.

Хан Нурхан Садыр чалга ат чаптырды,

Издетип болгон сөздү бүт айттырды.
Жоо болсо «Кызыл-Чөктөн» өткөн экен,
Тезинен куугула деп чал шаштырды.

Азык-оокат көп кылып камдагыла,
Жараксыз көрдү-жерди албагыла.
Үч күндүк жол жүргөндө тогуз жол бар,
Ортодо бешинчиси тандагыла.

Аз жүрсөң асмандаган чынар өскөн,
Айтышат бүр-бутагы айга жеткен.
Ал терек алтындалган сырдуу терек
Бир бутак күндү карай эркин кеткен.
Адамзат андай укмуш көрө албастыр,
Баш айланып ажырайт акыл-эстен.

Терекке барсаң аппак жарык болот,
Айлана жаркыраган нурга толот. .
Уяда алтын боолуу ак шумкар бар
Жоо кеткен жакты карай учуп конот.

Ак шумкар учкан жакка аттангыла,
Калтаарып карап бекер жатпагыла.
Кызгылтым белес болуп жол учурайт
Кызарган жолду такыр баспагыла.

Белесте казып койгон орлору бар,
Ортодо адам жүрчү чоң жолу бар.
Сыйкырлап катып койгон көп колу бар.
Шашылбай кылдат болуп сактангыла
Сезилсе акыр заман башка салаар.

Ошентип адыр бүтүп түзгө түшөт,
Силерди ошол түздөн баары күтөт.
Кыйкырса өз тилинде айкай салып,
Кара жер калыңдыктан араң түтөт.

Азыраак уруш баштап баары качат,
Ар жакта кара тоо бар аша качат.
Аттарың арып-ачып ыргай болот,
Азаптуу ошол жолдо өңдөр азат.
Азыктар түгөнгөндө айласыздан
Айылыма кетсек дешет баары шашат.

Ал тоодо ат искөөгө чөп да болбойт.
Алсырап адам, айбан санаа тартат.
Ат алсыз, адам жансыз болуп турса
Акылман эчендердин башы катат.

Бир жылдык азык болсун эң кеминде,
Ошондо зорго барат эң чегине.
Жайылып баш-аягың чогуларсың
Шар акпай жылжып аккан суу жээгине.

Арып-ачып ким менен урушасың,
Ачкалыктан аттарды курутасың.
Алсыздыктан мөгдүрөп пенде болуп,
Ким менен урушууну унутасың.
Үч миңден ашуун кошун албагыла,
Миң төөгө азык-оокат камдагыла.
Жоо куусаң кайра айланып келмеги бар
Келер жол, барар жолду ойлогула.

Алар чын аз эле адам зоо жаңыртат,
Байыттуу жерлер келсе бош каңгытат.
Кыйкырык ызы-чуулар боло берип
Үн менен адамдарды көп айнытат.

Кыйырчыктын кырк зикерлүү зоосу бар,
Кырк күнү кызыл таш басып араң ашат.
Кырк каракчы андан ары жашашат.

Сагызгандан кароол бар сеңир тоодо,

Түлкүдөн кароол бар темир тоодо.
Жаш туруп карт кишинин кийимин кийген
Шерипбай жылкычы бар бир болжолдо.
Башчысы каракчынын Эр Ташкара,
Бою пас, кызыл чийкил жапжаш бала.
Белгилүү жер астында малдарынын
Жылкысы баштан аяк бүт сарала.

Аларды баштап жүргөн Ала– Байтал,
Узуну алтымыш кез ай, жаныбар.
Уктаганда төрт буту көктү карайт
Төгөрөктүн төрт бурчунан айтат кабар.

Шерипбай кырма сакал сарт окшошот.
Ала-Байтал жүдөгөн атка окшошот.
Сагызган, Түлкү баатыр эпсиз алптар,
Теңдешсиз күчү чексиз ким токтотот.

Ташкара эпсиз балбан алптын-алпы,
Баш иейт каракчылар тегиз жалпы.
Күрөштөң жыгылганда баш иймекчи
Башынан ата-баба эски салты.
Нурперинин жоого камданышы

Баардыгын жыйып алып кыргыз элин,
Баарына ичиндеги айтты кебин.
Жылкыларды кырк каракчы тийип кетти
Кеңешели жер астына баруу кебин.

Акылман ким жол башчы боло алат,
Жоо жеңчүү ким кол башчы боло алат.
Кыргыздан жер жайнаган мал жоголду,
Табууга кандай эрлер кошо барат.

Азатты кандайча биз алмакчыбыз,
Кандайча жер астына бармакчыбыз.

Эскиден айланса аз калайык калк
Бүт айтты кары Садыр жардамчыбыз.

Миң төөгө азык оокат мол камдайлык,
Миң жылкы элден жыйып салт айдайлы.
Бир жарым миң кошун болсун баш аягы,
Карыя бир кол башчыны да шайлайлы.

Жоо-жарак калтырбастан бүт алалы,
Унут болуп калбасын жоо-жарагы.
Бирдиктүү бир боордош айбат менен,
Айкырып жер астына чаң салалы.

Жоголгон жокту издеп табышалы,
Кез келсе тартынуу жок чабышалы.
Жоолордун жолун тосуп беттешели,
Адамдан адам кантип калышалы.

Ынтымактуу элдерге ырыс конот
Пейил-куну бузулса уруш болот.
Бузулуптур пейли жылкы тийип
Сөгүп сөздөн бирине катылбасак.

Же болбосо эскиден кеги барбы?
Биздин элде алардын эли барбы?
Колдон келсе көргөзсөк аларга да
Кыргыздан жылкы тийип айдаганды.

Бир жылкы да койбостон айдап кетти,
Капкачан эл-журтуна тегиз жетти.
Жок дегенде караанын көрбөй калсак,
Кылган иши сөөгүмө өтүп кетти.

Аттаналы жабыла колдон келсе,
Ишембиде жөнөйлү жолду берсе.
Чогулалы бата алып калың элден,

Жер астына кирүүчү Ак-Үңкүргө.

Ак –Үңкүрдү ээлеген шайык экен,
Ар жагы малга жайлуу жайык экен.
Алты үйлүү шайыктарды өлтүрүптүр,
Анысы жаныбызга батпайт бекен.

Өлүгүн шайыктардын көмгөн эмес,
Адамдан чыгат тура анык мерес.
Бул өлгөн адамдардын кунун кууялу,
Мына бул ийри отуруп айткан кеңеш.

Кеңешти жашың да уккун,
карың да уккун,
Кыргыз эл ушул отурган баарың уккун.
Аттандык тийген жоодон кек алууга,
Намысын коргойлук да Ата-Журтгун.

Жоо артынан түшүү

Чогулду Ак-Үңкүргө кыргыз калкы,
Жаш-кары, жыйылды эл мында жалпы.
Бата менен узатмай жоо бетине
Эзелтен кыргыз элдин ата салты.
Тай минген балдар келди чабагандап,
Карылар узатууга сөзүн камдап.
Эчен кой, эчен бодо мал союшту,
«Колдо» деп кыргыз элин кудай колдоп.

Багынтып жоону жеңип келгиле деп,
Бейбашка өз азабын бергиле деп.
Не пада набыт болсо бирөө жарым,
Аруу жууп ак кепиндеп көмгүлө деп.
Баарына айтып жатат кеңештерин
Ак жолтой аман-эсен келгиле деп.

Жайкалтып ак сакалын Садыр кары,
Сөз айтса тыңшап угат элдин баары.
Мына бул Ак-Үңкүр деп аталган жер
Сол жакта жер алдына барчу жагы.

Мен билсем жер астында адамдар аз,
Бир заман жер үстүнөн кетишкен жаш.
Ээн баш өз билгенин жасап жүргөн,
Баардыгы каракчылар акылы пас.

Жер асты деп айтабыз ушул жерден,
Ал деле бизден кеткен ушул эл да,
Качкан го хан каарынан кыйналганда,
Жаш кезде барган элем ушул мен да.

Мен баргам так он сегиз курагымда,
Кырчындай толуп турган убагымда.
Сай-сайдан үн угулат эл көрбөдүк
Жашашат булуң-буйгу курбуларда.

Арыктап өңдөн азып кыйналганбыз,
Арга жок бир өзөнгө жыйналганбыз.
Кармаган каракчылар эч сүйлөбөйт.
Дудуктай жалдырашат бүт ыймансыз.

Башчысы окутканбы баарына айтып,
Тоо жаңыргып дүңкүлдөтөт даңкылдатып.
Бет келишип урушпайт, же көрүнбөйт,
Буйга жерден кыйкырат чаңкылдашып.

Кылыч бар, мылтыгы аз, жоо жарагы,
Көрүнбөйт эч адамга бир да адамы.
Ар жерден үңкүр казып бекет кылган,
Дүңгүрөйт чууга толуп зоо тарабы.

Бир күнү колго түшүп кары адам,
Тири укмуш адам коркор түрү жаман.
Айткын деп биз кыйнасак сүйлөп кирди,
Жакында болот деди акыр заман
Кетишсин эл-жерине кайтышсын деп,
Силерге элчи кылды Алла-Таалам.

Аны угуп көбү ишенип, көбү күлдү,
Кудайга элчи бекен ушул жинди.
Санына чылбыр салып бураганда
Сырларын чыдабастан айтып кирди:
«Кырк жигит качышыптыр хан шаарынан,
Ажыраптыр жашаган жайларынан.
Үй-бүлөсүн бүт алып көрүнбөстөн,
Жер астына кеткенин эл билбей калган.
Канча жылга толгонун так билбеймин
Жер үстүндө таркаган ата-бабам.

Жайыкта биз жашайбыз беш жүз түтүн,
Ташкаранын көрөбүз эрдик күчүн.
Жылкыбыз да башкача сарала түс
Жайы-кышы ичебиз бээнин сүтүн.
Же жок болуп, же бололу бул жалганда
Өлсөк да көрөлүк деп адам жүзүн
Жылкыны тийип келди жер үстүнөн.
Жол баштап ала кетип кырк жигитин.

Ташкаранын күчү-күч, алптын алпы.
Сыйынабыз баш ийип, калбай жалпы.
Жылкычынын башчысы Шерипбай деген,
Сарала күлүктөргө салбайт камчы.

Шейрендин сөзүн уккам ошол кезде,
Азыр айткан сыяктуу бардыгы эсте.
Бар саны минден ашып кеткен эмес,
Азыр айтсак боло алат үч миң дешке.

Бала-чака, жаш-кары мындай койсун,
Миң адам чыга алат го беттешипсе.
Оомийин, ийгиликтер арта берсин,
Каракчыларды алып келгиле элибизге.

Нурперинин колунун жер астына түшүшү

Нурпери элин жыйып мындай деди:
Биз уктук Садыр абам айтып берди.
Эмесе жол тарталык карап турбай
Ата салты колдосун биздейлерди.

Жаа тартууга үч жүз кошун келгиле,
Бош кетпесин, түздөп ата көргүлө.
Миң адам кылыч менен жоого кирет
Алардын айласы көп түшүнгүлө.

Миң төөгө жүктөлсүн гүлазыктар,
Эки жүз кошун болсун жүгүн артар.
Жарайт деп Садыр абам сизди айтты,
Жума аба кол башчысыз сиз баштап бар.

Билгенин Садыр айтып кабарлады,
Добулбас үнү чыгып сабалады.
Нурпери баштап кетти жер астына
Оомийин! деп дүркүрөп эл тарады.

Баардыгы ыргай чокмор аштап кирди,
Нурпери жер астына баштап кирди.
Баратат калың кошун жоого аттанып,
Жеңеби – жеңилеби? Кимдер билди.

Жоокерлер жол жүрүштү бака-шака,
Туяктан от чагылат болот така.
Баарынын кабагы ачык күлүп жайнап,
Баатырлар жеңиш күтөт болбойт капа.

Азыраак шоола чачат Кара-Үңкүр,
Ак Үңкүр жайын мурда ким билиптир.
Үч күн, үч түн жол жүрүп шоола менен
Бир күнү кадимкидей күн тийиптир.

Караса тогуз жол бар тарам-тарам,
Ойлонот адамзаты кайда барам?
Көргөндөй кете берет көңүл бөлбөй,
Туптуура айткан экен Садыр абам.

Ошентип түштү жолго калың кошун,
Табалбай издеп барат билбей жоосун.
Кадимки жер үстүндө кандай болсо,
Салыштырат окшош деп адыр-тоосун.
Жер үстүндө эчен тоолор суналат.

Биздин тоо деп окшоштуруп кубанат.
Эмне үчүн жер асты деп атайт деп,
Түшүнө албай кээ бирлери таң калат.
Дареги жок жылкыларды алдырган
Кабар укпай чыдап туралат.

Боз адыр талаа менен көп күн жүрүп,
Байкашат арттагысын улам күйүп.
Баардыгы бир тилекте бара жатат
Басынтыш максаты го жоону сүрүп.

Токтолбой эчен адыр, бел ашышты,
Жол чалып, дүрбү салып карашышты.
Жоо көрбөй санаалары эч тынчыбай
Кеч жатып, эрте туруп баратышты.

Бири айтат биз адашып кетсек керек,
Азыкты чактагыла аздап-ченеп.
Бири айтат эч адамдын дареги жок
Сыйкырдуу жылкы издерин көрсөк керек.

Бардыгы добуш чыкпас жер болобу
Башкача буйткалары бөлөк-бөлөк.

Ар бири ар кандай сөз айтып келет,
Аттары кээде басса, кээде желет.
Ааламга көрк бергендей бийик өскөн,
Абабыз Садыр айткан чынар терек.

Карааны көрүнгөндө чогулушуп,
Теректи калың кошун баары көрөт.
Жер астында өсөбү бийик чынар
Эмне үчүн бизде жок? деп суроо берет.
Жол бербесе кандайча күндөр болот,
Бей ажал урушуу жок бардыгы өлөт.

Сыйкырдуу чынар болуп жаралыптыр,
Башкача жол жок экен калган ээлеп.
Келгиле меймандарым деген өңдүү,
Дирилдеп жалбырагы бүт термелет.
Жагымдуу жан жыргаткан салкын аба,
Жогортон биз тарапка жолдор келет.
Эч жол жок бүт тосулуу камалабыз,
Бир гана чынар терек болот себеп.
Шуудурап жалбырактар дирилдесе,
Адамды чакырсансыйт кел берилеп.

**Нурперинин чынар терек менен
достошкону**

Ассалому алейкум терек аба,
Башыма иш түшкөндөн келдим сага,
Ак жол бер, жоо артынан келатабыз
Акыл айт, сизден гана болор даба.

Көп кылым болсо керек турганыңа,
Күн-айга кулачыңыз сунганыңа

Ким кара, кимиси ак адамзаттын
Каалап сен оюң менен ылгадың да.

Адамдын ак карасын көргөндүрсүң,
Арасын эки топко бөлгөндүрсүң.
Арамзаа бузук болсо жолун тороп
Азабын өз колуна бергендирсиң.

Таза ойду, арам ойду билгендирсиң,
Тазасын жүрөгүңдөн сүйгөндүрсүң.
Түбүндө оң санабас адамдарды
Типтирүү жерге кагып ийгендирсиң.

Жакшынын атак даңкын уккандырсың,
Жамандын жолун тосуп чыккандырсың.
Жер асты – жер үстүнүн чеги болуп,
Жайкалып чынар болуп чыккандырсын.
Белгилүү адамдардан болгондурсүң.

Жакшыны жетилсин деп агылгалап
Жаманды жексен кылып койгондурсүң.
Жакшылык санай көргүн терек аба
Жармачтын жардамдашар оң колусуң.

Жер асты, жер үстүнө калыс болсоң,
Жөнү жок катылганды майсап койсоң.
Жаманы – жакшысы бар адамзатта
Калыс үчүн жайкалтып сизди койгон.
Кылымдан кылым жылып кетсе дагы
Сиздин иш ак экен го ошол бойдон.

Таң калып карап өтөр сизди көргөн
Жер асты, жер үстүнүн чеги болгон.
Мен келдим жол берер деп жер үстүнөн
Жол болсо биз өтөлүк алтын коргон.

Максатыбыз адам болбойт бул жалганда,
Тилекти орундатып айтып берсең.
Бирөөгө кара саноо деген ой жок,
Достошсоң мен даярмын ушул жерден.

Себепсиз тийип качкан малды кууп
Бир жардам болобу деп сизге келгем.
Чечилип ак ниеттик пейил менен
«Жеңгин» деп каракчыны ак жол берсең.

Айланып кайра келбейт жоодон өлгөн,
Ата салт абалтадан айтып келген.
Аа дүйнө бар экенин жок экенин
Айтсаңыз биле алсаңыз кимдер көргөн.
Адамда жашоо болсо өлүү да бар
Ак жолуң ачылсын деп жооп берсең!

Чынартеректин Нурпериге берген жообу

Эчендер ушул жолдон өтүп жатат
Кээ бири ичте болгон сырын айтат,
Кээ бири жалганды айтып жанын сатат.
Чындыкты айтпагандын жолу туюк
Жооп жок күтө-күтө бир күн кайтат.

Сен дагы келиптирсин жылкы алдырып,
Кутултуп алсамбы деп артынан кууп.
Адырлуу малга жайлуу чыбыр келет
Аркайган башы бийик тоолору көп.
Адегенде жердесем деп күздөгүдөй
Ак сокто, кара кыяк, бетеге чөп.

Жатышат эрмек куруп каракчылар,
Күнүгө семиз бээден союп жешип.
Эмесе жолун айтат угуп тургун
Сурасаң жер астынын тарыхы көп.

Көрдүңбү турган жериң кара адыр,
Адамга, малга дагы болот жабыр
Кырк күндүк кара кумду баскан чакты
Кырылат бир ичеги малда чабыр
Кырк күнү капа болсоң кабак ачпай
Киши да майып болот жетет тагдыр

Кырк күнү кызыл кумдуу ташты басат,
Кыйналып жол жүргөндөн өңдөн азат.
Көп жерде карга кузгун ээлик кылган
Силердин жылкыңардын сөөгү жатат.

Кызыл кум ээси болгон Түлкү баатыр,
Силерди көрөр менен барып айтат.
Кара кум ээси болгон Карга баатыр
Бүт аңдып жоо жарагын бүт эсептеп,
Жөн эле карга болуп уча качат.

Ошентип эки кароол тосот жолду
Кара кум, кызыл кум баатыр орду.
Байкабай куралды бүт көргөзсөңөр
Көргөзөт кайнатылуу казган шорду
Кылдаттык сактык керек дабыш бербей,
Артылып байкагыла оңду-солду.

Адамзат бири-бирине кас эмеспи,
Запкы жеп качкан элдер хан ордосу
Ошондон ушул жерге «каракчы» деп?
Бөлүнүп жатканынан атка конду.
Он кылым ашып кетип бара жатат
Мына ушул терек абаң турган орду.
Кытайдан келген элдер кыргыздашып,
Колуна түшкөн окшойт согуш ачып
Кекенип кек алам деп умтулушуп,
Хан каарынан келишкен мында качып.
Тынчтыкта өлбөй жашай бергиле деп,

Коё бергем жол сурашкан менден шашып
Адамбыз эсен-аман болсок дешип
Жалынган мен терекке сырын айтып.

Беш жүздөй адам өткөн бардык саны,
Эркек көп аз окшогон аялдары.
Бир кылым жакын болду убактысы.
Кур кууга жеткен окшойт чамалары.
Сарала жылкыларга толуп кетти
Түзөңдүн аркы кокту салаалары

Түзөңдө жылкы башы Шерипбай бар,
Кара жок, көгү да жок саралалар.
Төгөрөктүн төрт бурчун көрүп жаткан,
Жылкы ичинде сыйкырлуу Ала-Байтал.
Байталды кармап алсаң шору катат,
Айтылуу кырк каракчы бүт жөө калат.
Кокустан кабар жетсе байтал туюп,
Бардыгы алп акыр заман башка салат.

Боор ачып ушул жерден өткөргөнмүн,
Кимден кеткен күнөөнү текшербедим.
Калган мал деп мага айткан бечаралар,
Урушсуз болгула деп шерттешкенмин.
Көрсө алар ичи арам бузук экен
Көп жылкы өткөндөн соң мен сезгемин.
Сурабаган бир айып менде болду,
Кегиң ким деп сурабапмын аты-жөнүн.
Көрсө алар урушууга ойлору бар
Алмакка го Ата-Баба эски кегин.
Бул сырды ачык сага айтпас элем,
Достошууга ак дилим берилиптир.
Достоштум хан Нурпери сени каалап,
Беттешкин барар болсоң сен абайлап.
«Күмүш-Булак» өзөнгө качып барба
Ортого камап алат балбан шайлап.

Түзөңдө уруша бер кыргын салып
Жылкыңды кайрып берет коштоп айдап.
Ор казган «Күмүш-Булак» өрөөнүнө,
Балбанды, алптарын бүт койгон камдап.
Азыраак эл кырылып баары качат
Ээрчитип кетишпесин сени алдап.

Бекерден тапкан малды жеп жатышат,
Бей кабар азыр жатат жыргап-чардап.
Бак берсин жолуң ачык Нурпери дос,
Билбестен кала көрбө какшап-зарлап.
Кокустан жаза тайып колго түшсөң
Артыңдан куткарууга кимдер бармак?
Эр Болотту ээрчип не келбедин?
Түбүнө жетмек элең баарын жайлап.
Жеңишиңе жан досум тилектешмин,
Жолун ачык кайра кел жылкың айдап.

Жооңду жеңсең кубанып жеңиш менен,
Жолуң тосун алайын күлүп-жайнап.
Жалбырагым шуудурап добуш берсин,
Жазгы булбул үнүндөй мукам сайрап.

деп Чынар-Терек ак тилегин билгизип жолуң ачык
деп Нурпериге жооп берип узатып кала берет.

Нурпери кырк күнү кызыл кум кечип, Түлкү
баатырга билинбей өтүп, кырк күнү кара кум басып
Карга баатырга билинбей өтүп, Түзөңдөгү Шерипбай
жылкычыга жеткенде Ала-Байтал туюп калып, кырк
каракчыга Шерипбай кабар берет. Кырк каракчынын
башчысы Алп Ташкара кызыл чийкил жаш бала
Карга баатыр, Түлкү баатырлар өлгөн го деп заары
бетине чыгып, каарданып кошунун камдап жоо-
жарагын камдап түзөңгө келип, Калдайган калың
кошунду көрүп өз ичинен кандайча куткарбай тегиз
кырып жок кылууну ойлоп санаасы тынбай терең

ойго батып калың кошунуна эч нерсе айтпастан ой
басап отуруп калат.

Нурперинин жоо менен беттешкени

Жети атамдын кунун кууп алам,
Айдапсың жер үстүндө жылкыны.
Белгисиз айдашың кордук болду биз үчүн,
Буздуңарбы? Тынч элдеги уйкуну.
Сөзгө келбей уурдап качуу эрдикпи?
Бар беле өчүңөр бул эмине умтулуу
Бир боордош сыйлашканы оң болор
Болбос туугандар! Куру бекер кутуру!

Жайыңарды айткылачы угайын,
Куру бекер тарта беребей убайым.
Жоолашсаңар ал жагын да айткыла
Кааласаңар мен жекеге чыгайын.
Жок болбосо, туугандашып достошуп,
Сыр билгизбей каттоо болуп турайын.
Жок жайыбыз түшүнүктүү бир тилде
Айткылачы ниетиңарди угайын.

Кызыл хандын тушунда эле дооңор,
Кыргыз беле, казак беле жооңор.
Баштан-аяк баяндап бүт бергиле,
Карлуу беле, карсыз беле тооңор?
Түндөп уурдап жылкы тийип качкыдай
Ичиңерде жок го деймин сооңор.

Эл болсоңор эпчиликти айткыла,
Жоолашсаңар урушууга шашкыла.
Элчиликке келели деп калсаңар,
Айдап келген жылкыны сал астыга.
Бул оюңар кудайга да жакпас иш,
Ичиңердке бар го деймин башчыңар.

Кайсыл жагын каалаганды айткыла,
Жооп күтөм кечиктирбе жакшылар!

Ташкара баатырдын жообу

Түп атабыз келген экен силерден,
Кайсыл улут ажыратпа бул жерден.
Душманыбыз силерсиңер чынында
Кыргансыңар аталардын көбү өлгөн.
Кунун куудук жылкыларды биз тийдик
Коркуткандай өзүң кимсиң сенделген?!
Жеп ийчүдөй жийиркенип турабыз
Жылкыңды издеп уялсаңчы келгенден.

Туугандашып алалы деп жагынба,
Душман болом айткан сөзгө таарынба.
Жекиргенсип жылкы бер деп сүйлөйсүң,
Жылкыңды издеп кантип келдиң айылга?
Баш-аягын байкабастан сүйлөйм деп
Катылбагын күйгөн оттуу жалынга.
Сөөгүң сөпөт көмүлбөстөн калбагын
Маңдай жакта Күмүш-Булак сайында
Же болбосо колго түшүп кубарып,
Жылкын эмес, «жан соого» деп жалынба.

Опузалап сыртың салып коркутпа.
Одурандап элибизди чочутпа.
Оңой-олтоң жылкы берчү биз эмес,
Ойрондоймун алтын башым соо турса
Оңолбогон орой неме окшойсуң
Опсуз-сынсыз жалаа жаап отурба.
Окута албай жаназаңды жүрбөгүн,
Он адамың оңко-чоңко көз жумса.
Оңолушуп тууган болгун келеби?
Окко кармап биздин топту бүт кууса!
Сардал баатыр кармап келгин тигини,

Кан кайнатып келтирди го жиними.
Жекеге өзүм чыгаман деп жулунат
Буту-колун байлап келгин билдиңби!
Боордошуп эл бололу деп алдайт
Боорукери жекиргенде билинди.
Вой көтөрүп «жылкы бер» деп сүйлөйсүң
Боз торгойдой бууйунбу тилиңди!
Боз топурак кызыл каның төгүлтүп,
Бүгүн сенин бүт көрөйүн күчүңдү.

деп Ташкара баатыр жигиттерине карады. Сардал баатыр жоо кийимин кийинип, жүрөгү кайнап сүйүнүп, камданып калган экен. Нурпери да ары-бери шашылыш түрдө жоого кийчү кийимдерин кийинип, найзасын колго алып, кылычын кынына алып, чокморун белге чалып жекеге кол чакырып турган жери.

Жекеге чыгуу

– Жеп ийчүдөй ачуулана күйүгүп,
Жээликкенсип Сардал келет сүйүнүп
Нурпери да күтүп турат шашылбай
Ачуу кайнап кабак башы түйүлүп
Ачуу менен жаза чаап өтү эле
Былк эткен жок баатырлыгы билинип.
Жооп катары Нурпери да чапты эле
Зоот жеңин тилип кести шылынтып.
Зеңгиреди Сардал баатыр чиренип
Энтиккенсип улутунду демигип.
Кайра айланып көк желкеге чапканда
Учуп башы, аты кетти жүгүрүп.
Шашып калды каракчылар тарабы
Бир жигити ат кармады жүгүрүп.
Тым-тым болуп эки тарап үн катпайт
Ичтен күйүп, ичтен жатты сүйүнүп.
Баркылдаган добуш чыкты бир кезде
Капал деген үндөр чыгып бүлүнүп.

Күлкү аралаш шылдың-мыскыл сөздөр жок
Жымжырт болду жандарынан түңүлүп.
«Жекеге» деп кайрадан кол чакырды,
«Бирден кел» деп ураан айтып басылды.
Небакта эле мен барам деп камданган
Капал-капал! Аты бийик айтылды.
Эл чурулдайт жардам бер деп жараткан
Жоо ортодо Нурперидей асылды.
Көп узабай топ ичинен бөлүнгөн
Караан чыгып Нурперини качырды.
Колдо курал бир белгисиз атты айтып
Жер жаңырттып ачуулана бакырды.

Караса каптал жактан Капал келет,
Карагер бирде басып, бирде желет.
Элендеп эки жагын орой карап
Жөчүдөй Нурперини беттеп келет.
Алп болсо мына ушундай болор да дейт
Аябай берген экен артык сөөлөт.
Астында минген аты көтөрө албай
Салмактан ат кыйналып тартат мээнет.
Карагер камчы салса кыйшалактап
Кыйшандап жоор аттай тегеренет.

Бир кезде жакын келди Нурпериге,
Кылычты кыя кармап шилтегенде.
Ат чабаал мүдүрүлүп жаздым тийди,
Айкырып жерди бузду башка тилде.
Токтолбой эр Нурпери тартып калды,
Таамайлап жазы маңдай так чекеге.
Термелип мас кишидей ат үстүндө
Сыйпалап аккан канды тепселөөдө.
Көчкүдөй ат үстүнөн кулап кетти
Кыйкырып найза менен шилтегенде.

Калың кол чурулдашып такат кылбай,

Карагер кача алган жок кадам жылбай.
Кош колдоп жаткан дөөнү шилтеп калды,
Коргошун сынбас сабы катуу ыргай.
Күлдүрөп ала салып жер чапчылайт,
Капал алп ооналактап бир да тынбайт.
Коркурап мээ чачылып мөңкүп жатат
Жан чыкпай же козголуп өйдө турбай.
Арманда өтө берди кош айтышып
Ат начар кайра айланып найза сунбай.

Нурпери жекеге деп кол булгады,
Алача минген аты эч турбады.
Үн-сөз жок тынчтык гана өкүм сүрүп
Кың деген добуш бир да угулбады.
Бир кезде Опол! деген ачуу үндөн
Копчүлүк сел суусундай чурулдады.

Керик минип тоодой алп келе жатат,
Ат көтөрбөс керикчен мунуңду да
Дүңкүйүп бир тоо көчүп келе жатат
Сураба керигинин кубулганын.
Колдурап жагымы жок күлдүрөк сөз
Качырып Нурпериден өтөт көзү.
Денеси тоого окшоп, баш казандай
Көргөндүн жоголчудай акыл-эси.
Адамдан андай баатыр кем жаралат,
Учурдун пар келе албас алпы – дөөсү.
Кандайча болор экен түбү дешип,
Калың эл жарданышып күбүрөштү.
Каары каттуу, адамдан түрү бөлөк,
Капырай кырат бүгүн бизди дешти.
Жарданып эки тарап сөзгө келбей
Ич ара таратышты күбүр кепти.

Арадан айта турган бар сөз калды,
Аярлыгын айталык хан Нурхандын.

Ал жетпес алпка, дөөгө беттешкенде
«Чачкын деп көздөрүнө» уу камдады.
Адамча күч келгенде сүйлөй турган
Түбөлүк Алачага тил жалганды.
«Башына иш түшкөндө акыл берсин»
Деген ой-максат менен жасаганы.
Нурхандын камдап берген белеги ошол,
Колуна тийсе койбос тоодой Опол.
Ат минбей керик минип жүргөндүктөн
Көрүнөт көргөн элге өзү копол.
Ойлонот кандай баатыр болсо дагы
Жеңдирип койбогон жок өзүм осол.
Жеңилген тарап чыны сында турат
Айтылуу алптары жок жолун тосор.

Бир кезде жакын калды кол салмакка,
Майкаңдап Нурперини олжо алмакка.
Эңкейип Опол илип кетеринде
Алача буйтап кетти кашат жакка.
Калың эл таң калышып карап турат,
«Колдо деп Нурперини кудай сакта»
Күч жетпейт муюп турат эки тарап,
Былк этпейт керигине найза сайса.
Асманда тоо баштарын карагандай,
Ополго кылыч, найза жетмек кайда.
Жарадар эки ортодо керик болду,
Нурпери кайра-кайра найзаласа.

Созулуп эки күнгө ат үстүндө,
Тынбастан найза сайып, кылыч чабат.
Колума бир тийсе деп Опол баатыр,
Жете албай кыжыр кайнап капаланат.
Ат болсо эбакта алып коймокмун деп,
Бешматынан күрсү менен жерди сабап.
Башкача түшүнүксүз сөздөр менен
Күлдүрөп жер жарчудай добуш салат.

Ушуга парлаш болуп калбапмын деп
Нурпери наалат айтат атаганат

Ошентип эки тарап алдан тайып,
Алача чуркап жүрөт кулач жайып.
Жогортон ылдый келип арт жагынан,
Найзасын тарта алган жок бутка сайып.
Колуна алп Ополдун толук кирди,
Керикке ат бир тийип буту тайып.
Ким билсин бир көрүнүп булак этип,
Нурпери аты да жок көздөн кайып.
Алача ала качып чоң жол менен
А балким көз жумдубу жаза тайып.

Арылдап оозун бербей жолго түшүп,
Алыстан караан тутуп дос теректи.
Бет алып сапар тартып чыкканына
Бир топ күн заматта эле чубап өттү.
Жетпестен терек доско түзөң жерге,
Нурпери ат үстүнөн кулап кетти.
Колуна бир тийгенде күм-жам кылып
Күлдүрөп Опол баатыр түпкө жетти.
Алача имерилип бир күн турду,

Арга жок айбан малда эмне кылды.
Акыры тери кургап эс алганда
Ак терек кайдасын деп өзү жылды.
Арылдап адырмакта бара жатты,
Зырылдап туяктарда кызыл кумду.
Кишиче ак терекке кабар айтты,
Ополдон дос Нурпери көзүн жумду.
Шуудурап жалбырактар бүт дирилдеп,
Акыл дос чынар терек ыйлап турду.
Учуруп ак шумкарын туш тарапка,
Арпачы, хан Нурханга кабар кылды.

Кайната өз атасы ыйлап-сыктап,
Нурпери өлгөн жерге күмбөз курду.
Ууз арчадан какайтып көркөм менен
Усталар жасап бүттү колу уздуу
Эмне кылсын эне-ата кыя албастан
Мекендеп жер астында жашап турду.
Хан Нурхан, Арпачы бай эки куда
Ат чабым алыстыкта суулу жерге,
Өздөрү жашаш үчүн кыштак курду.
Кыялбай Нурперидей жаш шейитти,
Каракчынын жолуна калаа кылды.
Күнүгө бир маал келет күмбөзүнө,
Кайгырган ый аралаш айтып муңду.

Ошентип Нурпериге күмбөз куруп Нурхан, Ар-
пачы байлар жата турсун.

Эми Нурперинин калган колунан кабар алалы.

Нурперинин колунун кайтышы

Ополдун каары келип ачуу менен,
Кандайча кутулду деп ушул менден.
Жакшы эле мыкчыгандай болдум эле,
Капырай кайда кетти? Эмне деген.
Карааны айланада эч көрүнбөйт,
Кара жер сордубу дейм аты менен?

Капал, Сардал колунан мерт болушту,
Кыпкызыл дубакөйдүн өзү белем.
Ачышып эки көзүм мунарыктап,
Ат кайда, баатыр кайда, кимди көрөм?!
Өпкө боор куушурулуп бара жатат
Карайлап көрбөйт көзүм азыр өлөм.

Күчүм көп копол өскөн алп экенмин,
Кош колдоп кармаганда коё берем.

Калыбы как жүрөккө сайган жопу?
Калчылдап тели аттай тегеренем.
Кериктен бой токтобой кулап кетти
Ополго жеткен окшойт ажал деген.

Кулады сөзгө келбей Опол баатыр,
Кыймылдоого ал келбей жерде жатыр.
Кыйын алп баатырлардан бүт ажырап,
Ушул го болот деген заман акыр!
Кыймылсыз Опол баатыр жан бергенде
Көп кошун ат коюшту тегиз шатыр.

Жабыла чабыш-сайыш, төгүлдү кан
Ат койду эки тарап баш аламан.
Бир тарап үч алпынан ажыраса,
Биринен кайда кетти Нурперихан
Жаркылдап кылыч, найза үнгө кирип,
Айсыз түн. Атчандардан созулду чаң.

Кээ бири буту сынган боздоп жатат,
Коркоктор түп атасын жоктоп жатат.
Кур кетпей бирди ала жатайын деп
Кээ бири топко байлап жаасын тартат.
Камбылы найза сайып, кылычын чаап,
Кыйратып кез келгенин кырып жатат.

Ошентип таң атканча салгылашты,
Чыгыштан супа салып таң да атты.
Эрегиш бирин-бири кыра берип
Жер асты Күмүш-Булак канга батты.
Ким менен кандай кыргын болгондугун,
Көз менен ар бир жоокер көрүп жатты.

Бир кезде эки тарап такат кылбай,
Кайрадан бир-бирине аралашты.
Ичинен өлгөндөрүн, жарадарын

Ташышка бир-бирине жардамдашты.
Бир маалда топтолушту эл жыйылып,
Калсансыйт мурдагыдан эл суюлуп.
Караса каракчылар качып барат,
Кара-Тоо белесине от удургуп.
Тоо жарып аңылдаган үндөр чыгат,
Башка тил түшүнүксүз үн угулат.
Жаа тартса мергендери Нурперинин
Куланат ат үстүнөн мүрт жыгылып.
Караса жан көрүнбөйт баары кеткен,
Көз учкан кара зоо жол бузулуп.

Жол таппай өйдө төмөн ашыгышты,
Атсак деп жаа тарткандар ашыгышты.
Арадан көз жумганды ак кепиндеп,
Бир жерге мүрзө казып жашырышты.
Кандайча жол көргөзсөң биз даяр деп
Көпчүлүк карт Жумага асылышты.

Жума айтты жоонун сырын билдиңер го,
Жөн качпайт бизди салмак терең орго
Беттешер калың кошун болбогон соң,
Амалдап кырсам дейт го бир болжолдо.
Аз күнү тыныккыла ат чалдырып
Кароолдоп адам коюп оңго-солго.
Канча адам жарадарды чогулткула,
Эртелеп алпаралы хан ордого.

Жол-жолго адам коюп байкагыла,
Эгерде жылкы болсо айдагыла.
Кокустан бирөө жарым жолукканын,
Өлтүрбөй колу-бутун байлагыла.
Каяша айтып каршылашса найза сайып,
Соо койбой ошол замат жайлагыла.
Кирбе сайга эч бириң жондоп жүргүн,
Курал жок таш кулатат муну билгин.

Кур кетпей бир максатты ишке ашырып,
Көрүнсө жылкыларды кайра тийгин.
Биз болсо байкайлычы изин чалып,
Бир дарегин билели Нурперинин
Ой тобо! Аты менен күм-жам болгон
Опол алп жуткан жокпу? Кимиң билдиң
Карайлап бир адам да таанылбаган
Көрүнбөс болуп калды кызыл күүгүм.
Билбесек намыс болор, уят болор
Баатырдын же өлүүсүн же тирүүсүн.

Айтканын кошундардын укту баары,
Абайлап жүргүлө дейт Жума кары.
Бир түндө катуу кыргын болгондуктан,
Миңден көп азайыптыр адам саны.
Туш-тушка түмөн жерге элди бөлүп,
Нурперини издемек калгандары.
Астыда Жума кары кол баштады,
Кошулду менменсинген балбандары.
Көрүнө Нурпериден ажырашып,
Кыргыздын келип турат намыс-ары.

Бир жерде Капал жатат үйдөй каман,
Бир жакта Сардал жатат ала салган.
Бул жерде Опол жатат тоодой болуп,
Ченебей жасаганбы Алла-Таалам.
Бир кезде Жума кары ыйлап кирди,
«Буларды кырган баатыр болсочу аман?»
Байкады ат издерин өйдө-төмөн,
Жалгыз из Ак-Терекке кетип калган.
Дөө алпты кырып коюп кетип калса,
Кандайча Нурпериге кылбайт арман.

Көп жерге изин кууп бара берсе
Ар жерде кара кочкул кандар тамган.
Шумдуктай жүрөк сезет суук кабар
Алача арам өлгүр кайда калган?
Бул жорук жакшы жакка алып барбайт,

Түш болуп калса дешет баары жалган.
Ой басып Жума кары турган кезде,
Кый-кыйлап добуш чыкты жылкы айдаган.
Жылкыны жымжырт айдап келе жатат,
Астыда жээрде айгыр жер жайнаган.

Жер жыттап баштап келет жээрде кашка
Жаныбар жер сагынган түрү башка,
Жалдырап ойго батып Жума турат,
Жер жайнап жылкы каптап келе жатса.
Жер астын мекен кылдың жээрде кашка –
Жаңылбай жер үстүнө өзүң башта»
Алтындай Жума кары болмок эле,
Алача Нурперисин издеп тапса.
Муңайып кары турду чебеленип,
Билгизбей эки көзү толуп жашка.

Көп жылкы айдап алып жолго чыкты,
Табалбай Нурперидей учкан кушту.
Бир белги Алачанын изин көрүп,
Барбы? деп кур үмүткө караан тутту.
Опол го жер астында өлүп жатат,
Көргөзбөй Нурперини эмне жутту.
Кабарын билбей кантип элге бардык
Көрүнө жоготтук деп ханыбызды.
Каарына алар болсо жини келип,
Кырып коёт жөн койбой баарыбызды.

Жылкы айдап кошундары жолго түштү,
Нурперини жоктошуп күбүрөштү.
Өлгөнү-тирилгени билинбесе
Аман койбойт хан Нурхан анда бизди.
Бир билсе Чынар-Терек досу билер,
Ич ара калың кошун дүбүрөштү.
Терекке жеткенчекти адыр-белес,
Жылкы айдап ара жолдо көп күн өттү.

Калың эл буюккандай жолду тартып
Ой басып санаа менен жапа чекти.
Калтырбай жылкыларды айдап келет,
Бел тутуп, билет го деп досу терек.

Күндөрдүн бир күнү Чынар-Терекке келип жылкынын алдын имерип барган-келгендерин айтып түшүндүрүштү эле Чынар-Терек досунун кайып болуп калганын угузду. Жер дүркүрөгөн эл асан-казан болуп өкүрүп басылышты. Ыйлабаган жан жок. Бардыгы кайгыга батып түнөрүп жер карап отурушканда Чынар-Терек кеп салды.

Элим эми болору болду! Адам баласы жашоого келгенден кийин кайра өкүмү да болот эмеспи. Кейибей турган адам беле, нары жалгыз болсо, нары жаш болсо эли үчүн мына силер үчүн курман болду. Капа болуп кейигениңерче, аза күткөнүңөрчө бар эле. Эми кейигениңер менен кайра келбейт. А көрөкчө кунун кууп, доосун доолап алуунун камын көргүлө.

Хан Нурхан, бул жерде, Арпачы бай да ушул жерде кайрылып бата кылып анан уруксат бергениңер жылкыңарды айдап кетерсиң деп Ак-Теректин жообун угуп, Жума кары жылкыны жайыла берсин деп ташташып, Нурхандар турган жерге жер дүңгүрөтүп барышып бата кылышып хандын уруксаты менен кайра Чынар-Терекке келишти. Чынар-Терек да калың кошунга уруксат берип, калган шашылыш кабар болсо Ак шумкар аркылуу кабарлашып турабыз деп жалпы кошунга тегиз уруксат берди. Калың кошун жер үстүнө кайтты.

Чынар Терек Алачаны Жети баштуу желмогуз кемпирге жибергени

Угуп тур сөз айтайын дос Алача
Күч келсе сүйлөйсүң го сен адамча.
Айбанды адам катар тил үйрөткөн,

Ырахмат аяш атам – хан Нурханга!
Ааламда жаратылыш болгон болсо,
Өсүп да, өлөт экен бул жалганда.
Эл үчүн, жанын сабап алп дөө менен
Кармашып өттү досум, болду арманда.
Он кылым бир орундан жылбай турам,
Дос үчүн чыкпайт белем мен жардамга.
Бир ордумда терекмин болдум жылбас,
Найза алып чыга албадым мен жаңжалга.
Адамдай акылы бар Алача атым
Аста жүр, акылды ук, сен алданба.

Жиберем желмогузга кабар айткын,
Жайыңды түшүндүрүп кайра тарткын.
Мага дос, ага да дос амалы күч,
Досу үчүн колдон келсе жардамдашсын.
Өзү айтып жүрчү эле Эр Болотту
Амал бар кайда болсо издеп тапсын.
Артынан кунун куусун досу келип,
Ашынган каракчылар кыргын тапсын.
Эрдиги эң күчтүү Эр Болотко,
Ачуусуна тийбестен акыл айтсын.
Артынан кунун кууп алар болсо
Арманы болбос деймин алтын баштын.

Желмогуз досту, жатты баарын билет
Жаттарга жагалданып кытмыр күлөт.
Жакпаса атасынан калган салты
Тирүүлөй күрмөбөстөн жутуп ийет.
Дубасы абдан күчтүү каар менен,
Күч келсе кара жерди ачып кирет.
Башынан адамзаттын чын душманы
Бүт дүйнөнүн баатырын аңдып жүрөт.

Тез жөнөп менден салам айта баргын,
Душманга эч көрүнбөй алдын алгын.

Ал жерде кароол койгон бекеттер көп,
Жол жер адыр-чыбыр жолго салгын.
Жер кесип желге добуш бере көрбө
Жолун бил, жолсуз туюк адырлардын.
Жорголоп жолго түшүп кете берип,
Жосунсуз жоолорго чалынбагын.
Жолугуп жоо колуна түшүп калсаң,
Жакшы эмес, душманга багынганың.

Убакыт аз, учур кымбат түшүнөрсүң,
Нурпери ээң үчүн адалдыгың.
Төрөлгөндөн өз колунан жем берди,
Аябагын Алача каның-жанын.
Ат жакшысы адамга анык жолдош
Ак эмгегин акташ сенин камың.
Ак жолуң ачык болсун бара бергин,
Ак жолтой бол, Алача, асыл малым.

Алачанын жети баштуу желмогузга барышы

Саламым сизге мээримдүү эне,
Айласыздан мен келдим тынбай желе.
Адамча сүйлөп жатат айбан мал деп,
Айып көрүп мендейди күнөөлөбө.
Айыгышкан согушта курман болду
Ал Нурпери дос эле сизге деле.
Акыл айтып жардамын берер деймин
Айбан аттын сүйлөөсүн айып көрбө.

Ажал жетти, жаш кетти Опол колдуу,
Арылдата мени минип жүрбөс беле.
Армансыз жашап өткөн жок экен го,
Адамзат баары барат кара жерге.
Аты мен жардам сурап сизге келдим,
Адашып мен боёлдум кара терге.

Акыл күчүң аябачы асыл эне,
Ак-кара барышат го казган көргө.
Өч алабыз душмандан ишеним бар
Ак чынар жиберди эле сиздей шерге.

Балбан, алшын өлтүрүп өзү кетти,
Түбүнө бул жалгандын кимдер жетти.
Баатыры кополдорун багындырып,
Дүйнөдөн начарлары жапа чекти.
Жер менен жексен болуп өтүп кетти
Адамдын артыктыгы ушул экен,
Карманып кала алган антты-шерпти.
Жалгыздык жаман тура тиреги жок,
Достошкон караан тутуп Ак Теректи.
Сизге да чын дилинен досмун деген.
Ортодо акылы артык жан элеңиз,
Досундун кунун куучу кезек жетти.
А балким арыз дартын айтар беле,
Күрмөлүп айтпады го керээз кепти.
Жардам кыл кара көздөн учкан учур,
Өчөрсөң өзүң өчүр чыккан өрттү.
Өзүңдөн бир кабарды уккан чакты
Жайкалып тура берем бир белести!

Жети баштуу желмогуздун жообу

Угузуп сен мага досумду келдиң,
Адыр-Тоо ашып кыйналдың желдиң.
А дүйнө кеткен досумдун аты,
Айбан да болсоң эмгегиң го сенин.
Каран түн башка түшүптүр кокуй,
Тынч жатып жебей сен адырдын чөбүн.
Атайлап айттың адамдай болуп,
Ополдон өлдү деп досумдун жөнүн.
Амал ойлоп дуба окуп көрөйүнчү,
Ажал бар башта туулдуң да, өлдүң.

Терек досум мага айтыштыр салам,
Тийишем эми жеткенче чамам.
Түркүн ойлор түштү түшүмө кирбес
Токтобой жөнөп Эр Болотко барам.
Эр Болотту ээрчиткин дегем
Намыстанып кеткен го чамам.
Талкалап бардык душманын кырып,
Артыкча кубат болмок го караан.

Тил албай кеттиң намыскөй досум,
Кайгырган менен каяктан табам.
Кандайда болсо кунунду кууймун,
Кызыл кан боёп өчүндү алам.
Кытайдан келип кыргызбыз дешкен
Кырк каракчы аты кырылган жаман.
Курчутуп кайрасам Эр Болот сени
Кубалап баарын курутат жаман.
Колуна тийсе соо коймок беле,
Ушалап коёр Ополдой наадан.

Алача уккун да энеңдин кебин
«Күмүш-Булактын» жай кылгын жээгин.
Чөп башылап семирп, этиңди чыңда
Чүйгүндөп жегин белестин чөбүн
Оюң да болсун айтылган насаат
Куучудай болсоң ээңдин кегин.
Эр Болот келет сен акыл үйрөт,
Билерсиң балам ала көөдөк жерин.

Эр Болот минсе сен майышпас болгун,
Сени мен аяймын эттенсе деймин.
Белестен карап сен көргөнүңдү айтып,
Түндөсү келип тур Терекке чейин.
Арпачы менен Нурханга барып
Кейите көрбө алардын зээнин.

Нурпери өлгөндө аларда өлдү,
Башка сөз жок айтарга эмне дейин.
Зырылдап көзүнө көрүнүп коюп,
Зыркыратып сындырбагын белин.
Далдараак эч адам туйбаган жер бар,
Жайыт кыл Күмүш-Булактын төрүн.
Шиши толуп каракчылар көпкөн экен,
Баш аман болсо чыгарам кегин.

Жаш кетти Нурпери тилимди албай,
Ойлонуп азыр койбодум зекип.
Көрүнбө Алача көзүнө элдин
Мен угуп же билсем, сыйрылат териң.
Мундуу эне катуураак айтты,
Айбан да болсоң калбастыр көөнүң.
Түнүндө оттоп ал, күндүзү жаткын
Жаадында сакта энеңдин кебин.

деп Алачаны адам көрбөс, эч жан туйбас жолго салып
жети баштуу желмогуз кемпир амал-арга ойлонуп
өлүп-талып сокусун минип, сок билегин камчыланып
оң ийрегин оргундап, сол ийрегин сойгундап өзүнүн
дубасын окуп, ийрегин колуна алып Эр Болот кайда-
сың деп жер жаңыртып бар кайраты менен чаңырып
алып жөнөп кетти.

Асмандап учуп дуба күчү менен тез эле кирип
барды.

Эр Болоттун үйүнө жакын калганда жер астына
кара жерди каңтарып кире калып, кайра жети башы
менен жерди каңтарып көтөрүп, Эр Болоттун жат-
кан үйүнүн босогосунан, үйүнүн ичинен чыгып, түр
көргөзүп кыжырына тийип, бир чети Эр Болотту
сынап айтып турган жери:

**Жети баштуу желмогуз кемпирдин
Эр Болотко айткан саламы**

Ассаламу алейкум бала баатыр,
Атынды угуп энекең келе жатыр.
Өткөн өчүм бар болчу алайынбы?
Акыр заман башыңа салайынбы?
Атышсаң-алышсаң да күтүп турбайм,
Жоопту күтүп турам болгун азыр
Атышсаң, алышсаң да мен даярмын.
Ач көздү! Үлгүрөбөй Болот шашыл.
Карыганда аласыңбы келинчекти,
Жуурканга оронуп кызыл-тазыл.
Эрдигиң болсо көрсөт энең келди
Эр Болот күчүң болсо мени качыр,
Арманың ичке толуп катылбасын.
Капкайда жиндериңди азыр чакыр.

Ушундан мөөрөй алып сыйландыңбы?
Жол жүрүп Эр Болотум кыйналдыңбы?
Кун-түнү уктай берип эси жогум,
Болбосо ашыкча эт жеп кыйналдыңбы?

Санаасыз сасып ирип жата берип,
Бөлүнгөң шыбагадан кур калдыңбы?
Жоо сайбай, аял албай бир башыңа
Намысын кыргыз элдин булгадыңбы?
Нурпери досуң кайда, эсен барбы
Алардан кабар алып турбадыңбы?
Эсинден чыккыс кылып коёюнбу,
Көзүңдү ачып кайра жумганыңды.
Жайнатып кызыл канын төгөйүнбү
Башыңа жаздык кылып тулпарыңды?
Мурдатан билгем арың көөдөк Болот,
Элиндин ар-намысын булгарыңды!

Кыйындыкты башыңа салайынбы,
Кытайдан өткөн өчтү алайынбы?
Көрүнө көкүрөккө минип алып,
Көзүңдү ачкыс кылып чулгайынбы?
Желге сен мактангансып жүрсөң керек,
Союшка жылкы кармап жыкканыңды.
Жекеге чыкчу болсоң кел чыга кой,
Эл көрсүн башың буруп жулганымды.
Чейректеп бүтүн кесип салайынбы,
Коржойгон жилигинди чагайынбы?!
Түшүңдөн энең чыккыс ишти кылып,
Кордукту бир башыңа салайынбы!
Ыргытып даңгыттарга жол боюна
Кескилеп бүт денеңди салайынбы?
Эси жок, акылы аз көөдөк Болот
Өлтүрүп эсебинди табайынбы?!
Каныма батып кетти бул жатышың,
Ийректеп кызыл канын жалайынбы?
Жер үстү, жер астында баатырлардын,
Майсаган ушул энең далайыңды.
Ою жок, санаасы жок жата берсең,
Эстетип эсебинди табайынбы!

Кустуруп көзүңдү ачып көргөзсөмбү,
Көңүлүң ачып ичкен шарабыңды.
Козголбой ой-санаа жок не жатасын
Дүйнөгө укташ үчүн жаралдыңбы?
Ары жок, намысы жок жинди Болот,
Зынданда чыккыс болуп камалдыңбы!

Ууз эмген баладай ныксырайсың
Аткарып бүткөн окшоп талабыңды.
Жер астында кытайлар элиң кырса,
Билген го баш көтөрбөс чабалыңды.
Эртеле намысы жок жан экенсиң
Кардыңды ийрек менен жарайынбы!

Жети баштуу желмогуз деген болом,
Жошодой кызыл канын жаяйынбы!

Оозундан арак-шарап калбай чыксын,
Таамайлап как жүрөккө саяйынбы!
Наркы жок дардаң баатыр жаралыпсың,
Досуңа курмандыкка чалайынбы?
Калкын коргой албаган үй баатыры,
Эр Болот элиң билет жаманыңды!
Элиң-досуң кырылып сапар тартса,
Эшикке чыккыс болуп жаралдыңбы!

Эр Болоттун жообу

Алик алдым саламыңды эне киши,
Адам менен желмогуздун эмне иши.
Ар кайсыны бир айтып тантырайсың,
Абалтадан улук дейт адам иши.
Ал сенин кайда жаткан кытайларың,
Укпайбы андайларды жердин жүзү?
Бардыгы сага окшош желмогузпу,
Адамга окшош бекен өңү-түсү?

Карылар кеп кылганда айтчу эле,
Эл бар деп жер астында бештин үчү.
Бардыгы алп-дөө жаралыпшы,
Нурперинин жетпептирби алы-күчү?
Биздейби, же башкача жаралганбы
Баарысы алп-дөө болгон кандай киши!
Беттешип калар белем атаганат,
Болсо да адам жегич. болот тиши.
Бир күнү жели чыгып жарылат го,
Карактап көрүнгөндү толсо шиши.
Энеңмин өлтүрөм деп кекетесиң,
Алышсаң мен даярмын не дешесиң?
Ийрегиң,сок билегиң буюм эмес,

Башынды үзсөм окшойт колум менен.
Ким баскын деп уруксат берген сага
Көрсүн деп касиеттүү адам түрүн.

Ийректөп жарасыңбы сен желмогуз
Жети баш! Күчүң келсе жарып көрчү
А көрө ушул баштан даярдап кел,
Кай жерде болсун десең казган көрүң.
Массың деп, шарапкор деп шылдындайсың
Сый гана какбаш кемпир жокпу кебиң.
Чымчыктай жети башын тегиз үзөм,
Катылып кол астыма өзүң келдиң.

Жөн койсо ачуумду чакырасың,
Как башым, каза болуп чыгат желиң.
Кекетип кер-мур айтып сынагыдай,
Катылып сен кежирге эмне дедиң.
Кыямын кылыч менен баштарыңды
Кармашып алың жетсе сындыр белим.
Бир туруп энеңмин деп асыласын,
Бир туруп – намыссыз деп катыласын.
Бырпырап боз чымчыктай баш үзүлсө,
Бир паста демиң катып басыласын.
Бул менин каным жалаар сен эмессиң,
Ажалың жетип турса шашыласың.
Кыз алам деп кыйнадымбы жети башым
«Карыган карт бойдок» деп асыласың.
Эченин жайлагам деп жез кемпирим,
Калп сүйлөп жалган кепти ашырасын.

Токсонго чыгып калсаң алың кайсы,
Турпакка тоголонуп жашынасың.
Көкүрөк өрдө болуп өпкөң көөдөк,
Өлүшкө мага келип катыласын.
Желмогуз адамдарга эзелтен кас,
Үзүлөт азыр турган жети башың.

Өткөрө алсаң мына мен даярмын.
Болбойт го жалган айтып тамтаңдашың.
Кезекти сага бердим даярдангын,
Ийрегиң, сок билегиң алгын бачым.

Арманда өтө бербө бул жалгандан,
Жулунса жети башың, албарс чачың.
Сөөккө өтүп кетти какбаш кемпир,
Соём деп, кан төгөм деп шайтандашың.

Өнөрүң болсо эгер көргөзө кой,
Тукумун бүт кырсаң да адамзаттын.
Оройуң суук болуп туруп алды
Жети баш тегерете көз карашың.
Эмесе көп ойлонбой көрсөт күчүң,
Болоттун анан сына соосун масын.
Аянып сенден каччу мен эмесмин,
Билемин адамзаттын аз жашашын.

Эр Болот жуурканда жаткан жеринен баш көтөрүп отура калып жооп берип, ачууга ууккан Болот көйнөк ыштанчан ордунан тура калды, жети баштуу желмогуз шашып кетип чочуган үнү менен катуу кыйкырып айкай салды. Ачуу үн жер жаңырттып турган кезде жашынып жер астына кире калды. Кылычын колуна жаңы эле кармаган Эр Болот артынан кошо түшүп барды.

Куралдан кылычы бар кармаганы,
Салмакка желмогузга чоң жаңжалды.
Башында баш кийими жок, жылаңаяк
Шашылды жетип кууп кармаганы.
Артынан сая кууду желмогузду
Желмогуз ар жол менен алдап аны.
Зуулдап кемпир барат карангыда,
Эр Болот кууп барат калбай удаа.
Жетсе соо койбосун билген кемпир,

Өң качып, шашылып сурданууда.
Карабай Болот катуу кууп барат
Жылаңаяк суу кечет, батып кумга.
Жакындап колду сермеп жетпей калды,
Амалдуу ал желмогуз кемпир шумга.
Бир кезде ачык жерге чыга түштү
Күн тийген ачык түз тупатуура.
Узатпай Болот жетип кармап калды,
Астынан торой чуркап бурулганча.
Оозунан кара-кочкул кан куюлду,
Кемпирди кармап алып жерге урганда.
Шум кемпир жан соогалап тилге кирди,
Кылычтап алты башын жулганында.

Жан соого сөздү укчу, жаным балам,
Жеңилдим, жалгыз башым калды аман.
Жетимиш алыптын күчүн берген тура
Жетсин деп максатына Алла-таала.
Ал жагын бир кемпирдин канын кечкин,
Сыр айтам ишенбесең өлтүр анан.
Желмогуз оңдонду да сөзгө кирди,
Нурпериге досмун деп ишендирди.
Умүт бар, жан балам соога жаным,
Айтайын чын сырымды билгенимди.
Ажыдаардын сүрү бар турбайбы
Билбедим мен чыңырып ийгенимди.
Сүрүндөң шашып калдым мен калтырап,
Ала албай калбадымбы ийрегимди.
Далбастап кара башка иш түшкөндө,
Сен жетип кармаганда билбедимби.
Сүрдөбөй мурдагыдай мен болгондо,
Чейректеп бир жеринди тилбейминби.

Адамга мен достошуп жакын болгом.
Андыктан аман-эсен журбөймүнбү.
Бир жагы жашым төгүп кейип баргам,

Болбосо ошончолук тилдейминби.
Арпачы Нурперини достош дептир,
Достошуп доско күйүп жүрбөймүнбү.
О дүйнө кетти досуң мен да досмун
Болбосо ошончолук жиндейминби.

Как башмын бала да жок өзүм жалгыз,
Капкачан жутуп койгом түгөйүмдү.
Кайсыл жаш калды дейсиң аянарлык,
Керек десең берейин жүрөгүмдү.

Өлтүрсөң өзүң билгин жалгыз башым,
Калтырап миңге чыгып жүрөйүнбү.
Ак милдет моюндагы сенин – менин.
Кунун кууп өч алуу сенин – менин.
Бир жери жай баракат уктап жатсан
Жин келип ачууман кобүргөнмүн.
Каарыман ийрегиме бармакчымын,
Өткөндөн өчүм бардай кайкап кегим.

Өлбөймүн жалгыз башым аман калса,
Энеңдин угуп алгын акыл кебин.
Бул бойдон көргөн адам жинди го дейт.
Тил алып жан кишиге көрүнбөгүн.
Күңгөйдө Күмүш-Булакта Алача бар,
Бир болсо ошол сенин табат эбиң.
Булактын төрүн көздөй багыт алып,
Буйдалбай жолго кирбей бачым баргын.
Үч күнү кошкуруп суу ичпей коёт,
Шор кайнап ачуу менен качырбагын.

Тунугумду ичиме тартамын деп,
Ылайымды сырт жакка чачамын деп,
Көрүнбөй булак болуп добуш салгын.
Эңкейип суу ичкенде көзүн жумат
Тап таамай ыргытып чалма салгын.

Ал качат коё бербей бекем болуп,
Ал атты амал менен кармап алгын.
Кыйлага күчү кетер өжөр жылкы,
Акылын сурай көрбө жаныбардын.
Айтканым ат тилинен чыга көрбө,
Алтындан асылы го жылкы малдын.

Ат тийсе жоону жеңип, кууп аласын.
Менден да кыйын билет акыл жагын.
Адамча сүйлөп ийет шашылганда,
Абайла жаман айтып качырбагын.
Нурпериден каны-жанын аябаган,
Алача дуба билген асыл малын.
Чын экен эне сөзү деп каларсын,
Көрөрсүң эсен болсо асыл малдын.
Кара-Үнкүрдө жалгыздап жашай берем,
Алача билет көбүн табат баарын.
Оомийин! Алган батаң ушул болсун,
Досундун кунун кууп, өчүн алгын!
Издесең бир келерсин учурашып,
Жалгыз бой как баш кемпир мында калдым.
Жек көрбө жаман тили тийди эле деп,
Жоо жеңсең чакыра көр эсиңе алып.

Жети баштуу жез кемпир насаатын айтып бүттү.
Ал оюнда Эр Болотту Күмүш-Булакка жеткирип,
Алачага алып бармак, ага жетпестен жолдо алты
башын чаптырып отурбайбы.

Эр Болот эки күн, эки түн жылаңаяк, жалаң баш
көйнөк ыштанчан жол жүрүп, жолсуз жер менен мол
жүрүп Күмүш-Булакка барат. Булактын чыккан же-
ринде булактын көзүнүн үстү аябай чоң үңкүр экен.

Көрүнбөс тарабына барып Эр Болот жатып алат.
Биринчи күнү Алача сууга келип кошкуруп ичпей
кетип калат, Экинчи күнү да келип кошкуруп ты-
бырчылап эки жагын каранып ичпестен кетип ка-

лат. Үчүнчү күнү өткөндө Эр Болот ичпей турганын үңкүрдөң аңдып карап туруп чыдамы кетип, дагы кетип калат го деген ой пайда болуп эмнеси болсо да булак болуп үн берейин деп Эр Болоттун булак болуп Алачага үн катып айтып турган жери.

Эр Болоттун булак болуп Алачага айтканы

Ассалому алейкум Алача атым,
Үч күнү суу ичпедиң неден жаздым.
Ичпесең ылай салам ичкис болуп,
Тунугумду ичиме келет тарткым.
Бок катып, кери жерге ыргай болуп,
Арыктап азабың жеп шоруң катысын.
Акактай мөлтүр булак үч күн таппай
Азабын күтүп болгон кандай атсың.
Капкара чөпкө суугум чыгарамын.
Чыдабай үн чыгарып сырды айттым.
Жыл маалы ботко болуп турайынчы
Өнөрүн ошондо көрөм аргымактын.

Мөл булак күнөөм жок ага берем,
Карасын чанда көрөм адамзаттын
Ичпесең кете бергин жалынамбы,
Жоругун көрбөйсүңбү кесир аттын.
Шылдырап эчен кылым тынбай агып,
Паранда-чарандадан сооп таптым.
Бир топ күн байыр алып калдың эле,
Кошкуруп жийиркенип неге качтын.
Былдырап агып турсам башың салбай,
Ичиңде каткан сыр бар өзүң айткын.
Кошкурмактан үркүп кет эшек болгур,
Келгенде жата калып неге таттың.
Экинчи жолобогун ичемин деп,
Мөңкүгүн, башка булак издеп тапкын.

Кошкуруп кетесинби тыбырчылап,
Үч күнү катар күттүм сени сынап.
Пейлиңден тайып сен Алача атым,
Да баргын сайда калба сөөк кучактап
Бир гана сени көрдүм пейил күткөн
Келгендер иччү эле жыргап-куунап.

Ичпесең эрк өзүндө милдетим жок.
Жүрө бер адыр-белде, чөлдөп кургап.
Жандуу да жансызы да жеткени ичет,
Чөп дагы жашылданат дене жыргап.
Жалгыздап жүргөнүңдө бир сыр бардай,
Ичимден жүргөн элем сени сыйлап.
Мейлин кой, мейлин ичкин зордобоймун,
Мойнуңа турмак белем кылыч кармап.
Жаныңа күйбөгөн бир мал экенсиң,
Жалынып турмак белем киши жалдап.

Алачанын булакка берген жообу
Алик алдым сөзүңдү булак ата,
Кечиргин, менден өтүп кетсе ката.
Эмден ажырадым ушул жерде,
Ойлонуп болсом керек өтө капа.
Мен кантип ичмек элем билип туруп,
Буркурап адамзаттын жыты жатса.
Башыма түркүн ойлор келет чубап,
Түзөңдө күмбөз болуп ээм жатса.

Өчүмдү алышпасын жардам бер деп,
Керээзин айтып кеткен башка жакка.
Кантейин кара жолтой жан мен болдум,
Акыл аз, алым жетпейт кек алышка.
Мен эми тирүү жүрбөй өлөр элем,
Чыдабайм намыс катуу жөн барышка.
Колу издеп келе алабы? Келбейт чыгар,
Кабылгам керээз кепке, ант, намыска.

Кандайча кунун кууп өч алам деп,
Көздөрүм толуп жүрөт кандуу жашка!

Арман күч айта берсе кандуу жашка!
Арманым айта берсем Ата-Булак,
Ар күнү ар ой болот учук чубап.
Акыбал ат болуп мен жаралыпмын,
Аргасыз өмүр өтөт зарлап куурап.
Арманы Алачанын абдан күчтүү
Аргасыз үмүт жанат эмне кылмак.
Ал ырас арсыз атмын кара жолтой,
Алымды кимдер билмек ким сурамак?
Ичимде арылбастан арман жатса,
Ийилип ким келмекчи көңүл улап.
Желмогуз досу кеткен кабар кылып,
Милдетим Эр Болотту күтүп турмак.

Эр Болоттун тарыхын айтып берем,
Сыр ачкан кандай ат деп айып көрбө.
Эки хан элүү жаштан ашышса да,
Бала өңүн Акын, Нурхан эч көрбөгөн.
Турмушта ар кандайча болот тура,
Эки уул Боз-Дөбөдө бир төрөлгөн.
Экөөнү достоштуруп ошол күнү
Аземдеп дүңгүрөтүп той өткөргөн.
Бала үнүн угушту жетине албай,
Эки хан көчүп барган эли менен.
Нурпери аял алып той бергенде
Акын хан Эр Болотун ала келген.
Эңишке күрөштө да сынап көрүп,
Тең келип чыккан эмес кыргыз элден
Теңдешсиз тулку бою сом темирдей,
Эр Болот жүзүн байкап шондо көргөм.
Байгеден чыгып келгем алыс узап,
Анда мен кунан кезим кедендеген.

Уюшуп жер алдына хандар качкан,
Бир заман уруш-талаш болгон белем.
Эч бир жан калбастан бөлүнүптүр,
Кытайдан колго түшүп келгендерден.
Калп эле жер алды деп жигин бөлүп,
Түбүнөн душман экен мында келген.
Көбөйүп алпы, дөөсү адам сыны,
Кыргыздын жылкыларын тийип келген.
Жашында шейит болуп көзүн жумган.
Нурпери ээм менин жоодон өлгөн.

Ошентип ат сууга жакындады,
Жүрөгү Эр Болоттун лакылдады.
Алача айткан сөзү ага жетип,
Аз жерден калды Болот бакырганы.
Абайлап сабыр кылды бой токтотуп,
Кулактан чыкпай кептин айтылганы.
Желмогуз айткан сөзгө ишенбеген,
Айбандан азыр угуп, азыр канды.
Дүйнөдө жашап жүрүп эмне зарыл,
Дос үчүн мен аяймынбы асыл жанды.

Баштатан камдап жүргөн чалма алып,
Оңтойлоп дабыш кылбай даярданды.
Кулакка досу өлгөн кайталанып,
Жүрөгү Эр Болоттун жараланды.
Алача көздү жумуп суу жутканда,
Ыргытып Алачага чалма салды.

Арылдап бир секирип кош аяктап,
Алача Эр Болотту сүйрөп калды.
Кошкуруп өжөрлөнүп бара жатат,
Алдында аңбы-дөңбү тоскон жарбы.
Эр Болот тура калып шаша чуркап,
Алачык үйдөй ташты тээп алды.
Жаныбар Алачанын күчүн кара,

Коо кылып жаткан жерди айдап салды.
Калчылдап көбүк кара тери чыгып,
Титиреп түзгө барып токтоп калды.
Соорудан эки сылап жүгөн катты,
Билгендей өз экенин сезип калды.
Доңуздан арбын күчтү берген экен,
Күчүнө Эр Болоттун арга барбы.

Жетелеп өйдө-төмөн эркелетип,
Көз жашын бир көлдөтүп төгүп алды.
Эринин кесе тиштеп кайрат кылды,
Бел тутуп Алачадай асыл малды.
Мойнунан бек кучактап жыттап туруп,
Ойлонот душмандардын өч алганды.
Айбанда адамча тил сүйлөйт экен,
Дагы ойлойт, түшпү-өңбү, чын-төгүнбү?

Кеңгиреп тура берсем ара жолдо,
Койгун деп ким бермекчи мага жардам.
Алача аны сезип сөз козгоду
Абалы Нурперини бир жоктоду.
Акылы адамзаттан артыкча мал,
Акырын көз жаштары мончоктоду.
Түгөнбөй айта берсе өмүр бою,
Түгөнбөйт баштан өткөн жомоктору.
Ыраазы өчүн алып кунун кууса,
Кемтиги кайра баштан толсо орду.

Керегедей казым бар эле Болот.
Сүзүлүп барып араң токтоду.
Өз оюң мындай болмокчу эмес
Үйрөткөн кемпир желмогуз окшоду.
Үзүлүп барып кайрадан жанды го,
Фонардай менин көзүмдүн агы.
Үмүткер жаным Эр Болот деп жүрсөм
Кайрымсыз жандай кайгымды козгоду.

Ал күчүң мыкты болгону менен
Акылың малча болбогон окшоду.

Чарчаган жансың эс алгын уктап,
Күйүткөр жансың дамбалчан чуркап.
Чөп башылап түркүн чөптөрдү оттоп,
Жоголгон этти мен алайын мыктап.
Жоо куусаң жолдош болоруң менмин,
Жүрбөсөм жолго сен кетерсиң тыштап.
Жүрө албастан мен турсам баспай,
Камчылап мени сабаарсың кыйнап.
Кастарын тигип каршыккан душман,
Жүлүнгө саяр, жүрөккө муштап.
Жөө менен атчан бар келиш кыйын,
Жүрөгүң калар жүрө албай муздап.
Жүдөйсүң жоодон ал кубат кетип,
Жүрөккө бирөө саят го туштап.
Нурпери досуң артынан Эр Болот,
Түбөлүк жыттап каласың уктап.
Тилимди алып сен айтканга көнгүн
Тизгинди тартпай мен кылайын кызмат.
Титиреп мен калсам жүрбөстөн кокус,
Тиле бер этимди тирүүлөй ыштап.
Как талаада каргалар жесин,
Жем кылып койгун сен ит-кушка тыштап.
Насили айбан деп койдун бир окшойт,
Аябай күчүңдү көргөздүн мыктап.
Кутулуш үчүн өйдө-ылдый чуркап,
Күчөнүп качпастан кылмакмын кызмат.
Каяша кылбастан өзүңдү жыттап,
Кайда качамын мен, сен Болотмун десең
Алача атың да үнүңдү укмак.
Убакыт күтпөйт го үргүлөп турбай,
Эр Болотум ээм эс алгын уктап.

деп Алача Эр Болотко арманын кыйналганын жана
акылын айтып ыйын басып, Эр Болот эс алып ук-

тагын деп, өзү оттоого шамалдап басып оттоп, Эр Болоттун айланасынан чыкпай жети күнү жүрдү.

Эр Болот ойгонбоду. Он эки күн болду дегенде чыдабай эч нерсе оюнда жок, калын жуурканга оронуп жаткансып көк шиберде көйнөк ыштанчан ушунча күнү уктайбы деп күйүп-бышып, ушундай да камырабаган адам болобу? Кокус душман туюп калса өлтүрүп кетпейби! Алача туягы менен жерди казып Эр Болотту көздөй ыргытып чачып бел курчоодон ылдый жагын топуракка бастырып жиберди. Бир убакта козголо түшүп Эр Болот чиренди, Көзүн ачып караса топуракка көмүлүп жатат. «Мени өлдү» деп топуракка көмгөнү жатса керек деп уйкулуу көзү менен «мен ойгондум» деп колдурап жиберди.

Аңгыча каргалардын каркылдаган үнүн угуп душмандар туюп калган го деп Алача жамандык болбогой эле деп ойлоп аягына ойдун чыкканча болбой – жабыла учкан каргалар жон-жонго конуп кала турган учурдан мурдараак кекселик кылып Алача өлгөн аттай буттарын туш тарапка ой келди сунуп Эр Болотту жазданып жатып калган кыймылсыз жатып калган учурда көп тойгон ат ичи көпкөндөй болуп жатат, Жаңыдан өзү чачкан топуракты чымын экен деп айтсын деп мурду менен үйлөп бырыксытып жатты.

Алача менен Эр Болоттун жатканын көргөн кароол каргалар «Нурпери Ополдон жарадар болгон тура качып келип акыры Күмүш-Булактан жай тааптыр. Эчен күндөн бери кыйналып эми көз жумган экен. Насили айбан болсо да туягы менен жерди чапчып казып, жашырып, акырында өзү да өлгөн тура. Жылкы болбосоң коё кал! Акылдуу малдын кылар иши ушул» – деп Карга баатыр каргалары менен учуп жолуна түшүшөт. Карга баатырды

Ташкара түшүнөн чочуп туш тараптан кабар алууга жиберген эле.

Ташкара баатырдын түшү

Баатырлар келгилечи түш айтайын
Кандайча жоорусаңар мен байкайын
Туурасын өз ичимен кабыл алып,
Туура эмес айтканыңа баш чайкайын.

Тоо көрдүм оруну жок жылып турган,
Ат көрдүм сөздү адамдай угуп турган.
Эр көрдүм эч адамга алдырбастан,
Санатын биздин элге кылып турган.
Саз көрдүм адамдарды соруп турган,
Алп көрдүм менин чачым жулуп турган.

Жат көрдүм мага кызмат кылып турган,
Эл көрдүм далдаа жерде бугуп турган,
Жоо көрдүм кол салышка ыгып турган.

Шумдук го көргөн түшүм абдан жаман,
Күн түшсө кара башка эмне кылам?
Калтырбай жоорусаңар калың элим,
Калп айткан болсо эгер башын жулам.
Чындыктан так жооруп бере алсаңар
Астыңа ат, үстүңө үй сыйлык кылам.

Түшүн айтып Ташкара жооп күттү,
Эч кимден жооп болбой жер сүзүштү.
Үн-сөз жок Түлкү, Карга баатырлары,
Жер карап аргасыздан үргүлөштү.
Жооп жок, дабыш да жок, кыймылы жок
Астыртан кыя карап бир күн өттү.
Эмне деп жооруйбуз мунун түшүн,
Көз ымдап бири-бирине күңкүлдөштү.
Эч кимден сөз учугу чыкпаган соң,
Ар кимге буйрук берчү убак жетти.

Сак болгун айланага Түлкү баатыр,
Шерипбай жылкыларда болгун азыр.
Кабар ал Ак -Терекке чейин жол чал.
Нурпери өлбөй калса заман акыр.
Желмогуз жети башты досу деген,
Сырдашты Чынар-Терек досу менен,
Өлүбү? Аман бекен билип бергин
Уч бүгүн баардыгына чабыттагын,
Кабарды мен угайын эртең менен.

Коштосун каргалардын баары учсун,
Калтырбай ачык кабар алып келгин.
Каран түн түшөөр убак болсо керек,
Туулганы мындай түштү көрбөгөм мен.
Аз жылы пардаш кылып токтоп турбай,
Түбүнөн душман болдум жылкы тийген.
Тынч жаткан бейкут элди эки бөлүп
«Жер асты» деп бир жерди эки бөлгөм.
Аталар бир заманда колго түшүп,
Кул болуп кыргыздарга келген экен.

Душмандык кыламын деп хан кегинен
Ак-Үнкүрдү бир кытай көргөн экен.
Бир түндө качып чыгып эч ким калбай,
«Жер асты» деп ат коюп мында келген.
Силер да биз да ушул жердик болуп,
«Жер асты» деп аталат биз төрөлгөн.
Жол бербей баарыбыздымыш кылмакчы,
Жалынып калп айтканбыз кыргызбыз деп,
Баштатан жаттап алган кам сөз менен.
Алптар өлдү, жылкыларды алып кетти
Коркомун тирүү го деп Нурпериден.

Аман калса Нурпери суу түгөндү,
Аныгын уксун дедим мен силерди.
Билбеймин угуп жүрөм көргөнүм жок,

Эр Болот досу бар дейт мен билгенден.
Бешикте бирге жатып чоңойгон дейт,
Жыйырмадай жыл өтсө керек бул илгери
Ал келсе кайрат кылар алпың барбы?
Ким башкарып бийлемек элди жерди.
Кабарын уккан элем алдырбайт деп,
Каары күчтүү дешти эле Болот эрди.
Бир башка – ажал жакын калганбы деп,
Бир туруп жандан безем энги-деңги.
Өлтүрдү Нурпериси кырып койду,
Сындырды Сардал, Капал, Опол белди.
Жылган тоо көз алдымда азыр деле,
Оңойбу? Түш болсо да жаман белги.
Көз менен көрдүңө го баарың күбө,
Жалганбы? Үч дөөбүздү өлтүргөнү.
Нурпери аман деген менин шегим,
Көз менен өлгөн жерин кимдер көрдү.

Сардалым алгыр эле ала барчын,
Сайчу эле, чапчу эле жазбай таасын.
Көргөзчү казалдагы жети атасын,
Экинчи беттешерде башы кетти.
Капалым кандай кыйын болгон алптан,
Жибердим берсин бул деп чын жазасын.
Эпчилдик кыйындыгын көрдүңөр го,
Эл көрдү жеткиздиги го жан казатын.
Жол берем мактап айтам Нурперини
Өнөрдүн көргөздү го эң тазасын.
Элин аяп келди го жекеге деп,
Ойлонгон «эл өлбөсүн – эл жашасын!»
Калк үчүн жаралыптыр шери болуп,
Аянып корунбаган жалгыз башын
Болбосо ойлогула алпың да, дөөң,
Ополго кандай жүрөк даап барсын.
Ойлонуп күнү-түнү душманымдын,
Эч жерден табалбадым бир катасын.

Аты да буйтап кетет илгир куштай,
Алача адам үчүн жаралгансың.
Аныктап ажал жетсе ким калалмак,
Акимиң пара берип кала албассың
Бири да туура эмес деп кана кимиң
Билимсиз киши экен деп айталасын.
Бири өтсө ордуна кайра келет,
Билбейт чын адал чиркин досун – касын.
Билинбей ажал чындап жетип келсе,
Бараткан ак жолундан адашасың.
Бул дүйнө талашы көп дүйнө тура,
Бул керек аламын деп талашасың.
Табылгам көп болсун деп үмүт үзбөй
Тартаңдап ал жетпеске жармашасың.
Тыйындап чогултам деп дүйнө куруп,
Алданып акмак болот асыл башың.
Адал жүрүш адамга парз экен го,
А дүйнө кеткенден сон табылбайсың

Түш көрдүм, туткунунда терең ойдун,
Тушугуп туманында ара жолдун.
Болтуруп баарыңырга айтам түшүм,
Түшүнүп жоорубастан молдо болдуң.
Түбүнөн кегибиз бар эл экенбиз,
Ойлонуп жылкы тийбей эмне болдум.
Он миң жыл өтсө дагы ким толтурат,
Сардалым, Опол, Капал алптын ордун.
Бел сынып, түштөн коркуп турган кезим,
Же барың сан көбөйтпөй жоголбодуң.

Нурпери Эр Болотун алып келсе,
Көр кепин тирүү туруп оронгонум.
Казына деп жез кемпир жайын берген,
Капталына орноткон Кара-тоонун
Тезинен туш тараптан кабар болсун,
Болбосо барын кырып жоготумун.

Жакшылык кабар уксам ар тараптан
Ачууду кайра жутуп оңоломун.

деп ачуусу келген Ташкара баатырларын өз-өз милдеттериңерди аткаргыла деп туш тарапка жиберет. Бардыгы өз милдеттүү, аткара турган жооптуу орундарына барып эки күнгө калбай бар жагдайды билип кайтууга кетишкен.

Ташкаранын көргөн түшү жаман деп жандарынан шекшинишет.

Эң биринчи болуп Шерипбай келет: Жылкылар жайында аман-эсен Ала-Байтал тынчтыкта эч кабар жок баатыр, – дейт

Экинчи болуп Түлкү баатыр келет да: Эч камтама болбоңуз айланада эч белги жок тынч, аман. – деп келет.

Үчүнчү Карга баатыр көргөн билгенин айтат:

Ассалому алейкум хан Ташкара,
Калп сөздү айтып боло албаймын маскара.
Анык чынын учуп туруп мен көрдүм
Алик алып уруксат эт айтканга.
Ар жерге кондук биз жабылып карай,
Каркылдап учтук таштуу аскага.
Айлана учуп бардык бир кезде,
Кыргын болуп кан төгүлгөн жактарга.
Катар конуп көз жиберип отурдук,
Кагылышкан Күмүш-Булак капталга.

Бир дөө жатат кийими жок жылаңбаш,
Окшоп кетти Нурперидей арстанга.
Туягы менен ат чапчып көмүптүр,
Талатпайм деп жору-кузгун жаттарга.
Аты дагы өлүп жатат биз көрдүк,
Алача ат Нурперини жаздана.
Асыл жылкы адамга жолдош тура,

Алачага дит барбайт айтканга.
Түн ичи булак жакка кетиптир,
Мертинтип Опол баатыр чапканда.
Жаратынан жай таба албай көп күнү,
Жан кыя албай аты менен жатканда.
Аз-аз жерден селден аман калыптыр
Жар болуптур кыян жүрүп капталда.
Ошол жардын жээги мекен болуптур,
Мындан башка көрүнбөдү шайтан да.
Катуу кыян жүргөн окшойт сел болуп,
Окшоп кетет колу менен казганга.
Зээн кейип ичибизден өкүндүк
Алачаны чымын талап жатканда.
Андан башка эч бир караан көрбөдүк,
Биз бул жакка тегиз учуп кайтканда!

Карга баатыр сөзүн бүттү, Ташкара баатыр ойло-
нуп отуруп Нурпери өлгөн экен деп ичинен санаасы
тына көзүн сүздү. Эмдиги сөз Эр Болоттон башталсын.

Эр Болотко Алачанын айтканы

Эрдигиң бар, эсиң жок го Эр Болот
Эчен күн болду уктайсын Эр Болот
Эчендер келди акмалап Эр Болот
Айбан деп сөзүм укпайсын Эр Болот
Көйнөкчөн жатсаң көк шибер Эр Болот
Сыз жерде ооруп муздайсың Эр Болот
Сымбатың бар да намыс ал Эр Болот
Жоонду качан туздайсың Эр Болот
Эринчек болгон энчисиз Эр Болот
Жан досуң эстен чыкпасын Эр Болот
Көз жумган досундун арбагын сыйлап.
Качырып жоону чаппайсың Эр Болот
Кабарга каргалар келди Эр Болот
Кан жутуп жерди жыттайсың Эр Болот

Алдырсаң намыс өзүндө Эр Болот
Өкүнүп башың муштайсын Эр Болот
Өйдө туруп көзүндү ач Эр Болот.
Айтканым эстен чыкпасын Эр Болот.
Баласын ойлоп санааны тартып,
Аяш атаң тигил белесте жатса.
Сакал-чач өсүп мусапыр болуп,
Жылаңач жатып уктайсын сен сайда.
Оюң жок жоодон кекти алчу,
Максатсыз жатуу кимдерге пайда.
Казына толгон жоо-жарак, кийим,
Кара-Тоодон көргөм Нурпери барда.
Эр токулгамды бекитип келгем,
Караан күн түшүп кеткенде айла.
Жайдак да болсо минип сен жол чал,
Алача айткан амалсыз арга!

Көп турбай бул жерден жөнөйлү бачым,
Көшүлүп жатпай, Эр Болот,
көзүндү ачкын.
Кенебес адам чын ырыстан кур калат,
Кетирбе, Эр Болот, адамдык баркын.
Керилип жатуу кесирди үйөт,
Жатасың уктап сен ачкандыр кардың?
Кун кууган адам сага окшош болбойт,
Кыйналып турат го Алача атың.
Булакка барып сен кол-бетин чайкап,
Кетели, Эр Болот, жол тартып бачым.

Эр Болот ойгонуп эки жагын караса эч жан көрүн-
бөйт. Бел курчоодон ылдый топуракка көмүлүп жатат.
Мени тирүүлөй көмөйүн дегениңби? Кайдагы бир
карга-кузгундан коркуп каякка барып жашайбыз?
Чымчыктан деле корко берсе жоодон жүрөгү өлгөн го!
Оо жаныбарым коркпо мен барда, көйнөк-ыш-
танчан жүрөт деп арданба. Эр Болотту тааныбай да

калаарсың жаңылап бир кийим кийип алганда, – деп күлдүрүп сүйлөнүп булакка барып бети-колун жууп уйкусу ачылып, көңүлү жазылып Алачаны жайдак минип жол жүрүп калды.

Шашыла жол жүрүп Кара-Тоодогу Кара-Үңкүрдөгү казынага келсе оозу үйдөй кара таш менен бекитилүү экен. Мына ушул ташты алсаң казына оозу ачылат, – деди Алача.

Эр Болот жай баракат үйдөй кара ташты кучактап ар жакка алып барып койду.

Казынанын ичине кирип кийимден аз күндүк болсо да кордугу өтүп көзү каткан Эр Болот көз кыйбай эчендерин кийип көрдү.

Акырында өзүнө ылайыктуу кийим таап кийинди. Баары жайында болду деп аябай сүйүндү. Эр токулгаларын алып Алачаны токуду. Отура калып досуна арнап келтирип куран окуду. Устара таап күзгүгө каранып, сакал-мурутун тазалап, жапжаш өңүнө чыгып, адам сынына келди.

Курал-жарактын керектүүлөрүнүн баардыгын алып камданып, кырк каракчыны көздөй жол жүрмөк болду. Тогуз жолдун тоомуна, каракчылар өткөн жолуна Арпачы бай, Нурхан кыштак куруп алышкан. Башка тарабында жол жок. Кандайча өтөбүз деп Эр Болот Алачага кеңеш салды. Ошондо Алачанын берген жообу:

Алачанын Эр Болотко айтканы

Угуп тур сөз баштайын Эр Болот
Ушул сөз дайым ойлоп эсте болсун.
Кубулуп биз өтөлүк жаңы айылдан,
Уккум жок Хан Нурхандын бойбойлошун.
Уккум келбей кайгысын козгогонун,
Көргүм келбейт кулунуна боздогонун.
Сенин да эсин кетип бакырарсын,

Жалганбы, Нурпериге дос болгонуң.
Өзүмчө ойлой берип кысталамын,
Көрбөсөм Карлыгачтын сыздаганын.
Көз жашын бардыгынын көрбөсөм деп,
Жер көчүп баш айланып кысталамын.
Үйрөткөн адам тилин дуба сырын,
Ойлонуп араң жүрөт чыкпай жаным.
Белимди бошотсоң да токулга алып,
Ачы бар оң капталда кабыргамдын.
Карлыгач сергек кыз таанып коёт,
Анда сени душман деп жарат кардың.
Уу кошуп тамакка байлап салат,
Айтпайт деп Алачага таарынбагын.
Жалпайган сары ат болом билип алгын,
Соодагердей сен болуп минип алгын.
Жылкым жок каракчылыр алыштыр деп,
Сураса токтолбостон айта салгын.
Камчыланып токтобой ач белеске
Кеч калбай Карлыгачтан мурда баргын.
Кечиксен көз ирмемде атып салат,
Капысынан мерт болбо Карлыгачтан.
Жоону кимдер доолап ала алат,
Жок кылып койбосун өз карындашың.
Күчүңдү, достугуңду сынап коёт,
Тамакты аз жегин тааныбасын.
Кокустан душманым деп шекшип калса,
Куткарбайт ойлой берип жан агасын.
Сыр бербей соодагер мүнөздүү бол,
Сезсе эгер билемин сыйлабасын.
Созду ук, эсте болсун Эр Болотум,
Капаска өзүң итүшүп кыйналбагын.
Күч берген, ык да берген Карлыгачка
Согушса берер эле шыбагасын.
Эң кылдат, сөзгө чебер акылдуу кыз,
Илинтип тузагына кыйнабасын.
Шарапты иче көрбө берсе дагы,

Сыр ачсаң чын балээге кабыласың.
Арыкта тамак жагы боло берер,
Жоо жеңип аман кайтса алтын башын.
Кан кускан каракчыдан өч алабыз,
Тузагын бастай өтсөк Карлыгачтын

Кеңешин Эр Болотко айтып келет,
Басыгына чапкан ат бир тең келет.
Белеске мурда чыкса өлтүрөт деп,
Шашылыш жол жоргосун салып иет.
Унутпа ушул сөздү эсиңе ал дейт,
Сырлардан улам бирин ача берет.
Күн чыкпай белес апса жаны калат,
Болбосо жаа огунап экөө өлөт.
Ошондой шарты бар деп угуп калган,
Алача Карлыгачтын сырын билет.
Эр Болот эрдигине таянгансып,
«Айбан мал коркуптур» деп ичтен күлөт.
Аңгыча белес жакын калган кезде,
Алача атырылып тез жүгүрөт.
Белестен аша берип карай салса,
Эркекче дүрбү салып карап жүрөт.
Салам аке! Кай жактан жол болсун деп
Эң сылык таазимдүү башын ийет.
Каракчылар жылкыны алышыптыр
Жолу кайсы? Көргөзсөң болобу дейт.
Мал азабы кыйын да карындашым,
Ач болдум, азык калбай конолу дейт.
Арамдар адал түктөн эч койбоптур,
Акыры кудай берер собоолду дейт.
Атаңа наалат иттер жылкы тийип,
Адамдан үмүт этип соолду дейт.
Жок табылсын, жүр аке үй тарапка
Аркар уулап чыкканмын мен таң ата.
Бир козусун атканым семиз экен,
Өнөртүп коё алабы – болбой капа?

Деди да Эр Болотко жол көргөзүп
Баштады өзү атчан каптал жакка.
Даңкыйып бир чоң аркар жол жээкте
«Козу» деп тергеп койду бала жашта.
Эр Болот аттан түштү өңөрүшкө.
Андайды эчен көргөн бала чакта.
Аркарды орой кармап кучактады,
Иш бар го бул аркарда, бул салмакта
Карлыгач мыйыгынан күлүп турат
Эр Болот алы жоктой тыртаңдаса.
Козголоп улам кошпоп алы жетпейт,
Каруум кеткен окшойт болгонго ачка.
Өжөрлөнүп Эр Болот эч билбеди,
Мурдунан кан куюлуп агып жатса.
Табышмак сыры бар го эмне деген?
Туулгандан көргөн эмес мындай башта.
Эр Болот эмнем алп, эмнем киши
Ал жетпей уят болдум карындашка.
Агатай мындай болчу деп суранды,
Алгыр куштай комдонгон Карлыгач да.
Шып илип ээр кашына таасын койду,
Болоттун көзү ачылды ушул чакта.
Алпмын деп басып жүргөн бир жан экенмин,
Ойлонуп ээрчий келет арка жакта.
Айтканы Алачанын туура экен,
Айбан деп шылдың кылган менде ката.
Абайлап карап калды көзү талып,
Мурдунан аккан канды аарчып жатса.
Карабай эмне кылат табышмак иш,
Кол жоолукту саймалап өзү сайса.
Үйүнө жеткенчекти келатышат,
Бири ыза, бири терең ойго бата.

Байкеме арнап сайган жүз аарчы эле
Түгөйү үйдө турат ушул чакта.
Түбүнө уялаштын жетип койгон,

Капырай, чын душманым ушул беле!
Ким билет пардаш кылып сыпайыңкы,
Келе албас жалгыз өзү душман неме.
Сынайын сабыр кылсам белги болор,
Өзүмдү бек тутайын а көрөкчө.
Кароолду мыктайын тегерекке,
Кокустан Болот байкем кубулганбы?
Аганын акысы бар жемелешке.
Эмнеси болсо дагы терең сыр бар.
Жөн адам басып келбейт бул белеске.
Билбеймин ичим жылып имерилем,
Кандайдыр дитим барбайт душман дешке.

Жигиттери туш-туштан басып келди,
Ээрчиткени ким болду деп көңүл бөлдү.
Бул киши мейман болот ат алгыла,
Жай гана Каргылач кыз буйрук берди.
Колтуктап алды аттан түшүрүшүп,
Акырга ат байла деп белги берди.
Алача жеп койчу эле жээр бекен,
Камдаган эки батман арпа жемди.
Насили айбан мал да Алачанын
Акырга төккөн жемди аймай берди.
Жем жеши Алачага окшош экен
Чоң кызык экинчиси бул да белги.

Ал жактан атты байлап көңүл тынып,
Жай гана мейманына үйгө келди.
Жүз аарчыңыз болду эле го булганыч
Болоттон жооп күтө сынап көрдү.
Казынадан кийинип алган го деп,
Болоттун өзү экенин эми билди.
Бир паста сууга чайкап жая коюп,
Алып барса окшошту үйүнө илди.
Атама айтсам кандай болор экен,
Наарсыз кусуп жатса сары зилди.

Арпачы каза болгон көп ой басып,
Ойлонуп эт жүрөгүм эңшерилди.
Артына чыгыш кыйын өткөн иштин
Бардыгын элестетти өткөндөрдүн.
Көз жашын төгүп алды бир ирмелип,
Ойлоно каза тапкан Нурперини.
Адамдык карындашта жок дебесин,
Деп ойлоп Болот турган үйгө кирди.
Тартынбай отургула байкеси деп,
Тамактан келиштире баарын берди.
Алкелип ташып жатат жигиттери,
Ач калган Эр Болотуң арбын жеди.
Бул кандай соргок неме ачка деди
Күйкөйгөн сары чалда иш бар деди.
Бир-бирин жалт карашып күбүрөдү.
Азыгы түгөнүптүр жолдо ач болуп,
Карачы кирдеп бүткөн кийимдери.

Башка үйгө чыга берип кыз Карлыгач,
Өзүнө арнап койгон кийим берди.
Кайрылып бир жигитке айта салды.
Жуунутуп, тазалантып кийинт деди.
Жан жыргап, курсак тоюп, көөшүп калган,
Сураба Эр Болоттун сүйүнгөнүн.
Жуунтуп, тазалантып кийинтти эле,
Куйгандай туптуура экен кийимдери.
Байкаса чечип койгон ошол жерде,
Бүт эле Нурперинин кийимдери.
Карлыгач терең ойго батып жатты
Кандайча жөнөтсөм деп эми сени.

Чакырып жигиттерге дайын кылды,
Жарым жылдык гүлазык камда деди.
Дагы да камдап жүрөт сыр билгизбей,
Жоо– жарак, дары-дармек белектерди.
Шашылыш түнү бою алек болду,

Согушка Эр Болотту жөнөткөнү.
Ич билди, аганы аяп үн каткан жок,
Бирок да сезип турду жүрөктөрү.

Эр Болот мейман болуп турат сырттап,
Шарапка тойгузушкан ар ким кыстап.
Ичинде ыза-кордук толуп турат,
Досу үчүн өлгөнчө жан кызмат кылмак.
Секелек кызга тең күч болбосо деп,
Ойлонуп ары-бери чыканактап.
Баш көтөрүп жүрүшүм жакшы эмес,
Алпмын деп мен дардактап, ыралактап.
Бир аркарды көтөрбөй уят болдум,
Мурундан кан шорголоп, тыйталактап.
Тамакка тоюндуруп, кийим берди,
Турганда, жандан безип кыжаалаттап.
Бар болуп кимдин санын көбөйтмөкмүн
Калсамчы кара жерди бек кучактап.
Айылда арстан болуп жүрүптүрмүн,
Желмогуз баа бериптир абдан мыктап.
Дардайып кыйынсынып жүрбөймүнбү,
Кылычтап алты башын кесип таштап.
А көрө өлтүрсөчү курган кемпир
Ийректен жүрөгүмдү жара муштап.
Алача кармаганча көтөрүлүп,
Ойгонбой он эки күн жаттым уктап.
Бар болгон алп кайратым ушул экен
Мынакей ушул менден эмне чыкмак.
Жүрөгү сезип турат Карлыгачтын
Турат го сыр билгизбей ынтымактап.
Мен өлсөм кун куурум жалгыз сен деп,
Кетерде айтамын го өөп-жыттап.
Өлгөнчө жан досумдун кунун кууймун,
Калсам да баса албастан жарым буттап.
Даңкы жок дардаң алп деп аталбаймын,
Ардандым өлгөнчө жан кылам кызмат.

Ошентип өз ою менен алек болуп Эр Болот уйкуга кирди. Карлыгач кемчилдерин толуктап уктабай жүрдү.

Бир кезде эстей коюп Эр Болот байкесине тоо салмагын аркарды көтөргөндө дубалап сала койгонун ойлоп жүрөгү сыздап абдан өз ичинен уят болуп күйгүлтүктө болду.

Жан байкем андай шумдукту билбей, көпөлөктөй эселек кызча болбодум деп ыза болгон чыгар деп эчкирип ыйлап жиберди.

Ой учугу түгөнбөй үстү-үстүнө биринен сала бири келип ой басып жатканда аңгыча таң атып калды. Опур-топур Карлыгачтын жигиттери тура башташты.

Ошол учурдан пайдаланып, бир жагы кечирим сурап, бир жагы билмексенге салып Эр Болот байкесине Карлыгачтын айтып турган жери:

Эр Болотко Карлыгачтын айткан жери

Жан ага кулак сал айткан сөзгө,
Билсеңиз уят болдум абдан сизге.
Күчүңүз күч дегенче бар экен го
Чын жүрөктөн ыраазымын күчүңүзгө.
Кай жерден, жөндү-жайды эмне кылам,
Каржалып эчен күндөп жылкы издесе.
Кыргыздын эзелтеден салты эмеспи
Улуусун сыйламак сиз-биз деши.
Зоболоң көтөрүлсүн жан агатай
Мындан да арбын болсун миң бир эсе
Аркарга тоо салмагын сала койгом,
Ошондой иш жасаймбы баш иштесе.
Анчалык болот го деп ойлобогом,
Уялдым кош таноодон кан акканда.

Иш өткөн соң ойлондум кечир ага,
Мындай иш жасамакчы теңтуш нерсе.

Айыбымды өзүм билип, өзүм сезип,
Уялгандан кире албай жүрдүм кечке.
Билгенге абдан катуу иш жасадым,
Айыбымды карындаш деп агам кечсе.
Жоо бетине барасыз билип турам,
Жеңип кайт ээ болуп зор жеңишке!
Каракчынын бизге да кордугу өткөн,
Карындашың кан-жаны тилектеште.
Кубанычка бөлөңүз бүтүн кырып
Келсеңиз той берели элибизге.
Толкундап аман-эсен барып калгын,
Эне-ата, агайын, элиңизге.
Жаркылдап имерилип журтуң көрсүн,
Бирге өскөн курбу-курдаш теңиңиз да
Оомийин жаш да болсом батам ушул,
Тилектешпиз сапардан келүүңүзгө.
Тынч аман жыргап гана жашап калың
Кыргыз эл, жашыл майсаң төрүңүздө

деп Карлыгач кыска сөзүндө кечирим сурап тилек-
теш экенин билдирип бүттү. Алдыртадан кыя карап
ийменип байкесинин жообун күттү.

Эр Болоттун жообу

Мен уктум оюң таза садагасы,
Мен кеттим эч кеп эмес мен ыраазы.
Агаңды жээликтирди түсү арамдар,
Кытайдан келген качкын калабасы.
Ойлосом ичим кайнап бук боломун,
Азырынча журуп турат арабасы.
Келме кезек деген бар көрөбүз да,
Бекер эмес агаңдын талаалашы.
Жетсе ажал үйдө да бир күн көзүн жумат,
Кайда калбайт адамзаттын алтын башы.

Корунуп корко берген жоого тете,
Адамдын сандан чыккан жарабасы.
Табалап күлүп турса шылдың кылып,
Алпсың деп, кекерлесе досу-касы

Жылкы мол түндөп келип айдап кетти,
Жыйылып калың элим бүт кеңешти.
Жалгыздап барайын деп жол сурадым,
Жададыбы акыры мейли дешти.
Жол жүрүп эчен күндөн бери жакта,
Байкап келем жол чалып тегеректи.

Жөн жаткам эч кабары жок жыргап уктап,
Намыска бир желмогуз кемпир жетти.
Карындаш кагылайын Карлыгачым,
Өлбөсөм албай кайтпайм өткөн өчтү.
Куу кемпир тили ашыкча заар экен,
Сөөктөн чыгып чучугума өтүп кетти.
Карайлап каным кайнап бара жатам,
Кантейин сөөгүмдү тебелешти.
Оңуна келсе эгер таанышармын,
Жол келип көргөзсөм дейм жерди-кокту.
Жигинен душман экен оңбогурлар,
Кол салып кыйын болуп жаман көптү.
Мен өлсөм кунду кууп аларым сен!
Деди да мандайынан сылап өптү.
Ич билип, жүрөк сезип кайрат кылып,
Сөз таппай тил күрмөлбөй жашып кетти.

Билгизбей тегерене карап Карлыгачтын да зээни
кейип жашын төгүп көз жашын көргөзбөскө шылтоо
кылып сыртка чыкты.

Сарайдагы Алгарага барса эки батман арпаны эбак-
та тазалап салганын көрдү. Анык өзү экенсин кайран
байкемдин аты, Нурпери байкемдин кунун кууш үчүн
досун таап, айбанда болсоң адамдан артыкча жардам

берип жатасын! Кагылайын Алачам деп ичинен айтып көргөзбөй көз жашын төгүп-төгүп алды.

Кайрадан ат билбесе экен деп ал жерден да чыгып кетип, сууга барып бети-колун жууп билмексен болуп, жоо жарагын алдыртып, гүлазыгын куржунга салдырып дагы кирдесе кийсин деп, дагы бир сыйра кийим-кечеси менен баягы бет аарчыны колуна алып Эр Болотко басып барды. Азыраак ойлонбой кылган күнөөлөрдү кечиңиз ага – Рахмат деп айтып билмексенге салып дары-дармегин кошо берип ичинен чыдай албай буулугуп: Эр Болот байкебай! Азыраак белегим эле деп камдагандарын берди. Жабыла калың эл чурулдап ак жолун ачылсын деп баталарын беришти. Жашыктары бизге тилектеш экен ким болсо да эсен болсун деп жаштарын төгүштү.

Эр Болоттун жолго чыгышы

Бөлүнүп элден-журттан жолго чыкты,
Иймекчен Карлыгачтын сөзүн укту.
Сыр бербей сынап көргөн тайманбастан,
Көрбөдүм кыз болсо да сенден мыкты.
Эррекеп токтоно албай жашып турсам,
Билгизбей жыла басып сыртка чыкты.
Кокустан аяш атам сезбесин деп,
Белгисиз бир күн мени бек муунту.
Кыз бала «митаам болот» дегени ырас,
Үйрөнүптүр ким менен шарт курушту.
Эси жок жан болсо ыйлап алып,
Билет эле го чыркырап турушту.
Акыбалым андайда эмне болмок,
Жоо беттеп ким салмакчы урушушту.
Эсинден айланайын Карлыгачым,
Аткарды мен үчүн оор жумушту
Атага мындай кыз ар качан кубат,
Ак сарай күмбөз досума тургузду! .

Таң эртең менен жол-жолду чалып,
Баатырлар кылбас ишти кылышты.
Ичинен билип тымызын жандап,
Туюк шарт менен досумду угузду.
Жоо-жарак, оокат, кийимди камдап
Жоо жеңип сала бер! –дейт урушту.
«Атамдар билсе оң болбос жолго» деп
Акыл-эс менен аябай тырмышты.
Ажал жетип кокус жоодон мен өлсөм,
Артымда бар экен ак күмбөз тургузчу.

Карлыгачка Эр Болот өз ичинен аябай ыраазы болот. Жоо бетине жетем деп шашып, кыпкызыл кумду басып, кара кумга жакындап келе жаткан кези эле. Ойго батып бараткан кезде капыстан Эр Болоттун оюн Алача бөлдү.

Алачанын Эр Болотко айтканы

Билгенди айтам Эр Болот ээмсин,
Баш көтөр талаа жерде ээнсиң.
Бараткан жагың бүт эл эмес душман
Өч алгын, алар эмес сенин жээнин.
Жанаша кимдер бел болмок Эр Болот,
Кереги эмне? Ойго чөгүүнүн.
Түлкү баатыр жетип кабарын берсе,
Түбүңө жетет колго түшүп жеңилдик.
Амал керек, акыл да керек ээм,
Шылкыйтпай башты, көңүлдү ачсаң.
Байбаракат ой басып сен келесиң,
Жайлоосу эмес кыргыз төрүнүн
Айбан деп сыр укпай азапка салба,
Маанисин түшүн айткан кебимин.
Ата-Журт колдоп абийирге ээ болгон,
Жалгыз да болсо эр экен дедиргин.
Тамактанып эс ал, жаткын уктап.

Чарчоосу кансын ой баскан мээңдин.
Токулга төшөп сен эс алгын,
Кызматына Карлыгачтын мен семирдим.
Жылдыздай жылтылдап турат терим,
Бир күнкү жеми дем берди элирдим.
Узатты бизди канчалык убара болуп,
Арандан калды кейитип зээнин.
Айтканды угуп аз күнү эс ал.
Кырк күндүк жолдун турабыз четин.
Айбан деп эске албай катырба шорду,
Абдан байкай көр айткан бир кебим.
Абдан болдум ыраазы Карлыгачка,
Агарды ат болуп сөөгүм.
Кулун сыным көзүмө бир элестеп
Кулпунуп чыкканын көрчү теримдин.
Жаныңда Эр Болот жүрөйүн оттоп,
Даамын сызып көрөйүн чөбүнүн.
Ак тилегим Эр Болот орундалсын,
Аягышкан жоого арстан көрүңгүн.
Өч албай кантип экөөбүз көрдүк,
Аяш атаң Нурхандын өңүн.
Аябай кызмат кылсам деп ойлойм.
Айбанда болсом өткөнчө өмүрүм.

Эр Болот тамактанып бүтүп, Алачанын токулга-сын алып кыя салып төшөнүп кыбыланы жазданып, кылымды бузар баштанып, кыргыйдай болуп тапта-лып кыңылдап ырдап шаттанып уйкуга кирди. Эр Болотту пааналап туш-тарапка серп салып Алача жанында оттоп жүрдү.

Бир учурда Алача Түлкү баатырдын кароол карап турганын көрдү.

Эр Болоттун жанына келип адамча сүйлөп ойго-туп айтып турган жери:

Түлкү баатырды көрүп Алачанын айтканы

Айбаның сүйлөйт турсаң дейм, Болот,
Айткан бир сөзүм уксан дейм, Болот.
Акмалап келди го кароолго Түлкү,
Аңдышкан жооңдун шуму эле ушул,
Алдырбастан алып жыксаң дейм, Болот.
Адатынды карматпа душманын көп,
Алп уйкуң коюп турсаң дейм Болот.
Кара-Тоого жеткиче куугун,
Оюнан кеткис кылсаңчы, Болот.
Кыраанда турат ал биз жакты карап,
Кылычтап башын алсаңчы, Болот.
Көрүнбөй качып кетпесин кабарга
Ар жагы жая коктулуну колот.
Козголбой жатыш эрдин иши эмес,
Келген жоо жаман кескилеп жогот.
Кабарды жеткирсе Ташкара билсе,
Коргондоп жолуңду койбосун тороп.
Коомутта жатпай көңүлду ачкын,
Кабарың жетсе алар кор кылып коёт.
Ойлочу, Болот, тилимди алгын,
Тазалап Түлкүнү жок кылып салгын.
Жоолугуңа таш байлап көккө ыргыт,
Карга экен учуп кетти дешип калсын.
Санаасы тынч Түлкү уйкуга кирет,
Уктаган жерге барып жаңжалды салгын.
Уйкулуну көзүң ач эрте туруп,
Терисин сыйрып, Түлкүнүн сырын алгын.
Тумшукка чейин терисин сыйры,
Анан сыр ачат го угуп сен кангын.
Катуураак айтып жинине тийсең,
Калтырбай айтат Карганын алын.
Калтырбастан сурап сен биле көр досум,
Касташкан жооң Ташкара жайын.

Үч күнү уктайт Түлкү созулуп жатып,
Көп күнү жойлойт ал жерди чалып.
Кароолдон көргөн билгени болсо,
Ташкара алпка жеткизет айтып.
Жалгаңды айтып жанын сабап барса,
Жалынтат аны куйругун жанчып.
Жаалы күчтүү жалтанбас баатыр,
Түлкүгө айланткан дубалап жатып.
Карга да ошондой алптардын бири,
Ар дагы кароол Түлкүдөн артык.
Калган кеп сөздү Түлкүдөн уккун
Кармасаң чын сырын берер дейм айтып.

Уйку-соо болуп ден-дароо жаткан
Алача сөзүн түшүнүп арстан.
Жүрөгү калган Эр Болот көмүлүп,
Жүлүнү сыздап эбак көзүн ачкан.
Таш байлады Болот жоолукка түйүп,
Көкөлөтө алыска ыргытты асмандата.
Көрбөгөн жоом көп экен менин,
Көз жаздым кылып койбосун шайтан.
Көшүлө тиктеп жерди көп ойго батты.
Көөнүнө салып Алача айткан.
Эрчитип оңдоп токумун аттын,
Эсим оогондой уктап жаттым.
Эс-акылың адамдан артык,
Таң бердим сага мен Алача атым!

Түлкүнү кармайын сырларын сурап,
Түп жайын билип моокумум кансын.
Түшүнбөс сырды түшүнтүп бердиң,
Тирүү жүрсөм билермин баркың.
Тулпарсын, жолдошсуң көзүмдү ачтың,
Досумдун багына тууган малсың.
Токтолбой жөнөп колго алып кылыч,
Эр Болот досуң Түлкүгө барсын.

Эмчекте ыйлаак баладай болбой,
Эр жигит көргөзсө эмгегин салтын.

Кай жерде болот ал кай жерге жатат,
Эр Болот көрө албай көз курчун сатат
Кыйналып жол жүрдү Алача, Болот
Мына бул жер дейт алп уйкуда жатат.

Ажырап менден бөлүнбө такыр.
Дабышсыз баралы сак го дейм каапыр.
Кылычты колуңа аярлап карма,
Дубалап койбосун боло көр азыр.
Өлтүрө чапсаң биз сыр укпай калдык,
Чала жан кылып чаба көр баатыр.
Алача Эр Болотко белги берди,
Эр Болот эңкейип Түлкүгө келди.
Эч нерседен бейкапар уктап жатат,
Ат белгиси боюнча кылыч сермедди.
Жарадар баатыр жан соогалап,
Кутулуу жайын ойлонуп көрдү.
Жаракчан жалтанбаган Эр Болотко,
Каяктан Түлкү баатыр теңелмеги.
Ошондо сырын бербей көп сөз айтып,
Оңой-олтон Эр Болотко сыр бербеди.
Айтарсың сырың Түлкүм айта бер деп,
Терисин куу Тулкүнүн сыйрып кирди.
Тумшугуна териси жеткен кезде,
Чыдабай жан соогалап айтып кирди
Мен билем Ташкаранын түпкү жайын,
Башынан алп жаралган элге дайын.
Кыргызга түп атабыз душман экен,
Аргам жок баш ийгемин не кылайын.
Дубалап түлкү кылып кароол койгон,
Үй көрбөйм, кокту-колот турак-жайым.
Жыргалда качан жашар экенмин деп,
Күн-түндөп тартып жүрөм мен убайым.

Өлтүрбө чымын жаным соога болсун,
Кошулуп сен тарапка мен тынайын.

Мындан ары сен барсаң Карга баатыр,
Кырк күндүк Кара-Тоону ээлеп жатыр.
Экөөбүз бир атадан жатындашпыз,
Ал деле айла жоктон жүрөт акыр.
Жоо бар бекен улуң-тоодо,
Жүрөбүз үйдүн бетин көрбөй такыр!
Калкаалап катарыңа кошуп алгын,
Райым кыл! Кул бололу сизге таксыр.
Калп айтсам кара оозума каным толсун,
Өлтүрбөй чымын жанды аман калтыр.

Адырда жылкы башчы Шерипбай бар,
Адамдан чыккан ал ичи өтө тар.
Сарала сан жетпеген жылкы багат,
Ичинде башка түр жок саралалар.
Төрт буту төгөрөктү көрүп турат.
Арада алты кулач Ала-Байтал.
Ал байтал адамча тил билет дешет,
Билсе чын сүйлөшүп сыр өзүңө айтар.
Ташкара күчүнө жан теңелбес,
Колго түшсө өлтүрүп баарын жанчар.
Кол куушуруп багынып биз турабыз,
Акыбал жок, ал жетпейт каяша айтар.
Ташкара бир кыйкырып буйрук берсе,
Алмадай тоголонот кайран баштар!
Сүйлөбөйт, келтегинен жүрөк өлгөн,
Тизилип баш ийишет кары-жаштар.
Чынында каары күч өтө кыйын,
Бизге чын көз жетпеген бийик аскар!

Деди да сөздөн айнып балдырады.
Чиренип эки көзү жалдырады.
Кыйналбай тиги жайга бара бер деп,

Кышкызыл көз Түлкүнү чаап салды.
Кырып бүт жоготсо экен тукумун деп,
Алача ичтен сызып кымылдады.
Эмдиги кезеги Карга баатыр,
Жол тартып өч алганы зымырады.

Жер көчүп артта калып келе жатат,
«Жер асты» Кара-Тоонун ой-кырлары.
Жолоочу кырк күн жүрчү узак жолду
Он күнгө жетип жетпей кирип барды.
Жакшылап тегиз жерге түшө калып,
Абдан тоё Эр Болот тамактанды.
Эс алып оттоп кирди Алача да,
«Эгерде Карга баатыр учуп келсе,
Өлтүрбөй канатка ат» – деп кабарлады.
Тилине тирүү кармап биз каналы.
Аңгыча жөнөй турган учур болду,
Каркылдап зоого келип карга конду.
Мелтирете так мээлеп өз оюнда,
Карганы кош канатка атмай болду.
Жебеси өзү зың деп учуп кетти,
Тийгенби көккө учуп кайра конду.

Эр Болот Алачага камчы салды,
Аянбай тез арада жетип барды.
Калдактап жан талашып канат кагып,
Учалбай жорголоп качып калды.
Кокустан үңкүр болсо бекинет деп,
Эр Болот карбаластап шашып калды.

Тырмалап Карга курган качып барат,
Эр Болот жетмек болду уруп сабап.
Эңкейип чала жетип шилтегенде,
Эки бутун Алачанын кыя чабат.
Арманы арылбаптыр мен шордунун,
Аты жок Эр Болотун кайда барат?

Өзүмө-өзүм кылдым күнөө менде,
Кырсыкта иш бүттү деп жашылданат.
Бир арткы, бир астыңкы эки буту,
Бозоруп чаңга батып жерде жатат.
Жаткызбай кара кумду эше чуркап,
Жанталашып жеткизбей Карга качат
Атынан ажыраган курган Болот,
Айкырып жаш балача ыйлап жатат.
Жер жарып муңга батты жашып Болот,
Жаңырып кошо ыйлады кокту колот.
Алача муңун кимге айтмак эле,
Боор ачып Болотко миң толгонот.
Басышка Алачада арга барбы
Бир эмес эки буту болгон чолок.
Бир туруп, туруш үчүн умтулду эле,
Капталга кулап кетти сорок-сорок.

Эр Болот эңгиреди ыйлап-ыйлап,
Эзилди эки көздөн жашын тыйбайт.
Эси жок, акылы кем жаратканча,
Жаратпай койбойсунбу жалгыз кудай!
Арманым ичимде буулугам мен,
Не жаздым, ай талаада тургуз кудай
Ала өпкө курган жан неге чаптым,
Кубаты жок эле го Карга учкудай.

Ошентип карып болуп сүйлөп жатты,
Алача жалгыз угат кимге айтты.
Карга деп минген атын чаап салган,
Жаратпастан койбойбу мендей алпты.
Кунун кууым деп шашылган Эр Болоттун
Тургузчу чаап салган Алача атты.
Эми мен ээн жерде калып турам,
Кезегим келип жетти керээз айтчу.
Ары да –бери да жок ара жолдо,
Кунун кууп душман менен ким кармашты.

Көзүңдү карап жүрбөй көөп кетип,
Кантейин Как-Талаада бул шор катты.
Караан түн түштү го акыл жарым,
Кагылайын Алача кеңеш айтчы,
Олдоксон сен ишенген баатырыңды,
Жөн кетпей өзүң менен ала жатчы.

Караса Карга баатыр жогор жакта,
Ишенбейт өз көзүнө өлүп жатса.
Кандайча өлүм болот бир сыр бар го,
Өлбөсүн сыр угам деп канатка атса.
Ишенбей өз көзүнө улам карайт,
Тунжурап ойлор түшүп башка-башка.
Жүрөктү жаа огу жарган окшойт,
Ишенбейм кандай жорук бул кандайча.
Өз башың иштебесе ушул экен,
Атпаймбы, аяп койбой так мандайга.

Бул Карга соо эмес кандай өлдү,
Бул көзүм сокур го дейм эмне көрдү.
Болот болбой куруйун акылым жок.
Ай талаада мен өлсөм кимдер көмдү.
Баш аягын ойлобос жинди экенмин,
Мындай бол деп жаныма кимдер келди.
Душманым Карга болсо өлүп жатат,
Үмүтүм үзбөйүнчү кандай белги.
Күчүңө чиренесин Эр Болотум,
Каяктан көрө аласың кыргыз элди.

Алача кыйналдың го жаныбарым,
Күнөө менде айып иш аккан каның.
Абайла акшындаба Эр Болот деп,
Акылың неге мага айтпай калдың?
Жан алган алар болсо кайда жүрөт?
Акылсыз мен Болоттун албай жанын.
Күч кетип кан куюлуп алсырадың,
Акылга-акыл кошкон асыл малым.
Сенде эмес күнөө менде деп коёсуң,

Кантейин кайратыңдан кагылайын.
Алача жооп берди Болот жакка,
Анык дос акыреттик болбо капа.
«Абайла дубасы бар» деп айтпаган,
Аныктап укчу болсоң менде ката.
Карлыгач уу кошкон го окко куюп,
Таң калба Карга душман өлүп жатса.
Сергек да акылындан кагылайын,
Жардамды берген ошол биздей маска.

Кыйнабай союп салгын мен байкушту,
Досум деп айбыкпастан колуң барса.
Соорумду сыйрып ал керек болот,
Жолунду улантсаң дейм чарык тарта.
Этимди карга-кузгун жеп тоюнар,
Алача өлгөн мал деп эч кимге айтпа.
Азыгын түгөнгөн соң сен да өлөсүң,
Адам жок жардам берер сайра-какша.

Өлөрдө «ыраазымын» деди эле деп,
Салам айт боордошум Карлыгачка.
Нурханга, жан атама карызым көп,
Айтпагын эки көзү толот жашка.
Жашы чын, барып калды кары киши,
Ойлонуп ого бетер кыйналат да.
Жараткан бар болсо эгер боору таш да
Кайрат кыл андан башка эч жол жок да.
Көзүңдү чайкабагын кара жашка.

Досум сен айтканымды угуп турсан,
Өлбөстүн камын көрүп болгун ылдам.
Акыл айтчу Алачан керээз айтат,
Жардамы жок тилден башка көрүп турсаң.
Көөмп кой карга-кузгун тоюнбасын,
Суранам! Нурперинин кунун куусаң.
Түңүлгүн кайратың бар шер элең го,
Алачаң акыл айтчу айбан буудан.

Күлбөсүн келекелеп Эр Болот деп,
Кеп кылып көрүнгөнү душман-тууган.
Мейличи дагы чыдап жатайынчы,
Каз катар келген кезде көзүм жумам.
Өзүмө-өзүм кылып отурбаймынбы,
Насилим айбан экен эмне кылам.
Кайратың бар башкача жан элең го,
Шылкыйбай көтөр башты Болот тууган!
Азыксыз ара жолдо жатып калсаң
Айтпайбы ким көрүнгөн «кудай урган»
Кийинчерээк ойлоп кой эске алып,
Алача ат болчу деп анык буудан.

деп Алача керээз кебин айтып эки бутсуз капталда жатат. Ыйы токтоп кылычын жерге таянып катуу ой басып, терең ойдо турса, бир чычкан келип Алачанын бутунун каткан канын сөөгүнө жеткире кытыратып жеп жатат. Улам кууса болбой кайра келип кытыратып кыжырын келтирип жей берет.

Чычканга шылдың болгон экенмин деп кылычтын учу менен сермеп сайып коёт. Эки арткы буту терисине илинип ордуна жылбай калат.

Көкүрөк жагы соо болгондуктан үзүлө жаздаган эки бутун сүйрөп, кандайдыр өйдө-төмөн чөп издей берет. Ар кайсы чөптү жыттап жалап отуруп, акырында бир чөптү тиштеп жалап көрүп, кайрадан катуу тиштеп сүтүн чыгара жаратына жалбырактардан үзүп жабат. Тегиз сыйпап жаап бүтүп көпкө эси оогондой дем алып жатат.

Бир аз убакыт өткөндөн кийин чычкан Эр Болоттун көз алдында туруп так секирип жанына келип дагы чабасыңбы дегендей Эр Болотту тиктейт. Эр Болот кылычын колго алганда чуркаган бойдон кетип калат.

Эр Болот ордуна шарт туруп чычканча акылым жок экен деп чычкан тиштеп көрүп терген чөптөн көп эле терип келип Алачанын жаратына жаап бутун өз-өз ордуна калыбына коюп чай кайнам карап

турат. Алача бир топко магдырап жатып, анан кайрадан ордунан туруп силкинип, кандайдыр катуу кишенеп эс алат.

Алачанын буттары эч жиги жок өз ордунда бүтүп калат. Эр Болот чычкандын жардамы менен Алачанын бутун айыктырып алып санаасы тынып калат.

**Эр Болот өз ишине таң калып
жоого аттанды**

Каскактуу чычкан деп ойлоп турсам,
Кайыптан жиберген чоң жардамбы?
Кабактай башым катты түшүнө алабай,
Кайрадан кун кууп жоого бараламбы?
Кырсыгы арылбаган эр болдум го,
Кайра да жоо жеңип алаламбы?
Кадимкидей болдуңбу Алача атым,
Канабайбы бутуңдун жараттары.
Кана айтча Алача ачык мага,
Орундайбы? Эр Болоттун талаптары.
Азыр сынып оңолду көзүм көрүп,
Алачадай ак шумкар канаттары.
Аңдабас Эр Болотун билмек беле,
Чычкан себеп көргөздү чөптүн атын.
Ачык асман көрүнөт үмүт үзбөйм,
Максатым орундалса алдыдагы.
Жем болуп каламбы деп ай талаада,
Аны ойлоп Эр Болот калдактады.
Баатыры көп, алпы көп дүйнө чиркин,
Акылы аз көбүнүн кимдер билсин.
Заматта кайгы басып кайра онолду,
Арманы көп экен го бул дүйнөнүн.
Атымсың алдымдагы ары жолдош,
Акыл айтар өзүңдөй жокко кишим.
Мен качан көздөгөнүңдү орундатам.
Али мен жаш экенмин эми билдим.

Али чычканча акыл болбогон соң,
Алпын деп дүнүйөдө эмне жүрдүм.
Ааламга эми келип жаралгандай,
Абалым ушул экен чыкты күлкүм.
Жакшы да, жаманы да элде-журтта,
Жалганда болот тура түркүн-түркүн,
Жоомду ажал жетип күн бүткөнчө,
Жаш-кары, жаман-жакшы эсеп жүрсүн
Ич тарып, ач көздөнүп койбой жыйып,
Өлгөндө ала кетпейт дүнүйөсүн.
Армансыз болбойт тура, бүт арманда
Акылым эми жетти дүйнө кемсиң.
Алактап алп күчүмө шердендирген,
Алдамчы көз боочудай дүйнө сенсин.
Мен билдим барып турган алдамчысың,
Чыны жок бир жеринде жалгачысың.
Ак жолдон азгырасың башка жолго,
Өлүмгө, жан алгычка жардамчысың
Эч жеринен кемибес калыс ханды,
Бактысыз кууратасың жалгыз кызын.
Кедейлердин акылын өзүң билип,
Арманга толтурасың бүт баарысын.
Бирине-бирин кайра чабыштырып,
Кийимдин кийгизесиң жасалуусун.
Ач көздүк жалаакорду бийге берип,
Кантсе да куу дүйнө амалдуусуң.
Чечендин тилин байлап маш кыласың,
Акынды айттырбастан тилин бууйсуң.
Алпты да алсыз кылып кол каратып,
Колуна карматасың ажал туусун.
Торуңа түшкөндү бүт аябастан,
Таттырасың турмуштун ачуу тузун!

Алачадан ажырап Эр Болотуң
Тата жаздым турмуштун ачуу тузун.
Таң калдым бир башыма мүшкүл түшүп,

Жомоктон жолуң татаал узун-узун.
Жөн билбес жолдошуңду кечире көр,
Жөнөйлү жоо артынан жеңиш үчүн.
Өткөн өч, кеткен кекти биз басалы,
Турмушка салым кошсок бир чоң үзүм.
Кыйшандап жоодон качсам бетке түкүр,
Өнөрдү көргөзөйүн бүт эл билсин.
Алача минерге ат, ары жолдош,
Тартынса Эр Болотуң жерге кирсин!

деп күүлдөгөн Эр Болот, сен акылыңды айткын мен угайын. Сенин айтканыңдан кайда чыгайын. Антым ушул болсун Алача! Бүт кыргыз элинин наамы үчүн. Элимди булгап ушундай кыргыз экен дедирсем, экинчи кандай жоо менен беттешип калсам кылчайып тартынсам туулган жердин, элдин наамы урсун! деп Алачанын насаатын угууну күтүп турду. Аны билген Алача жылмайып айтып түшүндүрдү.

Эр Болоттун Шерипбай жылкычыга кол салышы

Каарына келип Эр Болот атчан,
Аттанып чыкты кара-Тоо жактан.
Акылга түйүп оюнда сактайт.
Анык достун аты Алача айткан,
«Алдырып коюп сен шерменде болсоң,
Алдаттын жоого акылдан шашсаң.
Ала-Байталды кармай көр дебедиби,
Алдактап калбастан амалын тапсаң.
Агылгалап аңдыгының аларды белден,
Ар өнөр андан сен көрөсүң арстан.

Белеске барды да бекинип жатты,
Көө берди да Алача атты.
Сарала жылкылар жер бетин бербейт,
Сүрдүгө кароодон Эр Болот шашты,

Түзөңгө келип бүт жыйылып калды.
Түрүлүп келди го жылкынын асты.
Дүрбүсүн салып он-он беш караан,
Бар жогун байкап түгөлдөп жатты.
Ала-Байтал эргип ортого келген сон,
Ар жактан бирөө чоорун тартты.

Амалдуу элби? Акылым жетпейт,
Арсылдайт иттери билгендей шартты.
Төрт бутун сунуп көтөрө көктү карай,
Ала-Байтал келип кырдана катты.
Артынан түшүп бир далдайган киши,
Ак тонун чечип аябай какты.
Астына токум салып укташ үчүн,
Ал жазданып алып күн чыгыш жакты.
Көргөндөр ойломок сарала казбы?!
Коңурук тартып ал, козголбой жатат,
Кайтарып келген го уйкуга маспы.
Караанын көрүп байталга баруу
Амалын ойлонуп Эр Болот тапты.
Алачага акырын жыла келип,
Эр Болот көргөнүн билгенин айтты.
Шерипбай билбейт уйкуда катуу,
Биринчи Ала-Байталды кармаган жакшы.

«Эң алды Эр Болот байталга баргын
Мага салган чалманы ага да салгын.
Колуңдан кокустан чыкпасын мөңкүп,
Кайтканча мизи кошо чаап калгын.
Күчү да көптүр арымдуу жылкы,
Кулактан кармап жүгөндү каткын.
Шерипбай жакта ээр токум болот,
Токуна коюп минип да алгын.
Дубасын окууга жетпесин күчү,
Чала жан өлтүрбөй карынга сайгын.
Камынтпай карма дубасы күчтүү,

Көргөңүндү айт деп суракка алгын.
Как жүрөккө туштап канжарды сайгын
Кийинчерээк сырдаш акылды куруп,
Көрөрбүз андан соң каракчы айылын.
Түшүнтүп берер калтырбай баарын.
Жоолашкан жооң Ташкара дайынын
Убакыт күтпөйт го Эр Болот сени,
Аттанып жоого кулачын жайгын.

Аттанып Эр Болот аңдып бир жүрдү,
Аркы бет далдараак ой басып түрдүү.
Аз гана кайкы белести ашып,
Ала-Байталды Болот качырып кирди.
Оодарылып турганча болбостон
Эр Болот эпчил да чалмасын илди.
Октос берип атылып чуркап,
Оңунан чыгып кошо чаап жүрдү.
Сынамак болду да Байталдын күчүн,
Айланта чапкылап муунтуп кирди.
Көп жерге сүйрөдү ат-маты менен,
Кутулбас жагын куу байтал билди.
Ачылып көккө арстаның Болот
Акырын башынан жүгөндөп ийди.
Жылкыда өскөн жылгындай Болот
Байталды байкатпай минди.
Салмагын сезбей Болот баатырдын
Тике ылдый сайылып мөңкүп кирди.
Титиреп күч кайтып кеткенге чейин,
Сооруга камчылап жүрдү.
Капталдай качышкан жылкынын астын,
Кетүүчү жолго салып айдап ийди.
Өйдөгө чапканда жамгырдай тер кетип
Көп күчү азайып, калтырап кирди.
Ала-Байталды ой басып түрдүү
Мөңкүсөм кенебес шайтанбы, кишиби?
Соорго чапкылап, боорго тепкилеп

Үстүмдөн түшпөгөн бир бала минди.
Чымын кирбейт биз жакка деги эле
Асмандан түштүбү, кай жактан кирди.
Керемети күчтүү сезгич шум Байтал.
Карга, Түлкү алптардын өлгөнүн билди.
Кара тер басып, калбады шайман,
Капкайда санаа ойлоду түрлүү.
Оюна койбой, өрүүгө болбой
Өнөрү кармап Эр Болот сүрдүү.
Кайра оңдоп айдап кетчү жолго,
Сандаган жылкыларды айдап ийди.
Оюна түшкөндө Нурпери досу,
Тайманбай кармап талкалап миң-минди
Кайрылып келип ээр токум салды,
Шашпастан байталды токунуп алды.
Ойгонсун уйкудан арманда болбой,
Деп ойлоп Эр Болот айкырып калды.
Шерипбай ордунан секирип туруп,
Караанды көрүп айраң-таң калды.
Кыйкырык күчөп келаткан адамга
Курал жок колдо каяктан тапты.
Караса жылкыдан бирөө көрүнбөйт,
Карайлап кимдерге айтат арманды.
Кара тер басып титиреп ой басат,
Как-Талаада мен жалгыз каламбы?
Кыйкырган адам соо койбойт мени,
Замбирек от менен куралды табамбы?
Колумда жаа, астымда ат болсо,
Кумардан чыкмакмын, чыгарып жаңжалды.
Көзүнөн от чыгып жеткирбей качууга,
Ала-Торуга Шерипбай камданды.
Колго кантип түшүрдү Ала-Байталды.
Көңүлү бузулуп болду алагды.
Шүйкүмү бузук жоо деп мингени
Жүрөккү болжоп жаа тартып жиберди.
Жөө калды Болот аты жок ал дагы.

Экинчи жаасын тартканча жетип,
Эр Болот найза карынга малганы.
Колунан жаа түшүп шалдырап турганда,
Кош колдоп Болот жакадан кармады.
Көтөрүп барып көк шибер майсаңга
Керээзиң айт деп кетирди арганы.
Чөк түшүп дубасын окумак эле,
Жараттан жай албай жетпеди дарманы.
Керээзин айтышка аргасыз болуп,
Кере дем алып кеп-сөзүн камдады.

Нурпери өлгөн Эр Болот сенсиң,
Досундун кунун куушка сен келдиң.
Түлкү, Карга баатырларды жолдон,
Өз колуң менен майсап келкендирсиң.
Сөзүнө кандың да – өздөрүн жайлап,
Энчиңер бул деп ажалды камдап
Кароолго кеп, салып кангандырсың.
Карышкан жоо сырын алгандырсың.
Кармашып өлбөдүм арманым ушул,
Кармаганын көп жыккан балбандырсың.
Караанын кара тоодой болгон менен,
Көп эле дуба билген жалгандырсың.
Болбосо Ала-Байтал минбейт элең,
Бул дүйнө иш өткөн соң жалгандырсың
Бизге чын даап душман келмек эмес,
Бир акем сурап сырга кангандырсың.
Билбеймин кайсыл душман тил берди экен.
Билбеймин бүтүн кырып таң калтырдың.
Айтсам да айтпасам да акыр өлөм,
Сурашка машыгыпсың адам сырын.
Кыйналдым жаратымдан жай табалбай
Жаткансып кесел оору жарым кылым.
Тез эле чын сырымды мен айтайын,
Кыйнабай курган жанды тындым кылгын.
Көз жетти сезип турам соо койбойсуң,

Кытайдан кыргыздашкан мен бир кулмун.
Шок эле, ыкчам эле Сардал баатыр,
Күчтүү эле Капал алп ыкка жакыр.
Опол алп кара тоодой жан эле го
Кармашпай көргөн адам өлгөн акыр.
Не шумдук Нурпериден каза тапты,
Бир сыр бар кыргыздарда таппайм такыр.
Ишенген тоо эле го үчөөсү тең,
Кенедей Нурпериден өлүп тынды.
Азыраак салгылаштык бет келишип,
Калбасын бир да киши артка качып
Дуба эмеспи ушул сөз мен билбеймин,
Күнү-түнү ойлосом да жетпейт акыл.
Жалгыз эле Нурпери кырып кетсе,
Жадыгөй деп ойлойбуз кыргыз кафыр.
Эсимден эч кетпеген сөздөр калды,
«Жок кылгын, түбүнө жет, күлүн сапыр,
Сай найза, шилте кылыч, ураан чакыр!»

Түлкүдөй кытмырынан түлкү койгон,
Дубакөй Карга эле учуп-конгон.
Ишенген Шерипбайы мен жылкычы,
Эки жүз жылкычым бар кодоңдогон.
Жарадар маңдайыңда мен жатамын,
Жалынбайм чын сыр айтам азыр сойсоң.
Жалганга келе берет баарысы өлөт,
Жан болуп бул дүйнөгө жаралган соң.
Жашабайм эмне кылам жанды кыйнап,
Жашырбай билген сырды айтканым оң.

Кырк жигитти башкарган Кошоң алп бар,
Оңой эмес ыкчылдан аны да ойлон.
Ташкара баарыбызды ал башкарат,
Чын сенден күчү артык үмүтүм чоң.
Угуп ал, көкүрөккө сакта түйүп,
Ичтеги керээз кебим айтылган соң

Тең келип кармашпайт го алптын алпы.
Найзага илип кетет сайган бойдон.
Кылычы кара ташты бөлө чапкан
Каарына адам түшпөйт жан болсок деп
Капырай жаа тартышы тири шумдук.
Чымынды да аталат учуп конгон.
Баатырдын желөмөсү барбы дейбиз,
Башында бактысы бар шер колдогон.
Ополдун күчү артык алптан эле,
Ал корккон Ташкарага коржондоодон.
Капалды бир жыйында жыга муштап,
Батынбай андан кийин сопу болгон.
Ташкаранын заары абдан кыйын,
Баарыбыздын чебибиз болот коргон.
Бирибизди-бирибиз өлтүрмөкпүз,
Чогултуп баш коштурду ошол ойрон.
Дүйнөдө ашкан сулуу карындашы,
Дубалап, «Гүлгаакы» деп атын койгон.
Көзүңдүн курчун алат көз карашы,
Перизат бир жаралган жапжаш бойдон.
Он үчкө жаңы чыкты кырчын кези,
Секелек ойноок кези бала бойдон.
Жеңилсем берем деген анты да бар,
Эр Болот жеңип алсаң ошол олжоң

Мынчалык Карга, Түлкү болбой калмак,
Эгерде Гулгаакы кыз болбогондо.
Баарыбыз ашык болдук ич арадан,
Чын сулуу ошол го дейм болжогондон.
Асманда таңкы чолпон көргөндөйсүң,
Ар мезгил жүзүн карап биз койгондо.
Ажалдан мурда өлмөкпүз ичтер тарып,
Бериле бир түз карап койгон болсо.
Чынында Түлкү, Карга, мен да бүттүм,
Бир эле өзүң калдың, кыз да калды.
Чыдабай бирден курман болмокчубуз,

Толукшуп он беш жашка толгон болсо.
Сыртынан талашканбыз куру кыял,
Бизди ал чакыргансып колун созо.
Жалганда андан ашкан сулуу чыкпас
Жасаган экөө болсо бири ошол!
Ал агасын абдан аяйт жагалданып,
А балким чыгар деймин алдың тосо,
Жоготорсуң өзүңдү Эр Болот дос,
Кармашка умтуларсын корголосо.
Аты жок жөө калды пенде болуп,
Түзөңдө өз жайында жаткан чыгар.
Ташкара сыйкырланып тил үйрөткөн,
Ал минчү өзүм аткан Ала-Байтал.
Бардыгы көзгө атар артык мерген.
Окко учпай жекеге кел чакырып кол.
Кыйнаба адам болбойм кан төгүлдү,
Карында кылычты ал, бир чаап сал.
Бетинен Гулгаакынын бир сүйүп кой.
Керээзим ошол болсун милдетин ал.
Калганын көрө жаткын,
Кечикпе жоо жеңгин, эртелеп бар!

Ошентип Шерипбай керээз сөзүн, сырларын толук ачып айтып берип. Гулгаакынын дайынын укканда өлтүргөнгө душман да болсо колу барбады.

«Сен эмне мени чаап салбайсың, керээзимди, сөзүмдү уктуң, ак көңүл ала көөдөк болуу баатырдын эң биринчи душманы болот» деп төшүн сыйпалап бир чымчым насыбайдай дарыны оозуна салды. Сөз айтууга чамасы келбей Эр Болотту тиктеген бойдон эки көзү жумулбай чекчейип катып калды. Эр Болот баатыр терең ойго түшүп жашоодо армансыз адам болбостугун, бири үчүн баары күнөөлүү, бирин-бири көрө албаган шум дүйнө! Эрегиштирип, чабыштырып, жада калса бир туугандар бири-бирин өлтүргөн, ата балага карабаган таш боор дүйнө сенсиң... Эмнең кем баардыгы тар жалган дүйнө деген ушул тура.

Дагы толгон токой ойлор менен алек болуп жатканда
Алачанын дүбүртү чыгып келип калды.

Эр Болотко жоону жеңип бүткөн жоксуң эмнеге
жай баракатта жүрөсүң деп

Алачанын Эр Болотко айтканы:

Эчен күн насаат сөз айттым сага,
Ээн жер кесип сырды айттым жана.
Кара-Тоодо кыйкырып бир айткан,
Эсиңде бардыр арманың кана?
Жылкычылар дүрбөлөң уу-дуу,
Жаныңа жапаа болбосун балаа.
Тоотпой жатчу жер эмес бул жер,
Бир башка күч келет үйбөгүн санаа.

Ок өтпөс зоотту кийип ал досум,
Айбаның айтты го тилин ал досум.
Алдынан тосуп, кетирбей бир жанды,
Тыптыйпыл баарын кырып сал досум.
Кабарды укса карап кур жатпас дейм,
Каары күчтүү Ташкара жоонун.
Алптары түгөнүп эли да өлсө,
Багынтып башын береби ордун.
Баатырдыгың чын экен досум деп,
Багынып сага сунмак беле колун.
Бардыгын билип түйдү го деп жүрсөм,
Бар болсо керек го кайнаган шоруң.
Билип уксаң амалы абдан күчтүү,
Билинтпестен сага жайбасын торду.
Башыңды кесип байгеге сайбасын
Күчтүүсүп келген айбан деп жолбун.
Козголбой жатууң кимдерге жагат
Кор болбос жагын ойлоодо болгун.
Как талаада жоо колдуу болсоң,
Кантем мен аргасын сен терең ойлон.

Жападан жалгыз болсо керт кара башың,
Же артыңда жайнап болбосо колуң.
Жоонду жеңбей, куубастан кунду,
Жалп этип жоодон катпасын шоруң.

Белинди байлап чабуулга камдан,
Бел кылар кыргыз жок катпасын аргаң.
Белгиле жолду эсиңде болсун,
Шилтесең бош кетпей түз тийсин найзаң.
Бир бирден жекеге чакыргын колду,
Жаа тартып ийип чатакка калбаң.
Ташкара жаа тартса жазбай атат,
Аты жок жөө да күрөшкө камдан.
Жылкычылар бири да баргыз болсун,
Боор ооруп жүрбөй кырып салгын.
Кыргыз эли жок кур намыс кылган.
Кыраакы бол, сак бол, таянар тоо жок,
Кыйдырып жанды сен кылбагын арман.
Кырчаңгы аттай мен кыйшаңдап калам,
Жекеге ураан чакырып калсаң.
Бар күчүңдү жыйнап өзүңө сак бол,
Бара көр досум батыраак камдан.
Бар болсо Кошондой алп чыгат сага,
Кур кала көрбө намыстуу ал абдан.
Коомутта өтүп кулансын каапыр,
Козголбой таамай кош колдоп сайсаң.
Көргөндө табам ичимден канып,
Кулатып жоону кызыл кан жайсаң.
Күлүп жайнап сен душманды жеңип,
Кыргыз элине эсен-соо барсаң.

Эр Болот кайрат күч боюна жыйнап, Алачаны минип, анын айтуусу менен топтошкон жылкычылардын баарын кырып жер менен жексен кылды. Беш жылкычыны өлтүрбөй айдап келип өзүнө тамак жасатып, абдан мыктап тоюп алды. Алгыр бүркүттөй

шаңданып Эр Болот жоого кийчү кийимин кийинип,
жарагын алып камданып койду.

Кантсе да жалгыздык жаман экен го чиркин,
түркүн ойлор чубап үстү-үстүнө башында болду.

Эр Болоттун кырк каракчыларга кол салышы

Эр Болот атка минип жоого кирди,
Атынан эчен сөздүн түйүнүн билди.
Ашыгып өч алышка бара жатат,
Акылга санаа сыйбай түрлүү-түрлүү.
Алдыдагы милдети кун куумакчы,
Алдынан чыкса кырмак канча миңди.

Эр Болот ойго батып кетип барат,
Өчөшкөн эки көзү оттой жанат.
Ордунан жылбас кылган бирден кырып,
Мелтиреп ой кырларын тиктеп барат.
Кокустан жашынып ок атпасын деп,
Обдулуп ат үстүнөн сактык кылат.
Ордодо өтө эле көп караан турат.
Обочо жакын келип как тушуна,
Үн салып жекеге деп кол чакырат.
Анча эле убакытты созо бербей,
Олчойгон караан чыгып найза сунат.
Ал аттын кейпи орой начар болуп,
Алача араң басып сылтып турат.
Экөө тең начар атчан кез келишип,
Мүчүлүш найза жетпей карс-карс урат.
Ташыркап жүрбөй калган ат экен деп,
Ташкара өз ичинен койду сынап.
Тап коюп Кошон алп да умтулуу да,
Таптакыр минген аты жылбай турат.
Теминсе кыйшалактап башты чайкайт,
Темтендеп Алача да араң жылат.

Эңиште чукураңдап баспай калып,
Билмекке жоонун сырын жатат сынап.
Бир кезде оңтойуна келе түшүп,
Эр Болот ай далыга найза урат.
Чиренип оңоло албай ат үстүнөн,
Кошон алп жалп дей түштү аттан кулап.
Кайрылып кылыч менен шилтеп өттү,
Кайыр кош айтканга окшоп дене сулап.
Кыйналган ат сыяктуу чокураңдап,
Кыйшандайт Алачада жоктой кубат.
Кыйкырып жекеге деп кол чакырса,
Кулак төшөп кырк жигит жалпы угат.

Эр Болот аттан түшпөй көңүл бурду,
Ар кандай башка тилде үн угулду.
Аркандап койгон өңдүү Кошоң алптын,
Аты жылбай ошол жерде оттоп жүрдү.
Анчалык өтүп жатты убактылар,
Бир кезде Ташкара шер дабыш кылды.

Эр Болот жекеге кол чакырдың сен,
Жылкыны бүт алыпсың кезек келген.
Жыгылсам, жыксамдагы моокум канат,
Беттешип найзалашсам ат болсо мен,
Жадабайм күнү-түнү сайышсам да
Бир дагы ат калбаптыр минем десем.
Бир сырың бар го Болот ичте каткан
Ишенген дөөлөрүмдү кырып салсаң.
Ит көрбөс күнгө салдың Эр Болотум,
Ала-Байтал бар болуп чыгар белем.
Арманым ичке толуп кыйналамын,
Сайышпай же эңишпей сени менен.
Ушундай болоорун мен эбак сезгем,
Ушул иш өмүрүмдө чыкпас эстен.
Атын да ташыркаптыр аксак болуп,
Артыгы болбос деймин жөн күрөштөн.

Атмакпыз жаа огуна сени байлап,
Артыңда колуң бардыр сен бекиткен.
Алар да тегеректеп жүргөн чыгар,
Акмалап адыр-белге көп тешиктен.
Амал жок ушул ойго келип турам,
Аргам жок! Атым барда жолуксаңчы.
Армандан чыкпайт белем сен кезиксен.

Айланып кезек келип күлгөндөргө,
Мен күлгөм жылкы тийип жүргөнүмдө.
Аты жок эмне кылат деп ойлогом,
Сын таккам өткөн досуң Нурпериге.
Бир баш жылкы калтырбай айдаганбыз
Билбепмин кезек минтип келерине!
Бөздөгү ташбакадай жөөлөп калдык,
Бир атты ким мингиниң деп берер эле.

Аттан түш! Эр Болотум мен даярмын,
Алышып, күч сынашып моокум кансын.
Атыштан, алыштан да начар ал жок,
Качсам да, куусам да өлгөн жанмын.
Алп, дөөмдүн бардыгы болду каза,
Кай жанды сактаймын деп аянамын.

Кайсадың баатырларды бирден терип.
Кимге мен тоом бар деп таянамын.
Кармашып же өлөрмүн, же калармын,
Ошондо араң зорго жай аламын.
Калкалап бир башымды катпайм азыр,
Каруум жетсе сенден мен өч аламын.

Жаа тартсам сени эбак жайлайт элем,
Көп колуң бар чыгар деп кыскарамын
Күрөшкө келе бергин Эр Болотум,
Мизинде турам азыр устаранын.

Сөз угуп Эр Болотуң түштү аттан,
Агытты атыңды да күттү душман.
Ташкара түзөң жерге чыга келди,
Эр Болот басып барат жогор жактан.
Кол бербей бирин-бири сынай карайт,
Аңдышкан кадимкидей эки арстан.
Шап этип кол беришип учурашты,
Ажырап белсеништи кайра баштан.
Буркурап түзөң жерлер чаңга толду,
Салмагы эки эрдин эчен батмак.

Алты күн, алты түнү кармашышты.
Ал чалса, бул да чалып жармашышты,
Алдыртан билгизбестен торой чалып.
Алсам деп бирин-бири алдашышты.
Зооттор чечилбестен араң чыдайт.
Ары бери сүрүшүп жардан чыкты.
Аткылап толобого кол сала койсо,
Артынан кочкул кара кандар чыкты.
Айдалган жердей болуп жер казылып,
Араңдан зорго тартат зорго бутту.
Артка же алдыга сүрүп кетет,
Абайлап секин тартып эки бутту.
Серпишсе шагырашат кылыч белде,
Жан ачып чыдап турат кандай пенде
Бурулдап чаңдар калат созолонуп,
Бир-бирин булкуп-силкип тегеренсе.
Бир-бирин жамбашка алып урсак дешип,
Билгизбей аңдып карап алда нече.
Эр Болот айла кетип ичтен чалды,
Анысын Ташкара да кабылдады.
Көтөрүп Эр Болотту көпкө турду.
Салмагы оңой эмес Эр Болоттун,
Тизеси Ташкаранын зыркырады
Эс алып боорунда Болот турат,
Намыстан көп убакыт ал чыдады.

Шалдайып эки колу уюп бүттү,
Титиреп күчү кетти буту дагы.
Боорго бекем кысып улам ыкшап,
Чалмасын коё бербей Болот турат.
Эс алып жыргай түшүп алтын жаны
Эр Болот эс алгынсып алды кубат.
Созулган чаңдар тарап көрүндү жер,
Турушат көтөрүшүп эр менен шер.
Сүрүнөн жакын даап жолободу
Жүрөгү өлүп калган кырк жигиттер.
Дарман жок калтырагы күч алууда,
Ырп этер кубат калбай бутту шилтер.
Бир кезде үнү чыкты Ташкаранын,
Кырылган пайдасы жок жолбун иттер.

Кыйлага кубат болуп эс алганы
Ылдыйлап толорсуктан таамай салды.
Оң колун бел курчоодон ала коюп,
Күч менен Ташкараны таштап калды.
Күп этип бир тоо кулап көчкөнүндөй,
Сураба айланын чаңдаганын.

Көтөргөн калыңдыкты бул кара жер,
Карайлап так жыгылды Ташкара эр.
Калдайып төшкө минип сурап калды.
Кана эми керээзинди сен айта бер.
Кылычын колго алып белендеди,
Кесе электе башынды айт айта бер.
Кыйын болуп кыргыздан жылкы тийдиң,
Кун алуу кандай экен ойлонуп көр!
Өлөрүн алп Ташкара анык билди,
Амалды ойлонууда эчен түрлүү,
Алдында Эр Болоттун алп Ташкара,
Аянбай ачык сырын айтып кирди.
Алптары өлбөй баары бар болгондо,
Ашыгып кырмак болчу эчен миңди.
Алдастап кубулганы турасың деп,
Албастап кылычтап тилип кирди.

Тең келбейт деген элем күч жагынан,
Толгон күч бар экен го сенде абдан.
Тогуз күнү кармаштым ал жетпеди,
Таң берип ошондуктан мен багынам.
Тыңсынган алп дөөмдөн ажырадым.
Аткарылбай ичте кетти ойдо мүдөөм,
Өзүмдүн кылычымды алып сойгун.
Былк этерге ал калбады кайдан турам.
Ичегим чубалтып белиңе оро,
Элиңе бузулбаган чеп болосуң.
Жүрөгүмдү сен сууруп алганыңда,
Жүрөккө бас, өлбөй элиңе бек болосуң.
Ичегим белге кубат дем боло алат.
Тоону да алып сен томкоросуң.

Жүрөгүм жүрөгүңдү шердендирет,
Дуба өтпөйт жыгасың алпын тоодой.
Мындан да он эсеге күчүң артат,
Керээзим эң акыркы эсте болсун.
Ташкара туура айткан керээзи деп,
Жымыңдап өз ичиңен ойлоносуң.
Убакытты көп созбостон соё бергин
Турбагын бекер карап Болот досум.

Белинде ач албарсты чечип алды,
Таптамай кокого сайып калды.
Коркурап мөңкүп жатат Эр Ташкара,
Кыйналып оңко-чоңко чыкпай жаны.
Кыйнабай өлтүрөйүн деп ойлонуп,
Кылычын как жүрөккө мала сайды.
Коркурап мөңкүгөнү басаң тартып,
Суналып Эр Ташкара жатып калды.

Эсине келди го деп Эр Болотуң
Ичегисин алмакка кардын жарды.
Сыдырып ичегисин чубап жатса,

Алача оттобостон жетип барды.
Шашыла буйрук берди Эр Болотко,
Курсагын чоң терекке орой салчы!
Калдайып Эр Болотун шашпай барып,
Кабаттап чоң терекке орой салды.
Көз ачып жумганча жок чоң түп дарак
Көз көрүп Эр Болотуң айраң калды.
Заматта тамырлары бүт жоюлуп,
Оруну адам бою жарга айланды.

Жүрөгүн алып көрмөк болду сынап,
Жүрөккө кылыч салып алып чыгат.
Колуна секин кармап үйдөй ташка
Койду да Эр Болотуң карап турат.
«Тарс» деген добуш чыкты кулак тунуп,
Оюлуп ташы да жок чуңкур турат.
Капырай! Мындай сырды эч укпаган,
Ким билет угулмакчы кимден сурап.
Рахмат акыл айткан Алачага,
Мен дагы жок болмокмун жансыз куурап.
Өлсөң да душмандыгын бар экен деп,
Ошондо Эр Болотко ой туулат.
Денеде жүрөк менен ичеги жок,
Дардайып алп Ташкара жатты сулап.
Даамын татып көрөт чымын-чиркей
Дыңылдап Эр Болотко ал угулат.
Адамдан акылдуу го Алача аты,
Ар жакта чоп аралап оттоп турат.
Ойлонуп жоругуна мындай шумдуу
Кеңгиреп акылсыздай көпкө турду.
Оюна түштү го ар кыл санаа,
Обдулуп жигиттерге көңүл бурду.
Оюнан эч чыгарбай эстеп турат,
Шерипбай айтып кеткен жаш сулууну.
Жай гана басып барып суу жээкке,
Чечпестен жоо-жарагын бетин жууду.

Көңүлү бир орунда турбай турат,
Карады эрмек кылып аккан сууну.
Эң арты алп Ташкара эри өлүп,
Эр Болот Нурперинин кунун кууду!

Бир кезде басып келди жигиттерге,
Бардыгы жүгүнүштү Болот шерге.
Былк этпей тизе бүгүп карап турат,
Кырганда кыра бермек баарын тере.
Жай гана добуш кылды Эр Болот шер,
Ордосу ханыңардын кайсыл жерде?
Тоскоолдук болбос бекен жаш мырзалар,
Үй-жайын ханыңардын эгер көрсө.
Көргөздү турбай баары чурулдашып,
Мына бул калың дарак дөңсөө жерде.

Эр Болот айланасын карап турду,
Эмне иш жасасам деп көңүл бурду.
Абыдан кулак түрө тыңшаса да,
Укпады эч бир жерден чыккан чууну.
Ойлогон ой түбүнө жетпей турса,
Кың деген чымыны да учпай турду.
Кана эми сырыңарды айткыла деп,
Эр Болот жигиттерге сурак кылды.
Жыйды деп уккан элем бүт алптарды,
Жекеге чыкчу мында баатыр барбы?
Жашырбай айткылачы мен угайын
Жашынып кайсы жерде баатыр калды?
Табыттып маселеге жаза атпаган,
Жыйгыла ушул жерге жаачыларды.
Жалтанбай бир-бириңер жооп бергиле,
Жок кылам бир сыр катып жашырганды.
Жекеге чыга берсин мен даярмын,
Жеңем деп жаны чындап ачынганды.
Жыйгыла бир адамы калбай келсин,
Жан ачып келген менмин кун кууганы.

Жаш-кары калтырбастан мында келсин,
Акылман карылардан кепти угалы.

Жөнөттү жигиттерди туш тарапка,
Жалпы элдин ич пикирин сурамакка.
Жигиттер көп узабай жыйып келди,
Эркинде Эр Болоттун эмне кылсын.
Былк этер адамы жок урса-чапса
Жоолашкан эмнеден чыкты элим,
Уруксат ким билгенге канча айтса.
Деди да Эр Болотун өйдө туруп,
Күткөндөй карап турду эл тарапка.
Жым-жырттык өкүм сүрдү бир топ убак,
Тандашып сөзмөрлөрүн кураганча.
Мокен деген карыя топтоп чыкты,
Эр Болот элден кайра сураганда.

Уруксат эт Эр Болот атым Мокен,
Уруулуу элден чыгат экен чечен.
Ушул жашка келгенче балам мен,
Укмуштарды көп көрдүм эчен-эчен.
Уламалуу сөз уксак Эр Болотум,
Түбүбүз көп кытай элден экен.
Түртүшө берип душмандык күчөгөн
Каарына алып хан Кубат бизди.
Кырмакчы болгон жер менен жексен.
Без жүздөй кытай үңкүргө кирип,
Бир түндө баарысы жок болуп кеткен.
«Жер асты» деп биз ат коюп да алдык,
Ошондон ушул күнгө ушул жер мекен.
Үңкүрдүн жайын эч эл билген эмес,
Үңкүргө эч жан басып кирген эмес.
Изилдеп баарын табалбай калат.
Ушул болчу биздики курулган кеңеш.
Келгенге биз мында кылымдан ашты,
Калдык го деп ойлодук кыргызга теңдеш.

Опол, Капал, Сардал бир тууган чыкты,
Жоо эмес буларга дөө тең келбес.
Түлкү, Карга, Ташкара эрлер чыкты,
Тоо болуп көрүнчү бизге бир белес.

Ошентип кутуруп жаңжал салдык,
Жылкыларды күтүрөтүп айдап алдык.
Кубандык жылкы тийгенге биз жалпы,
Семизин союп жеп кумардан кандык.
Кечигип кеттиңер келбейт го дегем.
Кекерлеп мыскыл кылып да алдык.
Карга, Түлкүдөй баатырларды,
Күнү-түн кезектеп кароол чалдык.
Калп айткан менен болобу, Эр Болот,
Бирине үч алпты өлтүртүп алдык.
Баары эле баатырбы же мергенби?
Беш миндей кол элек үч миңи калды.
Беттешип биз турсак койгудай терип,
Бет келди качып артууга салдык.
Барандар терилип кеткенде бүт
Ташкара айткан «качкыла» деп жарлык.

Ошентип качып ордого келдик,
Опуза кыргынды ордодон көрдүк.
Оң сөздү айтсак да кежири кармап,
Оголе көп киши ошентип өлдүк.
Өкүрүү кайда дымыбыз чыкпай,
Өз колдуу болгон өлүктү көмдүк.
Каяша кылар адам калбаган бизде,
Кетиптир жылкылар кийин биз көрдүк.
Кыямат кылса да Ташкара кылсын,
Баары бир чыдап биз айласыз көндүк.
Ким көрүнсө сураса сөздү бизден,
Кытайыбыз калып кыргызбыз дедик.
Баатырлар түгөнүп Алптар чабылып,
Сарала сандаган жылкыны бердик.

Эмне десең да Эр Болот өзүң бил,
Кол куушуруп биз алдыңа келдик.
Деп Мокен карыя сөзүн бүттү.

Эл добушсуз тымтырс Эр Болоттон жооп күттү.
Эр Болот бир аз ойлонуп туруп сез көрсөтө зекип,
элге кайрылды, күлдүрөгөн жоон үнү менен.

Силердин түбүнөн бери душман кылып келгени-
ңер билинди. Тынч жаткан элдин жылкысын тийе
качсаңар, өзүңөр хан каарынан качсаңар. Бир эле
жерди эки бөлүп үңкүр аркылуу өтүп, «жер алды»
деп ат коюп жатсаңар, алп, дөөбүз көп деп бой кө-
төрсөңөр, Ачууга чыдабай өзүңөрдү-өзүңөр кыра
берсеңер, аны да уурдап келгенсип жашырып көм-
сөңөр. Анда силерге өлүмдөн башка буюрбаса керек.

Эмне деген элсиңер жылкыдан башка малыңар-
га канаат албасаңар. Дыйканчылык кылып жан
бакпасаңар, эмгегиңер менен жыргап жатпасаңар,
алыңарды билбей асылсаңар. Көрүнгөн коктуга ор
казып жашынсаңар!

Алыңар жеткенди талап алсаңар алар деле силер-
дий адам боор ачуу болбосо, көздөгөнүңөр жамандык
болсо, өзүңөр айтылачы өлүмдөн башка жаза жок же
барбы? деп Эр Болот элди карады. Дагы жым-жыр-
тык өкүм сүрдү. Акырында Мокен карыя туруп «Эр
Болот балам! Эрдик кылсаң сүрө кыл деген кеп бар
эмеспи. Көпчүлүк бир толкуган эле кол тура, шамал
кай жакка айдаса кете берген. Биз дагы ошол Алп
баатырларыбыздын тилинен чыкпаганыбыз ырас.
Алардын айтканы менен болуп, айдаганына көнүп
жүргөнбүз, антпеске арга да жок эле.

Эми бизде эмне ал кагылайын! Өлтүрсөң койсоң
өзүң бил, астыңда турган акылдан бош калган элбиз.

Тынч жашагыла деп өзүң бир элди башкара тур-
ган бирөөнү шайлап берип, айыбыңарга жылына
мынча чыгым берип турасыңар деп койсоң өлүмгө

кыйбай жашатып койсоң ушул турган эл өркөнүң өссүн, өмүрүң узун болсун! Мартабаң артсын, деп бата беребиз,— Деп айтары менен калың эл зорго турган оомийин деп чурулдап бата беришти. Эр Болот ойлонуп турбастан ушул элге башчы өзүңүз болосуз. Бардыгыңар дыйканчылык кыласыңар, мен мал албайм, жыл сайын силерден эгин алып турам.

Калганын өзүңүз тейлештирип алыңыз. Сиз эмне десеңиз бардыгы макул болсун деп элдин убадасын алып койду.

Жаа тартуучу жоокерлерди чакырып, менин артымда калын кошун бар. Кокустан каптап келип калбасын, тынч элге бөөдө бүлүк салбасмын. Жол-жолго, жон-жонго беш-алтыдан бөлүнүп кароол карап турасыңар. Эгер келе жатса дароо мага кабар кылгыла. Бардыгын бөлүп эгер кабар болбосо келбегиле деп он күндүк азыктары менен жөнөтүп жиберди.

Эр Болоттун ою жоо жарагымды чечип турсам аңдып туруп атып жүрбөсүн деген ойдо болгон.

Мергенчилерди кетирип жибергенден кийин Ташкаранын ордосуна кирип Гүлгаакыны көрсөм деп кумарланды.

Астында эчен жигит эчен кыз кулдук уруп баш ийип турушту.

Ичинде бир сулуу келин Ташкара баатырдын жубайы экен. Аты – Нургаакы. Эр Болоттун алдына келип таазим менен эки колун бооруна алып Эр Болотко айтып турган жери.

Нургаакынын айтканы

Эсенби Эр Болот баатыр мырза ,
Аял тебе айтылган сөзүм тыңша.
Адамчылык сапатка билсең Болот,
Ачык айтса, күнөөсүн кечип турса.

Ааламга жаратылып келген кеткен,
Азиретаалы өткөн Иса, Муса.
Аларга караганда биз тим эле,
Айланып учуп турган бир чымын да.

Алдыңа келгендердин кечкин кунун,
Ал ырас, Нурперинин кунун куудуң.
Аягышкан жооңду аябастан,
Алпын да, дөөсүн да алып урдуң!
Арданып, өжөрлөнүп жооң болсо,
Айбыкпай таранчыдай башын жулдуң.
Ташкара жан жолдошум ушул менин,
Алышып акырында тындым кылдың.
Аман кой, төрт баламды бир кызымды,
Өлтүрүп дос душманга кылба шылдың.
Алтындай аймончоктой Гулгаакымды,
Алып ал, теңиң болсун! Тартуу кылдым.
Аял деп сөзүмдү эки кыла көрбө,
Ант ушул бир сөзүмө бекем турдум.

Ким кетпейт бул жалганчы дүнүйөдөн,
Айтышка ачык сөздү не күймөнөм.
Алдайт го жаш баладай дүйнө чиркин,
Алдамчы бирде тарып, бирде кенен.
Эл деген угуп калып кеп кылышар,
Акы ойлоп айласыздан мен ийменем.
Аткарам бир сөзүмдү эки кылбайм.

Аял да алдап турат деп билбесең.
Кары да жаш да өтөт ажал келсе,
Жыргалда кимдер өткөн дүнүйөдөн.
Айтарым эсен койгун төрт баламды,
Тынчыйын Гулгаакыга сен үйлөнсөң.

Каралуу башым менен кызмат кылып,
Калтырбай эртеңдерден тоюң берем!

Зордуктап алсаң деле эрк өзүндө,
Ойлонуп боор ачы төрт жетимге.

Ал өлдү өзү кылды не кылайын,
Ташкара көнбөй жүрүп айткан тилге!
Кыз бала кайда болсо багы ачылсын,
Буйруган насиптешке кетет бирге.
Айтканым ушул болсун кагылайын,
Муң айтып асыл башын көп тилдебе!

деп айтып Нургаакы көз жашын сүртүп төрт баласын
өлтүрбөй коюу жагын суранып, жалооруй тиктеп Эр
Болоттон жооп күттү.

Эр Болоттун жообу

Дүйнөдөн бек да өткөн хан да өткөн,
Түбүнө дүнүйөнүн кимдер жеткен.
Тоону бүт көтөрөм деп колун созгон
Биз эмес, Азиретаалы кеткен.
Алсыз да, алдуу баскан багындырып,
Абалтан чек экен го сызып кеткен.
Ач коздук жаман эчен эч тойбогон,
Алсам деп ажал жетип өлөт экен.
Ал күйүт унут калып кайра баштан
Алсырап көргүлүгүн көрөт экен.

Биринен акылдуусу катып алат,
Биринен күчтүүсүнүп тартып алат.
Ортодо ар кимдин бар ар намысы,
Же өлөт, жок дегенде баш айрылат.

Жыйымын дүнүйөнү тоо кылам деп,
Жөө калат ал ал атынан бут ажырап.
Жарадар болуп калат дүйнө үчүн,
Жабыгат алы калбай бүт кансырап.

Кор болот көрүнгөндүн көзүн карап,
Өткөн соң арман калат атаганат.

Ак пейил адамдар бар аз кездешет,
Тапса да табылгасын бөлүп жешет.
Акшыңдап жатса дагы бир акмагы
Абайлап артын ойлоп сиз-биз деген.
Андайдын өмүрү морт жаралабы?
Аз эле өмүр сүрүп өтүп кетет.
Ал өтсө арт жагында көргөндөр бар,
Асылдын сөзү эле деп эстеген бар.
Арамдык жага бербейт адамзатка,
Акылдуу ойлой берип күйүп кетет.
Ач көздүк алып-жулуп дүйнө тапса,
Ал калат азап тартып жерди сүөт.
Кээ бири өз жанын кор кармап алып,
Өлбөстүн отун жагып, суусун ичет.

Ушундай дүйнө чиркин алдамчы экен,
Убара кала берет жапа чексең.
Умтулуп ал жетпеске кол сунасың,
Уятка капталасың нечен-нечен.
Убада сиз айткандай адал нерсе,
Чынында жакшы сөз го сиз-биз дешкен.
Чырылдап кээ бирөөсү чатак салат,
Өзү эле түшкөн сымал ыргып көктөн.

Мейли эми талабыңыз аткарайын,
Гүлгаакы макул болсо мен алайын.
Мен деле бир адамдын баласымын,
Күнөөсүз адам гана бил ал жайын,
Балдардан көп кабатыр боло берсең,
Бар болсок сурашарбыз алы-жайын.
Батага бара элекмин Нурпериге
Жол берсе бачым эле аттанайын.
Дос куну куулбаса намыс иш го,

Досумдун анты-шертин аткарайын.
Кызматым карызынан акталайын.
Жоосун жоолап, кун кечип албай,
Калп эле элге кантип мен барайын.

Эр Болот Нурпериге жооп айтып токтоду. Бир кезде Нургаакы ак өргөөлөргө киргизип той камын көрө баштады.

Эр Болотту Гүлгаакы отурган үйгө киргизди. Ызаат-сыйын абдан кылдаттык менен өзү башкарып, Мокен карыя элге башчы болуп калат.

Жети күнү чоң той берип, эки тою бир келип алтын-күмүш ар түрдүү себин камдап, Гүлгаакыны Эр Болотко кошуп жөнөтөт.

Эр Болот эчен күнү жол жүргөндөн кийин өзү айдап жиберген сан миңдеген Сарала жылкыларга жетип ала келген жигиттерине айдатып түз эле аяш атасы Нурхандын турган үйүнө өкүрүп түшөт.

Нурхан аяш атасы төшөктө жаткан экен. Кадим-кидей ордуна туруп, Эр Болотту кучактап алып, бетинен өпкүлөп моюнунан жыттап Нурперим сенсиң деп Эр Болотко айткан жери:

Аман-эсен жүрдүңбү Болот балам,
Атаңдын башына түштү акыр заман.
Досун ажал кетип акыреттик жайына,
Жан бөлөк экен мен ажырап калдым.
Айылдан чыкпай аш кеби да болдум,
Атаңа сен элен эң чоң караан.
Алдастап күнү-түнү айласыз жатам,
Атаңдын абалы абдан жаман.
Ажырап балам досуңдан мен калдым,
Ичиме жык толду кайгы-муң арман.
Болотум келер деп күндө жол күтүп,
Көзүмдү боз чалып, күйүттө калгам.

Ишенсең жалгыз тирегим сенсиң.
Издеп келер деп ишенген да менмин.
Изимди таппай адашчу болдум,
Батырып койдум күйүткө белим.
Алжыган кезим сурабай да калдым,
Акын хан курган атаңдын да жөнүн.
Ажалым жетсе ак кепин ороп,
Асталап балам өз колун менен көмгүн!
Жалгыздан топурак буюрган эмес,
Жай таппай турсам жетип бир келдиң.
Жалганда болбос арманым балам,
Жан чыгар кезде жүзүңдү көрдүм.

Көп күндөр болду санаада жатам.
Илгери үмүт тынчтык бербеди.
Калдайган сенден кагылсын атаң.
Жанды бек кармап кыйноодо жүрөм.
Эрким бош болгондо өлмөкмүн качан.
Карлыгач карындашын караан болот,
Каруу жок тамтандап араңдан басам.
Сага айткан арманды мен кимге айтам.

деп Нурхан сакалынан ылдый жашы шорголоду. Эр Болотту кучактап моюнунан жыттып турган учурунда Аяш энеси да чыңырып кучактап ыйлап калды. Карлыгач кошо келип ал дагы бугу чыкканча ыйлап басылышты.

Нурпери өлгөн жок, Эр Болотум кунун кууп, өчүн алып келди. Кыскасы Нурперим өзү келди, ары келиндүү да болуп калыппыз деп Нурхан каадасы боюнча эчен күнү той кылды. Эр Болот айдап келген жылкыларын аяш атасына тыштады.

Эр Болот өз айылына кайтууга кам көрө баштаганда Карлыгач карындашы Эр Болот байкесине келип айтканы:

Карлыгачтын Эр Болотко айтканы

Нурпери кайсы сиз да ошол ага,
Агама айткан арыз-дартым салаа.
Душманын жеңип, кунун кууп да бердиң.
Өркүнүң өссүн байке рахмат сага!
Жапжалгыз кеттин ээрчиген бир жан жок,
Басканын болду кургак чөл талаа.
Жаш кетип көздөн куюлду го жана
Тилегиң тилеп талаада жүрдүм,
Тынчтыктан кетип ой менен санаа.
Жамандык менен ойлоно койсом,
Душман эл айтат го «болду деп чала»

Алаксыттым өзүмдү түркүн ой жооруп,
Көзгө күч келет башка жок да арга.
Миң алкыш сизге ыраазы биз болдук,
Кубат күч берсин сөздү көп созбойлук.
Атам ансыз мөгдүрөп күчүнөн тайган,
Кыйналып жүрбөсүн жүрөгү ооруп.
Өзүңдү көргөнгө дем байлап калды,
Жоодурап нурданып кесели жок болуп.
Кебелбей жатчы керегени кармап,
Албырып чыкты жүзү да чок болуп.
Кадимки калыпка келгендей болду,
Кеп айтса сөздөрү сергек токтолуп.
Күч-кубат бүт бердиң кесел болгон атама,
Кудуңдап калыптыр сүйлөсө шаттана.
Куруган шум дүйнө кемиттиң бизди,
Каз катар досуңуз жок болуп.

Атама бердиңиз мүрөк суудан,
Айыккандай болду оорусунан.
Атам да апам дагы алкап жатат,
Оозунан түшүрбөй улам-улам.
Көп болду тамак ичпей наар албай

Козголуп жаткан жерден эч турбай.
Атама кеңеш салып жолго чыгып,
Айыгышкан жоонду тегиз жыгып,
Айдапсыз жылкылардын баарысын.
Алы жетпес алардын басууга эмне кылсын.
Душманды жеңген сизсиз биз эмес.
Элге да анча-мынча аты угулсун.
Агабай, алтын башың аман турса,
Далайды өткөрөрсүз дүйнө курсун.
Антсе да жоорук малы экен го деп,
Көпчүлүк даамын да тата турсун.
Ак жолтой жеңиш менен жүрө бериң
Бүт дүйнө байке деп даңкың уксун.

Көп сүйлөп жолго тоскоол болбоюнчу,
Көп иш бар баш-аягын ойлоюнчу.
Кунун куудуң досундун чоң ырахмат,
Калк билди кайра тартпас жолборсуңду.
Каршыккан душман калды башын сайып,
Жапжалгыз баарын кырып койбодуңбу!
Бактыңыз артык болсун мындан ары,
Тынчтыкта улант ага чоң жолунду.

Баа жок, тил да жетпейт ага сизге,
Жолдош жок, кошуну жок сойбодуңбу.
Жоо курчап камап кармап албасын деп,
Азырак жүрөк сезип ойлодуңбу
Унутпайм узак жаша! Жаным байке,
Досуңдун кунун кууп койбодуңбу.
Убайым көп санаага бата берип,
Бир түндө жүзгө бөлдүм ойлорумду.

Мынакей аяш атаң тыңып калды,
Досуңуз тирилгендей болуп калды,
Дүйнөдө арман менен күнүм өтмөк,
Тазалап жууп койдуң шорлорумду.

Сураба Болот ага миң мертебе,
Тагдырга мен ыраазы болгонумду.

деп Карлыгач сөзүн айтып бүттү. Аяш атама барайын
деп Эр Болот Нурханга келди.

Эр Болоттун Нурхандан жооп сураганы

Адамзат бир-бирине конок экен,
Атамсыз айланайын, кут берекем.
Алаам уч-кыйры жок дүйнө тура,
Адашып бири кетип бири келген.
Ажалды ар башкача жаратыптыр,
Атак-даңк калат экен жоодон өлгөн.
Абайлап чымын жанды коргой албай,
Бекинип бир үңкүрдө кете берген.
Кээ бири узак ооруп амалсыздан,
Көз жумуп тигил жайга кетет экен.
Алптарды бүтүн кырып Нурпери дос,
Мага да чабалдарын койгон белем.
Ачык сыр түшүндүрдү терең-терең,
Адамча акыл айтып үйрөтпөсө,
Ач белде кузгунга жем болот белем.
Айбанды адам кылып жол көргөзгөн
Мен эмес – сизсиз ата жеңип келген.

Күчүм көп өзүм чоркок жан экенмин,
Калдайган караан экем мен бир келген.
Аябай насаат сөзүн үйрөттү эле,
Баягы жез кемпирге барып келсем.
Эсимден таза чыгып кеткен тура,
Тоюңа эстеп мени чакыр деген.
Эстебей койбо балам деген эле,
Тапкын деп тапшырды эле Кара-Үңкүрдөн.
Өзү ырас Нурперинин досу болсо,
Айтпайбы адам деген ушул экен!

Эр Болот Алачаны токунуп жезкемпирге барууга камынып калат. Аяш атасы Нурхан да туура деп тапты. Тез арада желмогуз кемпирге барып ээрчитип кайтты.

Ачуу үн менен айкырып жезкемпир келип Нурханды көрүп көз жашын төгүп ыйлап туруп айтканы.

Жезкемпирдин ыйлап туруп айтканы

Жаш да болсо Нурпери досум эле,
Жашап жүрөт дагы эле өлбөй энең.
Жети башым бар эле сен бар чакта,
Алты баштан ажырап жашап келем.
Жер чабыттап азыр да жанды багам,
Ар жанга кыйын окшойт жашоо деген.
Токсон аштым азыр да жашоо тойбойм,
Талкалап кырсам деген ойду ойлойм.
Дүйнөгө жаралыпмын жырткыч болуп,
Жөрмөлөп калсам деле адат койбойм.
Эрмегим элик, кийик кармап жеймин,
Өлбөстүн камын көрүп мен жорголойм.

Ийгектен ажырагам Болот барып,
Ачуудан алты башым койгон алып.
Аз жерден аман калдым мен жалынып,
Эр Болот өлтүрмөкчү кардым жарып.
Жалынып ички сырды айтпаганда,
Кетмекмин тиги жайга жагалданып.
Бир башым эсен койду дагы рахмат,
Кара жан көздөн агып какшаганда
Нурперим өлбөй калмак тилим алып,
Болотту өзү менен алпарганда.
Алптарды бүтүн кырып өзү өлдү,
Андайга хан Нурханым эч арданба.
Ыраазымын өзүңө мен абдан,
Ал тайса уу чач деп камдаганга.

Алдагы кошо өлдү шерик болуп,
Абдан чоң ыраазымын көргөзгөн
жардамыңа.
Камкордук ата сиздей боло бербес,
Аябай жол көргөздүң балдарыңа.

Атына тил жараткан кандай акыл,
Ал үчүн эки балаң болду баатыр,
Жапжалгыз Эр Болотуң жоону жеңди,
Эгешсе башка салат заман акыр!
Бири өтсө, бири кунун кууп келди,
Капанды ичтен кетир кууп азыр!
Келечек иштин жайын мурда билген,
Адамдан чыгат экен сизден асыл!
Озунуп кол салам деп осол болду,
Ташкара ичи арам анык капыр.
Кайгы муң эч калбасын жүрөгүңдө,
Карыям кадимкидей күлүп каткыр. !
Эр Болот моюнуна таккан милдет,
Нурхан сен керээзинди айтып тапшыр!

Жети башынын алты башынан ажыраган желмо-
гуз кемпир сөзүн бүтүрдү.

Нурхан абдан сыйын көргөзүп сыйлап, өзү да тү-
шүнөн чочуп жүрчү эле деп, уулун ойлоп тымызын
ыйлап, жезкемпирге керектүү дүр-дүйнөсүн берип
ыраазы кылып кетирди.

Эми Эр Болотту жөнөтүш үчүн камын көрүп баа-
рын ырастап коюп, узатууга даярдыгын билгизип
Нурхандын айтып турган жери.

Нурхандын Эр Болотту узатканы

Эр Болот уулум насаатым уккун,
Достукту актап сен душманды жеп тыңдың.
Тартынбай жоого жапжалгыз кетип,

Ташкара шердин ордосун буздуң.
Татымын койбой актадың го балам,
Бешикте жатып антташкан бир туздун.
Көз жумам бир күн карылык жетти,
Бул дүйнөгө мен боло албайм устун.
Өзүмдө арга боло албай калган,
Насаатым менин сөзүмдү туткун,
Хан Акын болсо карыды мендей
Карааның көрүп санаасы тынсын.
Мага сен канчалык кубат бел болдуң.
Төшөктө жаткан оорумдан турдум.
Карааныңдан кагылайын Эр Болотум,
Жашоону эстеп тирлигим кылдым.
Келбегенде шорум таптакыр катмак,
Төшөктөн турбай болмокмун каза.
Нурпери сенсиң канатым Эр Болот,
Акын да күтүп жаткандыр курбум.
Кетти деп кайда санаасы тынбай,
Сагынып сени жүргөндүр уулум!

Күчүнө келип тирилтиң атаңды,
Кубалап койдун кайгы-муң капамды.
Кун кубалап жардамсыз жалгыз сен,
Өжөрлүк менен улантың сапарды.
Өзүңө берсин ден-соолук кубат
Айыкты дартым төшөктө жаткан
Эки дүйнөдө тең ыраазы мен болдум,
Болбосо ойлончу бул сөздү айтамбы?
Чала жан биз элек тирилтип койдун
Үмүтүм бар алыс жашашка шашалы!

Балам, өткөрдүк баштан эченди,
Кор тутпадым жакшы карап өсөлдү.
Акын хан да адилетчил жан болду,
Баркын билди өткөн-кеткенди.
Нурпери, сен дос болдуңар курсакта,

Андан бери кыйлаларды көз көрдү.
Кол кармашып жүрөлүчү жалганда,
Досуңду алды, ажал чиркин күтпөдү.
Жаманды да, жакшыны да жашырган,
Жок экен го дүнүйөнүн түптөрү.
Жашырарсың жаза тайып көз жумсак,
Эр Болот сенден күдөр үзбөймүн.

Карыдык жакындады бизге учур,
Капканын кыса коюп улам-утур.
Кызматың эстен чыккыс балам сенин,
Калп айтсам уруп кетер мени кусур!
Менин да сенден башка каралдым жок,
Тезирээк кечикпестен кабарлап тур.
Өмүрлүү бактысы бар адам болгун,
Атаңдын сага берген батасы ушул!

Эр Болот батасын берип, Нурхандын көңүлү ачылып, санаасы басылып, бардык белек-бечкектерин камдаттырып бергенче шашып, жүрөгү сүйүнүчкө толуп кубанды.

Кийим кечесин сарыпайлап келини экөөңө кийгизип, Алачаны токуп мингизип, жылкыларынын жарымын жигиттерин кошуп айдатып, ырчылырын ырдатып, көргөн адамды таң калтырып Эр Болотту жолго салды. Санаасы тынып кубанган Нурхан бейкутта жашап калды.

Эмдиги сөздү Акын хандан баштайлы.

Эр Болот өз маалында ойгонбой жатканынан жигиттерин жиберсе Эр Болот ордунда жок. Босогодо жер омурулуп калган. Кандайча болду деп эки жагын караса жез кемпирдин ийреги калган.

Кудай сүйүп карыганда берди эле кайра жүзүн көргөзбөй алайын деп алып кеткенби? Жети баштуу жез кемпир түбүнө жеттиби? – деп элин чогултуп, уулунун жоктугун, босогодо жер оюлуп калганын

баяндайт. Тунжураган калын эл аң-таң калышат. Ошончо элди ой басып экинчиден акыл таппай шашышат. Акырында желмогуз кемпир азгырып Нурперини угузуп алып кеткен го болбосо кийимин кийинип ал ийрегин унутпай алмак эле. Досун укканда эч нерсеге карабай ошол жети баштуу жез кемпир менен кун кууганга кенткен экен дешти.

Акын хан баары бир эч нерсеге жүрөгү ишенбей сары санаада калды. Күндөн күн өтүп, айдан ай өтүп жылган сайын Акын хандын ичкени аш болбой санаага бата берди. Отурган жерден турбай ой басып отура берчү кыял пайда болду. Күнү-түнү наар сызбай жүрүп акыры ооруп калды.

Бир топ убакыт өткөн соң өзүнчө ой келип, жөөлүй баштаган кезде уулу Эр Болот келип отурбайбы.

Уулу Эр Болоттун келе жатат деген кабарын угуп, бирде оңолуп, кайра ишене албай айнып турганда Эр Болот келип калды. Көз жашы көл болуп уулунун моюнунан кучактап алып арман кылып уулун карап Акын хандын айтып турган жери.

Акын хандын уулуна айткан жери

Арманга салып карыганда зарлатып,
Араң жүрдүм кайгы-муңга мен батып.
Адаштыңбы? Эмне болдун каралдым,
Атаң эмес эл-журтуңду таң калтып.
Тентисем деп ойлодуңбу сен болсо,
Акын ханды эл-журтунан сандалтып.
Азабыңды абдан тарттым кулунум,
Ар ой менен уктабастан таң атып.
Айбан болдум акылы жок келесоо,
Алик албай салам айтса калдайып.
Атакеңдин кайгы-муңун арылтып,
Кайда жүрдүң эл-журтуңдан адашып.

Эсенсиңби кубатым кагылайын?!
Эси кетти атаңдын не кылайын.
Эки көзүм соолуса кайда барам,
Энең болсо, ар күндө сары убайым!
Эми көрдүм жүзүңдү Эр Болотум
Өлбөскө жанды кармап кам урайын!

Жан барда чоң аракет жасап калуу,
Өлгөн соң кайра кантип табылайын.
Кабарың билдирбестен кантип кеттиң,
Атаңдын билип туруп алы-жайын.
Күнүгө жол карадым шорум катты,
Кетирдим кур талаага көздүн майын.
Карыганда бир көргөн караанымсың,
Кокустан кесел болсом жан кыйналып,
Кор кылбай астейлетип багарымсың!
Кош дебей эч жан билбей кетип калсаң
Кокуйга кантип атаң чыдап турсун.
Каранган карманганым жалгыз өзүң,
Какшап жатып ал куруду турмуш курсун.
Бел кылып перзентим деп турар элем.
Кур десе сенден кийин болсо кызым.

Карааныңдан кагылайын Эр Болотум.
Кесел жок онтолобой азыр соомун.
Кемтигим толо түштү сени көрүп,
Тилемчи болдум балам мен бир момун!
Жүзүңдү эсен көрдүм ыраазымын,
Жанымды курман кылсам аздык кылар,
Жанымда сен турганда кубаттандым.
Жээктеп жети айлап басып урдум,
Же өлбөй, же калалбай аккан суунун,
Карайлап турбай жатып калган элем,
Сен келдиң сени көрүп эми турдум.
Пендеге эч салбасын мындай күндү,
Ичимен кан да жүрдү кайрат кылдым.

Карааным келер бекен кайрылып деп,
Калчылдап мен өлбөскө көңүл бурдум.
Досундун жоо колунан өлгөндүгүн,
Укканда кайгы-муңду ичке жыйдым.
Бири өлүп, бири тирүү жоголушса,
Калбадым кең дүйнөгө ачып сырым.

Чыкканда жанымды мен кыймак элем,
Чыпылдап терлер кетип муздап денем.
Чыңырып асты-үстүнө түшө калат,
Чачын да жыя албастан курган энең!
Чабалдык кылба хан деп кайрат айтат,
Чоюлуп сылык-сыпаа сөзү менен
Чала жан чыкпай жаным жата бердим,
Көп күтүп каларымда келдиң го сен.
Хан башым жинди болду, арга барбы
Билгенге кыйын экен бала деген!
Эми мен өлбөймүн деп жатпаймынбы,
Жашасам күн бүткөнчө Болот менен.
Каралдым кайра баштан адам болуп,
Жан кирип ысып калды азыр денем.
Жан алгыч келсе деле моюн бербейм,
Буюрса насибимди дагы көрөм!
Белим бар, медегим бар, арка-жөлөк,
Болоттун көзүн көрдүм кайдан өлөм!
Маңдайдан кайра дагы жыттатып кой,
Асманга жете түшсүн менин төбөм!

Акын хан сүйүнгөндөн Эр Болотту кайра-кайра жыттап, карылыкка моюн сунбай кулагы ачылып угуп калды.

Каруу-күчү ордуна келе түшкөн Акын хан эли-журтун жыйып Эр Болотумдун жоону жеңип досунун кунун кууп, өчүн алып аман-эсен келгендиги үчүн, экинчиден келиндүү болгондугум үчүн, үчүнчү айтарыым «тойдун эң биринчи баталышы жакшылык» деп

Эр Болот менен Нурпери төрөлгөндө Боз-Дөбөдө өткөргөн элек. Баласы жоктой болбосун Эр Болот да анын баласы Карлыгач менин да кызым. Нурханым өзү тойду башкарсын деп адаттарынча суу аягынан Акын хан көчүп барып, суу башынан Нурханды көчүрүп келип жалпы эсен бололу, башыбызга баш кошулду дешти.

Нурханым өткөн өттү кайра айланып ордуна келбегенден кийин мына уулуң деп Эр Болотту көрсөттү Акын хан.

Жомоктун башындагы өткөн «Боз-Дөбөдөгү той» эми дагы акыры карыганыбызда «Боз-Дөбөдөгү той» болсун дешип чоң той өткөрүп кайрадан жай-жайына кайтып, эл-эл болуп журт-журт болуп тынччылык бейкуттукта уруш-талашы жок кыргыздар жашап жатып калышкан экен.

КИШТУШ

Илгери бир хан болгон экен. Хан кырктан өткүчөктү бала көрбөй жүрүп, бир эркек балалуу болот. Баласын он бешке чыкканча эрке багат. Ичкен-жегенди, кийим кийгенди гана билет. Турмуштун түрдүү жактары менен эч кандай тааныштыгы жок болот.

Бир күнү хан үйүндө отуруп баласы жөнүндө ойлойт. Мен жаман айтпай жакшы жок, ажалым жетип өлүп калсам, баламдын жайы эмне болот. Ичкен, жеген, кийгенден башка эч нерседен кабары жок.

Андан көрө уулумду базарга жиберип, эл аралатып, соода жасоону үйрөтөйүн. Бара-бара эл менен таанышып, акылдуудан акыл угуп, акыл ээрчитер деп ойлоду.

Эртеси баласынын колуна жүз дилде берип:»Балам базарга бар да ушул жүз дилдеге буюм алсаң да бирди ал, жаныбар алсаң да бирди ал, эгерим экини алба», – деп базарга жиберди.

Бала эл менен кошо базарга барды. Базардын ичи толгон эл, бири сатып, бири сатып алып жатышат.

Базарда ар түрдүү кооз буюмдар, ар түрдүү малдар турат. Канча деп сураса, жүз дилдеден төмөн же жогору айтат. Айтор жүз дилдеге туура келген эч нерсе ала албай кечке жуук үйүн көздөй кайтайын деп келе жатса, мойнунда каргысы бар кара тайган жетелеген бир адам келе жатат.

– Тайганды сатам, ким алат. Тайгандын баасы жүз дилде, алганда арманда, албаганда арманда!– деп турат. Бала: «Мына көктөн тилегенимди жерден берди. Бүгүн кечке базардын эч жеринен жүз дилдеге дал келген эч бир жаныбар же эч бир буюм табылганы жок эле. Ушул кара тайган табылды. Муну албай куру кол барсам атама да уят болом», – деп ойлоп, жүз дилдесин санап берип, эч сөз айтпастан кара тайганды алып жолуна түштү да, кечке жуук үйүнө келди. Атасы:

– Балам эмне алып келдиң? – деп сурады.

– Базарда ар түрдүү мал, ар түркүн буюм өтө көп экен. Кээ бири жүз дилдеден аз, кай бири жүз дилдеден көп сурайт. Айтор, кечке чейин жүз дилдеге туш келген эч нерсе учурата албадым. Акыры базар тарап калган кезде ушул тайганды жетелеген бир жигит: «Баасы жүз дилде, алган да арманда, албаган да арманда!– деп кыйкырып жүрөт. Албай арманда болгуча, алып арманда болоюн деп, алып келдим.

– Болуптур балам, куру келбегениң эң жакшы болду. Эртең да базарга бар, мына бул жүз дилдеге туштук дагы бир нерсе ал, – деп жүз дилде санап берди. Бала базарга дагы барды. Кечке чейин жүз дилдесине туш келген эч нерсе учурата албады. Кечке жуук баягы жигит бир кара мышык көтөрүп кыйкырып жүрөт. Мурункудай эле баасы жүз дилде. Бала: «Мейли, ушуну деле алайын. Мындан башка жүз дилдеге туштук нерсени кайдан издеп табайын» – деп, жүз дилдени санап берди да, мышыкты көтөрүп алып үйүнө келди. Мышыктын дайынын уккандан кийин, атасы: «Болуптур балам» – деп, – эртеси базарга баруу үчүн дагы жүз дилде санап берди. Бала эртеси дагы базарга барды. Кечке чейин жүз дилдеге туштук эч нерсе таппай жүрүп, кечинде баягы жигитке дагы учурады. Бир кичине кол сандыкты берет, жүз дилдесин алды да мындай деди:

– Бул сандыкты качан башыңа иш түшкөндө гана ач, ачкычын эч кимге бербе, – деп, ачкычын колуна берди.

Бала кечинде келип, базардан алган буюмун атасына көргөздү.

Хан ары ойлонду, бери ойлонду. Баласы өзү ойлогонундай болбостугуна көзү жетти да базардан сатып алгандары менен кууп жиберүүнү чечти.

– Балам! Сенден күткөн үмүтүм үзүлдү. Сени базарга үч күнү удаа жибергенимдин себеби, шаарда эл менен таанышсын, сооданын тартибин билсин, келечекте жашоонун жолдорун билсин деп жибердим эле. Менин ойлогонумдай болуп чыккан жок. Менин ордумду басып, эл башкарууга да акылың жетпейт. Эми сатып алгандарыңдын баарын алгын да кет. Экинчи менин көзүмө көрүнбө! – деп баласын үйдөн кууп чыкты.

Бала тайганын эрчитип, мышыгын колтуктап, кол сандыгын колуна кармап, белгисиз жакка жөнөдү. Жүрүп-жүрүп отуруп, чарчаганда бир жыгачтын көлөкөсүнө барып эс алууга отурду. Мурун башынан өткөрбөгөндүктөн өтө капаланды. Ачка болуп ыйлады. Ыйлап отуруп, баягы базардагы баланын айтканы оюна түштү да, чөнтөгүнөн ачкычты алып, кол сандыкты ачты. Сандыктын ичинде бир сулуу кыздын сүрөтү, беш жүз дилде, жазылган кат бар экен. Жазылган катты кат билбегендиктен окуй албады. Белгисиз кыздын сүрөтү, катты окуй албагандыгы баланы ан сайын кайгыртты. Тайганы менен мышыгы да кошо кайгыргансып жанында отурат. Аңгычакты базардан тайганды, мышыкты, кол сандыкты саткан жигит белгисиз жактан келип калды. Тайган, мышык алдынан тозо чуркашып, учурашкансып эркелешти. Жигит бала менен кол алышып көрүштү да:

– Кандай бала, кыйналдыңбы? Чарчабыңбы, ачка болдуңбу? Мындай кыйынчылыкты көрмөйүнчө тур-

муштун даамын билбейсиң. Эми мен өзүм жөнүндө, сен ачып отурган сандыктын ичиндеги кыздын сүрөтү жөнүндө жазылган кат жөнүндө, ит менен мышык жөнүндө айтып берейин. Көңүл коюп угуп отур.

Мына бул сүрөт менин карындашым Киштушту сүрөтү. Мынабу ит, мышык, Киштуш төртөөбүз бир тууганбыз. Атабыз жыландардын падышасы. Киштуш төрөлгөндө адам болуп төрөлгөн. Карындашыбыз он сегиз жашка чыкты. Бул кызым адам болуп төрөлгөндүктөн адамдан күйөө таап, адамга бериш керек деген чечимге келди атабыз.

Атабыз өзүнүн ар түрдүү нерсеге кубулта турган керемети менен үчөөбүздү кубултуп, адамдан күйөө таап келүү үчүн бул жакка жиберген. Жазылган каттын мазмуну төмөнкүдөй:

Ушул кол сандыкты ким сатып алса, сандыкты ачып сүрөтүмдү көргөндө мени сүйүп калса, сандыктагы беш жүз дилдени сарптап менин бир туугандарым менен бирге келсин. Ким мени сүйүп издеп келсе, мен дагы ошону сүйөм. Ата-энем да, эл журтум да ошону сүйөт – деп жазылган.

– Кана бала, ойлонуп көрүп сырыңды айт. Баргың келбесе үч жүз дилденди кайтарып берем. Өз жайыңа кетесиң. Анан сен жыландардын арасында кала берет экенмин деп ойлобо. Атамдын айтуусу боюнча Киштуш менен адамдын арасында болосуң. Каалаган жериңде жан сактайсың. Каалаган оюңдай жашайсың. Кокус кырсыктарга учурсаң, атам жана биз жардам беребиз.

Бала ары ойлонду, бери ойлонду. Акырында тобокелге келип жыландардын падышасына барууну, Киштушту алууну чечти да макулдугун жигитке айтты.

- Кана бала, атың ким?
- Атым Мурат.
- Атаң эмне үчүн кууп жиберди?

– Соодакерчиликте, эл башкарганды биле албайсың, сатып алган ит, мышыгын эч нерсеге жарабайт. Ушуларың менен бирге жаныңды сакта. Экинчи мени падыша болсоң да көрбө деди. Мына ушинтип итти ээрчитип, мышык менен сандыкты колтуктап, атамдын үйүнөн чыгып жөнөдүм. Жүрүп отуруп, ушул жерге келгенде чарчагандыктан эс алууга отурдум. Мындан кийинки иштин баарын сиздин билгиңизге коём, эмне кылсаңыз өзүңүз билиңиз.

– Болуптур Мурат. Мындан кийинки ишти мен билейин. Буларды ушул жерге калтырып коюп, экөөбүз шаарга баралы. Жолго жеткидей азык-түлүк алалы да тезирээк жол тарталы.

Ит менен мышыкты калтырып, Мурат менен жигит шаарга барып, жолго жеткидей азык-түлүк алып келишти да жыландардын падышасын көздй жөнөп кетишти. Бир нече күн жол жүргөндөн кийин, жыландардын өлкөсүнө да жакын калгандыгын жигит айтты:

– Бүгүн түш менен биздин үйгө барабыз. Биз сени алып келе жатканыбызды көрүп, нечен түрдүү жыландар, ажыдаарлар келишет. Сен эч кимисинен сезбе. Сезсең да, корксоң да билгизбеген өңдөн. Алар атамдын вазирлери, жоокерлери. Андан кийин атамдын алтын сарайына киресиң. Баш багар замат баш ур да, тактанын сол жагындагы аюу талпактын үстүнө отур. Андан кийин атам бизди адам түрүнө келтирет да сени менен бирге отуруп тамактанууга буюрат. Тактысынын оң жагындагы керебетте уктап жаткан Киштушту ойготот да сени көрсөтөт. Киштуш жактырса унчукпай калат. Анда кудай сага бергени дей бер. Дароо молдосун чакыртып нике кыйдырат да, арнаган өргөгө киргизет. Андан кийинкисин дагы кеңешип жатабыз, – деп жигит жолго түштү. Бир аздан кийин жыландардын өлкөсүнө да келишти. Мурунку жигит айткандын баары

болду. Акыры Киштушту да алды. Эми ой кайда жана кандай жашай тургандыгы жөнүндө ээрчитип келген жигиттин убадасы боюнча кайын атасына айттырууну чечти. Досторун чакырып алып:

– Кана эмесе досторум, менин келгениме бир нече ай өтүп жылга жакындады. Киштуш жана силер менен бирге жүрүп, бирге туруп, далай кызыктарды өткөрдүм. Мага айтканыңардын бардыгы аткарылып, жалгыз гана адамдардын арасында болушум жөнүндө айткан сөзүңөр аткарылбай келе жатат. Ушул иш жөнүндө кайын атама айтып жооп алып беришиңерди күтөм.

– Брас айтасың Мурат. Бул иштин чечилбей келе жатканынын себеби сенден. Бала ыйлабаса эмчек жок. Киштушка үйлөнгөндөн кийин, жыландардын өлкөсүнөн кетүүнү каалабай калган экен деп ойлодук. Кетүүгө кыялдансаң, атабызга айтабыз да жөнөтүүнүн камын көрөбүз. Бир нече айдан бери бул жерде туруп калдың. Шаарларды, сарайларды, кымбат баалуу буюмдарды көрдүң. Ушулардын ичинен көңүлүңө жагып калганы бардыр. Мүмкүн атамдан сурайсың. Тартынбай айт. Атабызга айта баралы. Киштуш экөөң үчүн эч нерсесин аябайт.

– Көп эле кызык көрдүм. Алардын ичинен мунусу артык, ошону берсин деп айта албайм. Кызы Киштушту берген атам, эч нерсесин аябас деп ойлойм. Экинчи бир сөз мындан аркысын мен билейин деп айтыңыз эле. Адамдардын ичинде турмушка пайдаланууга жарактуу нерсе берсе эле болгону, – деди.

– Туура айтасың. Атамдын күткөн мүлкүнүн ичинен адамдар пайдаланууга жараганы гана ойлогондун баарын болтуруучу керемет. «Күйөөң кереметти сурайт», – деп мен айта барам. Кокус сенден сурап калса, сен да ошону айт. Менин калпымды чыгарып уят кылба, – деди. Мурат андан башканы айтпаска убада кылып, иштин акырын күтүп калды. Киштуш-

тун бир туугандары атасына барышты. . Мураттын адамдарга кетүү жөнүндөгү сурангандыгын айтышты. Энчисине кереметин берсин деп айтты дешти. Жыландардын падышасы көпкө чейин унчукпай туруп: – «Кереметти Мурат билбейт эле, балдарым жардамдашкан экенсиңер, мейли берейин. Мурат менен Киштушту чакыргыла пайдалануунун сырын өзүм айтайын», – деди. Мурат менен Киштуш келгенден кийин, экөөнү эки жагына отургузуп алып, Кереметтин сырын жана пайдалануунун жолун айтты:

– Бул керемет жети атабыздан бери калып келе жаткан мурас. «Качандыр биздин тукумубуздан эркектир, кыздыр бир адам туулат. Ошого гана берилсин. Башка эч жанга берилбейт» – деп жазган жазуу калтырган. Киштуш балам кереметти сен сактаба, Мурат сактасын. Эч качан Мураттан талашчу болбо. Кереметти керегинерден ашыкча дүйнө үчүн пайдаланбагыла. Анда керемет күчүн жоготот. Кереметти оң ууртуңа дайым сакта. Ушул болсун деп эмнени ойлоп уктасаң, ошол ойгонгонунда даяр болот. Айтарым ушул балдарым, – деп кереметти Муратка берди да, кош балдарым деп үйлөрүнө жөнөттү.

Мураттын үйүнө үч бир тууган кошо барышты. Тамакты бирге жешти. Коштошордун алдында үчөө мурутунан бирден жулуп берди. Улуусу: «Мурат биздин белегибиз ушул. Качан башыңа иш түшсө, ушул муруттарды түтөт. Иш түшпөсө оң колтугуңа бек катып жүрө бер. Бүгүн жатарыңда бара турган жериңди ойлоп алып, ошол жерде болоюн деп жатып кал, эртең менен самаган жериңде керектегендериң менен болосуң. Кош!» – деп кол алышып үйдөн чыгып кетишти.

Мурат ары ойлонду, бери ойлонду. Аягында төмөнкүдөй ойго токтолду:

Атам тирүүмдө жүзүмдү көрбө деди эле. Атама барсам болбойт. Капкалуу хандын шаарына чукул

дарыянын өйүзүндө калың токойдун четинде үйүм тигилсин. Туурда кушум, ирегеде алгыр тайганым, мамыда күлүк атым болсун. Керектүү тамактардын бардык түрү үйүмдө болсун» – деп айтып жатып калды. Эртең менен ойгонсо, самаганынын баары болгон экен. «Эми Киштуш атаңдын керемети айтканындай бар экен. Мен токойго аңчылык кылып келейин. Мындан аркысын дагы ойлоно жатарбыз» – деп, атын минип, кушун кондуруп тайганын ээрчитип жүрүп кетти. Кечинде каз, өрдөктөн бир нечени алдырып, тайганга эки түлкү тептирип келип калды. Бул иши бир нече күндөргө созулду.

Ошол мезгилде өйүзгү капкалуу шаардын ханы, булар жөнүндө элдерден угат. Өзү да суунун жээгине чейин келип, үйүн, кечинде аңчылыктан келген мезгилде Муратты, Киштушту көрөт. Эртеси элин чогултуп, мындай дейт:

– Өйүздөгү жалгыз үйдөгү адамдар кайдан келген, кандай турушат. Ким билип берсе, самаганын берем, – деди. Ошодо бир мастан кемпир:

– Мен билип берем, кааласаңыз анын катынын да алып бере алам. Менин каалаганым он сегиз жаштагы жигит ханым» – деди.

– Болуптур тилегиңе жеткирем, ишиңе кирише бер, – деди.

Эртеси мастан сокусун минип, сок билегин теминип, суудан кечип алып, Мурат кеткен учурда Киштушка барып калды.

– Амансыңбы, айланайын Киштуш. Төрөлгөндө адам болуп төрөлдүң эле адамдар менен жашамак элең, кудай ошого жеткириптир. Ырахмат. Мен сага тилектешмин. Мында атаңдын кереметинин жардамы менен келгенсиңер го. Күйөөңдүн аты ким? Ынтымагыңар кандай? Ушуну билейин деп келдим. Сен туулганда киндигиңди мен кескем, айланайын. Тартынбай бардык болгон ишти айт,

– деп кемпир жерчечегин безеп, өпкөсүн кагып жалына берди.

Киштуштун киндигин адам кескендигин энесинен уккан. Ошондуктан кемпирдин сөзүнө ишенди да, бар болгонун айтып берди. Бардыгын угуп, көңүлү тынгандан кийин эми мен кетейин, күндө келип эрмек болуп турам. Менин келгендигим жөнүндө күйөөңө айтпа. Кокус көңүлүнө башка ойлор түшүп капа болот.

– Макул энеке, күндө келип эрмек болуңуз, – деп узатып койду. Кемпир үч-төрт күн удаа келип үйүр болуп калды. Эми амалын баштамай болду:

– Киштуш балам, кереметти алып келдиңерби, же керемет менен ушул жерге жеткирип коюштубу?

– Кереметти атам биздин энчибизге берди. Керемет күйөөмдө.

– Дайым эле күйөөң алып жүрөбү?

– Жок, мен албайм, – деп жооп берди кыз.

– Керемет сенин атаңдыкы болгондон кийин, көпчүлүгү сага тиешелүү да, сен деле алып калып, каалаганыңды жасап көрүп, көңүлүңдү ачпайсыңбы? – деди кемпир.

– Киштуш ойлонду да кемпирдин айтканын туура тапты. «Ырас эле, мен деле алып калып, каалаганымды жасап көрүп, жалгыз отурганда эрмек кылсам болот го» – деген ойго келди.

Кечинде Мурат келгенде, тамак ичип жайланышып отурганда, керемет жөнүндөгү оюн айтты.

Мурат Киштушка:

– Киштуш атаң, агаларыңдын айтуусу боюнча кереметти сактап жүрүүнү мага тапшырбады беле, – деди.

– Мен үйдө жалгыз отуруп зериктим. Сен куш салып, тайган агытып, кечке кызыгына батасың. Мен деле кереметти эрмек кылсам болбойбу, же сен мага ишенбейсиңби? – деп Киштуш ыйлап отуруп кере-

метти алды. Мурат аргасыздан Киштушка кереметти берди да, бекем сакташын өтүндү. Эртеси адатынча Мурат аңуулоого кеткенде баягы мастан дагы келди.

-Киштуш балам кандай, эрикпей турасыңбы? Мен айтканды аткардыңбы?– деди.

– Аткардым кереметти алып калдым. Кандай иш жасарымды ойлоп отурдум эле, – деди.

– Кана айланайын, кереметти алаканыңа салчы. Касиеттүү жарыктыкты көрөйүн, андан кийин эмне жасарыңды экөөбүз бирге ойлонолу, – деди.

– Киштуш кереметти оозунан алаканына түшүрөөрү менен кемпир дароо илип алып оозуна салды да эшикти көздөй жөнөдү. Киштуш этектен алып жармашты. Кемпир дароо ойлоду. Киштуш ушул жерде калсын, мен хандын үйүндө болоюн, деди эле Ойлогондой хандын үйүндө болуп калды.

– Мына ханым айтканыңызды аткардым, менин тилегенимди бер, – деди. Хан тилегин орундатып, он сегиз жаштагы жигитке нике кыйдырып алып берди.

Хан кереметти алды да таңдайына салды. Жатарында: Киштуш үй-мүлкү менен менин сарайымдын ичинде болсун, Мурат коломтонун жанында уктаган бойдон калсын» – деп ойлоп жатты. Эртең менен турса ойлогонундай болуптур.

Мурат чыйрыгып калыптыр көзүн ачса, коломтонун түбүндө жаткан экен. Иштин жайын түшүндү. Киштуш тил албай кереметти алып, бирөөгө алдаткан экен. Кечинде бул иштин жайын эмне айтпайт, же мени таштап, башка бирөөгө кеттиби? Эми эмне кылам, дайынын кайдан табам деп айласы түгөндү. Ыйлады, ары ойлонду, бери ойлонду. Акырында үч кайын агасынын муруту эсине түшүп, сүйүнүп кетти. Муруттарды ала коюп түтөтөйүн десе оттугу да жок. Эмне кыларын билбей коломтону чукуса, багына кичине оттун кыпына калган экен. Муруттарды салып түтөттү эле, үч кайын агасы көз ачып

жумганча даяр болду. Амандашты. Иштин жайын түшүнүштү. Адам түрүндөгү жигит:

– Ай, Мурат кереметти эч кимге бербе дебедим беле, эми кайдан табабыз. Өйүздөгү капкалуу шаардан издеп көрөлү, – деди да Муратты ээрчитип алып, суудан кайык минип өтүштү да, шаарга барышты. Киштуштун дайынын билишти. Мастан кемпирдин алдаганын да билишти. Кереметти кантип алуу жөнүндө кеңешишти. Ит менен мышык хандын үйүнө барып үйүр болуп калышты. Мурат менен жигит сыртынан көз салып шаарда жүрүштү. Бир нече күн өтү.

Киштушту алуу үчүн хан той берип жатат. Хан вазирлери, молдолору менен жасалгалуу бакта аракашарап ичип күүлдөп, нике кыюу жөнүндө кеңешип жатышат. Ушул учурдан пайдаланып, мышык хандын тактысына секирип чыкты да этегине жаба кусуп жиберди. Кубаныч менен аракашарапка катуу тойгон хан да кыйкырып, ал да катуу окшуп кусту. Кусунду менен керемет кошо түштү. Кусуп эси ооп, мас болгон хан кереметтин кошо түшкөнүн сезбей да калды. Ашмачы аял кусундуну алыс алып барып төктү. Андып турган тайган кусундуну ары-бери аңтарса, керемет ошонун арасынан жарк дей түштү.

Тайган ууртуна салды да Мураттарды көздөй жөнөдү. Мышык ошол замат эле качып жоголгон. Ал дагы жолдошторун издеп тапты. Кереметти Муратка берди да эмки боло турган иш жөнүндө кеңешишти. Киштушту бүгүндөн калтырса, хан нике кыйып алмакчы. Бүгүндөн калтырбоо керек. Адам катарындагы жигит:

– Көп ойлонуунун кереги жок. Мурат тез ойло. Мурунку калыбың менен мурунку ордунда болушуң керек, андан кийин кайда болууну акылдашып алабыз, – деди.

Мурат мурунку калыбында болууну ойлоду. Дароо ойлогонунудай болду. Хан масы тарагандан

кийин кереметти алдырганын билди. Кайгысы катуу болуп, эмне кылар айласын таппай, вазирлери менен бекеринен тойго кеткен чыгымга катуу күүдү. Киштуш болсо кемпирге алдатканын, ал сырды Муратка коркконунан айтпаганын, хан алууга чын көңүлдөнсө, жарынып өлө тургандыгын айтты. Адам катары кайын агасы буларга мындай кеңеш берди:

– Мурат атаң менен бирге турууну каалабайт экенсиң. Эми мындай жалгыз туруу жарабайт. Элдүү жерде болуш керек. Биз сени табардан мурун көп шаарларды, кыштактарды кыдырдык. Ошолордун ичинен менин көңүлүмө жаккан бир кыштак бар. Кыштак тоодон түшкөн өзөн суунун боюндагы талаада. Андагы адамдардын бардыгы дыйканчылык кылышат. Ал талаа мурун куру жаткан талаа экен. Өзөндөн агып чыккан суу бар. Талаага ар түрдүү өсүмдүктөр өсөт. Эч ким эч кимге үстөмдүк кылбайт. Кыштактын башкаруучусу адилет киши. Дыйкандарды ошол жерге уюштурган ошол киши болгон. Эми тез ойлон да, ошол кыштакка бар, эмгектен. Эл менен бирге жаша, – деп кеңеш берди.

Коштошуп булар жүрүп кетти. Мурат ошол замат ойлонду. Оюндагыдай каалаган кыштагында болду. Эл катары эмгектенди. Бала-чакалуу болду. Эл катары жакшы турмушта жашап, дүйнөдөн өттү.

ТӨШТҮК

Илгери-илгери, кыргыз элинин кыпчак уруусунан Элеман аттуу адам болуп, ал Опол тоо жакты жердеген экен. Өзү аябаган бай экен, төрт тарабы шай экен, тогуз уулу бар экен. Айдан-ай, жылдан-жыл өтөт, а-бу дегиче Элемандын тогуз уулу бой тартып, эрезеге жетет. Ошондо «Уул үйлөндүрмөк парс, кыз узатмак карыз» деген эмеспи деп Элеман алты кулач ала атын минип, алты жылдык күл азык алып, тогуз кыздуу киши таап, тогуз уулун үйлөндүрмөк болуп, кыз издеп жолго чыгат.

Элеман төгөрөктүн төрт бурчун айлана кыдырып, эже-сиңдилүү тогуз кыз тапшай, айласы кетет. Акыры аарып-ачып, чаалыгып-чарчап, аты ыргайдай, өзү торгойдой болгондо Орускан аттуу хандын шаарына кез келип, конок айттырып, анын үйүнө келип түшөт. Элеман илинип турган сегиз сөйкөнү көрүп, «аттиң ай» деп бармагын тиштейт. Кайра ойлонуп үйдүн ичин тегерете караса, жүктүн бурчунда жалгыз сөйкө илинип турат. Аны көрө сала «бырс» этип күлүп жиберет. Элеманды байкап турган Орускандын алачыктай байбичеси «аягымдан кир, ашымдан кыл таптыңбы, эмне күлдүң?» деп сурады эле, анда бай: «Ээ байбиче күлдү деп айып этпе, издегеним ушул үйдөн табылды. Менин да тогуз уулум бар, бир кишинин тогуз кызы болсо алып берейин деп издеп жүргөм. Сегиз сөйкөнү көрүп, бирин таба

албай капаланып отурдум эле, дагы бир сөйкөнү көрүп, ошого кубанып күлдүм. Сегиз кызыңызга сегиз уулум, балдарымдын кенжеси, Төштүк касиеттүү кул эле, ага кичүү кызыңызды баш байлайын» – деди.

Куш салып кеткен Орускан кечинде үйүнө келип, Элеман байды жакшылап конок кылды. Элеман бай ага жөн-жайын түшүндүрүп, «менин тогуз уулум бар, тогуз кызыңызга куда түшөйүн» – деди. Анда Орускан – «Элеман, куда болоруң чын болсо, кудалыкка жарагын, жай жайлоочу жайымды, кыш кыштоочу кыштоомду малга толтур. Эшигимдин алдына эки чынар терек орнот, бири күмүш, бири алтын болсун, биринин булбулу экинчисине сайрап учуп конуп турсун. Андан башка эшигимдин алдына бир май көл, бир сүт көл орнот. Биринин чабагы экинчисине секирип ыргып түшүп турсун. Ушуну аткарсаң, тогуз кызымды тогуз уулуңа беремин» – деди.

Бул калыңды угуп, Элеман бай алдырап: «Балдарыма кеңешейин, ошондон кийин жооп берейин», – деп, үйүн көздөй жөнөдү. Балдарына барып, Орускандын жөнүн айтты. Элемандын балдары «малды го эптеп табабыз, май көл, сүт көл, чынар теректи кантип орнотобуз? Булбулду кантип табабыз?» – дешип, таң болуп отурушту. Ошондо Төштүк «баарын мен табам, бул оңой эле иш. Жылкы атасы Боз айгыр менен жылкы энеси Боз Бээни Орускандын өрүшүнө алып барып союп, каны менен жинин чачып ийсеңер, айтканынын баары орундалат» – деди.

Төштүктүн сөзү менен Элемандын балдары касиеттүү айгыр менен бээни алып, түн ичинде Орускандын өрүшүнө союп, Төштүктүн айтканындай кылып канын чачып кайтышты. Орускан эртең менен турса айтканынын баары орундалып, ой да, тоо да малга толуп, май көл, сүт көл орноп, алардын балыктары биринен-бирине секирип түшүп турат. Чынар терек асман тиреп, булбулдары сайрап жатат.

Элеман бай кабар алууга келди. Айтканынын баары орундап, көңүлү жайланган Орускан: «Элеман бай, эми коюңду союп, келиндериңди алып кет» – деди. Элеман бай тогуздап мал союп, Ала-Тоодой эт кылып, Ала-Көлдөй чык кылып, чоң той берип, ач-арыктарды тоюнтту, тойго келген балдар торпокко жүктөп эт алды, эл арасында «Элемандын тоюндай» деп кеп калды.

Ошондо Элемандын эр Төштүгү тойго келбей үйүндө калыптыр. Ошондон улам кыргыз элинде «Төштүкчө катынды үйүндө алабы?» деген лакап айтылып, калган экен. Кырк күн дегенде тойдун тамашасы бүтөт. Эртеси Элеман сегиз келинин көчүрүп жөнөйт. Ал эми сегиз кыздын кенжеси, бир кудайдын эркеси, Кенжеке атасына алаамат салды. Чаар ингенге себимди артпай, Чалкуйрукту алды-ма минбей, Куйту күндү жаныма албай, ок өтпөгөн Кыл торко тонду, Көк жеке өтүктү кийбей атамдын байлыгын, мартабасын эл билбей, үйдөн чыкпаймын деп бүк түшүп ыйлап, көчтү токтотуп, өргөөсүнүн түндүгүн тартпай жатып калды. Орускан ары чалып кепке салды, бери чалып кепке салды. Акыры аялына мындай деп акыл салды: «Барып кызыңды көндүр, мени элге күлкү кылбай тезирээк аттансын. Кыз бала душман дегени чын белем, жылкымдын атасы – Чалкуйрук, төөмдүн куту – Чаар инген, аларды коюп, калган малымдан канча кааласа алсын. Жоого аттансам, жолдош болор, көзүм өтсө, атадан балага калар мурас, Кыл торко менен Көк жекени таштап, жети кабат казынамдан каалаган буюмун алсын, душманчылыгын көрсөтпөсүн» деди. Энеси барып кызына атасынын сөзүн айтты эле, Кенжеке ыйлап туруп: «Атам мени эрге берген жок, шорго берди. Төштүк менен жети күнү жолдош болбой, жети жылга айрылып, жети жылы жесир отурам. Ошондо Төштүккө адамдан эстүү Чал куйрук арка

болор деп суратып жатам» деди. Орускан муну угуп, кызымдын сураганы жөн экен, ыйлаганы эп экен деп, тогуз кыздын кенжеси Кенжекеге ок жетпеген, кырк эки жандуу Чалкуйрук атты мингизип, Чаар ингенге жүк артып, Кер байталга мингизип, Куйту күндү көч менен кошо жөнөтөт. Көч узай бергенде Элеман Төштүк берип жиберген болот өгөөнү кичи келинине тапшырды. Ал өгөө жөнөкөй өгөө эмес, касиеттүү өгөө эле. Төштүк төрөлгөндө энесинин курсагынан кошо түшкөн болучу. Кенжеке аны бек катып алды. Ошентип көч жүрүп отуруп бир суунун жээгине келет. Ал күнү суунун жээгине тогуз өргөө тигип, өр алышат да, эртеси андан ары жол тартышат. Ошондо сөөлөт менен көчүп келаткан көч алдынан Түштүктү көрүп, ага ашык болуп калган перинин кызы Бектору тосуп чыгып, Кенжекеге тийиштик кылат:

– Минген атың Чалкуйрук,
Маарек болсун, кут болсун, Кенже!
Жетелеген Чаар инген,
Маарек болсун, кут болсун!
Ээрчиткениң Куйту күң,
Маарек болсун, кут болсун!
Үстүңдөгү Кыл торко,
Маарек болсун, кут болсун!
Бутуңдагы Көк жеке,
Маарек болсун, кут болсун!
Кошулганың алп Төштүк,
Маарек болсун, кут болсун!

Бекторунун күнүлүгү бар экенин аяр катын Кенжеке алдын ала билчү экен, ошондо ачуусу келип:

– Минген атым Чалкуйрук,
Атакем берди, мен миндим.
Сеникин тартып алдымбы, долу?
Жетелеген Чаар инген,
Атакем берди мен алдым,

Сеникин тартып алдымбы, долу?
Ээрчиткеним Куйту күң,
Энекем берди мен алдым,
Сеникин тартып алдымбы, долу?
Үстүмдөгү Кыл торко,
Энекем берди мен алдым,
Сеникин тартып алдымбы, долу?
Бутумдагы Көк жөкө.
Энекем берди мен алдым,
Сеникин тартып алдымбы, долу? –

деп кагып салып бастырып кетет.

Көч жүрүп отуруп, намаздигер ченде бир чоң сууга келип жетет. Элеман: «Жүктү түшүрүп, өргөө көтөргүлө», – деп буюрат. Кенжекенин чый-пыйы чыгып: «Атакеме айт, ушул жерден өтүп барып өрүш алсын» деп киши жиберет. Элеман: «Келбей жатып, кепке-сөзгө аралашканын кара» деп болбой коет. Кенжеке көзүнөн жашын чубуртуп, бирок айласы канча, алеки саатта өз өргөөсүн тиге салып, түтүн булатат. Элеман: «кап ушул келинде бир касиет бар көрүнөт, сөзүн угуп койсом да болмок экен. Эми болору болду» деп коюп, жатып калат. Элеман эртеси эрте туруп, аттарды сугарып турса, сууда бир өпкө агып келе жатат. Өпкөнү укурук менен сайгыласа, токтобойт, түшө калып колу менен кармаса, өпкө жети баштуу желмогуз кемпир болуп абышканы көтөрүп уруп, көөдөнүнө минип алып желе баштайт. Ошондо Элеман кемпирге жалынып: «Үңкүр толгон пулум бар, короо толгон коюм бар, өрүш толгон жылкым бар, жайыт толгон төөм менен уюм бар, баарын сага берейин, жанымды кой» деп жалынат.

– Сен ошондо үңкүр толгон пулуң, короо толгон коюң, өрүш толгон жылкың меники эмей кимдики – деп ыгырып-ыгырып алганда чалдын оозунан буудак-буудак кан чыкты. Элемандан ал кетти: – «Көчүрүп келе жаткан тогуз келиним бар, баарын берейин,

жанымды кой» деди. Кемпир ага дагы болбоду эле, Элеман «сегиз уулум бар, баарын берейин, жанымды кой!» деди. Кемпир ага дагы болбой ыгырып-ыгырып алды. Ошондо Элеман ыйлап туруп мындай деди:

Тогуз уулдун кенжеси,
Бир кудайдын пендеси
Төштүгүмдү берейин.

Жез кемпир Элеманды кое берип: «Бая эле ошентпейсиңби, Төштүктү мага кандайча кылып бересиң?» деди. Элеман: «Төштүк төрөлгөндө өзү менен бирге энесинин курсагынан түшкөн болот өгөө бар, эртең көч жөнөгөндө өгөөнү түп тулганын түбүнө сайып кетем. Аны издеп Төштүк келет, ошондо кармап ал» деди.

Көч жөнөрдө Элеман Кенжекеден: Жүгөнүмдүн кадаасы чыгып кетиптир, кадап алайын, өгөөнү алып бер» деди. Кенжеке бери карап күлүп, ары карап ыйлап туруп, өгөөнү алып берди. Аңгыча көчдүн алды узай берди. Кенжеке кете албай кылчактап; «Өгөө бошосо сандыкка салайын» деп сурады эле, Элеман: «Азыр бошой элек, бастыра бер деп койду. Кенжеке Чаар ингенди оодара жүктөп, оңдогон болуп тулганын түбүндөгү өгөөнү алсам деп аттанбады. Аны кайнатасы байкай коюп: «Келбей келин баштарбы, жер ыраак жете конобуз, бастыргыла» деди. Кенжеке кайнатасынын сөзүнө ызаа болуп: «Жетимиштеги атасынын жаны аялуу болсо, мейличи» деп чү коюп бастырып кете берет экен.

Көч жүрүп отуруп, эл четине жакындап калганда Төштүк көчтүн алдынан тосуп чыкты эле, Кенжеке:

– Кызыл куурай кыякчы,
Кыяктын үнүн укпаймын,
Кыйкаңдатпай оолак тарт, Төштүк!
Чогоно куурай чоорчу,
Чооруңдун үнүн укпаймын,
Чойкондотпой оолак тарт, Төштүк!

Атакемдин төрүндө, Төштүк!
Энекемдин колунда, Төштүк!
Же шыбыраша сүйлөшүп, Төштүк!
Же шыңкылдашып күлүшүп, Төштүк,
Сенин эч урматың көрбөдүм, Төштүк! –

деп буркурап-боздоп ыйлап, Төштүктү жанына чең-детпей койду. Кенжеке айлына барып үйүн тикти. Төштүк үйүнө кирсе да даарытпады. Буга ал капаланып: «Атам бир долуну мага алып келген экен» деп, желенин жанына барып жатып алат.

Эртеси Элеман чоң той берип, Ала-Тоодой эт, Ала-Көлдөй чык кылды. Тойго кырк уруу журттан эл чакырылды. Ошентип, той аяктап, жети күн өтүп, сегизинчи күнгө аяк басканда гана Кенжеке долу жибип, Төштүктү кепке-сөзгө алып:

– Алтымышта атакең жаны аялуу,
Алдейлеген алп Төштүк,
Сенин жаның аёсуз,
Жетимиште атакең жаны аялуу,
Жетилип келген алп Төштүк
Сенин жаның аёсуз, –

деп көчкөн журттагы тулганын түбүндө калган болот өгөөнүн жайын айтты. Эртеси Кенжеке Төштүккө: «Өгөөгө минип бара турган атыңды алып кел!» деди. Төштүк жайытка барып алты аяктуу ала атты алып келди эле, Кенжеке атты көрүп:

– Карган бээнин баласы,
Картасы кыска мал экен,
Алты күнү жол жүрсө
Ичи катчу неме экен.

Бул жорго жарабайт, дагы башка атың болсо алып кел дейт. Төштүк жайытка барып, жети аяктуу жердени алып келди эле, ал да Кенжекеге жакпады:

– Жети аяктуу жээрде,
Байтал бээнин баласы,
Мандайы жука мал экен,

Жети күнү жол жүрсө
Жеттигип калчу неме экен.

Эки-үч таң ашканга туруштук бере албайт. Дагы башка атың барбы?» дейт. Төштүк «жок» дейт. Анда Кенжеке:

– Катындын аты дебесең,
Чалкуйрукту мин, Төштүк!
Катындын тону дебесең,
Кыл торкону кий Төштүк!
Катындыкы дебесең,
Көк жекени кий Төштүк! –

дегенде Төштүк макул болду. Ошентип, Кенжеке Төштүккө ок жетпеген Чалкуйрукту токуп мингизип, ок өтпөгөн Кыл торко тонду жана Көк жекени кийгизип: «Эрдигиң бар, эсиң жок Төштүк, элирип кете көрбөгүң, адамдан эстүү Чалкуйрук адашсаң оңго салар, алдансаң жөнгө салар. Аттын сөзү дебестен, айтканына көнө көр. Сени Чалкуйрукка тапшырдым. Чалкуйрукту кудайга тапшырдым» деп батасын берип буркурап ыйлап кала берди.

Төштүк Чалкуйрукту минип, журтта калган өгөөнү көздөй жөнөдү. Ана-мына дегиче, ачып-көздү жумгуча, журтка жакындап калды. Ошондо адамдан эстүү Чалкуйрук адамча сүйлөп:

«Түп тулганын түбүндө бир кемпир ийик ийрип отурат. Мен ооз жарма үйрөнбөгөн тай болоюн, сен алты жашар бала болгун. Желмогуз кемпирге барганда, «Ассалоом алейкум, эне киши!» де, кемпир: «Алейкима салам, алеки бала киши. Ата балам, саламың болбосо саргартар элем» дейт. «Атаа, эне алигиң болбосо алсыратар элем» деп сен айт. «Энеке мына бул өгөөнү алып берчи, мингеним ооз жарма ылоо тай эле түшсөм аттана албайм, аттансам түшө албайм» де. Кемпир: «Олтурсам туралбаган, турсам отура албаган бир кемпир элем, өзүң түшүп ала кой» дейт. Ошондо мен боз коёндой жапыз болоюн, сен боз

куштан илгир бол, кемпирдин жети башын ыргыта чаап, өгөөнү илип алсаң, бизге кудай бергени, ала албасаң бизди кудай урганы, Чалкуйрук үйрүн, сен үйүңдү көрбөйсүң» дейт.

Төштүк кемпирдин жанына барып айтышып туруп, алты башын кылыч менен кыя чапты. Кемпир качып берди. Төштүк артынан кубалап калды. Аттын туягынын дабышынан тоо жарылып, көл болду. Тоодой таштар үбөлөнүп, кумга айланды, аңгыча кара жер как жарылып кемпир жер астына кирип кетти. Төштүк кууп артынан кошо кирди. Көрсө, желмогуз кемпирдин Төштүккө келишинин себеби мындай экен. Жер алдындагы Урумкандын Узун чач аттуу кызы жер үстүндөгү тогуз уулдун кенжеси, Элемандын эркеси Төштүккө ашык болуп калат да: «Төштүктү азгырып алып кел» деп, Жети баштуу желмогуз кемпирди жиберген экен.

Төштүк жер алдын кыдырып жүрүп отурса, тээ алыстан бир тоо көрүнөт. Жакын бастырып барса, тоо эмес, дөө көрүнөт. Көрсө ал Урумкандын Ак тулпар деген аты, алты баштуу Айкулак аттуу алпы экен. Төштүк жер алдына түшүптүр деген кабарды угуп, «аны менен кармашам» деп, анын жолун тосуп, күтүп жаткан экен. Аңгыча Айкулак алп: «Катындын атын минген, катындын тонун кийген, Төштүк сага жол болсун? Айкулак аттуу алпты уккан жок белең. Алың болсо, алышка түш, күчүң болсо күрөшкө түш» деп айкырат. Ошентип экөө ат үстүндө жети күн, жети түн кармашты. Аттары чарчап, жүрбөй калды. Атчан эч алыша албай, жөө күрөшкө түшүштү: Алышканы айры кезең, сүрүшкөнү сүйрү кезең болуп, тополоң болуп тоо көчтү, мунар болуп боз түштү. Акыры Төштүк Айкулакты көтөрүп ыргытып, алачыктай ак таш менен башын жанчып өлтүрмөк болгондо Айкулак жалынып: «Төштүк мени кыйнабай өлтүр, батегимдин алдында, көк желкенин

үстүндө алты бүктөлүп ак албарсым бар, ошону бек көтөрүп, аста таштап башымды ал» дейт. Чалкуйрук «Сабыр кыл баатыр» дегиче Төштүк ач албарстыны алып катуу шилтеп калды эле, алптын башын алып, ач албарс жер алдына түшүп кетти.

Төштүк Айкулакты өлтүрүп, андан ары кетип бара жатса, жолдон бир адам жаасын чоюп асманды карап турат. Төштүк келип, тигинин жөн-жайын сурады эле, ал: «Көзгө атар Маамыт деген менмин. Жер үстүнөн Элеман байдын эр Төштүк азып, чарчап келатат дегенди угуп, аны жети жылы туу калган казды атып конок кылайын деген элем, мени жаздырып коё жаздадың» дейт. Анда Төштүк: «Ошол сен күткөн Элемандын Төштүгү менмин» дейт. Ал жерден тиги киши асмандагы жети жылы туу калган казды атып түшүрүп, конок кылат. Төштүк көзгө атар Маамыт менен достошуп, андан ары жөнөп кетип бара жатса, алдынан бир жейренди кубалаган адам чыгат. Ал жейренге жете келип, башынан секирип кетет да, кайта кубалап калат. Төштүк бул эмнеси деп таң калып, жанына келип: «Сен эмне кылып жүргөн адамсың?» деп алигинин жайын сурады. Анда тиги жейрен кубалаган киши: «Жейрен секиртпес Маамыт деген менмин, жер үстүнөн Элеман байдын эр Төштүгү келатат дегенинен аны конок кылайын деп, күтүп жаттым эле» деп жейренди союп, Төштүк менен достошот.

Төштүк андан жөнөп бара жатса, бир дайраны бир ууртап алып кургак жерге төгүп коюп, бир адам жолдо отурат. Төштүк: «Сен эмне болгон адамсың?» дейт. Анда тиги адам: «Аты арып, өзү суусап, жер үстүнөн Төштүк келатат дегенинен таза суу даярдап, күтүп отурдум эле, көл ууртар Маамыт мен болом» дейт. Төштүк көл ууртар Маамыт менен достошуп андан ары жөнөдү.

Кетип бара жатса, бир дарыянын боюндагы Чынар терекке оролушуп бир ажыдаар теректин башына

чыгып бара жатат. Төштүк теректин башын карап, чыпылдап турган Алпкаракуштун эки балапанын көрөт да, ажыдаарды атып өлтүрөт. Ажыдаарды бөлө-бөлө чаап, аны көтөргөн бойдон уяга чыгып барса, Алпкаракуштун балдары сүйүнүп тосуп алышты да, мындай дешти:

«Энебиз келер маалга жакын калды. Сени катып коёлу, ачуусу таркагандан кийин көрсөтөбүз». Ошентип балапандар ажыдаар менен Төштүктү канатынын алдына катып, коёт. Бир мезгилде күн бүркөлүп катуу шамал болуп, мөндүр төгүп өтөт. Аңгыча бир чоң кара неме чынар теректин башына келип конду эле, теректин башы үч жолу жерге тийип, үч жолу асманга көтөрүлүп барып ордуна келди. Көрсө Алпкаракуш учуп келген экен, төгүлгөн мөндүр анын көзүнүн жашы экен, Алпкаракуш балдарын көрүп, алардын аман калганына сүйүнүп: «Ээ балдарым, кандайча ажыдаардан аман калдыңар?» деп сурады. Балапандар: «Эне, жакшылыкты мурун көрсөтөлүбү, же жамандыкты мурун көрсөтөлүбү?» дешти. Алпкаракуш: «Жакшылык кылганга башым токмок, каруум казык, болгуча жакшылык кылам. Элден мурун жамандык кылганды көрсөткүлө» деди. Балапандар ажыдаарды көрсөттү эле, Алпкаракуш аны ап эттирип жутуп жиберип: «Эми жакшылыкты көрсөткүлө» деди. Төштүктү көрсөткөндө аны да жутуп жиберет. Балапандардын чыйпыйы чыгып: «Өлгөн жаныбызды тиргизген, өчкөн отубузду тамызган кишини кайра кус» деп ыйлап энесинин тамагын тыткылап жиберешет. Алпкаракуш өкүнүп: «Атаа, балдарым ай, баштагыдан да эр болот эле, ок өтпөс, кылыч кеспес кылат элем, кичине коё турбай» деп кайра кусканда Төштүк баштагыдан да нурдуу болуп түшөт. Ошондо Алпкаракуш жүнүнөн бир тал жулуп берип: «Башыңа кыйын иш түшсө ушул бир тал жүндү түтөт, мен даяр боломун» деди. Төштүк андан

ары жөнөп отурса, бир ак жолборсту бир кара кулак кабылан шер такымдап кууп келе жатат. Төштүк далдааланып туруп «качканды атпай, кууганды атайын» деп кара кулак кабыланды атып жиберди эле, ал кулап түштү. Аңгыча качкан жолборс жүгүрүп келип: «Досум, Төштүк жакшылыкка – жакшылык, жардамым тиер, качан башыңа кыйын иш түшсө, түтөтсөң, мен даяр болом» деп мурутунан бир кыл жулуп берди.

Төштүк андан ары жөнөп отурса, алдынан калың токой чер кезигет. Черди аралап бара жатса, аюунун үч баласы кыңылдайт. Төштүк караса буттарына чөнөр кирип, ириңдеп кетиптир. Аны алып таштады эле, жандары жай алып калды. Эне аюу Төштүк менен достошуп, «Башыңа кыйынчылык келсе, муну түтөт, ошо замат мен даяр болом» деп бир мурутун жулуп берди.

Төштүк андан жөнөп олтуруп, Урумкандын шаарына барат, ханга жуучу салып: «Узун чачын мага берсин» деп ай1*?ырат. Анда Урумкан «Мен Төштүктөн мал албайм, мөөрөй коем, ошого жараса берем. Биринчиси – менин жолборсума жолборс таап келип күрөштүрсүн» деди. Төштүк баягы кылды түтөттү эле, жолборс досу дароо даяр болду. Ачыккан жапайы жолборс Урумкандын тоодогу жылкыларын тоодон кырды, ойдогу жылкыларын ойдон кырды. Андан эки жолборсту күрөштүрдү эле, Төштүктүн жапайы жолборсу хандын бакма жолборсунун мойнун сый тиштеп салды.

Анда У р у м к а н: «Экинчи мөөрөйдүн шарты – бул. Менин бир илбирсим бар, ошого илбирс таап келип күрөштүр» деди. Төштүк баягы кылды түтөттү эле, илбирс досу дароо даяр болду. Ачыккан илбирс койчубу, Урумкандын ойдогу койлорун ойдон, тоодогу койлорун тоодон кырып хандын бакма илбирсинин мойнун сый тиштеп, кете берди.

У р у м к а н: «Үчүнчү мөөрөй бакма карышкырым бар, карышкыр таап келип, кармаштыр» деди. Төштүк баягы карышкыр досу берген кылды түтөттү эле, карышкыр досу даяр болду. Урумкандын калган каткан койлорун кырып, беттештиргенде бакма карышкырдын мойнун сый тиштеп баса берди.

У р у м к а н: «Төртүнчү мөөрөй, бакма аюум бар, аюу алып келип кармаштыр, төйдун эти бышкандай тоодой отун жый» деди. Төштүк кылды түтөттү эле, досу отуз аюуну айдап, аюуларга отунду жүктөй келди. Жапайы аюу Урумкандын аюусунун мойнун сый тиштеп өлүм кылды.

У р у м к а н: «Бешинчи мөөрөй, Ит ичпестин Ала-Көлүнүн түбүндө кырк кулактуу миз казан бар, ошону алып кел, эт салып бышырабыз деди. Төштүк көлдүн боюна барып чечинип» казанды алып чыгам деп, түшмөк болду эле, адамдан эстүү Чалкуйрук күйүп күл болду:

Эрдигиң бар, эсиң жок,
Эчтеке менен ишиң жок.

Ит Ичпестин Ала-Көлү оңой жоо эмес, көлгө мен түшөм жети күнү күт. Жети күн дегенде көлдүн үстүнөн ак көбүк оргуштап чыкса, кудай бизге бергени, кан аралашып оргуштаган көбүк чыкса, мен үйрүмдү, сен үйүңдү көрбөйсүң деп, Чалкуйрук көлгө кирип кетти. Ал көл жээгинде жети күн күттү. Жети күн дегенде көлдүн үстүнөн кан көбүк толкуп чыкканда Төштүк коркуп:

Ит Ичпестин Ала-Көл,
Аталуу көлүм сен болсоң,
Айтылуу Төштүк мен болсом,
Жолоочунун жалгыз атын бер деймин,
Жалгыз атын бербесең,
Айры кетмен албасам,
Алты арыкка бурбасам,
Төштүк атым курусун

Жебелүү кетмен албасам,
Жети арыкка бурбасам,
Төштүк атым курусун,
Эгерде ага болбосоң,
Айры кетмен аламын,
Алты арыкка бурамын,
Жебелүү кетмен аламын,
Жети арыкка бурамын,
Түбүң менен соолтуп,
Түгөл чалчык кыламын.

Көл ууртар Маамытка ууртатып, кургак жерге куйдуруп, түбүң менен соолтуп, ак чопо кылам деп, жерди тепкилеп турду дейт. Ошондо көл – көл башы менен эси чыгып толкуганда казандын бир кулагы көрүндү. Төштүк ачуусу менен алып ыргытканда Урумкандын шаарынын бир бөлүгүн суу басып, бир бөлүгүн казан басты. Муну көрүп Урумкандын эси чыгып: «Балам Төштүк, мөөрөй сеники казаныңды ал» деди. Төштүк казанды алып, кайта көлгө ыргытып жиберди. Ошол кезде Чалкуйрук көлдөн чыгып келип:

«Эрдигиң бар эсиң жок,
Эчтеме менен ишиң жок
Айтсам тилим албаган,
Аңкоого башым не коштум.

Кырк эки жаным бар эле, жети эле жаным калды, чымчып чөп бербей кочуштап суу бербей, казан менен алек болгонуң кандай?» деп таарынды. Төштүк аттын сөзүнө жыгылыштуу болуп, жетелеп тойгузуп, жейрендей секирип калганда Урумкандын шаарына алып барды.

«Урумкан: Алтынчы мөөрөй эми күрөш болот» деди. Урумкан өзү балбанга чыгып, Төштүктөн жыгылып калды.

Урумкан: «Жетинчи мөөрөй, эми ат чабылат» деди. Төштүк Чалкуйрукту Жейрен секиртпес Маамытка мингизип чаптырды. Баягы желмогуз кемпир жети күнчүлүк жерге ат айдап, болжогон жерге келгенде» аттар сууганча жатып эс алып алалы» деп, Маамытты алдап уктатып коюп, «чу» коюп кете берет. Кемпир кара санын камчылап бир күнчүлүк жолго барганда Чалкуйрук жерди чапчып Маамытты араң ойготот. Ал тура калса, Урумкандын аты эчак кеткен. Маамыт шашып-бушуп Чалкуйрукту көтөрүп алып чуркап, кемпир тууга жакындаганда алдыга чыгып барат экен.

Урумкан: «Сегизинчи мөөрөй, эми жамбы атыш» деди. Жамбыны көзгө атар Маамыт атып түшүрдү.

Урумкан: «Тогузунчу мөөрөй, жер дөңгөчүм бар, ошону мүйүз саптуу шырыган кийиз балта менен жара чап» деди. Төштүк: «Эмне арга кылам?» деп, алапайын таппай, айласы кетип Узун чачка Маамыттын бирөөн жиберди эле, Узун чач колундагы алтын шакегин чыгарып берип: «Үстүртөн теңиримдин, астыртан ата-энемдин деми, колуктум Узун чачтын деми» деп жазбай чапса, тең жарылат деп айтып жиберди. Төштүк алтын шакекти оозуна салып туруп, кыздын айткандарын айтып, мүйүз саптуу шырыган кийиз балта менен дөңгөчтү чапты эле эки бөлүнүп жатып калды.

Баардык мөөрөйдөн жеңилген соң, Урумкан: «Эми мөөрөй бүттү колуктуңду ал» деп, Узун чачты Төштүккө нике кыйып алып берип жер үстүнө жөнөмөк болду. Той да бүттү, кыз-күйөөнүн аттанаар маалы жакындады. Ошондо Урумкан Төштүккө: «Эми жер үстүнө кантип чыгасың?» деди. Төштүк Алпкаракуштун жүнүн түтөттү эле: «Ээ досум, башыңа не иш түштү?» деп Алпкаракуш дароо даяр болду.

Төштүк досуна иштин жайын баяндап, «эми мени жер үстүнө чыгар» деди. Алпкаракуш макул болуп: «Мага кырк маралдын эти керек, кырк чака суу

керек» деди. Көзгө атар Маамыт, Жейрен секиртпес Маамыт, көл ууртар Маамыт үчөө бир заматта кырк маралдын этин даяр кылышты. Урумкандын Узун чач кызы, Чалкуйрук, Төштүк Алпкаракуштун үстүнө отурду. Алпкаракуш алты күндө айланып жер үстүнө чыкты дейт. «Качан башыңа иш түшсө, мен даяр болом» деп, кайра тартты.

Ошентип, Төштүк жол тарга берсин, эмки сөз Чоюн кулак алп жөнүндө болсун. Жер үстүндө киндиги темир, тырмагы жез, Чоюн кулак деген аттуу алп жашаган экен. Ал адам аттууга тынчтык бербей кордук көрсөткөндөн кийин, бүткүл адам баласы чогулуп кармап келип, терең орго салыптыр. Чоюн кулак Төштүктүн дабышын угуп, «мени чыгарып ал» деп жалынып-жалбарат. Төштүктөн аялы: «Ушуну чыгарба, акыр түбү өзүңө зыян кылат» деди эле: «Мунун колунан эмне жамандык келет» деп, Төштүк ордон чыгарып алды. Ал дароо тоого чыгып, тоо кийигин кырып, шиш кебектеп бүт жеди. Ойго түшүп ой кийигин шиш кебектеп бүт жеди. Тоо суусу менен оозун чайкады, дайра суусун соолто соруп, суусунун кандырды. Ошентип Чоюн кулак алп Төштүктүн атын токуп, отунун алып, отун жагып бир топко жүрүп калды.

Бир күнү Төштүк адетинче Чоюн кулакка: «Чалкуйрукту току» деди. Анда Чоюн кулак: «Төштүктүн атын Чоюн кулак токуйбу, Чоюн кулактын атын Төштүк токуйбу?» деп, Төштүк менен кармаша кетет. Экөөнүн алышкан жери айры кезең болду, сүрүшкөн жери сүйрү кезең болду. Акыры Төштүк көтөрүп уруп, башын таш менен жанча турган болгондо Чоюн кулак: «Мен каруу-күчүм барбы?» деп сизге эркеледим эле өлтүрбөңүз» деп жалынып жалбарганынан аны өлтүрбөй коё берди.

Чоюн кулак дагы бир топко Төштүктүн атын токуп жүрүп калды. Ошол арада ой кийигин ойдон кырып, кыр кийигин кырдан кырып, дагы бир топко тамакка

бордонду. Күндөрдүн күнү Төштүк «ат току» деди эле, Чоюн кулак: «Катындын атын минген кул, катындын тонун кийген кул» деп атын токубады. Экөө дагы кар-маша кетти, кармаш бир аптага созулду. Төштүктүн алы кетип алдырап, шайы кетип шалдырап турду. Акыркы баардык күчүн жыйнап туруп, таш менен башын талкалап өлтүрдү да, андан ары жол тартты.

Төштүк ыкчамдай бастырып жүрүп олтурса бир төө качып келе жатат. Төө Төштүктүн жанына келип ботолоп жиберет. Төштүк төөгө айланчыктап туруп калды эле, артынан бир кызыл тору келинчек жете келди. Келиндин жөн-жайын сурады, келин: «Ушул ингендин ботолобогонуна быйыл жети жыл болду эле, кудайдын буйругу менен бүгүн ботолоп отурат. Жети жыл мурун желмогуз азгырып жер алдына түшүп кеткен Төштүгүмдүн келерине жакын калганбы, же өлөрүнө жакын калганбы, сизге жол болсун, жолоочум, кайдан келе жатасың?» дейт. Төштүк «жер астынан чыктым» деди эле, келин: «Жер алдынан чыксаңыз, жети жыл мурун кеткен Төштүгүмдү көрдүңбү?» деп сурады. Анда Төштүк сынамак болуп: «Өзүм көргөнүм жок, бирок Урумкандын шаарында уй кайтарып жүрөт деп укканым бар эле» деди.

Келин: «Жолоочум, бул сөзүңдү адам угар кеп эмес, Төштүгүм оңой эр эмес, уй кайтарса, башка киши кайтаргандыр, менин Төштүгүм уй кайтарбайт:

Чаалыган боз ат болбосо,

Чалкуйругум дээр элем,

Агала сакал болбосоң,

Алп Төштүгүм дээр элем.

деп тайлакты өңөрүп, төөнү жетелеп алып, Кенжеке үйүн көздөй кетмек болду. Келин менен кошо Төштүк да жөнөдү. «Үйүңөр кайсы?» деди эле, жепирейген сегиз чоң алачыкты көрсөттү. Төштүк барып, «атамдын үйү го деп болжолдоп, жепирейген кара алачыкка түшүп калды».

Кечинде Кенжеке Чаар ингенди саап, бир казан ууз бышырды да бардык кишиге бир аяктан берип:

«Төштүктүн арбагына да бир аяк ууз атап койгучулары» деди. Кайын атасы: «Кайдагы устуканы упат, сөөгү сөпөт болгон Төштүккө ата дейсиң» деп, жактырбай койду. Анда Төштүк: «Ээ ата, Төштүгүндүн кандай белгиси бар эле?» деп сурады. Абышка: «Баламдын эки далысынын ортосунда алакандын отундай кызыл меңи бар эле» деди. «Анда ошол Төштүгүң мен болом!» дегенде сегиз агасы, сегиз жеңеси, абышка кемпир баарысы Төштүктү басып жыгылып калды. Аңгыча Кенжекеге толгоо кирди. Жети күн дегенде эркек бала төрөдү. Мал союп, той берип, баланын атын Жоодарбешим койду. Төштүк азып-тозгон кыпчак элин жыйнап, үзүлгөнүн улап, бузулганын курап, жатып калды.

ЖООДАРБЕШИМ

Илгери-илгери Кебез-Тоонун кең жайлоосунда ажыдаар менен арбашкан, желмогуз менен кармашкан, ааламдын жүзүн кыдырган Төштүк деген баатыр болгон экен. Ал сакалы агарып карыганча балалуу болбоптур.

Төштүк: «Ушул дүйнөдөн көзүм өтүп кетсе, ким калкалайт жеримди калың кыпчак элимди» деп кайгыланып жүргөндө, байбичеси Кенжекенин боюна бүтүп, жолборстун этине талгак болуп, маңдайында калы бар, арстандай жалы бар, күмүш көкүлдүү бала төрөйт экен. Төштүктүн сүйүнүчү койнуна батпай, бүт кыргызды чакырып, тоюна токсон союп, баласынын атын Жоодарбешим коет экен.

Жоодарбешим беш айында каз туруп, алты айында басат экен. Ошондо атасы: «Балама көз тийип калбасын» деп, Жоодарбешимди тогуз жашар болгончо ээн жерге бактырат экен.

Жоодарбешим тогуз жашар болгондо атасы эр кийимин кийгизип, Кылкара деген атын мингизип, жоонун жайын үйрөтө баштайт экен.

Күн өтөт, ай өтөт, жылдар өтөт. Жоодарбешимдин балтыр эти толуп, атасын тарткан тоодой баатыр болот экен. Бир күнү атасы Жоодарбешимди мергендикке алып чыгып, ак аркар атып, бөкөн кууп жүрүп: «Балам мен сага бир сыр айтайын» дейт экен. Жоодарбешим: «Ал эмне сыр? Айткын ата», – десе,

Төштүк: «Ушул жерден жүрүп отуруп, жүрүп отуруп нечен дайра, нечен көлдөн өтүп, бир алтын булакка келесиң. Ошол алтын булактан алтын баштуу Ак аркар суу ичет. Мен

дагы атайын издеп барып Ак аркарды кармай албай келгем. Ошол Ак аркарды атып келип берсең, бул дүйнөдө ыраазымын» дейт экен.

Ошондо Жоодарбешим: «Ай жылдан жол бассам да, сага Ак аркарды алып келип беремин» деп, үйүнө келип, жолго даярдана баштайт.

Энеси Кенжеке: «Быйылча токтой туруп, келерки жылы бар. Алыскы жолго аттана турган убагың боло элек» десе, Жоодарбешим: «Мен ит көйнөгүм мойнума иле түшкөн баламын. Мен аруу тонум жонума кие түшкөн баламын. Мен атам алп Төштүктүн казабына калбаймын» деп болбой коет.

Ошондо Кенжеке көл башындай ак баштыкты уулуна берип:

– Балам, ушул жерден күн чыгышты көздөй жүрүп отурсаң, жүрүп отурсаң, Оң оюл деген жер келет, он периште тең келет. Андан кантип өтөсүң? – деди.

– Анын онун он жерге чаап таштайм – деди Жоодарбешим.

– «Андан эптеп өтөм» деди Жоодарбешим.

Кайгылуу деген жер келет, Кырк жарактуу тең келет. Мындан кантип өтөсүң балам? – деди энеси.

– Анын кыркын кырк жерге кыйрата чабамын. Андан эптеп өтөмүн энеке, – деди Жоодарбешим.

– Эчен дайра суу келет, эчен кабат тоо келет, чытырман токой чер келет, андан кантип өтөсүң? – деди энеси.

– Аны бир чагым кууну коюп өтөмүн – деди Жоодарбешим.

– Балам, андан ары сен барсаң, тогуз жолдун тоому бар. Андан ары сен барсаң, бир боз дөбө турат. Ошого барсаң, таятаңдын боз ордосу бар. Алачыктай

кызыл кемпир жаткан кулунду тургузуп, турган кулунду жаткызып, сейилдик кылып турат. Кызыл тору келин бээ саап, кызыл тору жаш жигит, кулун салып турат. Таенең: – «Балам, сен кимдин баласысың, бат айтчы» деп сурайт. Анда: «Суусап келген балага, суусун берип туруп кеп сурагың де. Бир чоң кесе кымыз берет. Ошону ичкенден кийин: «Мен Кенжекенин ботосу, Төштүктүн баласы Жоодарбешиммин де. Анда үчөө басып жатып калат. Токмок жалдуу боз айгырды минип жигит сүйүнчүгө чабат. Орусканды ээрчитип жигит келет. Айтылуу Алтын-Булактагы Ак аркарга аттанып бара жатканыңды айткын. Ошондо таятаң: «Төштүк дагы курусун, Кенжеке дагы курусун, балага кийим камдабайт, жарак-жабдык, ээр токум камдабайт» деп, жоого кийчү жарак-жабдык, ээр берет. Ал ээрди албагын. Атамда капталы алтын, кашы күмүш, Төштүк мага күйөөлөп барганда, сурап калган ээр бар, ошону сурасаң бербейт. Өзүң кирип эле: «Өзүмдүн ээримди өзүмдөн аяйсыңбы?» деп алып чыгып аны токуп ал. Эми сени Кылкарага тапшырдым, Кылкара экөөңдү бир кудайга тапшырдым» деп Кенжеке оң батасын берип, Жоодарбешимди оң жолго салып жиберди.

Жоодарбешим жүрүп отуруп, жүрүп отуруп, баягы энеси айткан эчен дайра суу, эчен кабат тоону ашып, Боз-Дөбө деген жерге келет. Келсе, баягы Кенжеке айткан кемпир жаткан кулунду тургузуп, турган кулунду жаткызып, сейилдик кылып турат. Кызыл тору келин бээ саап, кызыл тору жаш жигит кулун салып турат. Жоодарбешимдин ким экенин билгенден кийин баягы кызыл тору жаш жигит Орусканга сүйүнчүгө чапты. Таятасы келип Жоодарбешимди басып жыгылат.

Жай сурашып далай отургандан кийин, Жоодарбешим айтылуу Алтын-Булакка бара жатканын айтат. Ошондо Орускандын кемпири көзүнүн жашын

көл кылып; «Ээ абышка, Төштүк менен Кенжеке курусун, ушундай дагы жибереби, же жоого жарай турган жарак жабдыгы жок, же ээри жок? деди.

Эми Орускан кишилерин жиберип, акбула алдырды. Уз кыздардан, келиндерден алып келип, акбуланы эритип алды.

Мергенчилерин «Тоо текенин мүйүзүн алып келгиле» деп буюрду. Ошентип Орускан мергенчилерге тоо текенин мүйүзүн алдырып келип чеберлерин бүт жыйнап, алтын жаак, сыр жебе жасатты.

Алтымыш текемин терисин малмага малдырып, кандагай жасатты. Алты аяктуу ала атын токуп, Жоодарбешимди мингизип: «Эми балам сен калкагардын как ыргайын алып кел» деп жумшады. Бала баягы жерге барып, атка артынып алып келди. Баягыны уста ийрип, ак олпок жасады. Жоодарбешимдин бардык жарак-жабдыгы бүтү.

Ошондо Орускан жети аяктуу жээрде атты токутуп: «Эми балам, жолуң шыдыр, жолдошуң кыдыр болсун!» деп батасын берди. Анда Жоодарбешим: «Таята, Төштүк атам энеме күйөөлөп келгенде, сага капталы алтын, кашы күмүш ээр берген экен. Ошо ээриндин күчүн берип тур» деди эле, таятасы берген жок. Жоодарбешим: «Өз ээримди өзүмөн аяйсыңбы?» деп үйдөн алып чыгып Кылкарага токуп алды.

Желенин башындагы Кылкаранын башына жүгөн салганда кунан болду, жонуна тердик салганда, бышты болду Кылкара, куюшкан салганда куру ат болду. Олоң тартканда опол тоодой ат болду.

Чыбаш баскан куйругу

Жан жибектей созулду.

Чүрүшүп калган туягы

Айтабактай жазылды.

Кемпир-чал балага оң батасын берип узатып чыгышты. Балдар жарлап карап турушту. Баланын карааны жоголгондо, үйгө киришти.

Ошентип жүрүп отуруп, жүрүп отуруп бир жерге келгенде, Кылкара бугудай мойнун буруп, Жоодарбешимге кайрылып:

Эрдигиң бар эсиң жок,
Эчтеке менен ишиң жок.
Энөө баатыр экенсиң
Мен билгенди билдиңби,
Мен туйганды туйдуңбу?

деди анда Жоодарбешим: «Мен эчтекени билген жокмун, батыраак айтчы Кылкарам!» деди.

Кылкара: «Кайнардын Кара-Көлүнө ара күндүк жол калды. Ошол жерде жандан ашкан Жанаалы деген дөө бар. Анын Куу кулан деген аты, куу жебе деген жаасы бар. Ал аңгыча канды өлтүрүп, Аксамай деген кызын тартып алган. Ошол Аксамай сени түшүндө көрүп, сүйүп калган экен. «Эми Жоодарым келет» деп сени күтүп жүргөн кези. Жанаалы дөөнү өлтүрсөң, сага кудай бергени. Аны өлтүрө албасаң, сен үйүңдү көрбөйсүң, мен үйрүмдү көрбөймүн» деди...

Андан ары аттанып жүрүп отуруп, жүрүп отуруп Жоодарбешим баягы Жанаалынын айлына жакындап калган кези экен. Ошондо Жанаалы аялына: «Куюккан кула талаада карга десем, кагындай кагын десем, каакымдай канаттуу десем, аяктуудай бир нерсе көрүнөт» деди. Аңгыча Жоодарбешим да жетип келди. Жоодарбешим Жанаалы менен бир нече күн бир нече түн күрөшүп, дөөнүн башын кыя чапты. Аксамайды өзү никелеп алып, андан ары Ак аркардын сары изине түшүп, саргара кууп жөнөйт.

Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп бир жерге келгенде Кылкара: Ак аркар булак суулап, күмүш күнгөй оттоп, Чаар-Арчанын башында жатат. Бутуңду чечип, байпакчан болуп жанына өңүп бар! Менин ооздугумду чыгарып отко кое бер, суулугумду чыгарып сууга кое бер!» деди. Жоодарбешим шашып Кылкараны кесе байлап, кең тушап салат.

Ал Чаар-Арчанын башына келип, шыкаалап туруп жааны чоюп бир кезде тартып жиберди эле, аркардын башын жаа үзүп кетет. Аркардын башын алып, Кылкарага жакындап келгенде, асмандан бир кара неме Жоодарбешимди эңип кетет. Көрсө бул Жоодарга ашык болуп жүргөн Нуркандын кызы Нурпери экен.

Нурпери Жоодарды үйүнө алып барып, жатып калат. Күндөн күн өтөт, айдан ай өтөт. Ошентип жыл маалы болгондо бир күнү Нурпери: «Жоодарбешим, сенин бир күйүмдүү нерсең бар беле, ошонун периштеси келип, мени тебелеп жаман кылды» дейт.

Ошондо Жоодарбешимдин эсине Кылкара түшөт да:

Алаканын шак коюп,
Артын жерге так коюп,
Өкүргөндөн бакырып,
Өрүктүн башын жапырып,

Ичкен тамагын кайта кусуп, бүк түшүп жатып калат. Нурпери: «Эми сен, Кылкараны алып кел!» деп, Жоодарбешимди Кылкарага жиберет. Жоодарбешим келсе, баягы атынын ордуна бир тери жатат. Көрсө, Кылкара ошол экен. Өлбөс-өлбөс жаны бар экен. Кылкара Жоодарбешимди таанып:

Айтсам тилим албаган
Аңкоого башым не коштум.
Сүйлөсөм тилим албаган,
Шүмшүккө башым не коштум?

«Ооздугумду чыгарып, эми мени отко коё бер! Суулугумду чыгарып сууга коё бер» деди.

Жоодарбешим Кылкаранын ээрин алганда териси куюшкан менен кошо кетет. Ошондо Кылкара: «Эми мен үч жыл оттоюн, үч жылсыз келбе» деп, Жоодарбешимди кайра Нурпериге жиберет. Жоодарбешим Нуркандын элинде дагы үч жыл жашайт. Бир күнү Нуркан кызына чоң той берип, аткармакчы болот да, отуз күнү ойнотту, тогуз күнү тойлотту. Ошондо Кылкара өзү келет.

Нуркан алтын өргөө, ар шайманды элүү төөгө жүктөтүп, алтын жамбы, ак күмүштү атан төөгө артырып Асмайыл жана Ысмайыл деген эки жигитти кошуп, Нурпери менен Жоодарбешимди жөнөтөт.

Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп Жыламыштын тоосуна келгенде Нурпери менен Жоодарбешим эс алмак болушуп, ак өргөө көтөрүшөт. Ак өргөө көтөртүп, алты күн конгондон кийин бир күнү Жоодарбешим менен Нурпери сейилдеп токойго чыгып кетишет. Алар токойдо жүргөндө баягы Асмайыл менен Ысмайыл: «Экөөбүз уу коргошундан өлбөгөндөй жеп алып, ооруп калдык деп жатып калалык. Жоодарбешим менен Нурпери кандай дары берсе да, «Эски оорубуз кармап калды. Биз айыксак Гүлгаакынын гүлүнөн гана айыгабыз» деп жата берели. Ит Ичпестин көлүнө барган киши келчү эмес. Жоодарбешим барса келбейт. Ошентип Нурпери бизге калат» деп акылдашышат.

Жоодарбешим менен Нурпери келсе, Асмайыл менен Ысмайыл ооруп онтолоп чыдай албай жатат. «Эмне болдуңар» десе: «Биздин эски оорубуз кармап калыптыр. Эч кандай дары жардам бербейт. Бир жардам болсо, Гүлгаакынын гүлү дары болот» деп ого бетер онтолошот.

Ошондо Жоодарбешим Кылкараны токунуп, Кынсыз кылыч байланып алтын жаак сыр жебени акырекке илип Гүлгаакынын гүлүнө жөнөйт.

Жоодарбешим эчен белес тоо, эчки жүрбөс зоо, адам зат келип көрбөс жер менен жүрүп отуруп, жүрүп отуруп бир эле жер жайнаган мыкка жолугат. Андан Кылкара бутун мыкка тийгизбей өтүп кетет.

Жоодарбешим жүрүп отуруп, жүрүп отуруп бир желмогуз кемпирге жолугат. Ал: «Жут ийрегим, жут карт ийрегим, карт» деп Жоодарбешимди жутканда кекиртегине токтоп калат. Ошондо кемпир: «Сен кекиртегиме токтоп калдың, менин бир жакы-

нымсың го» деп сурады эле, Жоодарбешим: «Мен Төштүктүн баласы, Кенжекенин ботосумун» деди. Кемпир: «Кенжеке менен мен карын бөлө элем» деп кайта кусуп алды. «Гүлгаакынын гүлүнө бара жаткандардын жолун тоскон элем. Ушуга чейин эч кимди өткөргөн эмесмин. Ал жерге барган кайтпайт. Менин тилим алсаң кайт!» дейт. Жоодарбешим болбой жөнөп кетет.

Жоодарбешимдин кеткенине кыйла күн болгондо, Асмайыл менен Ысмайыл Нурпериге «сени алабыз» дешет. Ошондо Нурпери: «Мен экөөңө тең тиймек белем, бириңди бириң өлтүр, тирүү калганыңа тием, сен мынабу кудукка түшүп жуун! Сен тарт дегенде тартып алам» деди.

Ысмайыл сууга киргенде Нурпери көтөрмөнү кыркып жиберип, Ысмайылды өлтүрөт.

Эми сөздү баягы Кылкарадан баштайлы. Бир күнү Кылкара: «Эми Гүлгаакынын гүлүнө жакын келдик. Эртең түшкө жакын жетебиз. Гүлгаакынын үч кызы бар, алар көлгө түшүп тамаша кылышат. Сууга түшөөрдө кептерин алып коюшат. Ошол учурда мен кырк канатымды жайып боз коёндой жапыз болуп, аткан октой жетем, сен боз карчыгадан илгир болуп кептерин иле көр! Сен жөнөгөндө төөдөй таш төкүрөңдөп, уйдай таш утураңдап, жылкыдай таш жылмандап, койдой таш кодураңдап, куушат. Кызыл жалын өрт да кууйт, ошондо артыңа караба! Атаң Төштүк да «кайрыл балам, кайрыл» дейт, мен канатымды жайып качам, энең таятаң – баары «кайрыл!» дейт. Ошондо да караба. Ак көгүчкөн учуп алдыңа чыгып, колдорун маңдайыңа тийгизет, шерт ошол, ошондо гана токто, көгүчкөндүн кебин бер. Алар кебин кийип, гүлдү алып келип берет!» дейт.

Жоодарбешим жүрүп отуруп, жүрүп отуруп эртеси түшкө жакын баягы Кылкара айткан жерге келет. Келсе, Гүлгаакынын үч кызы кийимдерин

чечип коюп, сууга түшүп жатышыптыр. Кылкара коендой жапыз болуп Жоодарбешим боз карчыгадан илгир болуп, кыздардын киймин илип жөнөдү. Жоодарбешимди уйдай таш утурандап, койдой таш кодурандап кууйт. Жоодарбешим эч кайрылбайт. Ак көгүчкөн учуп алдына чыгып, колдорун маңдайына тийгизгенде гана Жоодарбешим токтоп, көгүчкөндүн кебин берет. Алар кебин кийип алып, баягы гүлдү Жоодарбешимге алып келип беришет. Гүлгаакынын гүлү кышында соолубас, жыты аңкыган, көркү адамды таң калтырган гүл экен. Жоодарбешим, Гүлгаакынын гүлүн алып келсе, баягы эки жигит жок. «Булар кайда кетишкен?» деп сураса, Нурпери:

Асмайыл менен Ысмайыл,
Адамдан ашкан куу экен.
Акылын эч ким билбеген.
Ашып түшкөн шум экен.
Асмайыл менен Ысмайыл,
Кыял менен ооруптур,
Көңүлүн тетир буруптур,
Көрүнөө амал кылыптыр.

Ит Ичпестин көлүнө барган кайра келбесин билип, сени жиберешкен экен» деп болгон окуяны айтып берет.

Ошондо айлап, жылдап жүрүп отуруп Жоодарбешим Нурпери менен ата-энесине келсе, Чоюндун уулу Темир алп чоң бүлүктү салып айлын чаап, атасын орго салып койгон экен.

Жоодарбешим Темир алп менен бир нече күн, бир нече түн кармашып, акыры жеңет.

Ошентип, Жоодарбешим элине хан болуп, ата-энеси, аялы менен жыргап жатып калган экен.

АЛНАЗАР БАКЫ

Илгери-илгери Жаныбек хан деген хан бар экен. Анын сегиз уулу болуптур. Сегиз уулунун алды агала сакал болгончо катын алып берген эмес экен. Байдын сегиз уулу чогулуп үч күнү кеңеш кылып: «Атабызга катын алып бер деп кантип айттырабыз?» дейт экен. Алар ары ойлонуп, бери ойлонуп Алназар Бакыны алдырат экен. Алназар Бакы келип: «Мени эмне үчүн чакырдыңар?» десе, алар: «Биз бир энеден сегиз экенбиз, алдыбыз ак ала сакал, артыбыз кара сакал болуптурбуз. Сен бир энеден жалгыз экенсиң. Кер мурут болупсуң. Ушул убакка чейин бирөөбүздүн да катыныбыз жок. Бир жака барсак «Жаныбек байдын сегиз аңгиси» келе жатат деп жаман аттуу болдук. Атабызга катын алып бер деп кантип айттырарды билбей, сени чакырдык» дешет. «Силер айыл-айылды кыдырып, кыз карай берсеңер, атаңарга бир теңтушу кеп айтар, анан силерди эсине алып катын алып берер» деп, Алназар Бакы кеңеш берген экен.

Сегиз ага-иниси айткандай кыз издейт экен. Байдын теңтушу келип балдарынын кыз издеп жүргөнүн айтат. Ошондо Жаныбек хан: «Атаганат, мен эмнени унуттум десем, балдарыма катын алып бербей унуткан экенмин» деп, санын бир чапкан экен.

Хан: «Сегизине сегиз жерден кайындап, башка-башка кыз алып бергиче өмүрүм өтүп кетер, андан

көрө сегизине бир жерден кыз алып берейин» деп кыз издеп жөнөйт экен.

Бай төгөрөктүн төрт бурчун кыдырып, сегиз кыздуу киши издеп таппай кечке маал бөлгөндө бир байдын үйүнө келип отуруп, эки жакты караса керегенин башында жети сөйкө илинип турганын көрүп, «атаа бир балама жетпей калды», деп, оң карап ыйлап, сол карап күлгөн экен. Ошондо байдын байбичеси көрүп: «Атаа, оозуңа кап толгур, айт жөнүңдү эмне ыйлайсың?» деп ханды жакасынан кармап туруп, эки жаакка эки чабат. «Атаа, байбиче сегиз уулум бар эле. Керегенин башындагы жети сөйкөнү көрүп, ыйлаганым да, күлгөнүм да ушул эле» дейт экен.

Анда байбиче: «Оозуңа кара кан толгур, менин тогуз кызым бар. Экөөсү сөйкөнү салбай кеткен тура» дейт экен. Кан токолунун баласы Алназар Бакыны унутуп калган экен: «Атаа, байбиче, менин да тогуз уулум бар эле» дейт экен.

Бай: «Мен кыздарымдын калыңына мал албаймын, эшигимдин алдына бир май көл, бир сүт көл орнот. Биринин чабагы бирине ыргып түшсүн, бир алтын терек, бир күмүш терек орнот. Биринин булбулу сайрап, бирине конуп турсун. Көчүгүмдү коюп отургудай алтын так болсун. Эшигимдин алдынан өзөн суу агыз. Өйүз-бүйүзүмө мамы тизилсин. Ошону тегиз жериме жеткирсең, кыздарымды ал» деди.

Жаныбек хан үйүнө кетип баратып: «Май көл, сүт көлдү орнотсом, чабакты кайдан табам? Теректи орнотсом, булбулду кайдан табам. Өзөн сууну бурдурсам, мамыны кайдан тиздирип бүтүрөм?» деп Жаныбек хан үйүнө кайгыланып түштү. Ошол учурда Алназар Бакы уктап жаткан экен. «Тур Алназар Бакы, жанындагы жүгөндү алып, атаңдын кашка жоргосун кармап минип, ары-бери чапкылап, кара сууга чөмүлтүп барып, атаңа салам бер. Ар жакка

карап кетет. Ар жагынан салам бер, бер жакка карап кетет. Бер жагынан салам берсең, ал: «кысталактын башын ал!» дейт.

«Таксыр, арыз» дегич. «Айт» дейт. «Кайгырып келген ишинди мага бериңиз. Үч күнгө чейин бүтүрөмүн» деп түшүндө аян берет экен.

Алназар Бакы түшүнөн ойгонуп тура калса, жанында бир жүгөн жатат. Жүгөндү алып, жүгүрүп барып, атасынын кашка жоргосун кармап терге чөмүлтүп, атасына барып, салам берсе, атасы ары карап кетет экен. Бер жагынан барып салам берсе, «кысталактын башын ал!» дейт. Аны укканда Алназар Бакы: «Таксыр арыз» дейт экен. «Айт арызыңды» десе, «ушу кыжалат кылып аткан ишти мага берсең үч күндө бүтүрөмүн» дейт экен. «Бүтүрбөсөң башыңды аламын!» деп Жаныбек хан уруксат берет.

Бала үч күнгө чейин бир кетмен топурак чаппай: «Мага чын көрүндүңбү, калп көрүндүңбү?» деп үчүнчү күндө баягы дөңгө чыгып уктап жатса: «Тур Алназар Бакы! Атаңдын көк өгүзүнүн бир көзүн чукуп, сүт көл бол деп ыргыт, бир мүйүзүн алтын терек бол деп ыргыт, бир мүйүзүн чынар терек бол деп ыргыт, биринин булбулу бирине консун деп ыргыт, ичегисин үйүн айланган алтын болсун деп ыргыт, тогуз кашык канын көчүк коюп отургандай сокудай алтын болсун деп ыргыт. Жанындагы куу таякты алып, чуу деп жүрүп отур. Эки жагыңа караба, тизилген мамыны санаба, өзөн суу агып, өйүз-бүйүзгө мамы тизилет» деп дагы түшүндө аян берет. Бала ойгонуп түшүндө көргөндөрүн аткарат. Баары бүткөндөн кийин бай: «Баары бүттү. Келиндерин алып алсын» деп Жаныбек ханга киши жиберет. Жаныбек хан сегиз уулун ээрчитип, Алназар Бакыны дагы унутуп таштайт экен. Мындай чыгып эстеп: «Бардык баламдын башы, толгон балам толугу, ушул ишти бүтүргөн. Алназар Бакыга өзүм барбасам келбес» деп үйүнө

келет. «Алназар Бакы кайда? » деп энесинен сураса: Бая эле атам менен барам деп кетип калган» дейт экен. Атасы үйүнө барып караса Алназар Бакы тактысына минип отурган экен. «Балам жүрбөйсүңбү?» десе, «сен да кетсең, мен да кетсем, мында сиздин тактыңыз куру калабы? Балдарыңыздын улуусу улуусун, кичүүсү кичүүсүн алар, мага кенже кызы Кенжекени берет. Кайнатам мага кара болот өгөөсүн берет. Ошону мага сактап алып келип бериңиз. Кайта келе жатканда көлөкөсү көйкөлгөн, көк шибери жайкалган бир булагы бар. Ошого конбоңуз!» дейт экен Алназар Бакы. Жаныбек хан кудасына барып, отуз күн ойнотуп, кырк күн кыңшылатып байдын кыздарын алат экен. Кудасы улуу кызын улуусуна, кичүү кызын кичүүсүнө, кенже кызын, Кенжекени Алназар Бакыга берет экен.

Жаныбек хан келиндерин алып, кайта үйүнө келе жатканда баягы баласы айткан көлөкөсү көйкөлгөн, көк шибери жайкалган булакка келет экен. Ошондо Кенжеке: «Ушул жер жин пери ойногон жер экен, атам конбосун» дейт экен. Баягы сегиз уулу: «Как баш келинин ээрчитип кете берсин, атка жайлуу жер экен түшөбүз» деп түшүп калышат.

Эртең менен балдары келиндери уктап жатканда Жаныбек хан «аттарды сугарып келейин деп, сууга барат. Аттарын сууга айдап келсе сууда казандай өпкө калкып турган экен. Аттары кошкурук атып, суу ичпей үркөт экен. «Ай жылас болгон жылкычылар жылкынын баарын союп өпкөсүн сууга таштап жиберген экен го» деп, атынан түшө калып, өпкөнү суудан алып ыргытайын дегенде, жети баштуу жез кемпир тура калып, байды чап билектен алып көмөрүп уруп, көөдөнгө минип: «Ай как баш, мага эмне бересиң? дегенде: «Өрүш толгон жылкым бар, муну берейин» деди. «Ай как баш, сен өлгөндөн кийин ал жылкылар меники эмей кимдики» деп дагы желип

койду эле, Жаныбек өлүп кете жаздап; «Дүнүйө толгон төөм бар, муну берейин» деди. «Ай как баш сен өлгөндөн кийин меники эмей кимдики?» деп дагы желип-желип койду. Акылынан шашкан бай: «Короо толгон коюм бар, муну берейин» деди. «Ай как баш сен өлгөндөн кийин меники эмей кимдики?» «Үңкүр толгон үйүм бар, муну берейин». «Ай как баш, сен өлгөндөн кийин меники эмей кимдики?»

– Сегиз уулум, сегиз келинимди берейин.

– Ай как баш сен өлгөндөн кийин меники эмей кимдики?

Өлөрүнө көзү жетип, акыры айласы кетип: «Бардык баламдын башы, толгон балам толугу, Алназар Бакымды берейин» – деди Жаныбек хан. «Ай курган чал, бая эле ушуну айтпайсыңбы?» деди желмогуз кемпир. «Алназар Бакыны мага кантип бересиң?» десе, анда Жаныбек хан: «Кайнатасы берген кара болот өгөөсү бар эле, ушуну эптеп алып, түп тулганын түбүнө жөлөп кетейин. Андан аркысын өзүң эптеп аларсың» деди.

Жаныбек хан аттарын айдап барып: «Балам, өгөөнү алып таштачы, ат кургурдун бутуна чөңөр кириптир» десе келини ары карап ыйлап, бери карап күлүп, өгөөнү алып таштады.

Бай балдарын жөнөтүп өзү атынын бутундагы чөңөрүн алып, өгөөнү түп тулганын түбүнө жөлөп коюп, үйүнө барып жатты.

Кенжеке үйүнө барып түшкөндөн кийин Алназар Бакы Кенжекеден «Кайнатам берген кара болот өгөө кана?» деп сураса, Кенжеке өгөөнү атаң алды» дейт. Алназар Бакы атасына барып: «Ата менин кайнатам берген кара болот өгөөм кайда?» десе: «Алда эсиң алгыр ай! Аты кургурдун бутуна чөңөр кирип, ошону өгөп алып туруп, түп тулганын түбүнө жөлөп койдум эле, унутуп калган экем да» деди.

Алназар Бакы ошондон кийин үйүнө келип, жөнөмөк болгондо келинчеги Кенжеке: «Бүгүн жа-

тып, эртең барарсың» деп токтотуп, ал күнү жатып, эртесине өгөө калган журтка жөнөдү. Барса, таш тулганын түбүндө шилби шыйрак, шиш аяк, түлкү тумшук, бөрү көз бир жадыгер кемпир отурат.

– Ассалоом алейкум, энекеш! деди.

– А-алейкум ассалам, балакеш! Балам, саламың болбосо саргартар элем ээ!

– Энеке алигиң болбосо алсыратар элем ээ.

Эмне келдиң балам?

Өгөөм калыптыр* эне, өгөөгө келдим эле.

– Эй, балам өгөөңдү мен алып калгамын. Сени бир жумушка жумшайын – деди.

– Ээ эне атым жок, тонум жок, жарак-жабдыгым жок. Сенин ишиңе кайдан жараймын? Жутуучу болсоң жут. Жутпасаң өгөөмдү бер!

– Атаа балам, сени жутпайт элем. Сен ушул иши-ме жарайт элең, – деп кынжыла берди.

– Атаа, эми болбостур деп, өгөөсүн алып, Алназар Бакы кемпирди ээрчип жөнөдү.

Кемпир темирден капка шаарына баланы алып барып: «Жер астында Айгандын кызын алып келип бер» деп жумшады. Алназар Бакы Айгандын кызы Алтынай сулууну карай жөнөдү. Кетип бара жатса, бир жолборстун бутуна чегедек кадалып калыптыр. Алназар Бакы жолборстун бутунан чегедекти сууруп алды эле, капчыгайдын ичин ириң каптап кетти. Жолборс: «Эмне башыңа иш түшсө, отко куйкалагың» деп, бир мурутун жулуп берди. Бала мурутту жанына салып алып, андан ары жүрүп кете берди. Андан ары бара жатса, бир адам тегирмендин ташын көчүгүнө байланып алып, ал жейренди барып бир тебет. Алназар Бакы карап туруп таң калат да: «Эй тегирмендин ташын көчүгүнө байланган аке, ушул өнөрүнө баракелде» деди. «Эй, балам ай, ушул өнөрүмдү карыгыча бирөө баракелде деген эмес эле. Мен да сага жолдошмун» деп ээрчип алып жөнөдү.

Андан ары кетип бара жатса, бир киши бир көлдүн суусун бир көлгө ууртап, куят. «Эй, көл ууртар аке, карап турсам бир көлдү ууртап, бир көлгө куясың. Ушул өнөрүңө баракелде» деди.

– Эй, балам ай, карыганча ушул өнөрүмдү бирөө: «Бали! – деп айткан жок эле. Мен да сага жолдошмун» деп ал да ээрчип алды. Андан жүрүп отуруп Алназар Бакы жер астына түшүп кетти.

Жер астында кетип бара жатса, бир ийин казган чычканды бир күйкө аңдып калыптыр. Алназар Бакы чырпыктан жаа, чийден ок кылып күйкөнү атып салды. Чычкан жүгүрүп келип: «Досум, сен жакшылык кылдың, башыңа кыйынчылык түшсө куйкалап койсоң мен даярмын» деп, бир кирпичин жулуп берди.

Андан жөнөп кетип бара жатса, бир жерде жүз кумурсканын бир жагынан өрт кысып, бир жагынан суу кысып өлө турган болуп жаткан экен. Алназар Бакы этегин тосуп кумурскаларды өткөрүп жиберди эле, «Башыңа кыйын иш түшсө куйкалап кой» деп, бирөө бир бутун жулуп берди. Андан ары Айгандын шаарынын четине барып: «Үчөөбүз бир жерде жата албайбыз. Бири-бирибизге кабардар бололу» деп, туш-туш жакка тарап кетишти.

Алназар Бакы бир абышка кемпирге бала болду. Антип-минтип абышка кемпир бала баргандан кийин малданып кетти. Бир күнү Алназар Бакы чычкандын мурутун куйкалап койду эле, чычкан келип: «Башыңа эмне мүшкүл түштү досум?» деди. «Ушул мен жаткан жерден Айгандын кызы Алтынайдын үйүнөн чыга турган кылып, бир киши баткандай жер алды менен жол казып бер» деди Алназар Бакы. Чычкан: «Жакшы болот, досум» деп, күндөп-түндөп казып, «бүтүрдүм» деп кабар берди.

Алназар Жердин алды менен түн ичинде барып, уктап жаткан Алтынай сулуунун оң бетинен бир сы-

лап, оң чачынан бир сылап, бир тал чачы жулунуп калды эле, катып алып жүрө берди.

Алтынай кырк кызы менен кошо күндө таразага түшүүчү экен. Эртесинде таразага түшсө, бир тал чачы жок. Алтынайдын бир тал чачынын оордугунан кырк кызды оодарып түшүүчү экен. Ал күнү таразага түшсө, Алтынай кырк кызга тең келип калат экен. Алтынай: «Киши ичсе уктабай турган тамак бар бекен?» деп сурады эле, бир кемпир: «Киши ичсе уктабай турган тамак жок. Тырмагыңды таза алып койсоң уктабайсың» деди. Алтынай тырмагын алып отуруп, бир тырмагын таза жулуп коюп, ошол колунан кан чыгып кетсе, чочуган бойдон алиги кемпирди жүрөккө муштап жиберсе, жүрөгү үзүлүп кетип, өлүп калат. Кыз уктабай карап отурса, алды калдыр-кулдур этет. Карап турса бир жигит чыгып келди, сол бетинен бир өөп, сол чачынан бир сылаарда Алтынай кармап калып: «Сен эмне кылып жүргөн жансың?» деди.

Мен ушундай жер үстүндөгү Жаныбек хан дегендин уulumун. Сиздин даңкыңызды угуп, атайын келдим эле. Кечээ сизге келип ойгото албай, оң бетинизден өөп, оң чачыңыздын бир талын алып кеттим эле» деди Алназар Бакы. Кыз: «Мен эрге тийбей жерге тиемби? Жер үстүндө Жаныбек хандын баласы болсоң, мен сага тийбегенде кимге тием? Мени алчу болсоң ата-энеме айт» деди.

Бала үйүнө барып, алиги багып алган атасына: «Айгандын кызы Алтынайга жуучу бол. Мен Алтынайды аламын» деди. Анда атасы: «Оо кокуй балам, хан биздин эмнебизди алат, эмнебизге кызыгып берет? Жеке өтүктүү жете албай, жоор өтүктүү бата албай жүрсө, балам, бизге эмне деп берет» деди. «Сиз жуучу болуп барбай турган болсоңуз, мен мындан көрө житип жоголом» деди. «Ушул баламдан оңолдук эле. Таздын көөнү болбосо, таза кыздын көөнү

эмеспи дегендей, баламдын көөнү эмеспи? барсаң боло» деп кемпири абышкага айтты.

«Макул болот» деп, атасы көк өгүзүн минип алып: «Мен элчимин, жуучумун ханым. Элчиликке өлүм жок, жуучулукка кордук жок, ханым» деп барды. «Эй, каңгыган абышка, эмне дейт? Өгүзүнүн куйругуна сүйрөгүп кое бергиле!» деди хан. Абышканы жыга чаап, өгүзүнө артып кое берди. Кемпири көрө коюп: «Кокуй, уулум, катының менен куруп кал, абышканы өлтүрүп, өгүзүнө артып кое бериптир» деди.

– Деги эне көөдөнү бүтүн барбы? деди.

– Ооба.

– Эмесе кейибе, – деди да: «Эртең атам куландан соо болуп турсун деп жатып калды. Эртең менен атасы азанын айтып турду.

– Ата, барасыңбы? деди.

– Эй, балам, барам, деп чал ханды карай жөнөдү.

– Мен элчимин, жуучумун, ханым! Элчиликке өлүм жок, жуучулукка кордук жок, ханым! – деп жанына барды.

Абышканы өлтүрүп, жилик-жилик кылып, өгүзүнө артып кое бергиле! деди хан жигиттерине. Абышканы өлтүрүп, жилик-жилик кылып, өгүзүнө артып кое беришти.

Кечинде өгүз дагы келди! Кемпири көрүп: «Айланайын уулум, абышканы жилик-жилик кылып кое бериптир» деди. «Эй, эне! Иши кылып мүчөсү келсе болду» деп бала чалдын жилигин эптеп, кийимин жаап коюп: «Эртең менин атам, азанын айтып турсун» деп жатып калды.

Атасы эртең менен азанын айтып турду.

– Эй, ата, ханга барасыңбы? деди баласы.

– Эй, балам, барамын, – деп көк өгүздү минип алып, мурунку айткан сөзүн айтып дагы барды. «Абышканы өлтүрүп, сөөгүн өрттөп күлүн артып жибергиле» деди хан. Абышканы өлтүрүп сөөгүн

өрттөгөнү жатканда Алтынай бир күңүн жумшап: «Томугун алып, ак чүпүрөккө түйүп, өгүздүн куйругуна байлап жибергиле» деди эле, алар томугун алып, ак чүпүрөккө түйүп, өгүздүн куйругуна байлап жиберди.

«Кокуй, уулум, өгүз келе жатат. Абышка жок» деп кемпир дагы чыйпыйы чыкты. Бала өгүздүн куйругундагы томукту таап алып, кийимин жаап: «Атам эртең менен азанын айтып турсун» деди. Атасы эртең менен азанын айтып турду. Абышкага баласы: «Дагы барасыңбы?» деди эле, ал: «Барамын» деп жөнөп кетти. Абышка ханга келип: «Мен элчи жуучумун, ханым. Элчиликке өлүм жок, жуучулукка кордук жок» деп дагы айтты эле хан: «Бул тегин чал эмес экен го» деп ойлоп: «Сенин эмнеңди жейин, малың жок болсо, төрт-беш мөөрөй кылам. Ушу мөөрөйдү бүтүрсөң ал. Уулунду кечинде жибер» деди.

Абышка үйүнө келгенден кийин Алназар Бакы жолдоштору менен кечинде хандыкына келишти.

«Келсеңер тамда эки бакма жолборс бар, ошону сойгула» деди хан.

Алназар жолборстун мурутун куйкалап койду эле, баягы дос болгон жолборс даяр болду. Ал жолборстун төрөсү экен, сарайга кирип, экөөнүн мойнун сый тиштеп чыга калды. Алназар Бакы жилик-жилик кылып союп, текче-текчеге алып коюп, биринин терисин жамынып, биринин терисин салынып жатып алды.

Эртең менен хан ойгонуп туруп: «Эй желдеттер барсыңарбы? Бая жолборстун үйүн сасытпай баланын өлүгүн сүйрөп таштагыла!» деди. Бир желдет барып: «Эй, таксыр, жолборсту өлтүрүп коюптур» деди. Падыша калп айтты деп ойлоп, жана бир желдетти жиберди эле, ал дагы: «Эй таксыр, айтсам да өлдүм, айтпасам да өлдүм, жолборсту жилик-жилик кылып таштаптыр, биринин терисин жамынып, биринин терисин салынып алыптыр деди.

Эртеси хан жүз теңгени камыштын арасына чачтырып: «Ушу теңгени таап бер!» деди.

Алназар Бакы баягы кумурсканын бутун куйкалап койду эле, жүз кумурска даяр болуп тура калды. «Мына бул камыштын арасына хан жүз теңге чачтырты. Ошону таап алып чыккыла» деди Алназар Бакы.

Кумурскалар акчаны бир-бирден сүйрөп чыгышты. Санаса бир теңге жок. Кумурскаларды кайта жабылтты. Кайта жабылтканда караса баягы бир бутун үзүп берген кумурска сүйрөй албай жүргөн экен. Алназар Бакы хандын акчасын кумурскаларга бүт жыйнаттырып келип берди эле, хан: «Эми эртең менен бир киши чыгарамын, Алназар Бакы бир киши чыгарсын. Экөөнүн колуна эки чайнек беребиз. Алар көз көргүз жерден суу алып келет. Анын кишиси мурун келсе, мөөрөй аныкы» деди. Алназар Бакы тегирмендин ташын көчүгүнө байлаган кишисин жиберди. Хан бир киши кошту. Хандын кишиси сууну чөмөрүп алып жолдун как ортосуна чейин жеткизбей келе жатат. Ошондо берки тегирмен ташты ыргытып жиберип безип жөнөдү. Хандын кишиси чалкасынан кетти, тигил киши кайра барып, сууну алып келгиче, Алназар Бакынын адамы алда качан ханга алып барып берди. «Эми кечинде жолдош-жороң менен ушу тамга кирип отур. Тамдын төбөсүнө жеткиче көмүр төктүрөмүн. Туш-туштан көрүк менен бастырамын. Чыдап бересиңер – деди.

«Көл ууртар, бир-эки көлдү ууртап кел!» деди Алназар Бакы. Хандын вазири туш-тушунан усталарды жыйнап келип көрүктү бастырды. Темир ысып боз ала болуп, ичиндегилердин демдери кысылып: «Төксөңчү сууну» дей беришти. Улам «төк» деген сайын көл ууртар окшуп келип, «басып тура тургула!» деди. Бирөө: «Ой бизди күйдүрүп өлтүрөсүңбү?» деп тура калып далыга бир муштады эле, көл уур-

тардын оозунан суу атып чыгып, хандын шаарынын бир жагын кошо каптап кетти.

Түнүндө Алназар Бакы кызга жүгүрүп келип, «эми эмне мөөрөй кылат?» деп сурады, эле кыз: «Эртең кемегени казат, бир койду союп туруп, этин казанга салат. Бир тутам шыбакты колуна берет. Ошону менен «этти бышыр» дейт. Кудай берериңе алса, шыбак эт бышкыча күйүп турат, кудай бербесине алса, дүр этип тамат да, өчүп калат. Кашыктагы кара суудан ууртатып, нике кыйып мени сага алып берет. Тоюң ошо болот» деди.

Эртең менен койду союп, казанды асып, бир тутам шыбакты Алназардын колуна берди. Алназар Бакы отту жакты. От күйүп, эт бышып жатты. Эт бышкан убакта от өчтү.

Хан бир кашык кара сууга нике кыйып, Алназарга кызын берди. Алназар кайнатасынын берген дүнүйөсүн үчөөнө бөлүп берип: «Эми жер үстүнө ким чыгат» дегенде: «Алпкаракуш чыгат» дешти. «Алпкаракуш кайда болот» деди бала. «Адырда бир булак бар. Ошол булакты өрдөп чыксаң, баш жагында калың терек бар. Алпкаракуш так ошондо» дешти.

Бала эртең менен чыгып жүрүп отуруп, баягы булакка барды. Барса теректин башында эки балапан: «Жеде эле жеде, жутту эле жутту» дейт.

Караса, тереке бир ажыдаар оролуп чыгып бара жаткан экен. Ошондо Алназар Алтынайдын алтын шакегин колунан чыгарып алып: «Сен Алтынайдын шакеги болсоң, ушул ажыдаарды мага өлтүрүп бергиң» деп урду эле, шакек бир жагынан тийип, бир жагынан чыгып, ажыдаар бир убакта жерге шалак деп жыгылды. Алназар кылыч менен ажыдаарды бөлө чаап алып, айбалта менен теректи тепкичтеп отуруп, башына чыгып барды.

Барса эки балапан «Жутту эле жутту, жеде эле жеде» деп чыңырып жаткан экен. Алназар: «Си-

лер эмне кылып жаткан жансыңар?» деп сурады. «Биздин энебиз чабыттап кетти эле. Ажыдаар келип жеймин дегенде, чыңырдык эле» дешти. Алназар ажыдаардын куйругун эки балапанга бөлүп берип: «Энең кайсы маалда келет?» деп сурады.

– Энем күүгүмдө келет.

– Кандай келет?

– Жолу болгондо, үйдөй таш үдүрөңдөп, койдой таш кодураңдап келет. Жолу болбогондо, кызыл шамал ышкырык менен, бороон-чапкын менен келет.

Бир убакта балапандардын энеси келет. Келгенде бороон-чапкын менен узун терекке келип конот. Узун терек чайпалып токтобой, кыска терекке келип конду. «Жылда тууганымда балдарымды ажыдаар жеп кетүүчү эле. Бул маалга калмак эмес эле. Башыма балаа балдарсыңарбы?» деп чыркырады. «Эй, энеке, башыңа балаа эмеспиз. Жаныңа жапаа балдарбыз» деди балдары.

– Жакшылыкты көргөзөлүбү, жамандыкты көргөзөлүбү?

– Эй балам, жамандыкты көргөзчү! дегенде балдары ажыдаардын көкүрөгүн көрсөттү эле, Алпкаракуш жутуп жиберди.

– Эй балам, эми жакшылыкты көрсөткүлө! дегенде, балдары баланы көрсөттү эле, аны да жутуп жиберди.

«Кокуй, как баш, сал эле сал, ташта эле ташта!» десе кулгуп коюп таштабайт. «Кой, как баш, ичинде ирип кетет, ташта эле ташта» дегенде: «Атаа, балдарым, кое турсаңар болот эле. Баштагысынан эки эсе артык эр кылдым эле. Эми биртике кое турсаңар, бүткөн боюн чылк темир кылат элем» деди. Жерге таштап жибергенден кийин Алпкаракуш баладан: «Сен эмне кылып жүргөн жансың? деп сурады эле, Алназар Бакы: «Мен үстүндөгү адам элем. Сени жер үстүнө чыгат дегенинен келдим эле» деди. «Эми бү-

гүн балдарымдын кайгысы менен чабытым аз болуп калды эле. Эртең чабыттап алайын. Бүрсүгүнкүгө кел. Кырк кашык суу, кырк торгой ал», деди. «Бер дегенде бир кашык суу, бир торгойдон берип тур».

Убадалуу күнүндө Алназар Бакы Алтынайды алып келди. Алпкаракуш даяр болуп турган экен. Алпкаракуш Алназарды үстүнө мингизип алып учуп жөнөдү. Бер деген жеринен суу берип, эт берип жүрүп отурду. Бир жерге келгенде Алпкаракуш: «Келе суу?» деди. «Суу түгөнүп калды», «Келе эт?» деди. «Эт түгөнүп калды эле» деди Алназар.

Алы кеткен Алпкаракуш ылдыйлай баштады. Алназар ыйлап туруп ийри такымынан кесип берди. «Келе суу» деди. Бир көзүн чегип берди. Жер үстүнө чыкканда Алпкаракуш тамшанып: «Кийинки берген этиң менен сууң аябай таттуу экен» деди. «Эт түгөнүп эңиштеп баратканда, ийри такымымдан кесип бердим, суу дегенде көзүмдү чегип бердим» деди Алназар. «Эми далда жердеги такымың турар деп, – көзүн бүркүп жиберген экен. «Жакшылыкка жакшылык, ал өлгөнчө жакшылык, жамандыкка жамандык, ал өлгөнчө жамандык» деп, Алпкаракуш коштошуп алып, жерин карай учуп кетти. Алназар Бакы келинчегин ээрчитип алып, жез кемпирди карай жөнөдү. Бир нече күн жол жүрүп, Алназар Бакы бир күнү үшкүрүндү. «Сен эмне үчүн үшкүрүндүң?» деп сурады Алтынай. «Эми мен сага жок, сен мага жок» деди Алназар Бакы.

– Эмне үчүн биз бири-бирибизден ажырайбыз?

– Бир жез кемпир сага жумшады эле, ошонун күчү менен сага бардым эле.

– Атаганат, аны атамдын төрүндө экенде айтсаңчы! Атамдын Мыка деген кушу бар эле. Ошону алып келип, көзүн чокутуп өлтүрөт элек. Адамга жай бербеген желмогуз абышкасынын көзүн чокутуп өлтүртүм эле. Өчөштүк менен мага жиберген экен. Анын

өзү качып кутулуп кетти эле. Эми илгери барсак, бир түптүү көк таш бар. Ошого барганда мен жибектен аркан эшейин, мени ошо ташка бек таңып байлап кой. Анан сен баргын: «Алып келдиңби?» дегенде, «алып келдим» деп айткын. «Кайда?» дегенде, «балан жерде» деп айтарсың. Ошондо жылан болуп мени карай окторулуп сойлоп жөнөр. «Атаңдын көрү, түбү куртка жакшылык кылган оңбосун» дегин. Ошондо «эмне болду» деп кылчайып тура калат. «Менин карыным ач» деп айтсаң, «ме ачкыч, тамакты өзүң басып ич» деп ачкычты ыргытып жиберер. Дарбазаны ачып, коргондун ичине кирсең, төрүндө бир боз там бар. Ичине кирсең, тыягы сандык, быягы сандык, орто жеринде койдой боз сандык. Ошону бат жара теп. Аны жара тепсең ичинде кол башындай сандык бар. Кол башындай сандыкты жара тепсең, ичинде жети кара кучкач жаны бар. Ошолордун башын бат-бат үзүп өлтүр» деди. Алназар жез кемпирге барды. «Алып келдиңби?» – деди.

– Алып келдим, палан жерде турат – деди. Кемпир жылан болуп окторулуп сойлоп жөнөдү.

– Атаа, деги куртка жакшылык кылган оңбосун. Мен ачып-арып, жөө-жалаңдап келсем, тамак жөнүн айтпастан кетип баратасың.

– Мына тамакты өзүң алып ич, деп кемпир ачкычты ыргытып жиберди.

Алназар дарбазаны ачып, төрдөгү боз тамга кирип, койдой боз сандыкты жара тээп, ичиндеги кол башындай сандыкты жара тээп, ичиндеги жети баштуу кучкачтын башын үзүп, кайта кызды карай жөнөдү.

Кызды карап жүрүп келсе, бута атым жерде ажыдаар жыгылган экен. Кызга жүгүрүп эси ооп жаткан экен. Кызды таштан чечип, сууга салып эс алдырып, кемпирдин шаарына келишти. Экөө эзилишип, «бизге оңой менен мындай шаар, мындай дүнүйө табылбайт» деп жатты. Алтынайдын боюна

бүтүп, эгиз эркек бала төрөдү. Агасынын атын Асан, инисинин атын Үсөн койду.

Бир күнү каалганы бекитип койсо, бир киши келип, каалганы кагат. Алтынай нан бышырып, Алназар Бакы үйдө олтурган экен.

Алназар Бакы тура калайын деди эле, зайыбы басып койду. Өзү барып эшик ачты. Ал киши Алтынайдын сулуулугунан чалкасынан кетти. Алтынай жоолук менен желпип эс алдырып, бир нан берип, кошунуна жиберди. Көрсө, жаңыдан келип конгон кербен экен. Ал кайрылып кошунуна: Эй кербен башы, бир сулуу айым көрдүм. Ошону сага алып берсем мага эмне берер элең? деди.

– Ушу жолго алып чыккан малымдын жартысын берер элем. Айымды мага кандай кылып алып бересиң?

– Адам өлтүрө турган уу таап бериңиз. Бир аттын жүгүн бериңиз. Калган айласын өзүм табамын.

Кербендерди жөнөтүп жиберип, алиги кербенчи Алназар үнүн угардай жерге келип: «Как жүрөгүм, кара боорум» деп чыңырып жатты. Алназар Бакы: «Ушул кудай урганды жөнөтүп жиберейинчи, кишинин кулак-мээсин жеди» деп кербенчинин жанына келип жайын сурады.

– Эй садагаң кетейин. Бир аттын жүгү менен жолдошторум таштап кетти. Кара боорум, как жүрөгүм ооруйт.

Анда Алназар Бакы мен эле жүктөп берейин деп, бир жаккы жүгүн жөлөтүп туруп, экинчи жагын жаңы коюп жатканда кербенчи ууну үйлөп жиберди. Алназар Бакы ошол замат чалкасынан кетти. Аңгыча кыйкырык чуу чыгып, кербенчилер шаарга кирип келди. Коркуп кеткен Алтынай эки баласын бир чуңкурга тыга салып, үстүн бир курмушу менен жаба салып, бир карын майды үстүнө таштай салды. Кербенчилер дүнүйөсүн алып, Алтынайды олжо кылып жөнөдү.

Баягы кербенчи Алназар Бакыга ууну чала үйлөгөн экен, эс алып үйүнө келсе, эч нерсе жок экен. Карап турса, бир чуңкурда кың-кың үн чыгат. Ача салса бир карын май менен эки баласы. Алназар Бакы баласын көтөрүп алып, мурунку келген эски жолун карап жөнөдү. Жөнөп кетип бара жатса, алдынан бир өзөн суу жолукту. Улуу баласын жээкке коюп, кичүүсүн көтөрүп алып суудан кечти. Суунун ортосуна келгенде сыйгаланып, жыгылып сууга түшүп агып кетти. Жээктеги баласын карышкыр ала качты. Алназар Бакы эки баласынан ажырап аябай ыйлап, тентип жөнөдү.

Ошол учурда бир шаардын ханы өлгөн экен. Хандын эркек баласы болбогондон кийин керээз калтырыштыр. «Кушумду учургула кимге консо, ошол хан болсун!» дейт. Хандын кушу үч күнгө чейин эч кимге конбойт экен. Үчүнчү күнүндө шаардан чыга учуп баягы Алназар Бакы жаткан терекке конду. Терекке келип кессе, ичинен Алназар Бакы түшүп келди. «Мына хан, мына бек» деп Алназар Бакыны хан көтөрүштү.

Алназар Бакы хан болуп, ит агытып куш салып жатып калды...

Эмки сөз Алтынайдан. Алтынайды кербендер алып баргандан кийин «мен алам, сен аласың» болуп талашып калышты. Алтынай: «Эй, кербен-башчылар, мен бир ой кылсам, силер көнөсүңөрбү? деди.

– Эй, садага кетейин айым! Сиздин айтканыңызга биз көнбөгөндө эмне кылабыз?

– Эми көнө турган болсоңор, баарың кийимиңерди чечип, көйнөк дамбалчан болуп, көйнөгүңөрдүн этегин байлаштырып алып жарышып келгиле, кимиңер мурун келсеңер ошонуңарга тием.

Баары: «Эй таза адилет адам экен да» дешип жарышканы кетишти. Алар кеткенден кийин Алтынай бир атын минип алып, башка аттарын айдап алып, баягы шаарга кирип кетти. Калаага барып аттарды

жоготуп жаман кийим кийинип алып, калаанын ичин кыдырып жүрдү.

Баягы карышкыр ала качкан баланы койчу ажыратып, чоңойтуп, кой кайтартып алат. Берки сууга аккан бала балыкчынын торуна түшүп балыкчы багып алат. Койчу ажыратып алган бала кой жайып келсе, бир бала суудан балык алып жатат. «А баатыр бир балык берчи?» десе, «эмине деп берем?» деп, балыгын көтөрүп жөнөйт.

– А баатыр токтой турчу, атың ким?

– Атым Үсөн.

– Эмесе менин атым Асан. Экөөбүз Алназар Бакы дегендин баласы экенбиз. Мени карышкыр ала качып, койчу ажыратып алып, койчунун баласы болуп жүрөм. Сен сууга агып, балыкчы кармап алып, сен чоочундун баласы болуп жүрөсүң. Биз минтип жүргөнчө кетели,– деп апасы кирген калаага кол кармашып кирип келишет.

Алназар Бакы бир күнү отуруп үшкүрөт. Аялы сураса айтпайт. Анда Алназар Бакы ит агытып, куш салып кеткенде, зайыбы Куйту күң деген күңүнө «ушул Алназар Бакыда чоң күйүт бар, ага түспөлдүү бала болсо, же азган-тозгон катын болсо карай жүргүлө» дейт.

«Макул» деп издемек болду. Куйту күң эртесинде калааны кыдырып жүрсө, Алназар Бакыга окшош эки бала ар кимден нан сурап жүрөт. Куйту күң: «Кимдин балдарысыңар?» деп сурады. «Алназар Бакы дегендин балдарыбыз. Атабыз кайда экенин билбейбиз» деди.

Куйту күң баланы чакырып алып, жакшы кийим кийгизип, үйүнө отургузуп койду. Алназар Бакы ит агытып, куш салып, үйүнө кечинде келсе, эки баласы үйүндө олтурат. Алназар Бакы балдарын көрүп бакырып ыйласа, балдары атасын көрүп бакырып ыйлап, кучакташып калды.

Алназар Бакы дагы бир күнү балдарын ээрчитип, ит агытып, куш салып кыдырып кетти. Нечен күн, нечен түн жүрүп үйүнө келип үшкүрдү. Зайыбы: «Балдары болсо табылды, эми ушу балдарынын энеси бар го» деп ойлоп, Куйту күңгө: «Бир азган-тозгон катын болсо карай жүр» деди.

Күң калааны карап жүрсө, бери караса киши көргүдөй эмес, ары караса сөөгү таза аял чүмкөнүп жүрөт. Күң аны чакырып алып:

– Бери кел, балам, баш карашып алалы, – деди.

– Эне сиздин башыңызды карап берейин. Менин башым таза эле, – деди. Күң башын каратып атып байкаса, бети жарк-журк этет.

– Сени падышанын катыны ээрчитип кел, кайыр берем деди эле, жүр, – деп Алтынайды хандын үйүнө алып келет.

Кечинде Алназар Бакы үйүнө келсе, Алтынай үйүндө отурат. Ошентип, Алназар эли-журту, бала-бакырасы менен жыргап-куунап жатып калган экен.

МУҢДУУБАЙ

Илгери өткөн заманда бир жандан ашкан Муңдуубай деген бай бар экен. Жерге батпас малы бар, бир балага зар экен.

Бай бир күнү тойго барат. Балалуу элди караса, баласын учкаштырып келди. Баласы жок Муңдуубайды караса, ак айгыр минип коколой башы бастырып келди. Балалуу элди караса, баласына атын карматып кирди. Баласы жок Муңдуубай болсо, ал балага берсе кармабайт, бул балага берсе кармабайт, ээринин кашын кагып туруп калды. Элдин баары тамакка киргенде бир чоң кыз эшикке чыгып: «Баласы жок Муңдуубай эшикте калды» деп кайра үйгө кирип кетти. Баягы сөздү уккандан кийин Муңдуубай айгырын башка бир салып кайра тартты. Муңдуубай үйүнө: – Кемпирим, сени жебесем! деп ачуусу келип кирди.

– Эмне кылдым, какбаш? – деди кемпири.

– Мени баласы жок деп бүгүн көпчүлүк жаман өлтүрдү.

Кемпири:

Кудайың берген баланы, как баш,
Курдашың мен бакпай койдумбу?
Теңириң берген баланы как баш,
Теңтушуң мен бакпай койдумбу?
Алчалуу мазар олуя
Азыр берет деп уктум,

Төрт түлүк малдан төрт тогуз,

Алалы да Алчалуу мазар баралы, – деди.

Кемпирдин сөзүн Муңдуубай кабыл алды. Төрт түлүк малдан төрт тогуз мал алып, бир айчылык жолго жүрдү. Темирден чокой жыртылды, ыргайдан таяк түгөндү. Мазарга барып тобо тасым кылып жатып калды. Алып барган малды союуга киши таппай Муңдуубай: «Ээ, кудай, пендем десең көзүмө бир караан көргөз» деп чуркап жолго чыкты. Эки жагын караса, бир топ кербен келе жатат. Баягынын алдын тосуп чуркап барды.

– Салам алейкум, кербен башы! – деп салам берди.

– Алейки салам, жол болсун! – дешти.

– Андай болсун кербендер. Силерди тосуп келгеним анча-мынча даамым бар эле, ошону бүгүн конуп ичип-жеп берүүңүздү сураймын, – деди. «Макул, болот» деп баары түшүп калышты. Жегенин жешти, жебегенин айдап кетти. Батасын беришти, бакыт тилешти.

Таң агарып атканда, тараза жылдыз батканда, кыбыладан кызыл мунар жел болуп, эми дабыш берди дейт: «Бир эмес үч кылдың, кыйын-кыйын күч кылдың. Мусапыр болуп бир келдим, кемпириң байкуш

канетсин, сообу тийсин байкуш» деп, бир аяк каймак бергенде, «тентип жүргөн мусапырга аягымдын алдын, ашымдын ырыстуусун берет» деп, колумдан жулуп алдың. Экинчи ирет келүүмдө дубана болуп бир бардым. Кемпириң байкуш канетсин, «дубанам, сопум» деп, короодогу туу кара боз соолукту жетелеп киргенде, колуман сүйрөп чыгардың. Үчүнчү ирет зээрчи болуп бир бардым. Кемпириң байкуш канетсин, табакка этти салганда, астыма келип калганда, астымдан табакты тартып алгансың, как оройго салгансың. Карыш жерим айрылып, какшап куурап калгамын» деп байдын койнуна аяктай ак алманы, байбиченин койнуна көнөктөй көп алма салып кет-

кенсиди. Бай энтиге тура калганда байбичеси: «Бай, сага белги болдубу?» деп сурады. Бай: «Мага бир жышаан болду» деди.

Кемпирдин боюна бүттү
Келберсип жолуна түштү.

– Байбиче сен үйгө бар, мен жылкыны көрүп келейин» деп, бай жылкыга кетти. Ошондо курсактан бала сүйлөдү:

– «Айланайын энеке,
Тобулгуну кармай көр.
Тобулгу кармап түшөйүн,
Тобулгудай жаным бек болсун.
Айланайын энеке,
Ыргайды кармай көр,
Ыргай кармап түшөйүн.
Ыргайдай жаным бек болсун!»

деп чиренип-чиренип кеткенде, байбиченин белдемчисинин боосу быт-чытынан үзүлүп кетти дейт.

Байбиче сыртка чыкты дейт,
Тобулгуну кармады,
Топ этип бала түштү дейт.
Бала жерге түшкөндө,
Эки колдун башына
Кан чеңгелдеп түштү дейт,
Асты жагын караса
Алты тутам көкүл бар,
Аркасына караса,
Аяктай кара калы бар, – экен дейт.

Үйүндө Куйту күң деген күңү бар эле. «Жан кишиге билдирбестен байдан сүйүнчүнү өзүм алам» деп, жөнөп кетти.

– Байым сүйүнчү, түлкү ичигин кийинчи! Түрпүлөнүп сүйүнчү! Балкы ичигин кийинчи! Бапалаңдап сүйүнчү! – деп чуркап байга барды.

– Болсун эмне экен? – деди.

- Сүйүнчүмдү бербесең айтпаймын.
- Бир тулуп дилде берейин.
- Жок албаймын.
- Анан эмне аласың?
- Менин башымды азат кылыңыз деди.
- Андай болсо башың азат, алтымыш кулач ала

байтал энчиңе баскамын, кырк кулач кара өгүз энчиңе баскамын, – деди бай. Куйту күң: «Аз гана айтпай көп айтчы, байым» деп туруп алды. Ошондо Муңдуубай:

Он эки кашка шаарым бар, Куйтум,
Он бештеги жигит бар Куйтум,
Өзүң билип, өзүң тий, Куйтум, –

дегенде Куйту сүйүнүп: «Байбичең алтын көкүлдүү бир эркек, күмүш көкүлдүү бир кыз тууду деп шаарга кирип кетти.

Муңдуубай сүйүнүп, үйүн көздөй чаап кетти. Аладан бээ союп, ашыркы элди жыйып, куладан бээ союп, кумдагы элди жыйып, тоодой эт кылып, көлдөй чык кылып элге берди. Той тараарда Муңдуубай баласын этегине салып барды да, «атын коюп бергиле» деди. Ак сакал көк сакалды карап, көк сакал кара сакалды карап, кара сакал боз баланы карап, боз бала жерди карап, эл балага ат коё албай койду. Баарысы минтип турганда эшиктен бир киши кирип: «Ассолоому алейкум, эмне кылып жатасыңар?» деди. Ошондо үйдөгүлөрдөн бир киши: «Муңдуубай карыганда бир перзент көрдү эле, ошонун атын кое албай жатабыз» деди.

Баягы киши: «Көкүлдүү бала турбайбы? Аты – Көкүл болсун!» деп бата берип чыгып кетти. Ошону менен баланын аты Көкүл болуп эл тарады.

Муңдуубай эми «Кудайга шүгүр» деп жылкысына жөнөп кетти. Келсе жылкысынын баары чөп жебейт. «Суу ичпей жылкынын баары куураган турбайбы» деп жылкысын сууга айдады эле, жылкысы сууга

барбай эле кайра өзүн көздөй качты. «Бул эмне болду?» деп сууга барса, сууда казандай өпкө агып келе жатат. «Бул жогорку элдин малы кара өпкө болуп жатат деди эле, кара санап өпкөсүн сууга салып жиберген экен го» деп, укуругуна сайып, бери тартайын десе, өпкө экиге жарылып кетти. Түшө калып алайын десе, жети баштуу желмогуз экен. Муңдуубайды жерге көтөрүп уруп, төшүнө минип алып: «Айт Муңдуубай, малыңды алайынбы, сенин жаныңды алайынбы?» – деп коркута баштады. Ошондо Муңдуубай:

Желинин көрсөң казандай,
Эмчегин көрсөң камчыдай,
Мүйүздөрү жылтылдак,
Туяктары шылкылдак,
Сан-сарала сан уюм,
Сан өзөн толгон көп уюм,
Көп уюмду берейин
Өйдө тур, кемпир, өйдө тур, –

деп жалынды.

Анда кемпир: «Сен өлгөндө анын баары меники эмей кимдики?» деп желе берди. Муңдуубайдын оозунан зил кетти. Муңдуубай:

– Ак тикен көрсө аймаган,
Тилин тикен сайбаган,
Чөк дегенде бук деген,
Тизесин жерге бүктөгөн.
Кош аркан салып жүктөгөн,
Сан-сарала сан төөм,
Сары өзөн толгон көп төөм,
Ойсул ата малым бар,
Муну дагы берейин,

Кое бер кемпир колумду, – деп жалынды.

Кемпир: «Сен өлгөндөн кийин меники эмей кимдики?» деп желкилдетти. Муңдуубай:

– Кекире башын керт оттойт,

Кетмендей куйрук ал оттойт,
Тапырап башын тарт оттойт,
Табактай куйрук ал оттойт.
Сан-сарала сан коюм,
Сары өзөн толгон көп коюм.
Чолпон ата малым бар,
Муну дагы берейин,
Кое бер колум, кое бер! –
деп дагы жалынды...

Кемпир: «Ал сен өлгөндө меники эмей кимдики?»
деп желип-желип алды эле, Муңдуубайдан ал кетти:

– Кокту жерлер келгенде,
Койкоңдошуп оттогон,
Жылга жерлер келгенде,
Жылтылдашып оттогон,
Бооруна борколдой чычкан ийин казган
Жонуна карышкыр, түлкү жол салган,
Сан-сарала асан жылкым,
Сан өзөн толгон көп жылкым,
Муну дагы берейин,
Кое бер: кемпир, колумду, –

деп көзүнүн жашын көл кылып жалынды.

Кемпир: «Ал сен өлгөндө меники эмей кимдики?»
деп дагы желкилдетти. Муңдуубай:

– «Чек дегенде мекирет,
Ташка чыгып секирет,
Сан-сарала сары эчким,
Сан өзөн толгон көп эчким,
Муну дагы берейин,
Кое, бер, кемпир, колумду! –

деп дагы жалынды.

Кемпир: «Ал сен өлгөндө меники эмей кимдики?»
деп ого бетер желди. Муңдуубайдын айласы кетип:

«Таз карадай таарынып,
Такымга чачы оролуп,
Сүлөөсүндөй керилип,

Сүйлөөгө сөздөн эригип,
Алачыктай ак байбичем бар,
Муну дагы берейин
Кое бер, кемпир, колумду!» –

деп жалынды.

Анда кемпир: «Сен өлгөндө кемпириң меники эмей кимдики?» деп дагы желип, Муңдуубайды өлтүрмөй болду.

Акыры өлөөрүнө көзү жеткенде Муңдуубай:

«Эми көз канамдын карасы,
Тиш канамдын сарысы,
Көзүмдү ачып көргөнүм,
Эр Көкүлдөй ботом бар,
Муну дагы берейин,
Кое бер, кемпир, колумду!» –

деп жалынды.

Ошондо жез кемпир: «Алда байкуш ай, мурун эле эмне айтпадың, эми качан бересиң?» деп алкылдатты. Чал шашканынан: «Жети күндө берейин» деди. Ошондо желмогуз кемпир «макул» деп көздөн кайым болуп кетти.

Муңдуубай Болжомонун боз дөбөгө чыгып, өйдө карап өкүрсө, күн айрылып кеткендей болуп мурутун булкуп ыргытып, боздоп турду. Ошондо алачыктай ак байбиче муну кереметинен билип келип:

– Кагылайын байым, малдан кемсиңби же баштан кемсиңби? Не башыңа күн тууду? – деп сурады.

Муңдуубай:

– Мен куруйун, байбиче, тиш канамдын сарысы, оозумду ачып өпкөнүм, көзүмдү ачып көргөнүм, Көкүлдөй ботомду жети баштуу желмогуз кемпирге бермек болдум, – деп буркурап, боздоп ыйлады.

Анда байбиче:

– Сен ага эмне ыйлайсың? Жаман чал, жүр үйгө, – деп үйүнө алып барып, байтал бээнин бал кымызын баса чайкап, кунан бээнин курч кымызынан

куя чайкап берди да: «Ай, бай, сенин Кедең дос деген досуңа бар. Болсо ошондон айла болот» деди. Муңдуубай Тору айгырды минип аркыратып учкан бойдон Кедең досуна жөнөдү.

Ошондо Кедең дос ит агытып, куш салып, кырк жигитти бош чалып жүргөн кези экен. Кедең дос алыстан бир караан көрүп:

– Ой жигиттер, карга десем карга эмес, караанын көрүп турам. Тетиги келе жаткан Муңдуубай досум болбосун. Чапкыла! Эгер Муңдуубай досум болсо ак кийизге салып, бутун жерге тийгизбей, алтын тактын үстүнө алып келип койгула» – деди.

Кедең досу Муңдуубайды ал күнү аябай сыйлап конок кылды. Эртеси: – Досум, айда келүүчү эмес элең, жылда келүүчү эмес элең, башыңа не күн түштү? – деп сурады. Муңдуубай досуна жүзүн буруп, эчтемени жашырбай болгон ишти айтып берди. Ошондо Кедең дос: «Сабыр кыл, сенин балаң Көкүлдү туулду дегенде» жер астындагы үч алп жер үстүнө чыгып, жер үстүндөгү жети алп жер астына түшкөн. Ошон үчүн алп энеси желмогуз кемпирди: «Боорткол жүнү боорунда, чырымтал жүнү соорунда кезинде соолтуп кел» деп жиберген. Сенин жылкыңда бир Кер бээ бар эле. Ошол качып Ала-Тоону ашып барып, Муздак-Төр деген жерде үстүнө мөңгү жамынып, астына таш төшөнүп жатат. Ошону барып жети кат ак кийизге туудур, кара уузун кер кулунуңа эмиз, сары уузун Көкүлгө күл азык кыл.

Усталарды жыйдырып айырмач жасат. Алтындан акыр соктуруп, күмүштөн казык кактырып, Кер кулунду алып келип байлап кой. Көкүлдүн башына төбөсү карыш кара бөрк кийгизип, Кер кулунга мингизип, Боорукер кан дегенге качыралы, деди.

Муңдуубай аттанып жөнөп кетти. Баягы Кедең дос айткандай Муңдуубай Муздак-Төр деген жерге келсе, Кер бээ жатып-туруп, кайкалактап калган экен, алдына кийиз төшөп туудурду. Кара уузун

кер кулунга эмизип, сары уузун Көкүлгө күл азык кылып, Кер бээни алдына салып, айдап үйүнө келди. Алтындан акыр соктуруп, күмүштөн казык кактырып Кер кулунду байлатты.

Кедең дос болоттон канжар кылдырып, алтынчы күнү келди. Кер кулунга айырмач токуп, Көкүлдү мингизип, өзү Кер бээни минип учуп кетти.

Экөө жүрүп отуруп, жүрүп отуруп эки жолдун айрылышына барганда, Кер бээ бээлик кылып жүрбөй турган болду. Ошондо Кедең дос:

– Алты чуркап койгондон, Кер бээ,
Атаң өлүп калдыбы, Кер бээ?
Жети чуркап койгондон, Кер бээ,
Жети атаң өлүп калдыбы, Кер бээ? –

деп, таш токмок менен бир, куу токмок менен бир урса:

– Айланайын, Кедең дос,
Кагылайын, Кедең дос,
Каңгыратпа башымды,
Даңгыратпа башымды,

Жаңы тууп, белимди бууй электе, минип алдың, менин күчүмдү Кер кулундан сурагын! – деп баспай койду. Кедең дос:

– Ай, Кер кулун, жаныбар,
Мындан ары сен барсаң,
Кулан, бөкөн көп болот.
Кулан, бөкөн көрбөгөн бала,
Таңыркап түшүп калбасын,
Таңыркатпай алып өт.
Андан ары сен барсаң;
Кыз-келини көп болот.
Кыз көрбөгөн жаш бала,
Таңыркап түшүп калбасын,
Таңыркатпай алып өт.
Андан ары сен барсаң,
Боорукер эле Карахан,

Кан ичме Карач деген бар.
Караханга алпарсаң,
Кер Кулун, кудайдын жалгаганы.
Кан ичмейге алпарсаң,
Кудайдын каргаганы, –
деди да, Кер кулунду учуруп коё берди. Өзү Кер бээ менен үйдү көздөй жол тартты.

Бир күндүк жерге барганда, Кер кулунга тил кирип, Көкүлдү карай сүйлөдү:

– Төш олоңду бош тарткың,
Чап олоңду бек тарткың,
Камчы салбас кара сан,
Катыра камчы сала көр,
Такым этти бөлө көр,
Көкүлжан, тарак-тарак кыла көр! – деди.

Ошондо Көкүл:

Төш олоңду бош тартты,
Чап олоңду бек тартты,
Камчы салбас кара сан,
Катыра камчы салды дейт,
Такым этти бөлдү дейт,
Тарак-тарак кылды дейт,
Булуттуу көктүн асты менен
Муңдуу чөптүн үстү менен учуп жөнөдү.

Эми баягы желмогуз кемпир Муңдуубайга келип:

– Баламды бер! – дейт. Муңдуубай эси чыгып:

– Балаң качып кетти. Ишенбесең мынакей! – деп, Кер кулундун изин көргөздү. Ошондо кемпир үстүңкү эрди менен көк шыпырып: «Сары изиңе чөп салып, саргая катып куубасам. Куу изиңе чөп салып, кубара катып куубасам желмогуз атым өчсүн», – деп кууп жөнөдү.

Желмогуз кемпир жүрүп отуруп, баланын жети күн жүргөн жерине күн шашкеде жетип келди. Баягы Кер кулун уктабаптыр. Кер кулун кырга чыкса,

карга десе карга эмес, түлкү десе түлкү эмес, бир кааран көрүндү. Ошондо Кер кулунга тил кирип:

– Мен көргөндү көрдүңбү, Көкүл,
Мен билгенди билдиңби, Көкүл? – деди.

Анда Көкүл:

– Түнөргөндүн көзүнө
Түн чалынкы көрүнөт.
Карайгырдын көзүнө
Кан чалынкы көрүнөт.
Түк эчтеке көрүнбөйт! – деди.

Кер кулун:

– Жыбыр-жыбыр жер бийик, Көкүл,
Жер үстүндө мен бийик Көкүл,
Тиги желмогуз кемпир көрүнөт,
Көкүл, – деди.

Бала эси чыгып ыйлап жиберди. Кер кулун:
Куюшканын кыскартып, Көкүл,
Көмөлдүрүк бош тартып, Көкүл,
Катыра камчы салсаңчы, Көкүл
Коёндой эгим бөлүнсүн,
Томуктай эгим көрүнсүн, Көкүл
Тайгандай бутум түзөлсүн, Көкүл, – деди.

Көкүл айтканын кылып, учуп жөнөдү, желмогуз кемпир жете албай калды.

Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп бир жерге келгенде Көкүл түшүп, азыкты жеп, атын чалдырып отурса, Кер кулунга тил кирип:

Жер-жер бийик, жер бийик, Көкүл,
Жер үстүндө мен бийик, Көкүл,
Кар шыңгыдай көрүнөт, Көкүл.
Түптүү бир немедей көрүнөт, Көкүл,
Билгениң болсо айта тур, Көкүл,
Сени бир жерден кутказдым эле
Эми кан ичме Карачка туш келдик,
Көкүл, – деди.

Көкүл тескери карап ыйлап жиберди. Ошондо Кер кулун: «Сен менин боорума ач кене болуп жабыш, мен боосу жок боз турумтай болуп, асмандан «чыр» деп алып учайын. Мени көрбөй калса, Боорукер Карахандын дал эшигинин алдына алып барып түшөйүн. Көрүп калса, төшкө таяк салаарда, этиме тоердо салам айтып тура кал» деди.

Кер кулун боз турумтай болуп «чыр» этип учарда кан ичме Карач качырып калды. Төшкө таяк саларда, этине тоердо, Көкүл салам айтып тура калды. Караса ушундай сонун бала. «Алыстан» качып келаткан бала экен, каны качып келаткан бала экен. Үйгө алып барып, бир нече күн коюп, канын толтуруп ичейин» деп кан ичме Карач Көкүлдү алып үйүн көздөй жөнөдү.

Ошондо желмогуз кемпир: «Ийирдим ди кийирдим да, Карач, качкынымды сага кийирдим, Карач. Качкынымды берип кет, Карач! деп жетип келди. Анда Карач: «Аңкылдаган желмогуз, сага кантип берейин» деди. Ошондо кемпир «оп» деп келип жутту эле, Карач, Көкүл, Кер кулун ичине кирип кетти. Тоо каранын төрт буту желмогуз кемпирдин бутуна илинип калды. Кан ичме Карач жанындагы болот канжарын алып, кабыргадан жарып сыртка чыгып, кемпирдин беш башын айра чапты. Бир башы асманга чыкты, бир башы жерге түштү. Ошодо жерге түшкөнү: «Жети күндө, жети миң кол алып, сени чаап албасам, Карач» деп көздөн кайым болду.

Анда Карач: «Жети күн олтуруп, жети миң ок куюп, сени сага кылбасам» деп Көкүлдү бөктөрүп, Кер кулунду жетелеп намаз шамда үйүнө барды.

Карач баягы Боорукер Карахандын баласы эле. Баланы алып келгенин малчысы көрүп, ханга айтып барган экен. Хан кокуйлап: «Эмдигиче канын ичип койду го» деп, таң сүргөндө Карачтын үйүнө келди.

Карач балам, үйдөбү?
Үйдө болсоң үн бергиң.
Үйдөн чыкпай бат бергиң!
Көрүүлөй чаап, кенч алдың,
Кетменчисин кошо алдың,
Мындан олжо бербедиң,
Өөдөлөп чаап, олжо алдың,
Мындан олжо бербедиң! – деди.

Карач тебетейи жок, топучан, чапаны жок, көйнөкчөн, кепичи жок, маасычан чыга келди.

– Кечээ бир бала таап алды дейт. Ошону сурап келдим – деди атасы.

– Мен да эл четине жоо келип калган окшойт дегенмин. Эчак эле канын ичип алгамын, – деп үйүнө кирип кетти баласы. – Тар коргондон өтпөсөм, кең коргонго жетпесем, оозуна таш бекитип салбасам, аскадан алыс учуп өлбөсөм, жаман аты сага калабы, маа калабы? – деп, кайра тартты атасы.

– Айтса, айтпаса төгүнбү? – деп, Карач: – Балаңды ал! – деп, баланы түндүктөн ыргытты.

Боорукер хан баланы жерге түшүрбөй тосуп алды. Анан «ушунун жаман олпогу жеңиме жамаачы болобу?» деп, Көкүлдүн ак олпогун ыргытты, Боорукер хан аны да тосуп алды. «Бир буту майрык Кер кулун мага ат болобу?» деп аны да ыргытты. Аны да тосуп алып, хан үйүн көздөй жөнөп баратып:

Кемпирим эле, кемпирим,
Кудайың бербес баланы,
Курдашың Мен таап келатам.
Теңириң бербес баланы,
Теңтушуң мен таап келатам, –

деп кыйкырып үйүнө келди.

Тоодой эт, көлдөй чык кылып той берди. Элдин баары этти жеди. «Балага ат койгула» деди эле, чогулуп отурган эл: «Алтын көкүлү жайнаган жаш бала экен, аты Көкүл болсун» деп эски атын коюшту.

Ошонун ортосунда алты күн өтгү. Баягы Карач алты күн тынбай ок куйду. Ошондо атасы Боорукер ханга: «Ата, менин колум тийбей жатат, баягы Ак-Дөбөдөн кароол кара» деди. Атасы тоо Карага минип алып кароолго чыгып барса, эчтеме жолуккан жок. Дигер шамда же кумурска экени билинбейт, же адам экени билинбейт, жердин жүзүн каптап, бирдемелер келатат. Атасы үйүнө келгенде, Карач: «Ээ ата, эмне көрдүң?» деди эле, «эч эчтеме көргөнүм жок балам. Дигер шамдын ортосунда же кумурска экени билинбейт, жердин жүзүн бербей каптап келатат» деди атасы.

«Ой ата, билбесең жанагы баланы жети баштуу желмогуз кемпирден ажыратып алгамын. Бир башы асманга учуп чыгып, кеткен эле бир башы: «Мен жерге кирбесем, жети күндө келбесем, сени чаап албасам, Карач» деп жерге кирип кеткен эле. Ата, жанагы балаңды бер, эртең урушка барайын» деди Карач.

Боорукер хан: «Оо атаңдын көрү жаман арам, элинди чогултуп урушка барбайсыңбы, менин балама асылбай» деп баласын кагып койду.

Карач ак мылтыкка уучтап дары куюп, сүмбөлөп окту уруп, «Карач, Карач» деп кыйкырып жоого тийди. Көрсө желмогуз Экей, Текей, Бозбармак, Бозой алптары менен келиптир. Кылычтын мизи тийдиби, найзанын учу тийдиби, Карач араң качып кутулду. Карач атасына келип «жаныма караан болсун» деп дагы Көкүлдү сурады. Боорукер хан ары карап ыйлап, бери карап күлүп, Көкүлдү Карачка кошуп берди.

Карач ак мылтыкка кош уучтап дары куюп, сүмбөлөп окту уруп, Көкүлдү ээрчитип: «Карач, Карач!» деп жоого тийди. Калың колду жапырып кирди.

Ошондо желмогуздун Боз коен деген аты бар экен, анын тилин Кер кулун билет экен. Кер кулун Боз коендун тилин озунуп байлап коюп: «Карач, сен аттан түш да, Тоо Караны жыгып эчкиче бууп, артыма

бөктөр. Көкүл экөөң учкаша мингиле да катыра камчы салгыла. Аркар ашпас Ала-Тоону аттап түшөйүн» деди. Карач Кер кулундун айтканынын баардыгын жасады. Кер кулун асман менен алып учуп бара жатып, туман салды». Сасык туман эч көрсөтпөй басып калды. «Мен Көкүлдү кармадым, мен Көкүлдү кармадым» деп, бир бири менен сайышып тумандын ичинде далайы кырылып, Бозбармак, Бозой, Экей, Текей, желмогуз бешөө эле калды. Ошондо Боз коендун тили бошонуп: «Бешөөң беш атыңды жыга сал, эчкиче туягын бууп сал да, салбыратып артып ал. Өзүңөр учкашып алгыла. Буларды кууп жетелик» деди. Айтканын кылышты. Боз коен кууп жөнөдү.

Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп Боз коен Кер кулунга жетти. Кер кулун акылы менен каркыраган кара ташка түштү. Берки көйкөлгөн көк шиберге түштү.

Кер кулун Көкүл менен Карачка кайрылып: «Эми мени агыткыла, Боз коенду мага кудай берсе, тигилерди силерге бергени. Силер үйүңөрдү көрөсүңөр, мен үйүмдү көрөм. Эми мени агыткыла» деди. Баягылар Кер кулунду агытышты.

Ары башын каккылап, бери башын каккылап Боз коен шиберди жеп: – Акылы жок, менден мурун келип түшкөн жерин көр, – деп таба кылып жата берди.

– Ээ, Боз коён, экөөбүзгө эмне жок? Силердин алптар алса, сени минип, мени жетелеп алат. Биздин алптар алса, мени минип, сени жетелеп алат. Чөбүбүздү оттоп, суубузду суулап бирге жүрө берели, деди Кер кулун.

– Ай, чөптү, сууну аяп жатамбы? Кел бирге оттоп, бирге суулап туралы, – деди Боз коен.

Уламдан-улам жакындап, кашынымыш болуп алдап туруп, Кер кулун Боз коендун ооз омурткасын сый тиштеди. Мандайын жара тээп, баса берди. Муну көрүп турган Карач: «Кана, бир-бирден билек түрүп, күч сынашалы» деп чыга келди. Желмогуз: «Боз-

бармак, барчы» деди. Бозбармак чыкты эле, Карач аны ары-бери жыгып башын кесип алды. Желмогуз Бозойду жиберди. Карач аны да жыгып башын кести. «Дагы кел!» деп Карач кайта барды. Экей чыкты, Карач анын да башын кесип ыргытайын деп жатканда: «Ойногон Карач десем, оюлган Карач турбайбы» деп, Текей менен Желмогуз кемпир чуркап келди. Карачты экөөлөп жатканда, Көкүл келип, Текейди шыйрактан алып туруп башын ташка чапты. Карач экөөлөп Желмогузду да өлтүрүп, үйлөрүнө жөнөштү. Ошондо Боорукер хан: «Балдарым аман-эсен келер бекен?» деп, жолду карап көзүнүн жашын көл кылып, ыйлап турган экен. Көкүл: «Атам сага кейир бекен, же мага кейир бекен? Сен мурун барып атама учурашкын» деп, Карачты алдыга жиберди.

Карач атасына келип салам айтты. Боорукер хан чоочуп: «Ой, балам, Карач, нары жагыңды караймын, бери жагыңды караймын. Менин Көкүл балам канакей?» деди. Карач: «Кечээ алптар менен алышып, күчтүү менен күрөшүп жүргөндө, Көкүл уулуңа ок жаңылып калыптыр» деп жооп берди. Карахан ишенбей сыртка чыгып караса, Көкүл көп жылкыны айдап келе жатат. Боорукер хан калың элди жыйып, жамбы аттырып, улак тарттырып чоң той берди. Эл Көкүлдүн эрдигине ыраазы болуп. «Балаңдын өмүрү узун болсун!» деп, жабыла бата берип, ошону менен тынч жатып калды. Бала күндөн күнгө чоңойду. Бир күнү Көкүл Карачтын аялына барып:

– Эр эрдигин бук болдук, жеңе,
Эр кумарын ким жазат, жеңе,
Ат семирп лык болду, жеңе,
Ат кумарын ким жазат, жеңе? – деди.

Анда жеңеси:

– Эр эригип бул болсо, уул,
Эр кумарын куш жазат, уул.

Ат семирп лык болсо, уул,

Ат кумарын туз жазат, уул. —

деп Көкүлдүн атына туз берди. «Өзүң бир куш кармап кел, ошону мен таптап берем, эриккениң жазылар» деди. Көкүл куш кармап келди эле, жеңеси Күлайым мүнүшкөр киши экен. Кушун бир күндүн ичинде таптап берди. Аңга чыгып, Көкүл кушун салса, күнүгө бирден гана алат, ашык албайт.

Он беш күндөн кийин Көкүл «күнүгө бирден аласың» деп шыйрагынан кармап ташка бир чапты эле, куш өлүп калды. Күндөрдөн күн өттү, айлардан ай өттү. Бала чоңоюп калды. Бир күнү жеңесине дагы эриккендиги жөнүндө айтты эле, анда жеңеси: «Ушундан жүрүп отурсаң, жүрүп отурсаң бети тик бийик аска бар. Ошол жалама зооканын башында Агыйын деген бүркүт бар. Эки гана балапаны бар. Бирөөсү эң сындуу, сыпаттуу, бирөөсү эң жаман, ошол жаманын алып кел, таптап берейин» деди.

Көкүл Кер кулунга болоттон така кактырып, өзүнө болоттон тай туяк кылдырып, Кер кулунга минип баягы зооканын жанына келди. Көкүл кулжанын буту токтобос, кудай урган как таскак. Текенин буту токтобос, теңир урган көк тоскок зоонун башына чыкса, баягы жеңеси айткандай, бүркүттүн эки балапаны жатат. Бирөөсү эң сулуу, сыпаттуу, бирөөсү эң жаман. Жакшысын алайын деп жеңесинен коркуп, жаманын алып үйүнө келди. Келсе, жеңеси кебезден уя жасап отурган экен. Бүркүттүн балапанын көрүп: «Жумуртка чагында сары суу басып калган турбайбы, үйдөй болгон уюткан коргошунду үстүнө алып койгула» деди.

Карач коёмун деп коё албады. Көкүл жалгыз колу менен алып койду. Карач арданып катынынын бетин айра тепти. Көкүл жеңесине болуша албай, же агасына болуша албай, эшикти тарс коюп, эшикке чыгып кетти. Жеңеси: «Эрдүү катын таяк жейт, койлуу катын куйрук жейт, токто, уул!» чуркап чыкты.

Жеңеси Көкүлдүн жанына барды да:

– Үч күндөн кийин кел, бүркүттү таптап коёюн – деди.

Жеңеси айткан күнү Көкүл бир атка кымыз жүктөп, алып келди. Баягы бүркүт сонун болуп калган экен. Карач менен жайылмакка чыкты. Карач өз бүркүтүн алды. Көкүл Агыйынын алды. Экөө жайылтып жүрдү. Көкүлдүн бүркүтү көзүнө эмне көрүнсө, ошону алды. Карачтын бүркүтү эч нерсе алган жок. Кечинде үйдү көздөй кайтып келе жатып Карач: «Көкүл сенден бир нерсе сурайын», деди Көкүл:

– Үстүмдөгү кишмиш тон,
Сурасаң чечип берейин.
Колумдагы Агыйын,
Сурасаң муну берейин,
Астымдагы Кер кулун,
Сурасаң түшүп берейин, – деди.

Анда Карач: «Астындагы Кер кулун, аны сурап, сени кантип жөө коёюн. Үстүндөгү кишмиш тон, аны сурап, сени жылаңач кантип коёюн? Алдагы колундагы Агыйын бүркүттү сурайын» деди. Көкүл кыя албастан кыңырылып туруп берди. Эки бүркүттү Карач эки колуна кондуруп, Көкүл анын атынын тизгинин мойнуна түрүп жетелеп алды. Үйгө барганда эшикке чыгып: «Эки колуң байлоодо, эки көзүң жайлоодо, төрөм, эри өлгөн катындай эмне болдуң?» деп сурады.

Карач: «Көкүл сурасам эле берди» деди.

Бир күнү Кер кулун: – «Жүрү атам боз айгыр, энем кер бээ көзүн кан басып, жылкыга жетпей калыптыр. Сенин атаң Муңдуубай, энең Ак байбиче жүктүн алдынан турбай калыптыр» деди. Көкүл Боорукер ханга келип:

– Мага уруксат кылыңыз. Менин да ата-энем бар эле, эмне болгонун бир билип келейин – деди.

– Уруксат, балам, мени эсиңден чыгарбай, бир кайрылып келип кет, – деди Боорукер хан.

Көкүл жүрүп отурса, жүрүп отурса бир тоо турат, жөн турбай жылып турат. «Оо бияктын тоосу жылып турат экен ээ» деп жанына барса, Көк дөө экен. Аны менен бир нече күн, бир нече түн кармашып, көтөрүп чаап, өлтүрдү да, ошону менен Көкүл дагы жөнөдү.

Жүрүп отуруп, жүрүп отуруп, Көкүл Ак дөөгө жолугат. Аны менен үч күн, үч түн кармашып, акыры Көкүл жеңет.

Көкүл дагы жүрүп отуруп, жүрүп отуруп Кызыл дөөгө туш келет. Муну менен он беш күн, он беш түн күрөшөт. Кер кулун он беш күн, он беш түн чөп жебей, суу ичпей карап турат. Алышып алга толо элек, күрөшүп күчкө толо элек Көкүлдүн каруусу кетип шалдырап калганда, Кер кулун биле коюп, Кызыл дөөнүн омурткасын бириктире тиштеп койду эле, Көкүл көтөрүп чапты. Кызыл дөөнүн денесинин жармысы жерге киргенде ал: «Ой, Көкүл, менин батегимдин астында, байпагымдын башында жети бүктөм ак болот бар, ошону алып, типтик көтөрүп бек шилтесең, ошондо башым аласың, антпесең башымды кесе албайсың» деди. Көкүл баягы жети бүктөм ак болотту алып, шилтээрде Кер кулун:

– Болотту чапчай кармап турсаң, дөөнүн башы өзү түшүп калат деп токтотуп коёт. Көкүл: «Болотту чапса эмне болот эле» десе, «анда өз башыңды кошо ала кетип, акыр кыямат болмок» – дейт. Кер кулун Көкүл болотту дөөгө жакындатканда Кызыл дөөнүн башын алып түшөт. Көк дөөнүн башы: – Жүрөгүңдү жүрөгүмө бас – дейт. Көкүл: «Кой, бул мени дагы өлтүргөн турат окшойт» деп дөөнүн жүрөгүн Ит Ичпестин ала көлүнө салып жиберсе, көл соолуп калды. Дөөнүн башы:

– Ичегимди алып белиңе курчап, балбан болоруңа жакшы, – дейт.

Көкүл дөөнүн ичегисин алып курчанайын деп жатса, Кер кулун:

– Ичегиси менен курусун, үйдөй кара ташка ыргыт, – деди. Көкүл Кызыл дөөнүн ичегисин ыргытты эле, кара таш как жарылып, таруудай быркыранып кетти.

Көкүл атын токуп минип алып, дагы жолго чыкты. Күндөн күн өтөт, айдан ай өтөт. Бир жерден кетип бара жатса, бир айыл турат, Көкүл «Бул кимдин айылы болду экен?» деп барса, баягы атасы Муңдуубайдын айылы. Муңдуубай Көкүлдү таанып:

«Башымдагы куу булут кеттиби?» деп, баласын басып жыгылат. Кемпир, чал, карындашы Көкүл менен көрүшүп, коргошун болуп эрип кетерде кырчоосун үзүп, Кер кулун үйгө кирип, бир чака сууну ортосуна куюп жиберди. Төртөө төрт башка болуп үшкүрүп отуруп калышты. Ошентип Көкүл эне-атасын таап, эли-журту менен жыргап-куунап жатып калышкан экен.

КАРАЧ БААТЫР

Илгери-илгери бир абышка-кемпир болуптур. Алардын Эгизбек Сегизбек деген эки уулу бар экен. Жайнаган жылкысы бар экен. Эки бала эр жетип Тайгылмандын тайгак ташы деген жерде жылкыларды жайып коюп, жата беришет. Тайгылмандын ташына тайгаланып, эч бир адам чыгып көрбөптүр. Ошондуктан, эки бала ээн-эркин жылкыларын жайып коюп, эртеден кечке ордо атышчу экен. Күндөрдүн биринде Буктугул жана Шуутугул деген эки дөө баягы тайгак ташты түбү менен омкоруп ташташып, эки баланы жылкылары менен алып кетишет.

Балдардын атасы жылына бир келип, балдарын көрүп кетчү экен. Бир күнү келсе, ордосу тигилген бойдон калып, балдары жок, баягы таш болсо казылып ташталган. Абышка балдары жоо колдуу болуп кеткенин сезип, ыйлап-сыктап үйүнө келет. Ошентип, абышка-кемпир куу баш аталып, баладан да, малдан да ажырап, өлбөстүн күнүн көрүп, өчпөстүн отун жагып калышат.

Күндөрдүн биринде абышка уктап жатып түш көрөт. Түшүндө бир аппак сакал абышка көрүнүп: «Ыйлаган менен эч пайда таппайсың, тиги жогоруда бир булак бар, ошол булактын жанындагы мазар терекке барып, түбүнө түлөө өткөрүп, кемпириң экөөң түнөгүлө. Түн ортосунда көктөн бир ак алма түшөт, аны өзүң жегин. Таңга маал кызыл алма түшөт, аны кемпириңе бер. Арадан көп убакыт өтпөй

балалуу болосуңар» деп айтып, көздөн кайым болот. Абышка чоочуп ойгонсо түшү. Ашып-шашып мазар терекке барып, түлөө өткөрүп кемпири экөө түнөп калышат. Абышканын айтканындай түн ортосу ченде асмандан ак алма түшөт. Аны абышка өзү жейт, бир убакта кызыл алма түшөт, аны кемпирине берет. Эртеси үйүнө кайтышат. Арадан көп убакыт өтпөй эле кемпиринин боюна бүтүп, тогуз айдан кийин эркек бала төрөйт.

Бала жерден боорун көтөрө баштагандан шок чыгат. Айылдагы балдарды уруп согуп, чуу салат. Бала ошентип жүрүп, онго чыгат. Бир күнү бир кемпирдин баласын токмоктоп коет. Кемпир баланы кармап: «Сен андай эле кыйын болсоң эки аганды таап албайсыңбы?» дейт.

Буга чейин бала эки агасынын жоголгонун билчү эмес. Кемпирдин сөзүнөн улам капа болуп үйүнө келет. Келсе энеси үйүндө жок экен. Бала жалгыз гана казанды калтырып, үйүндөгү идиштердин баардыгын катып коюп, энеси келгенден кийин: «Эне мага буудай кууруп берчи» дейт. Энеси буудайды казанга кууруп жатканда бала эшиктен: «Энеке эле, энеке! Көгүчкөндөр учуп өтүп кетмек болду, мен буудай чачып тузакка илиндирип ала коеюн, кууруп жаткан буудайды алып чыга кой» деп шаштырып калат. Кемпир шашкан бойдон идиш таппайт, «Энеке, энеке, идиш жок болсо, колуңа эле уучтап чыга кал» деп, баласы дагы кыйкырат. Энеси ысык буудайды колуна уучтап чыга калат. Бала энесинин колун ысык буудай менен кабыштыра кармап: «Айт, энеке, чыныңды, менин эки агам болгонбу, же жок беле?» дейт. Колу ысык буудайга күйүп чыдабаган энеси: «Сенин Эгизбек, Сегизбек деген эки агаң болгон. Аларды жылкы багып жүргөн жеринен Шуутугул, Буктугул деген эки дөө алып кетти деп угабыз, аныкчынын билген адам жок дейт.

Бала энесинин сөзүн уккандан кийин: «Эмесе, энеке, мен ошол эки агамды издеймин» дейт. Ага баланын эне-атасы: «Азыр сен жашсың, балтыр этиң толо элек, барар чагың боло элек, койгун балам» деп болбой коюшат. Бала үч күнү тамак ичпей таарынып жатып алат. Акыр аягында кемпир-чалдын айласы кетип, макул болушат. Баланын онго чыкканга чейин аты коюлган эмес экен: «Эми жок дегенде баланча балабыз бар деп айтып жүргөнгө атыңды коюп алалы» деп, кемпир-чал элди чакырып, той берип, баланын атын коюп берүүнү элден суранышат. Балага кандай ат коерун биле алышпай, ак сакалдар кара сакалды карады, кара сакалы кер мурутту карады, кер муруттар боз балдарды карады, боз балдар качып, качып тарады. Бирок эч кимиси ат тандай албайт. Ошентип кысталып турушканда, кайдан жайдан бир абышка пайда болду. Ошондо абышка баланы өзүнө каратып: «Баатыр болчу кетбеси бар экен, аты Карач баатыр болсун» дейт. Элдин баары Карач баатыр болсун деп батасын берип тарап кетишет.

Бала эли-журту, ата-энеси менен коштошуп, жүрүп кетет. Жүрүп келатып бир аңга тыгылып жаткан даакысы түшө элек сары тайды көрөт. «Сен да бир шордуу өңдөнөсүң» деп, ал тайды аңдан чыгарып коюп, аңдан ары кете берет. Тай болсо кишенеп артынан калбай, Карачты ээрчип алат, кууса да болбойт. «Эми болбостур» деп, тайдын башына нокто катар замат, ал кунанга айланды, тердик салса, бышты болду, ээр токуганда жайкалган опол тоодой ат болду. Ошентип, бала сары тулпарга минип, сары жол менен жөнөп кетти. Жолдон атка тил бүтүп адамча сүйлөйт: «Сен ушул жол менен жүрүп отурсаң, жолдо бир терек бар, ал терекке жеткенде менин ээр токумумду алып, аса байлап кой, ошол теректин ылдый жагында бейит бар, бейиттин арасында күмбөз турат, ошол

күмбөздүн ичине кирип тердигиңди астыңа салып, ээринди башыңа жаздап, күн чыгышты беттенип, коркпой жата бер. Эртең менен бир киши келет да: «Бул жерге адамзат келчү эмес эле деп, «ой жигит тур деп ойготот. Анда турбагын. Андан барып аяк жагыңдан ойготот, анда салам айтып тура кал да, ал адам менен достошуп кайра кайт» дейт.

Бала аттын айтканындай кылып, атты терекке аса байлап таштап, өзү күмбөзгө барып жатып калат. Эртең менен бир адам келип: «Бул жерге адамзат келчү эмес эле», деп, ойготсо ойгонбой коёт. Аяк жагына келип ойготкондо тура калат. Белгисиз адам Карач менен достошуп, ага сырын айтат: «Мен да бир абышка кемпирдин жалгыз баласы элем. Эртең менен «жоо келди» деген кыйкырыктан улам шашып эшикке чыга калганымда бирөө ай балта менен жыга чапты. Көрсө келген жоо Буктугул менен Шуутугул деген эки дөө экен. Экөөнүн учкаштырган эки баласы бар эле, болду-болбоду сенин агаларың болуш керек. Эгерде ошол дөөлөрдү өлтүрсөң, «Нурпери досума атадым» деп башын кесип ал. Эки дөөнүн кырк сары ала тулпары бар, ошол кырк тулпарды тең «Нурпери досума атадым» деп мууздагын да, аларды баккан эки кызды дагы өлтүр. Алар тирүү калса, «адам баласына көп жабыр тарттырат, ошол эсиңде болсун» дейт.

Карач тиги адам менен коштошуп, атын токунуп, жолго чыгат. Бир жерге келгенде аты кан сийип, баспай туруп алат. Карачтын айласы кетип, ээр токумду шыпырып алып, көтөрүп жолго чыгат. Бир аздан кийин аты артынан жетип келет. Аны минип алып, кайра жолго чыгат. Дагы бир топ баскандан кийин аты артынан дагы кан сийип баспай коёт. Ээр токумун көтөрүп алып, андан ары жөнөйт. Бир аз узагандан кийин аты артынан келди, Карач ага минбестен жөө баса берди. Ал аңгыча ат айланып

көрүнбөй алдыга өтөт да: «Бул чыныгы баатыр бекен?» деп сынамак болуп камыштын арасынан кара чаар жолборс болуп, Карачты качырып калат. Карач болсо, «эки агамды жоготуп өлбөгөн, сенден өлөмбү» деп кылычын сууруп, качырып кирет. Ошондо: «баатыр сабыр кыл, жолборс менмин» деп, өз аты алдына тура калды: «Сенин эки агаңды алып кеткен эки дөөнүн бири – Буктугул сени издеп келе жатат. Анын аты менин тилимди байлап коюп, мен кан сийип баса албай жаттым. Эми мен ал аттын тилин чечилбес кылып байладым. Ал болсо менин тилимди байлай турган сыйкырын жоготуп койду. Эми мен бир сары ала ат болоюн, сен укурук сүйрөгөн жылкычы бол, аларды амал менен өлтүрбөсөк, жөн өлтүрүү кыйын. Сен барып салам айткын, ал кайда баратканыңды сураса, жылкы жоготуп, издеп жүргөнүңдү айт. Ошондо дөө: «Карач деген келатат дейт, аны билесиңби?» деп сурайт. «Билем» дегин. «Ал жоого сексен өгүздүн этин бүт жеп, жети күнү көлдөн башын чыгарып, кар жаадырып жатат. Жети күндө көлдүн үстү тоңот, ошондо муздарды асманга атылтып, Карач тура калып, жоого чыгат» дегин. Карач макул деп, жылкычынын кейпин кийип жөнөп калат. Аңгыча Буктугул дөө астынан чыгат. Карач токтоп салам айтат.

Анда дөө:

– Кайдан келатасың? – деп сурайт.

– Байдын жылкычысы болом, жылкы издеп келатамын.

– Карач деген неме келатат дейт, билесиңби?

– Билем.

– Ал жоого чыгардын алдында эмне кылчу эле?

– Ал сексен өгүздүн этин жеп, жети күн көлдөн башын чыгарып жатат да, анан жоого чыгат. Жоого чыгарында көлдөгү муздар чатырап жарылып, асманга атылат.

– Андай болсо, мен да сексен өгүздүн этин жейин, өгүздү союшууга мага жардам бер, – дейт.

Карач макул болот. Дөө экөөлөп сексен өгүздү соёт. Карач этин бүтүндөй бышырып, дөөнүн алдына коет. Бала ары-бери карап бир жилигин жегиче, дөө сексен өгүздүн этин бүт жейт да, кар жаадырып, суук чакырып, көлгө жатып калат. Жети күн болгондо Карачтан: «Турайынбы?» деп сурайт. Карач: «Турсаң болот» дейт. Көлдө жаткан муздар чатырап жарыла баштайт. Анда Карач чочуп кетип: «Кокуй, мен унутуп калыпмын. Дагы жети күн, бардыгы он төрт күн жатат» дейт. Дөө дагы жети күн жатат. Он төрт күн болгондо муз дагы калыңдап катып, дөөнүн мойну гана кекеңдеп, муздан чыга албай калат. Ошондо Карач Буктугулдун башын «Нурпери досума атадым» деп туруп, кылыч менен кыя чаап салат. Аты кубанып «сени Карач дебесем, сени Карач жутпасам» деп кыйкырып өтөт. Өтүп баратканда Шуутугулдун жонунда ак кебез булактап бараткан болот. Ошол жерге таамай сайсаң өлтүрөсүң, антпесең алышып алың, күрөшүп күчүң жетпейт дейт.

Бала жолдун жээгине Шуутугулдун келерин күтүп жатып калат. Бир убакта ач кыйкырык салып, дөө чаап келаткан болот. Жонунан кебез булактап чаап өтүп барат. Карач аны жонго сайып өтөт. Дөө ошо замат аттан кулап түшөт. Анын башын да кесип алат. Шуутугулдун аты асманга уча бергенде Карачтын аты «муну өлтүрүү керек, антпегенде Шуутугулду кайра тирилтип алат» деп куйруктан тиштеп жерге алып түшөт. Карач эки дөөнү өлтүрүп, алардын сарайына барса, сарайда бири-бирине коендой окшош кырк сары ала тулпар байланып турат. Карач кыркын тең муздап, Нурпери досуна арнайт, эки сыйкырчы кыздын да башын алат. Ошентип эки дөөнүн катуудан казаны, жумшактан күлү калат.

Андан эки агасын издеп келатса, бир төөгө жүк артып учкашып келаткан эки абышка алдынан чыгат. Алардын жөн-жайын сураштырса, эки абышка жоготкон эки агасы болуп чыгат. Бала өзүн аларга тааныштырып: «Мен силерди кармап келген дөөлөрдү өлтүрдүм, мен инициер болом» дейт. «Эгерде инициер болсоң, биздин эмне белгибиз бар экенин билесиңби?» дешет. «Экөөңөрдүн тең далыңарда калыңар бар» дейт. Чынында эле тиги экөөнүн далысында калы бар болуп чыгат. Ошол жерден үчөө кучакташып көрүшүп, кемпир-чалды көздөй жөнөп калышат.

Келсе алар күйүткө чыдабай, төшөккө жатып калышыптыр. Кемпир чал балдарын көрүп, кеткени келип, кемтиги толуп, жыргап-куунап жатып калышкан экен.

КӨКҮЛ

КӨКҮЛДҮН АТАСЫ МУҢДУУБАЙ, БАЛТЫР БЕШИК КӨКҮЛ ЖАНА ЖЕЛМОГУЗ

Каракандын Муңдуубайга кордук көрсөткөнү

Муңдуубай абышканын жердин жүзүн бербеген ак ала жылкысы, тоонун башын бербеген тору ала жылкысы бар экен. Бир мерзентке* зар экен.

Ошондо Каракан деген каны калың элин жыйды. Бу Муңдуубайдын малын алмакка маслахат* кылды. Калың элди чакырды. Баары жыйылып келди. Балалуу элге караса, баласын учкаштырып келди. Баласы жок Муңдуубайды караса, айгыр минип куру бастырып келди. Балалуу элге караса, баласына атын карматып кирди. Баласы жок Муңдуубай болсо, а балага берсе кармабайт, бу балага берсе кармабайт. Айгырын кесе каңтарып*, кең тушап кирди. Калың эл бата кылды: «Кармагыла, Муңдуубайды» – деди. Үзөнгүсүн тебип, айгырынын үстүнө ыргып минди. Ушинтип калың элден качып кутулду.

Катыны менен Муңдуубай

Үйдүн керисинде* бир дөбө бар экен. Муңдуубай дөбөгө чыкты. Ошондо ырдап катынына айтканы:

Көкүл жөө жомок болуп, жөө жомоктун бешинчи түрүнө кирет.

«Кечүүбүсүң, жарбысың,
Ак байбиче үйдө барбысың?
Ак байбиче сага кылбасам,
Эшектей кардың жарбасам,
Эшилтип каның төкпөсөм,
Каныңды суудай төкпөсөм!» –

деп ыйлап турду. Анда катыны күдөрүдөй* былкылдап, кучугандай* чыңкылдап, баса түшүп шоодурап, эки көзү жоодурап, айтарына келиптир, байбиче айтып коё бериптир:

«Кудайым берген бала жок,
Кууратып бакбай койдумбу?
Теңирим берген бала жок,
Терметбей бакбай койдумбу?
Ал немене дегениң?
Эбепке себеп дечү эле,
Кой аралай бассаңчы.
Ак сарбашыл соолукту алып,
Кудайга бир жалынып чалсаңчы!
Бул арчалуу мазарга,
Сыйынат кылып келсеңчи!
Төөдөн тогуз алсаңчы,
Жылкыдан тогуз алсаңчы,
Койдон бир тогуз алсаңчы»
Төрт түлүк малдан,
Төрт тогузду алсаңчы!
Бул арчалуу мазарга,
Сыйынат кылып келсеңчи!
Темирден таяк алсаңчы,
Темирден чокой кылсаңчы!» –

деп кеңеш берди.

Мундуубайдын бала тилеп мазарга барганы

Төрт түлүк малдан,
Төрт тогузду алды.
Темирден таяк алды,
Темирден чокой кылды.
Алты ай дегенде малын,
Айдап мазарга жетти.

Бир койду жыкты. Бутун байлаган жип жаман экен. Чала муздаганда кой тура качып кетти. Эки жагын караса, ээн талаа элмен чөл* экен. Как эткен карга, кук эткен кузгун жок. Төмөн жагын караса, бир топ кербен жаткан экен. Кербенге чуркап жетип барды. Кербенге салам айтты:

«Саладан сала маалейким, кербен!
Төрт түлүк малдан ала көр, кербен!
Төрт тогуз алгамын, кербен!
Жеткениң төдөн соё көр, кербен!
Жетпегениң эң көтүң, кербен!
Козулуу койдон соё көр, кербен!
Ак батаңды бере көр, кербен!
Ак жолуңа сала көр, кербен!» – деди.

Ачка турган кербендин кайсынысы карап турсун. Баары жабыла чуркап калды. Жеткени төдөн сойду, жетпегени эң көтү козулуу койдон сойду. Ак батасын берди. Ак жолуна салды. Кербен кетип калды. Эки этегин астына кыстарды. Бул арчалуу мазарга жетип, айланып жүрдү. Таң атканча «Бир мерзет бер!» – деп зарланып жүрдү. Таң тээ жактан атканда, саратан жылдыз батканда кулалуу кумган колго алып, колу башын жуунуп, намазын бирин койбой окуп, кыбылага* карап, кудайга сыйнат кылып турду. Кыбыладан кызыл обул жел сокту. Эми желден бир дабыш чыгып айтты:

«Кудайды билбес элең,
Кудайды эми билдиңби?»

Теңирди билбес элең,
Теңирди эми билдиңби?
Коңур күздөр болгондо,
Койчу болуп баргамын.
Байбиче байкуш канетсин,
Койчу коман* келди – деп,
Кара аякка бал куюп,
Мындан гана берүүчү эле.
Сен жылкыдан келгенсиң,
Бу тентиген бул койчу,
Акысын алса жөн алсын деп,
Колумдан таяк алгансың,
Башка бир таяк салгансың.
Сага канткенде берем,
Баланы байкуш!
Жазгы бир маал болгондо,
Кожоң бир болуп баргамын, байкуш!
Байбиче байкуш канетсин,
Кой аралай баскан болуучу, байкуш!
«Кожомо койду союп берем» – деп,
Кой аралай баскан болуучу, байкуш!
Он эки өгүз терисин,
Өрүм тарткан булдурсун*,
Чапса кулак тундурсун.
Бүлдүргөнү мар* көктөн,
Алаканы зар* көктөн.
Керегеден жулуп алгансың,
«Бул тентиген бу кожо,
Бул тентиреген бул кожо,
Кол кайрын алса жөн алсын» – деп,
Башка бир башка салгансың.
Сага канткенде беремин, байкуш.
Сенин бир көңүлүң болбосо,
Байбиченин бир көңүлү бар эле.
Көнөктөй* болгон көк алма көтөрүп,
Көтөрүп таштап ээрди* эле.

Аяктай болгон ак алма,
Алып таштап ээрди эле.
Тайгандай болгон Муңдуубай,
Илип алып калды эле.
Күдөрүдөй* былкылдап,
Күчүк иттей чыңкылдап,
Баса түшүп шоодурап,
Эки көзү жоодурап,
Айтарына келиптир,
Байбиче айтып кое бериптир:
«Кудайым берген бала эле,
Кууратып кантип жутасың?
Теңирим берген бала эле,
Терметпей кантип жутасың?
Андай болсо мына» – деп,
Көнөктөй болгон көк алма,
Көтөрүп таштап ээрди эле.
Аяктай болгон ак алма,
Алып таштап ээрди* эле.
Баабединге* баарын айтып,
Кудайына чоң айтып,
Экөөнү жутуп ээрди эле.

Анан Муңдуубайдын катынынын боюнда болуп калды. Тууй турган айына жакындады.

Байбиченин бала тууганы

Алтындан бакан орнотуп,
Айда толгоо салыптыр.
Күмүштөн бакан орнотуп,
Күндө толгоо салыптыр.

Мындан нече күн толгонуп, күндө толгоо салыптыр. Мындан нече толгонуп төрөй албады.

«Эббекке себеп дечү эле, байым,
Элде бүбү* көп эле, байым:
Элден бир бакшы* жыйсаңчы, байым!

Кырк бүбү, кырк бакшыны алып келди. Мындан дагы болбоду.

Терек бир бойлой конок күн, байым!
Теңселген эрлер болорбу, байым!
Терек бир бойлой конду эле,
Бир топ терек тартты эле.
Терек түбүнөн омурулуп кетиптир.
Тобулгу бойлой консоңчу, байым!
Тобулгу тартсам, түшөрбү, байым!
Тобулгудай кызарып, байым,
Муңканган эрлер болорбу, байым!
Жаш бала ичинде жатып үн салат:
«Энем бир наадан* болбосо,
Бүбүнү жыйнап не кылат?
Атам бир наадан болбосо,
Бакшыны жыйып не кылат?»

«Бүбү менен бакшыны сабап үйүнө куусун!» – деди.

«Алты карын май бузуп,
Агайын оозун майласын.
Алты кары бөз* жыртып,
Агайын белин агартсын!
Жети карын май бузуп,
Жеңемдин оозун майласын.
Жети кары бөз жыртып,
Жеңенин башын агартсын».

Эми бүбү сайын бир тогуз*, бакшы сайын бир тогуз берди. «Баарың жакшылык менен келдиң эле кайткыла!» – деди. Жылкым тууду эле, ошону көрөйүнчү – деп чыкты. Жылкыга барды. Ойдо да кырылып аткан кулун, тоодо да кырылып аткан кулун. Ошол жерге барып, түшүп ырдады:

«Үйгө барсам, байбичем жок, кокуй,
Жылкыга келсем, жылкым жок, кокуй!
Байбичем кургур, курусун, кокуй,
Жылкым бир кургур, канакей, кокуй!
Жылкым бир курсун, кокуй!

Байбичем кургур, канакей, кокуй!»

Ошондо үйүндө Куйту келин бар экен, көзү жашарып байбиче кичинекей уктап кетти. «Байбичем уктап кетти шекилдүү, бир таруу көжө кылып берейин» – деп, керегеден көнөктү жулуп алды. Чоң суудан чоң чуңкарып* алды. Чоң босогодон аттап өттү. Буту¹ мүдүрүлүп кетти. Көнөктөгү суу чайпалды. Байбиченин белине суу жабыла түштү. Байбиче чочуп ойгонуп кетти. «Баа» деп баланын үнү чыкты.

Этегин ачып караса, алтын көкүл эр бала, кыз балага карасаң, жерге аппак кар жааса, кардан аппак эти бар, кар үстүнө кан тамса, кандан кызыл бети бар. Экөөнүн тең киндигин кесип алды. Экөөнү эки тең этегине ороп байбичеге берди. Азык көжөнү* кылып берип, жылуу жаап жаткызып койду.

Мундуубайдын Куйту күнү сүйүнчү алганы

«Жан кишиге билдирбестен байдан сүйүнчү өзүм алайын» – деди. Байга барса өкүрүп жаткан экен.

Түлкү ичигиң кийинчи, байым,

Түрпүлөнүп* сүйүнчү, байым!

Балкы ичигиң* кийинчи, байым,

Балкыланып сүйүнчү, байым!

Бай сүйүнүп кетти. Бай ырдап сүйүнчүсүн айтты:

«Жерде жылкым бар эле, Куйтум,

Мындан бөлүп берейин, Куйтум!»

Сенин бир олжоң азбы экен, Куйтум?!»

«Менин бул олжом аз экен, байым,

Аз бир айтбай, көп айтчы, байым!

Көп төөм бар эле, Куйтум,

Андан бөлүп берейин, Куйтум!

«Бул бир олжоң азбы экен, Куйтум?»

«Менин бул олжом аз экен, байым,

Аз бир айтпай, көп айтчы, байым!»

¹ Түп нускада «колу» деп жазылган. Туурасы «буту» болот.

«Жердин жүзүн бербеген, Куйтум
Мындан бир бөлүп берейин, Куйтум,
Сенин бир олжоң аз бекен, Куйтум!»
«Бул бир олжом аз экен, байым,
Аз бир айтпай, көп айтчы, байым».
«Маң-маң баскан, Куйтум!
Чуудаларын* чаң баскан, Куйтум!
Көп төөм бар эле, Куйтум!
Андан бөлүп берейин, Куйтум!
Бул бир олжоң аз бекен, Куйтум!»
«Бул бир олжом аз экен, байым!
Аз бир айтпай көп айтчы, байым!»
«Үй арасын боктогон, Куйтум,
Көп сыйырым* бар эле, Куйтум,
Сенин бул олжоң азбы экен, Куйтум?
Сал-сал бир оттой, Куйтум,
Кетмендей куйругу салактай, Куйтум!
Үңкүр бир толгон көп коюм, Куйтум,
Сенин бир олжоң азбы экен, Куйтум?!
Бул бир олжоң экен, Куйтум?!»
«Аз гана айтпай, көп айтчы, байым»,
«Он эки капка шаарым бар, Куйтум,
Он бештеги жигит бар, Куйтум,
Өзүң билип, өзүң тий, Куйтум!»

Он бештеги жигитти айтканда Куйту сүйүндү.
Жаш баланы мактай калды. «Эркек балаңды сурасаң,
байым! Алтын көкүл жайкаган кызыл чийкил* жаш
бала. Кыз балаңды сурасаң, кара жерге кар жааса,
кардан аппак эти бар, кар үстүнө кан тамса, кандан
кызыл бети бар! – деди.

Ошондо Мундуубай сүйүнүп кетип, ой жылкысын
ойго, тоо жылкысын тоого кабар кылды. Баары эркек
кулдар кайсынысы карап турсун. Ойдон коногун кал-
дыратып, тоодон укуругун* шалдыратып, жылкыны
ары үркүтүп айдап келди.

Муңдуубай менен желмогуз

Иле көлгө жылкыны айдап келип киргизди. Иле көлгө батбай жылкы кайта үркүп чыкты. Укурукту ыйыгына* салып, бай да желип чыкты.

Бул эмне үчүн үрктү деп көлдүн жээгине барса, казандай болгон капкара өпкө ичинде агып келе жатыптыр.

Бул жогорку элдин малы кара өпкө болуп атат дечү эле. Кара санап өпкөсүн сууга салып жиберген экен го деп, ошондо укурук менен илип алып ыргытты. Жырылып кетти. Чирип калган өпкө укурукка бой бербейт экен го деп, түшө калып алып ыргытайын деди эле. Өпкө байдын өзүн алкымдан алып калды.

Бай ошондо шыбырап үн салды:
«Көчүгүндү көтөрчү, желман!»
Көкүрөккө дем барсын, желман!
Жердин жүзүн бербеген, желман!
Жерде жылкым бар эле, желман!
Мындан бир бөлүп берейин, желман!
Сенин, бу бир олжоң азбы экен?»

Анда «арам как баш чал. Сен өлгөндөн кийин бул мал меники эмей эмине?» – деди. (Анан Муңдуубай Куйту күңүнө сүйүнчүгө бергендей кылып, малын желманга беремин деп айтат). Желмандын тилеги жаңы тууган баласы Көкүлдө болгонунан малын албайт. Баланы алсам дейт. Муңдуубай баласын бермекке башын койду. Анда айтты:

«Тууганы үч күн боло элек, желман!
Аты бир жөнү коюла элек, желман!
Көрдүм эле бир туяк*, желман!
Кыз дагы болсо бир туяк, желман!
Ону гана берейин, желман!
Бул бир олжоң азбы экен, желман!
Кыймалаба санимды, желман!

Кыйбачы кызыл жанымды, желман!
Өчүрбөчү отумду, желман!
Өлтүрбөчү Муңдуубай өзүмдү, желман!»

Желман: «Арам гана как баш чал! Сени өлтүргөндөн кийин ал кыз меники эмей, кимдики?» – деди.

«Тууганы үч күн боло элек, желман!
Аты жөнү коюла элек, желман!
Көрдүм эле бир туяк, желман!
Көрдүм эле бир чырак*, желман!
Муну гана берейин, желман!»

«Башыңа жара чыкканбы? Баштан айтбай не болдуң? Эсиңе жара чыкканбы? Эртеден айтбай не болдуң?» – деди.

Жакасынан кармап желмогуз кемпир тургузуп койду. «Баланы качан бересиң?» – деди. Эси чыгып чал ашкынып калган экен. «Жети күндө баланын атын коёт дечү эле. Баланын атын коёюн. Жети күндөн кийин баланы келип ал!» – деди. Ошондо Желман «макул» – деп, көздөн кайым болуп кетти. Эмне экенин билбей калды. Атына минди. Дагы келди. Тороё* электе келген дөбөсүнө да чыкты. Байбичесине доош салды.

«Кечүүбүсүң, жарбысың,
Ак байбиче, үйдө барбысың?
Эртелеп балам алып чык.

Оң тиземе ойнотуп,
Оң салмагын көрөйүн.

Желмогуз салттар болуучу эле!» – деди.

«Сен айта турган кеп беле? Мен уга турган кеп беле? – деп, эшикке чуркап чыкты эле, жерде бир бакан жаткан экен. Бакан менен чапты эле. Башын жара чаап салды эле. Кылыч менен кырдырды, кымыз менен жуудурду, ак тасма менен буудурду. Чал ошону менен калды.

Кедең досуна акылдашканы

«Бул акылды ким табат эми. Кедең дос деген бир достум бар эле. Бир тапса акылды ошо киши табат го» – деди, да ошону көздөй жөнөдү. Кедең доско кетип баратса, ит агытып, куш салып, кырк жигитин бош алып жүргөн экен Кедең дос. Карга десе карга эмес, караанын көрүп алыптыр. Түлкү десе түлкү эмес, түмөнүн* көрүп алыптыр. Кедең дос «Тети-ги келе аткан Муңдуубай тамырым* экен» – деди. «Кыркың үйдү көздөй чап!» – деди. Үйгө бээ союп, үй көтөрүп таштады.

Кыркы Муңдуубайга барды. Саламдан башканы сурабай алып келди. «Саламалейким, Муңдуубай досум!» – деди.

«Түбүн түрүп түк немесин койбой айтам» деди эле, «Оозуңа таш» – деди. Чукул коштоп алып, үйүнө жөнөп кете берди. Ай далага жалгыз үй тигип, Муңдуубайды камап койду. Бээ союп, тезериге жал коюп, казы кертип шам* коюп, каптап сыйлап таштады.

Таң тээ жактан атканда, саратан жылдыз батканда кулалуу кумган колго алып, колу, башын жуунуп, белелүү кумган белге алып, бети, башын жуунуп, намазынын бирин койбой окуп саламга келди. «Кечеги сөзүңдү бүгүн айтчы?» – деди. Түбүн түрүп түк немесин койбой айтып берди. «Кечеги сенин кулунунду кырып аткан желмогуз кемпир болуучу» – деди. «Мустак төр деген мустак төрдүн башына кери бээ деген качып барып, ошол жерге тууган. Тогуз толгонуп энесин эмиш турат. Ошого бар да маңдайына тооб **кыл*!**» – деди. «Үйүңө алып кел!» – деди. «Усталарды жыйдыр!» – деди. «Айырмашты кылдыр*!» – деди. «Алтындан акыр* соктур!» – деди. «Алтындан казык кактыр!» – деди. «Ошого бекем байлап кой!» – деди. «Төбөсү карыш кара бөрүк, муну кынап кийгиз, кер кулунга мингиз» – деди.

«Боорукер кан деген кан бар» – деди. «Буга барса, балаң өлбөйт да, житпейт да» – деди. «Ала байтал сойгун! Адашкан элиңди жыйгын! Кула байтал сойгун, куюккан* элиңди жыйгын! Элге калың тойду кылгын!» – деди. «Ошо күнү мен да жентектеп барып түшөмүн» – деди.

Балага той кылуу жана анын атын коюшу

Кайта бээге келди. Кулунду маңдайынан тооб кылды. Үйүнө коштоп алып келди. Алтындан аңыр соктурду. Алтындан казык кактырды. Бек байлатып салдырды. Усталарды жыйдырды. Айырмашты кылдырды. Аладан байтал сойду. Адашкан элин жыйды. Куладан байтал сойду. Куюккан элин жыйды. Элге калың тойду берди. Кедең дос тамыры жентектеп келди. Баланы Кедең дос жыйындын четине алып келди.

«Бала атынан бузулат, элим!

Баланын атын жакшы кой, элим!» – деди. Ак сакал, көк сакалды карады. Көк сакал жаш баланы карады. Жаш бала жерди теше карады.

Ошондо жыйындан урсун! Баланын атын алигиче койбойт деген эмине?» – деди. «Эркек баланы сурасаң, алтын көкүл жайкаган кызыл чекил жаш бала. Кыз баланы сурасаң, кара жерге кар жааса, кардан аппак эти бар. Кар үстүнө кан тамса, кандан кызыл бети бар. Баланын аты Көкүл болсун. Карындашы Карлыгач болсун!» – деди. Ал ошону менен эл бата кылып тарады.

Көкүл сапарга чыкканы

Эл жөнөгөндөн кийин, Кедең дос кер бээни минди. Төбөсү карыш кара бөрүк, муну кынап кийгизди. Баланы Кер кулунга мингизди. Ошо жерден Кедең

дос экөө жөнөдү. Жөнөп барганда энеси кара чачын жайды. Кандуу бетин тытты. Өкүрдү. Өкүрүктү салды. Бул өкүрүп калды. Атасы мурутун жулкуп салды. Сакалын жулкуп салды. Өкүрүктү салды. Бала бура тартып кайта келди да энесине айтты:

«Мындан бир нары барармын, эней!
Жаңы өлгөндөй болорсуң, эней!
Кара бу чачың жаярсың, эней!
Кандуу бир бетин тытарсың, эней!
Жаңы өлгөндөй болорсуң, эней!
Эчтеңке акың жок болсо, эней!
Эки аркар жылдыз батканча, эней!
Үч айланып эмизген, эней!
Бул акыңды кечиргин, эней!
Бул акыңды кечпесең, эней!
Эрте желмогуз сайит ай
Барайын, эней!» – деди.

Э н е с и:

«Бул акымдан кечкен үчүн жиберем, ботом!
Кечпесем, кантип ай жиберем, ботом!» – деди.
Көкүл бура тартып атасына келип айтты:

«Мындан бир нары барармын, атай!
Мурутун булкуп саларсың, атай!
Сакалың жулкуп саларсың, атай!
Жаңы өлгөндөй болорсуң, атай!
Эчтеме акың ай жок болсо, атай!
Ак олпогуң кирдетип, атай!
Кара бир жорго тердетип, атай!
Артыңдан бир тойго барбадым, атай!
Тойдон бир алып келген учанды, атай!
Үлбүрөтө туурап, чүлбүрөтө бербедим, атай!
Бул акыңды да кечерсиң, атай!» – деди.

А т а с ы:

«Бул акымдан кечкен үчүн жибербей, ботом!
Эми кечпесем кантип ай жиберем, болот!» – деди.
Ошо жерден экөөнүн да батасын алып жүрдү.

Кемегедей жерди
Кемире басат Кер кулун!
Ат ордундай жерди
Оё басат Кер кулун!

Жүрүп барып эки жолдун айрылышка барганда,
кери бээ бээлик кылып жүрбөй турган болду. Кер
кулун жүрүп өтө турган болду.

«Кош, балам! – деди Кедең дос. – Ошо жол менен
барып олтурсаң, Боорукер кандын эшигинин так
үстүнө барасың. Боорукер канга барасың, өлбөй да,
житпейсиң да, дөөлөт башындан кетпейсиң» – деди.

Ошо жерде Кедең дос ыйлап жиберди. Көзүнөн
аккан жашы сакалын жууп кетти. Кер бээ кишенеп
жиберди, эмчегинин сүтү такымын жууп кетти. Бала
кайра бура тартып келди:

«Мындан бир ары барармын, атай!
Жаңы өлгөндөй болорсуң, атай!
Эчтеме акың жок болсо, атай!
Жолдош бир акың бар эле, атай!
Жолдош бир акың кечерсиң, атай!
Жолдош бир акың кечбесең, атай!
Эр желмогуз сайт ай барайын, атай!»

К е д е ñ д о с :

«Ал акыңдан кечкен үчүн жибербей, ботом!
Кечпесем кантип ай жиберем, ботом!» – деди.

Ошондо кулун ооздугун кесе тиштеп туруп, эне-
синин сүтүн таптаза сууруп алды да жүрүп кетти.

II КӨКҮЛ. КӨКҮЛДҮН КЕР КУЛУН АТЫ. ЖЕЛМОГУЗ, КАРАЧ ЖАНА КАРАЧТЫН АТАСЫ БООРУКЕР КАН

Кер кулун менен Көкүл

Кедең дос кеткенден кийин Кер кулунга тил пайда
болду. Бала менен сүйлөштү:

«Жыбыр, жыбыр жер бийик, Көкүл!
Жер үстүндө мен бийик, Көкүл!
Көзүңө мында не көрүнөт, Көкүл?!»
«Түптү бир неме да көрүнбөйт, кулун!
Көргөнүң болсо, айта тур, кулун!
Билгениң болсо, айта тур, кулун!»
«Сен коёндон жапыз болчу, Көкүл!
Куланып жерге түшсөңчү, Көкүл!
Уктап бир уйкуң ай, алсаңчы, Көкүл!
Усталар чапкан айырмаш, Көкүл!
Оң чекеңе койсоңчу, Көкүл!
Жатып бир уйкуң ай салсаңчы, Көкүл!
Жалгыз бир куурай¹ түбүнөн, Көкүл!
Эптеп бир казы алайын, Көкүл!
Өзүм бир суунуп ай алайын, Көкүл!
Өзүм бир оттоп ай алайын, Көкүл!»

Кер кулун коёндон жапыз болду. Бала куланып жерге түштү. Алты кабат шырмал тердигин алдына жая салды. Усталар соккон айырмаш оң чекеге койду. Жатып уктап калды.

Желмогуздун Көкүлдү издеп чыкканы

«Кечүүбүсүң, жарбысың,
Мундуубай үйдө барбысың?» –
деп желмогуз айтты. «Бармын» – деп эшикке чыга келди:

«Кечээ баланын аты жөнүн койгомун,
каапыр!
Кер кулундай тулпарга, каапыр!
Мингизип, качырып ээргемин, каапыр!»

– деди.

Желмогуз «Ата сени, үйү – малың менен жутуп жиберсем!» – деп, качырып үйгө кирип келди. Кемпир

¹ Түп нускада «корой» деп жазылган. Сүйлөмдүн маанисине караганда «куурай» деген сөз туура келип жатат.

кыңырагын* алып, жүгүрүп калды. Чал кылычын алып жүгүрүп калды. Экөө эки жагына барып тура калды. «Муну бу күйгө жутуп жиберсем шылдыр деп, аягымдан барып түшөр» – деди. «Жаш бала эмеспи, кайда качып кутулар» – деди. «Сары изине чөп салып, саргая куусам, куу изине чөп салып кумсара куусам кайда кетер дейсиң? Балага жете коёюн» – деп, жүрүп кетти. «Баланы жутуп келсем, чал кайда качып кутулат» – деди. Ошондо сары изине чөп салып саргара кууду. Күнү-түнү баланын жети күндө жүргөн жерине күн шашкеде жетмек болду. Баягы Кер кулун уктабаптыр. Кер кулун ойноп кырга чыкты. Карга десе карга эмес, каапырдын караанын көрүп алды. Түлкү десе түлкү эмес, түмөнүн көрүп алды:

«Алып бир жамбаш талдыбы ай, Көкүл!
Таттуу бир уйкуң ай кандыбы ай, Көкүл!
Карга десе карга эмес, Көкүл!
Кабары келип калыптыр, Көкүл!
Түлкү бир десе түлкү эмес, Көкүл!
Түмөнү келип калыптыр, Көкүл!
Жатып бир жамбаш ай талдыбы, Көкүл!
Таттуу бир уйкуң кандыбы, Көкүл!
Эми бир өйдө турсаңчы, Көкүл!
Алты кабат шырмалы ай тердик, Көкүл!
Үстүмө жаба салсаңчы, Көкүл!
Куюшканың кыскартып, Көкүл!
Көмөлдүрүк бош тартып, Көкүл!
Басмайылың¹ бек тартып, Көкүл!
Катыра камчы салсаңчы, Көкүл!
Коёндой эгим бөлүнсүн, Көкүл!
Томуктай эгим көрүнсүн, Көкүл!
Тайгандай бутум түзөлсүн, Көкүл!
Аркар бир ашбас Ала-Тоо, Көкүл!
Аттап бир алып ай түшөйүн, Көкүл!

¹ Түп нускада «басба айылың» деп жазылган. Туурасы «Басмайыл» деп жазылды.

Кулжалар ашбап куруган тоо, Көкүл!
Кудуп* бир алып кетейин, Көкүл!
Андан бир аккан караган, Көкүл!
Карышкыр каапыр ай жойлосун, Көкүл!
Түлкү бир каапыр ай сойлосун, Көкүл!

Бул каапырдан бир куткарып келейин, Көкүл!»

Желмогуздан баланы куткарып алып кетти. Эми желмогуз кемпир баланын ордуна келди. Баланын кайда кеткенин, кайда житкенин билбей калды. Ала-Тоонун ар жагына ашып түштү. Нар жакта жер ортосу Боз-Дөбө бар. Дөбөгө чыкты.

Кер кулун

«Жер, жер бийик, жер бийик, Көкүл!
Жер үстүндө мен бийик, Көкүл!
Көзүңө немеңе көрүнөт, Көкүл!

Кара айгырдын көзүн ай, Көкүл!
Каршаңкыдай көрүнөт, Көкүл!
Түптү бир немедей көрүнөт, Көкүл!
Көргөнүң болсо айта тур, Көкүл!
Билген болсоң айта тур, Көкүл!

Сени бир жерден куткардым эле, эми бир кезендеге кез келдик. Эми мындан кантип кутуласың?» – деди.

Эми жаш бала тескери карап ыйлап жиберди. Кер кулун айтты: «Аттигин ай, кабыргасы каткан эр болсо, не жоо менен алышып өлөр эле, не сайышып өтөр эле. Жаш балалык кылды да» – деди. «Эми сен боорго ач кене болуп жабыш. Мен боосу жок боз турумтай болоюн» – деди. «Мен асмандан чып деп алып учайын». Мени көрбөй калса Боорукер кандын дал эшигинин алдына алып барып түшөйүн» – деди. «Карач көрүп калса, жерден күйкөдөй болуп качырып калар. Төшкө тээп аларда, этиңе тиерде салам айтып тура кал!» деди.

Көкүл жана Карач

Эми асмандан чып этип алып учту. «Жерден мени көрбөй калды дегенсип учуп барат го» – деп, көөкөрдөй* болуп Карач качырып калды.

Төшкө тээп аларда, төш этине тоёрдо салам айтып тура калды. «Алыстан качып келе аткан бала экен, каны качып келе аткан бала экен го» – деди. «Үйгө алып барып, канына толтуруп ичейин» – деди. Боорукер кандын койчулары бар экен. «Сырттан нени көрсөң, ошону айтып кел!» – деген экен.

Койчу кечинде баргандан кийин Боорукер кан «не болдуң, не көрдүң?» – деп сурады. Бирөө турду: «Ошо баланы көрдүк деп, айталы» деди. «Айтсак Карач өлтүрүп койбойбу?» – деди.

«Айтпай койсок, Боорукер кан өлтүрбөйбү? – деп берки бирөө айтты.

«Бизди өлтүрсө Карач өлтүрсүн. Эгерде Карач өлтүрө турган болсо, Боорукер кан сурап албайбы? Атасы эмесби? Жаш бала экен. Кантип бул кызыл чийкил баланы айтпай коёлу?» – деди.

Ал эми бирөө айтты: «Кечеги күнү кечинде, мурдагы күнү бешимде, намаз дигер намаз шамдын ичинде кабагына кар жаап, каарданып келиптир. Мурутуна муз тоңуп, муңканып ыйлап келиптир. Алтын көкүл жаш баланы кечээ кечинде Карач алып өттү» – деди.

Боорукер кан: «Мунун бир кашык канын сурап алайын» – деди. «Канаттуу кара бээни үйдүн жанына алып келип байла!» – деди. Таң тээ жактан атканда, саратан жылдыз батканда кулалуу кумган колго алып, колу башын жуунуп, белелүү кумган белге алып, бети башын жуунуп, намазынын бирин койбой окуп алып, канаттуу кара бээни минип алып, жүрүп баласына келди.

Боорукер кан Карачтан Көкүлдү сурап алганы

«Кечүүбүсүң, жарбысың, Карач ботом!
Бул үйдө барбысың, Карач ботом!
Жатып бир жамбаш талдыбы, Карач ботом
Таттуу бир уйкуң ай кандыбы, Карач ботом!
Мурутуңа муз тоңуп, Карач ботом!
Муңканып ыйлабай келипсиң, Карач ботом!
Алтын көкүл жайкаган, Карач ботом!
Кызыл чийкил жаш бала, Карач ботом!
Кечээ кечинде алып ай, Карач ботом!
Бир кашык канын ай мага бер, Карач ботом!
Карыганда эрмек кылайын, Карач ботом!»

Карач тебетейи жок топучан, кепичи жок маасычан эшикке жүгүрүп чыкты. «Сен бир кашык канын сураганың менен бербейм» – деди. «Кабагыма кар жаап, каарданып ыйлап, баргамын. Мурутума муз тоңуп, муңканып ыйлап, баргамын. Бербеймин» – деди.

«Алптар менен алышып, алың кетип жүргөндө, күчтүү менен күрөшүп, күчүң кетип жүргөндө, сөзгө сөлтүк кылбасам, кепке кемтик кылбасам, түбү жок дайрага түшүп өлбөсөм!» – деп, атасы кетип калды. Карач үйгө чуркап кирди. Киргенде баланын шыйрагы чыгып жаткан экен. Шыйрактан алып түндүктөн ыргытты. Бала «шыр» деп түштү. Боосу жок боз турумтай болуп «чак» деп алып отуруп калды. «Мунун кийими жок жылаңач кантип багамын?» деди. «Аты жок жөө кантип багамын» – деди.

«Мунун кийимин этегиме жамасам, жеңиме жетпейт. Кийимин эмне кыламын?» – деп, баланын кийимин берди. «Кулун ат болгончо, эр мант болот» – деген. «Мунун кулунун эмине кылам?» – деп, кулунун да берди. Ошону менен баланы алып үйүнө келди. Байбичеси үйүндө короодон коюн чыгара санап турган экен.

III. КӨКҮЛ, КАРАЧ, КЕР КУЛУН ЖАНА АЛАРДЫН ЖЕЛМОГУЗ МЕНЕН УРУШТАРЫ

Боорукер кан Көкүлдү бала кылып алганы
«Кудайың бербесе баланы ай, байкуш!
Курдашың ай, какбаш ай мен таптым, байкуш!
Теңирим бербесе баланы ай, байкуш!
Теңтушуң ай, какбаш ай мен таптым, байкуш!
Кой аралай баса көр, байкуш!
Кой четинен ак сарбашыл соолукту, байкуш!
Кудайга бир жалынып чала көр, байкуш!
Алтындан бакан кура көр, байкуш!
Айда бир толгоо сала көр, байкуш!
Көйнөгүңдүн этегин көр, байкуш!
Канга бир булгап ала көр, байкуш!
Баланы өзүмдүк кылып ала көр, байкуш!» –

деди.

Бир койду сойду. Баласын бооруна басып, толготуп калды. Ошону менен алты күндө тууду. Тууп, аладан ала байтал союп, адашкан элин жыйды. Куладан кула байтал союп, күйүккөн элин жыйды. Элдин баарын жыйып, калың бир тойду кылды.

Жыйындын четине жаш баланын атын койдурмакка алып чыкты. Ак сакал, көк сакалды карады. Көк сакал кер мурутту карады. Кер мурут жаш баланы карады. Бир дубанайы бурк жыйындын четинен тура келди. «Казы жеген байлар, кардыңдан урсун баарыңды» – деди. «Алтын көкүл жайкаган жаш бала Көкүл болсун!» – деп, атын Көкүл койду. Ошону менен калың эл бата кылды. Ошону менен таркады.

Карачтын Желмогуз менен биринчи жолу урушу

Карач күнү-түнү уктоочу экен. Атасы дөбөгө чыгып кароол карады. Караса бир белесте жети адам турат. Жети адамга желип барса желмогуз кемпир экен. Муну балама барып айтайын деп, кайта кайрылып келди.

«Алып бир жамбаш ай талдыбы, Карач!
Таттуу бир уйкуң ай кандыбы, Карач!
Эми бир өйдө турсаңчы, Карач!
Желмогуз келип калыптыр, Карач!»

Баласы тыңдабай уктап калды. «Алыптар менен алышып, алың кетип жүргөндө, күчтүү менен күрөшүп, күчүң кетип жүргөндө, сөзгө сөлтүк кылбасам, кепке кемтик кылбасам, ошо колго өзүм барып өлбөсөм» – деп, кайра тартып чуу койду.

Көзүнүн майы кетип турганда, картаң чал өлүп калат экен деп, калжайып кара мылтыкты асынып Төө кара атты минип, салып калың колго жетип барды. Жети киши жети баштуу кемпир экен. Анда желмогуз кемпир Карачка айтты:

«Саламдан сала алейким, Карач!
Мен чыйырды чыйырдым, Карач!
Изимди сага кийирдим, Карач!
Изимди сенден чыгардым, Карач!
Кур чалып, кудаң ай бололук, Карач!
Чырмалып достордон бололук, Карач!»
«Эрдим деген эмине, каапыр?»

«Чыйырдым деген эмине, каапыр?» – деп, ачууланып келип Карач чапты эле, алты башы тоголонуп түштү. Эми бирөөнө келгенде качып берди. Качып кетип баратып желмогуз ырдаптыр:

«Эрдигиң шондон* билгемин, Карач!
«Картайганда Боорукер кан атаңды
Көтүңдөн кароол кылыпсың, Карач!
Сенин эрдигиң билгемин, Карач!»

«Алда калжыраган куу чал ай» – деп, Карач артына кылчайып карады. Кайта караса, күнчүлүк, түшчүлүк жолго кеткен экен. Карачтын астындагы аты үн салды:

«Катыра камчы салбайсыңбы, Карач!
Калтыра камчы сала көр, Карач!
Тайгандай жонум түзөлсүн, Карач!»

Коёндой этим бөлүнсүн, Карач!
Токумдай этим көрүнсүн, Карач!
Тайгандай жонум түзөлсүн, Карач!
Кайырчактын кара таш, Карач!
Кагыратып качып бара аткан, Карач!
Жүргөнүмдө согончогум кесе-кесе барайын»
Жалгыз бир башын ала көр, Карач!
Элге бир кесир кылбасын, Карач!» –

деди. Кайырчактын кара ташын кагырата качып баратканда желмогузду тоңкондотуп жүрүп сабады Карач.

«Жоо дегенде оу деген, Карач!
Кокуй эрдигиң шонон* билгемин, Карач!
Картайганда Ак байбичедей энекеңди
Көтүңдөн кароол ай кылыпсың, Карач!
Эрдигиң шонон билгемин, Карач!»

«Алда калжыраган куу кемпир ай, үйгө барсам кечиктирип берет – деп, келип калган экен ай» – деп, көт жагын карап алды. Желмогуз күнчүлүк, түшчүлүк дагы узап кетти.

Кыйырчактын кызыл таш кыгыратып качып бара аткан жеринде кууп дагы жетти. Анда желмогуз Карачка айтты:

«Жоо дегенде оу деген, Карач!
Чачыкедей жарыңды, Карач!
Көтүңдөн кароол ай кылыпсың, Карач!»

«А, таңкылдаган куу жалап, шаңкылдаган куу жалап. Үйгө барсам кечиктирип берет... » деп, көт жагын кылчак карап алды эле. Үйдөй кара ташты көтөрүп, алдына түшүп кетти.

Карачтын желмогуз менен экинчи урушу

К а р а ч:

«Жоо дегенде оу деген, Карач!
Кокуй Карач, оңбогон, Карач!

Түшө бир калып, кебим ук, Карач!»

Түшүп алып кебин тыңшаса; «Әкей, Текей эки алыбым^x – дейт. Боз бармак, Бозой төрт алыбым – дейт. Бешөө болуп албасам, күндүн мурдун жайбасам – дейт. Калың колду лыкылдатып алып чыкпасам – дейт. Өзүң бербеген Көкүлдү колундан бир чыгарып албасам» – дейт.

Ошону менен Карач үйүнө келип жети күн калып калды. Жетинчи күндө Боорукер кан жана кароолго чыкты. Калың колдун лыкылдап жатканын көрүп баласына дагы келди.

А т а с ы:

«Алып бир жамбашың талдыбы, Карач!

Таттуу бир уйкуң ай кандыбы, Карач!» –

деди.

Баласы укмаксан болуп калды. «Ата, сенин кечээ баланын бир кашык канын берип, жан соога кылып алып алдың» – дейт. «Сени сөзгө сөлтүң кылбасам, кепке кемтик кылбасам, мен ошонун колуна барып өлбөсөм» деп кетип калды. «Ата, көзүнүн майы кетип калган чал, ошол колго барып, өлүп калат экен деп, кара мылтыгын калжайып асынды. Кара атын минди, көтүнөн колго барды.

«Ак байбиче энекем деми – деди. Боорукер кан атакем деми – деди. Ак мылтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту куйду. «Карач, Карач!» – деп, кыйкырып жоого тийди. Кылычтын мизи тийдиби? Найзанын учу тийдиби? Качып араң кутулду. Кутулуп атасына келди:

«Жалгыз бир деген жаш экен, атай!

Жалгыз жаман иш экен, атай!

Көкүл деген инимди, атай!

Көтүмдөн кароол ай кылсаңчы, атай!

Ителги тийген таандай, атай!

Иргилте сайып берейин, атай!

Бөрү тийген таандай, атай!

Бөлүнтө сайып берейин, атай!»

«Ата, сен айта турган кеп беле. Уга турган кеп беле. Кечээ баланын бир кашык канын берип, бүгүн алып барып кутуламын деп турган экенсиң» – деп, атасы эшикке чуркап чыкты эле, түндүк бакан жатты эле, талтайып туруп чапты эле. Башын жара чапты. Кылыч менен кырдырды. Ак тасма менен буудурду. «Бу кордукту көргөнчө калың колго барып өлөйүн» – деди.

Ак мылтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту куйду. Жоого тартып, келип калды. «Карач, Карач!» – деп, кыйкырып жоого тийди. Найзанын учу тийдиби? Карач качып араң кутулду. Кайтып атасына келди.

«Жалгыз бир деген жаш экен, атай!

Жалгыз жаман иш экен, атай!

Көкүл бир деген инимди, атай!

Көтүмдөн кароол ай кылсаңчы, атай!

Ителги терген таандай, атай!

Иргилте сайып берелик, атай!

Бөрү тийген таандай, атай!

Бөлүнтө сайып берейин, атай» –

десе, Көкүлдү артынан кошуп берди. Төбөсү карыш кара бөрк, муну кынап кийгизди. Кер кулунга мингизди. Көтүнөн кароол кылып берди. Ак мылтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту куйду. «Карач! Карач!» – деп жоого тийди. Калың колдун бири батынып чапа албады. Баары алыстан калың кол тегеректеп калды.

Кер кулундун баатырдыгы

Ошондо желмогуздун Боз коён деген аты бар экен. Кер кулундун тилин Боз коён билет экен. Боз коёндун тилин Кер кулун билет экен. Кер кулун Боз коёндун тилин мурун озунуп байлап койду.

Кер кулун өзү сүйлөдү:

«Карач сен аттан түш!» – деди. «Төө кара атты жыгып, эчкиче буу!» – деди. «Артыма бөктөрүнүп ал!» – деди. «Көкүлдү айырмаш менен жерге сыйырып кой!» – деди. «Үстүмө мин!» – деди. «Көкүлдү тизеге коюп алгын!» – деди. «Катыра камчы салбас кара сан, катыра камчы сал!» – деди. «Аркар ашбас Ала-Тоо, аттап алып түшөйүн!» – деди. «Бу каапырдан бир куткарып келейин» – деди. Асман менен алып учту. Тарс дедире осуруп кетти. Сасык туман басып калды. «Мен Көкүлдү кармадым» – деп, бири-бири менен сайышып, туман ичинде баары кырылып калды. Боз бармак, Бозой, Экей, Текей, желмогуз бешөө эле калды. Боз коёндун тили бошонду. Боз коёндун айтканы: «Бешөөң беш атыңды жыга сал! Эчкиче туягын бууп сал! Салбыратып артып ал! Салбыратып учкашып ал!» – деди. «Мунун көтүнөн кууп баралык» – деди. Көтүнөн кууп жетти.

Кер кулун: «Какыраган кара таштын ичине кон! «Ошо жерде Төө кара атты мага кошуп бергин!» – деди. «Боз коёнду мага берсең, сен үйүңдү көрөсүң, мен үйүмдү көрөмүн» – деди. «Боз коёнду кудай бербесе, сен үйүңдү көрбөйсүң, мен үйүмдү көрбөймүн» – деди.

Беркилер келип, суулуу жерге конду. Кер кулун ташка сүйкөнүп кырчаңгы болуп калды. Боз коён суулуу жерге алып, семирип алды. Кер кулун Боз коёнго саламга келди:

«Адамда боор бар болсо, ботом!

Айбанда боор жок бекен экен, ботом!

Карач бир жаман неме экен, атай!

Какыраган кара бир ташка конобуз, атай!

Бирге бир уктап алалык, атай!

Бирге бир суулап алалык, атай!»

«Сен менден күчтүүсүнүп, тыңсынып качып кетпедиңби эле?» – деди. Кер кулун: «Жок андай эмес. Баарыбыз бир тууган эмесбизби? Бир оттоп, бирге суулап туралы» деди. «Андай болсо кел оттойлу» –

деди. Эми экөө оттоп, суулап алып алды. Эки куурай түбүнөн эптеп казы алды. Жалгыз куурай түбүнөн жардай жалды жыйып алды. Кер кулун уктап атты. Боз коён ажалы жетип кашынышка келди. Ала сала кең соорду кашынды. Оозу омурткага келди. Кер кулун жамажайды керди. Оозунуп чайнап алды. Ооз омуртканы кыйрата тиштеди. Кабырганы кыйрата тепти. Оюн салып, чыгып кетти. Карач аңкы кул экен. «Алышуучу болсоң ал кандай, күрөшүүчү болсоң күч кандай» – деп, кырга чыга кетти.

Карачтын баатырлыгы

«Бизден аттуусуп, бизден күчтүүсүп турганын карачы!» – деп, бешөө чуркап калды. Карачтын эси чыгып кетти. «Ай, ай, алыштар акырын. Элден мурун келели, бир-бирден күч сынашып алалы» – деди.

«Айт, айтпаса төгүнбү. Элден мурун баралы. Күч сынашып алалы» – деди.

Эң кичүү «Текей сен баргын!» – деди. «Жок, Экей сен баргын!» – деди. «Бозбармак, Бозой сен баргын!» – деди. «Экей сен баргын!» – деди. Ал экөө барды. Карач менен экөө күрөшө кетти. Дөң жерге көтөрүп урду. Карач ойго сүйрөп барды. Башын кесип алды.

Желмогуз: «Эми Текей, сен баргын!» – деди. Экөө дөң жерде кармашып калды. Карач дөң жерге көтөрүп урду. Ой жерге сүйрөйүн десе, каруулуу нерсе экен, бой бербеди. Дөң жерден кайырып туруп, башын кесип алды.

Көкүлдүн баатырлыгы

«Жана бир Текей өлтүрүп, Карач!
Энди бир Экей өлтүрүп, Карач!
Жоо дегенде оу деген, Карач!
Кокуй бир Карач, оңбогон Карач!»

Үчөө тең жабыла чуркап калды. Үчөө келди. Кармашты. Бирөөнү көтөрүп урса бирөөнө сүйөнүп тура калат. Жыгылбай жүрөт.

Асты кара барчын көпөлөк Көкүлдүн алдынан учуп өттү. Көйнөгүн чечип алып: «Менин кушум мына» – деп көпөлөктү кууп кетти.

Кер кулун келди. Келсе үч алып, ар кимиси бир көтөрүп уруп, Карачтын эсин оодарып салды. Кер кулун баланы карап, издеп таппай жүрөт. Көкүл калың кара барчын токойдун ичинде: «Менин кушум мына» – деп, көпөлөк кууп жүрөт. Көкүлдү Кер кулун кармап алды. Алып келди. «Сен кудай таала жараткан жалгыз бала элең», – жоонун оң жагына коё берди. Көтүнөн баланы кууду. Бозбармак, Бозой кууп жүрөт. Бала бир убакта ал абалга келди. Күрөшкөндү билди. Бирөөнү көтөрүп урду. Көкүлдө жабдык бар беле? Көкүлдө жарак бар беле? Өзү салган таш тулгага сүйрөп алып барды. Бирин астына, бирин үстүнө коюп жанчып өлтүрүп койду. Жана бирөөнү дагы өлтүрдү.

Кызыл барчын көпөлөк кыя салып өттү эле «Менин кушум мына» – деп, көпөлөктү кууп кетти. Кер кулун дагы келди.

Бозбармактын бир кызы бар экен. А, тегирмендин ташын чачына байлап, Карачты койгулап жүрөт экен. Карач чөгөлөп калды. Кер кулун Көкүлдү кубалады. Барса, кызыл барчын токойдун ичинде кызыл барчын көпөлөк кууп жүрөт экен. Баланы алып келди.

Кер кулун «тегирмендин ташын алып кулатып жибер!» – деди. «Кызды алып менин куйругума байла!» – деди. «Кыйырчактын кызыл ташка жүрүп тепкилеп өлтүрөйүн!» – деди. Алып келип кыздын чачынан ташты чечип алды. Кер кулундун куйругуна байлап берди. Сүйрөп жүрүп өлтүрдү.

Уруштан кайткандары

Эми эриксе элик, буурукса бугу атты. Бутунан сүйрөп келип жеп жатты. Үйүн кайда экенин билбей калды. Ошону менен жүргөндө Кер кулун дагы да келди. Көкүлгө: «Сен элиңди көрсөңчү! Мен үйрүмдү көрсөмчү!» – деди. «Айт, айтпаса төгүнбү, үйүбүзгө баралы» – деди. Үйүнө кетип баратыр.

Ошондо атасы Боорукер кан балдары кеткенде чыгып турган экен: «Балдарым аман келеби?» – деп турган экен. Көзүнүн жашы мурдуна муз болуп тоңгон экен. Ошондо көрүп: «Балдарым келе аткан экен го!» – деп кубанды. Мурутун камчы менен чапты эле, муз менен мурутунун териси кошо түшүп калды.

Көкүл: «Атам мага кейийби, сага кейийби? Сен мурун атама барып учурашкын» – деп, Карачты мурун жиберди. Карач салам айтууга, атасына келди. Атасына келип, салам айтты. «Нары жагыңды караймын, бери жагыңды караймын. Менин Көкүл балам канакей?» – деди.

Карач: «Кечээ алыптар менен алышып, алым кетип жүргөндө күчтүү менен күрөшүп, күчүм кетип жүргөндө, ок жаңылып калыптыр» – деди.

Атасы: «Менин а балам болбогондон кийин, менин кантип жаным жүрөт» – деп жыгылды.

Карач: «Сайылып мурут чыгыптыр. Муңканган эрлер болуптур. Барган бир жооң багыптыр. Багындырып кайтыптыр» – деди.

Ошону менен үйүнө барды. Калың элди жыйып, жамбы* аттырып той берди. Жамбыны жандын баары атып түшүрө албады. Көкүл жаш бала өпкөлөп алып алды.

– Менин Көкүл балам кана, жокбу? – деди Боорукер кан.

– Балаңыз келбей койду. Чакырсак, тил албай койду – деди.

– Буга мен өзүм барайын – деди. Өзү барды.
– Балам, сен неге барбайсың? Эл жыйын кылып жатса – деди.

– Менин эки агам жүрсө, эки агам атса, мен атканга окшош дедим эле. Андай болсо барайын – деп, ээрчип жүрдү.

Барып: «Карач ата! Жааңызды мага бериңиз!» – деди. Жаасын колуна алып тартайын деди эле жаасы ийилип сынмак болду. Кылы ичкерип үзүлө тургандай болду. «Карач атам ачуулуу киши эле, ачуусу келип калат экен» – деп кайта берди.

Ак мылтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту куйду. «Бу Боорукер атакемдин деми, Карач атакемдин деми» – деп, жамбыны тартып туруп калды. Теңгедей* болгон жамбыны тегеретип түштү. «Качып келген кулча болбодум» – деп, Карач бөлүнүп көчтү.

«Урушпас уул болобу? Кейишпес келин болобу? Сен агаң менен таарынышып, экөөң эки жерде жүрөсүңбү? Барып экөөң жарашып алсаң болбойбу?» – деди.

«Ырас эмеспи? Эртең менен мен барайын» – деди.

КӨКҮЛ, КАРАЧ, АЛАРДЫН ЖЕР АСТЫНА ТҮШКӨНҮ. КӨКҮЛДҮН АНДА АБЫДАН ЧОҢ БААТЫРЛЫК КӨРГӨЗҮП, ЖЕР АСТЫНДАГЫ КАНДАРДЫН КЫЗДАРЫНА ҮЙЛӨНҮП, ЖЕР ҮСТҮНӨ ЧЫККАНЫ

Тынч турмуш

Жылкычыга баш болуп, тайдан шерне баштап жатты. Чачыке деген жакшы жеңеси бар экен. Кабак менен жашынып жетип келди.

Баякы жерде жеңеси кайта кетип калды. Эртең менен бир чаначка кымыз байланып барды. Барса,

Карач эки жагына жаздыкты жыйып коюп жаткан экен. Кымызды пиялага куюп алып агасына сунду. «Кымызды ичпеймин» – деп, башын чайкады. «Кымызды неге ичпейсиң? Аш атаңдан улук дечү эле. Астыңда ашты алып ич!» – деди. Кымызды алып ичти. Экөө жарашты.

Жеңеси: «Сен ошондон ары барсаң, бийик аска таш бар. Башында үч бүркүт бар. Үчөөнү салмактап көрүп, чоң салмактагысын алып кел!» – деди. Аскага барды. Барса, асканын башы асманда турат. «Бул аскага кантип чыгамын. Мени өлсүн деген экен го? Кайыр мени эркек деп жиберди эле. Катын болуп кайта үйгө кайтпайын!» – деди. Камчыны Кер кулунга басып-басып алды. Ташты оюп-оюп басып чыгып барды. Барса, үч бүркүт бар экен. Экөө баласы, бирөө энеси экен. Үчөөнү салмактап көрүп эки баласын алды. Алып үйүнө келди. Пахтаны тыткан экен. Керегенин башы менен жыйган экен. Эки балапанды ошонун үстүнө таштады. Үйдөй коргошунду коломтого уютуп куйган экен. Катыны Карачка: «Коргошунду бүркүттүн үстүнө бастыр!» – деди. Мурутунан күлүп: «муну сол колум менен ак бастырбайм» – деп, басып барды. Сол колу менен көтөрдү эле козголгон жок. Оң колум менен алайын – деди. Кыймылдабайт деги. Кучактап алайын деди эле былк эткен жок.

«Көкүл, сен алып койчу!» – деди. Мурутунан күлүп, басып келди. Сол колу менен алып барып басып койду.

Карач: «Менден эр экен го. Муну өлтүртүп, ошого тийейин деген душмандыгың экен го» – деди. Ошо жерде керегеден камчы алып катынды жонго салды.

Көкүл: «Качан мен келсем уруш кылат. Мени бир тууган кылбайт экен го» – деп, таарынып жөнөдү.

Жеңеси кылыч менен кырдырып, кымыз менен жуудуруп, ак тасма менен буудуруп, артынан чуркап жетти. «Сен ошондой сөзгө таарынып жүрө

бересиңби? Эрдүү катын таяк жейт, койлуу катын куйрук жейт. Сен буга таарынбай келип, үч күндөн кийин бүркүтүңдү сал!» – деди. Бала кайта барып, шернесине барып жатты. Үч күн өткөндө кайта келди. Бирөө ак ийин бүркүт, бири кара бүркүт болгон экен. Экөөнө тең мээлейин кылып, ак тасмадан боону тагып, байлап койгон экен. Бирөөнү Карач алды. Ак ийин бүркүттү Көкүл алды. Сонорлоп чыкты. Кырк кулач кызыл түлкү качты.

– Карач ата, сиз салыңыз! – деди (Көкүл).

– Жок балам, сен салгын! – деди.

– Карач ата, сиз салыңыз! – деди (эле, ага Карач болбоду).

– Салса мына – деп, (Көкүл) узун боо кыйды. Кыска боосун кести да таманынан так көтөрүп, Көкүл бүркүттү коё берди. (Бүркүт) асманга чыр деп карабастан чыгып кетти. Түлкүнү барып алып калды. Аттан түшө чуркап барды. Бир жагын эки муштап, экинчи жагын эки муштап терисин сыйырып алып, Карачтын жанына бөктөрүп берди. Ошо жерден көзүнө көрүнгөндүн баарын алды. Төө кара атка сылай жүк салды. Ушунун бирөөнү сен алгын – деп, деги Көкүлгө Карач айткан жок. Ошону менен экөө үйдү көздөй кайтты.

Экөө келе жатып Көкүл:

«Сенден бир нерсе сурайын»:

«Үстүмдөгү кешмиш тон

Сурасаң чечип берейин.

Колумдагы канжарым,

Сурасаң муну дагы берейин.

Астымдагы Кер кулун

Сурасаң түшүп берейин» –

деди Көкүл. Анда Карач «Астындагы Кер кулун сурап, кантип жөө коёмун» – деди. «Үстүңдөгү кешмиш тон аны сурап, жылаңач кантип коёмун» – деди. Сурагандан ак ийин бүркүт сураймын» – деди.

Көкүл бүркүттү колуна кондуруп берди. Алып үйүнө жүрдү. Карачтын катыны астынан жүгүрүп чыкты: «Сен баарын алганың аз келгенсип, колундагы бүркүтүн неге аласың?» – десе, «Сенин ишиң болбосун» – деди Карач. Үйүнө келип түштү.

Айгандын Алтынай деген кызы менен Карач

Үйгө келип Төө кара атты Көкүлдүн колуна берди. «Жети күнгө чейин откозуп, жети күндө кайта келгин» – деди. Жылкыга атты алып кетти бала.

Бала кеткенден кийин бир аксак эчки келди. Карачтын катыны суу алып жаткан жерде ал эчки: «Мен жер астында Айгандын кызымын» – деди. «Жер астында каапырдын каны көр Калдай деген алып чыкты. Мени зордук кылып алмакчы болду. Ошондон мени ажыратып ала турган мусулмандан киши чыгабы? – деп, издеп келдим» – деди.

Карачтын катыны: «Мен ага сени жибербеймин» – деди.

Эчки: «Мен эртең менен итиңди үрдүрүп, келин, кызды күлдүрүп, Карачты кызыктырып алып кетемин» – деди. Экөө шерттешти.

Эртең менен аксак эчки болуп Карачтын айлын аралады. Карач эртең менен намаз окуду. «Бир аксак эчки айылда жүр, муну алдырып алайын» – деп бүркүттү алып чыкты.

Катыны: «Бүркүткө алдырбагын! Бу кишини манттап турган душман» – деди.

«Мени сырттан андып жүрүп, ала турган душманым үйгө келди. Мен кантип албайын» – деп, бүркүттү салды. Барып эчкини алып калды. А жерден кармайын деп узап кетти. Жылкыдан барып, Төө кара атын алып минди. Кубалап жүрө берди. Барып жер алдына түшүп кетти. Жер астына барса Боз дөбө бар экен. Боз дөбөнүн ар жагынан көр Калдай

деген чыкты. Мунун бер жагынан Карач чыкты. Экөө саламдашты.

– Ассала-мелейким.

Алейким ассалам каапыр!

Торгойдой жаратып, эр томуктай карытып, сен эмне кылып жүргөн жансың? – деди.

Жерди жемире баскан чал буура, желини сүттүү кара инген мурду көзөлө элек боз тайлак мындай неме көрдүңбү?» – деди.

– Андай неме сурасаң, түбүңдү түрүп, сен айтчы – деди.

Түбүмдү түрүп сурайсың, түбү жок чалчык суу дейсиңби?

Тегимди терип сурайсың, теги жок отунчу кулдар дейсиңби. Ашыктуу жилик жотосу, жер үстүндө Боо-рукер кандын ботосу, кан Карачтын өзүмүн – деди.

– Тоодай Карач деп жүрсөм, томуктай Карач турбайбы? Алыш керекпи? Атыш керекпи? – деди.

Атыш атаңдын көтүнөн кеткен, алыш керек – деди.

Экөө алыша кетти. Аттын үстүнөн жулуп алды. Көр Калдай көтүнүн алдына басып алды. Кырк кулач зынданга алып барып салды. Төө кара атты кыздын калыңына берди.

Карач Көкүлдүн артынан жер астына түшкөнү

Көкүлдүн жети күнү бүттү. Жетинчи күнү жылкыдан караса, Төө кара ат жок. Жеңесине келди. «Жылкыга барсам Төө кара ат жок. Үйгө келсем Карач агам жок. Кайда кетти? – деди. «Кечээ Айгандын кызы Алтынай сулуу деген жер астынан келди. Ошондой жакшы кишиге тандап тиемин деп, алып кетти» – деди. «Өзү келген катынга барбайт деген эмине? Өзү келген катынды албайт деген эмине?» – дейт да, көтүнөн кууп барып, жер алдына түшүп кетти.

Бир жерден калың жер өрттөнүп келатыр. Астында бир чычкан бир жак санын чала-була куйкалап келатат. Кер кулун куйругун сууга салып, өрттү өчүрүп, чычканды ажыратып алды. Андан кетип баратса, жети сарт нан жаап атат. «Сен нанды эмне кылып жаап атасың?» – деди.

«Айгандын кызы Алтынай сулуу деген Көкүл деген күйөөм келет деп, ошого тамак кылып атабыз» – деди.

Андан келатса, бир адам башы кирип, көтү чыгып атат. Жерден сууруп алды. «Сен эмне кылып атасың?» – деди. «Мен жер тыңшаар элем. Кер кулундун дүбүртү келеби деп, жер тыңшатып койду» – деди.

Андан чыгып жөнөдү. Жер ортосу Боз дөбө бар экен. Боз дөбөгө чыкты. «Жер, жер, бийик жер, бийик жер үстүндө мен бийик» – деди Кер кулун. «Көзүңө мында эмине көрүнөт?» – деди. «Кара айгырдын көзүнө карчарыңкы көрүнбөйт. Көргөнүң болсо айта тур!» – деди.

«Тээтиги карайып турганды көрдүңбү? Ал желмогуз кемпир. Жарты ат акырма арпасы бар. Жарты казанда жокосу бар. Мени ооздугумду алып, жарты ат акырмага коё бер. Жарты казанда көжөсүн сен ичкин. Жарты ат акырын мен жеймин. Жарты ат акырын жара тебемин. Жарты казан көжөсүн сен ичип, жарты казанын жара чап!» – деди. «Каламыдан көйнөгүн каткатынан бөлүп, өзүн абыдан союп коё бергин!» – деди.

Ооздугун алып арпага коё берди. Үйүнө кирип барса, жарты казан көжөсү бар экен. Жарты казанын ичип алды. Жарты казанын жара чапты. Каламыдан көйнөгүн каткатынан бүктөп, өзүн сабап жиберди. Алтынай сулуунун алдына барып алып калды. «Ал укпасын акырын» – деди.

Желмогуз кемпир келип: «жарты ат акырма арпага аты тойбой акырымды жара тепти. Жарты казан көжөмө тойбой казанымды жара чапты» – деди.

Алтынай сулуу: «Жарты казаныңа бүтүн казан көжө берейин. Жарты ат акырыңа бүтүн ат акыр арпа берейин. Бир каламы көйнөгүңө эки калам көйнөк берейин» – деди. Ошону менен Көкүлдү кайта жөнөтүп ийди.

Көр Калдай менен Көкүл

Көкүл дөбөнүн үстүнө чыкты. Нар жагынан көр Калдай чыкты.

– Саламалейким – деди.

– Алейким ассалам – деди.

– Ат торгойдой жаратып, эр томуктай карытып, эмне кылып жүрөсүң? – деди.

– Түбүңдү түрүп сен айтчы. Түп жайыңды билейин – деди.

– Түбүмдү түрүп сурайсың, түбү чалчык суу бар дейсиңби?

– Тегимди терип сурайсың, теги жок отунчу кулдар дейсиңби? Жер үстүндө жотосу, Боорукер кандын ботосу, ашыктуу жилик жотосу, кан Кара кан көзүмүн. Мен Карачтын иниси Көкүл бала өзүмүн – деди.

– Тоодой кери ат деп жүрсөм, томуктай кери ат турбайбы? Тоодой Көкүл деп жүрсөм, Торгойдой Көкүл турбайбы? Алыш керекпи? Атыш керекпи? – деди.

– Алыш атаңдын көтүнөн кеткен, атыш керек – деди.

– Тосуп турган так Бөрү, сен ат – деди.

– Куба келген куу Бөрү, сен ат – деди.

– Атса мынакей – деди.

Ак мылтыкка кочуштап дары куйду. Сүмбөлөп окту урду. «Ак байбиче энекем деми, Боорукер кан атакем деми, бу Карач атакем деми» – деди. Талы түштө тал бото болуп көр Калдай алып берди. Тартып туруп калды. Шылдыр деп ок жанына түштү,

Баланын эси чыгып кетти. «Эркек болуп кармаштым эле, катын болуп качайынбы?» – деди. Тал түштө тал бото болуп талтайып жатып берди. Тартып туруп калды. Шылдыр деп ок жанына түштү. Кылыч менен чабышты, кылыч сынып калды. Мылтык менен чабышты. Мылтык кундагынан сынды. Найза менен сайышты. Найза туткундан сынып бу жакта калды. Экөө күрөшө кетти. Ары сүрүштү, бери сүрүштү. Экөөнүн жонунан аккан тер курт менен кумурсканы сел болуп каптап кетти.

Кудай таалага арыз барды. «Эки пенде жасаган экенсиз? Экөөнүн жонунан аккан тер курт, кумурсканы каптап кетти. Ошол экөөнү эки ажырым кылсаңыз экен?» – деди.

Кудай: «Экөөнүн турпагын бир жерден алган пенде эле. Экөөнүн ортосуна асман, асман тоо бүтсүн! Чытырман калың токой бүтсүн! Агыны катуу суу бүтсүн!» – деди эле. Баары бүтүп, экөө эки ажырым болуп калды.

Бирөө нар жагынан кетменин саптап алды. Бирөө бер жагынан кетменин саптап алды. Токойду жулуп жиберди. Сууну жата калып жутту. Экөөнүн суусуну канбай калды. Экөө ошо жерден кайта кармашты. Экөөнөн аккан терге дөң пас болду, ой жер былкылдаган саз болду. Курт-кумурсканы сел каптап кетти. Кудай таалага арызга барды: «Бир эки пенде жараткан экенсиз. Экөөнү эки ажырым кылсаңыз экен. Астын-үстүн кылсаңыз экен?» – деди. «Экөөнүн турпагын бир жерден алынган пенде эле. Экөөнүн кайсынысын астын кылайын?» – деди.

Арсар болуп Кер кулун айланып барды.

Ошондой бир эки пенде жасаган экенсиз. Курт-кумурска, бөйөн-чаяндын баары кырылып кетти – деди. Экөөнү астын-үстүн кылсаңыз экен – деди.

– Энди бул экөөнүн Көкүл астын, көр Калдай үстүн болсун – деди.

– Таксыр, мен бир нерсе тиленейин деп турумун – деди. Көр Калдай ичерин ичип, жээрин жеди эле. Көкүл ичерин иче элек, жээрин жей элек жаш бала эле. Көр Калдай астын, Көкүл үстүн болсо, кандай болор эле? – деди.

– Андай болсо, айт-айтпаса төгүңбү. Көр Калдай астын, Көкүл үстүн болсун – деди.

Ошондо арсар болуп айланып Көкүл кайра келди.

Ошондо сен ыргыт, мен ыргыт дегенге келген экен. «Тосуп турган так Бөрү сен ыргыт» – деди. «Куба келген куу Бөрү сен ыргыт!» – деди. «Ыргытса мына» – деп ыргытты. Көкүл тизесинен жерге бата түштү. Ыргып кайта чыкты. Көкүл ыргытты. Белчесинен жерге кирди. Чалкасынан кайра басып салды. Кылыч менен чапса кыңыраактай*, найза менен сайса шибегедей көрбөйт. «Сени кылычтуу эрлер деп турсам, кыңырактуу эрлер экенсиң. Мени жерден сууруп байпагымды чечсең, шылдыр деп ак болот жерге түшөт. Айды карап шилтесең, айдай чаркым жазылат. Күндү карап шилтесең, күндөй чаркым жазылат. Ошону менен чапсаң, башым койдой кесилет да каным суудай төгүлөт» – деди.

Анан жерден сууруп алды. Байпагын чечти. Ак болот шылдыр деп жерге түштү. Айды карап шилтесе айдай чаркы жазылды. Күндү карап шилтесе күндөй чаркы жазылды. Ошону менен чапты эле башы койдой кесилди. Каны суудай төгүлдү. Ичин жарып жиберди. Жүрөгүн алып, жүрөгүнө басайын деди. Кер кулун: «Жүрөгүңө баспа! Үйдөй кара ташка баса кой!» – деди. Ичегисин алып курчанайын деди. «Курчанбай, терекке курчай сал!» – деп, башын былкылдатпай терекке тартып койду. Өзүн өрттөп, тезегин шамалга сапырып жиберди. Атын алып барып, кыздын калыңына берди.

Көкүлдүн үйлөнгөнү

«Карач кайда болду экен» – деп Көкүл жүрөт. Карач зындандын түбүндө жаткан экен. «Карач, барсыңбы? – деп, чакырды. «Бармын» – деп күңгүрөнүп үнү чыкты. Кендир аркан салып Карачты тартып алды. Карач өлө турган болуп калган экен. Сууга алып барып тазалап алды. «Кан кызын эмине кылса берет?» – деп кабар салды.

«Кырк кулактуу казаным бар, түбү жок дайранын түбүндө, ошону алып чыгып ассын!» – деди. «Буга ким барат эми?» – деди.

«Мен өзүм барайын» – деп, багалегин түрүп, сууга түшмөк болду. «Сен бу казанга түшсөң, өлөсүң! «Мени коё бер! Мен барайын» – деди Кер кулун. «Мен баргандан кийин көбүк аралаш кан чыкса, менин өлгөнүм. Көбүк өзү чыкса, аман-эсен чыгамын» – деди. «Чулп» – деп, суунун түбүнө түшүп кетти. Бурулдап кан менен көбүк чыкты. Казан сыртка чыгып келди. Көтөрүп койсо казан бир шаарды бүтүн басып калды. Бир адам четинде экен кездиги менен жерди казып чыгып келди. «Казандын кемегесин казсын. Казанын тегеретип барып ассын!» – деди. «Кызымды берем. Калың тойду кылам» – деди.

Кемегесин казды. Казанын тегеретип барып асты. Кан кызын берди. Кызын Карачка алып берди. Алып жөнөй турган болду. «Сен кеткенден кийин мени башка баша* келип чаап алып кетет. Сени менен кошо кетемин» – деди. «Ал эли менен кошо көчүп жүрдү. Бир токойдун ичи менен келатса, токойдун ичинде бирөө жыгач чаап жатыр. «Сен эмине кылып жатырсың?» – деди.

«Айгандын Алтынай деген кызы бар эле, ошонун тою болуп жатыр» – деди. «Жамбы аттырып, тай берет. Ошону аткан кишиге кызымды беремин дейт» – деди. «Жүр!» – деп, учкаштырып алды.

Тойго келди. Жамбысын атып, Көкүл дагы түшүрдү. Анын кызын дагы алды.

Андан келатса, токойдо жана бирөө жыгач чаап жатыр. Ага дагы келди. «Тээ кандын кызын бергени жатыр» – деди. Жамбысын атып түшүрүп, анын кызын дагы алды. «Жердин үстүнө кантип чыгабыз эми» – деди.

Карач менен Көкүлдүн жер үстүнө чыгып үйүнө кайтканы

Бир желмогуз кемпир Көкүлгө келип: «Чыга турган жерде бир алып кара куш бар. Үч балапаны бар. Ошол үчөө чыгарат» – деди. Үч балапанын жылда бир ажыдаар жейт да кетет. Ошол ажыдаарды өлтүрсөң, анда чыгарат» – деди.

«Ошо жерге баралык» – деп кетти. Түбүнө ор казып жатты. Бир убакта бир ажыдаар келатыр. Келсе бир чынар терек бар экен. Ошонун башына чыгып баратыр. Тура калып, кылыч менен чапты. Эки бөлөк түштү, экөөнү эки этегине салып чыгып барды. Жакшылыкка – жакшылык деп, алып кара куштун баласы ажыдаардын куйругун жутуп ийди. Экөөнү жашырып катып турду. Энеси келатыр. Бир чолок терекке келип конду. Терек көтөрө албай учу жерге үч тийип, көккө үч алып чыкты. Энесине келип: «Сен жакшылыкты көрөсүңбү? Жамандыкты көрөсүңбү?» – деди. «Жакшылыкты көрсөт!» – деди. Балдары: «Жутуп иесиң жакшылыкты көрсөтбөйбүз» – деди. «Жамандыкты көрсөтчү» – деди.

Ажыдаарды көрсөтү. Жутуп ийди. «Эми жакшылыкты көрсөт!» – деди. Көкүлдү көрсөттү. Жутуп ийди. Эки баласы эки ууртунан чоюп калды. Бирөө кежигеге «ташта да ташта!» – деп коюп калды. Баланы кайта таштады. Көкүлдүн көкүрөгү алтын, көчүгү күмүш түштү. «Сенин башыңа не иш түш-

тү?» – деди. «Менин башыма иш түшкөнү, мен жер үстүндөгү адам элем. Жер үстүнө кантип чыгамын?» – деди. «Жер үстүнө чыгарамын, кырк торгой ал, кырк кашык суу ал!» – деди.

Кырк торгой атып алды. Кырк кашык суу алды. Үч кан малы-жаны менен үч балапандын үстүнө чыкты. Баягы Карач, Көкүл алып кара куштун үстүнө чыкты. Үч балапаны жердин үстүнө алып чыгып кетти. Алып кара куш картайып калган неме кайта ылдыйлап жерге түштү. Көкүл акылынан шашып калып, ийри такымынан кесип эт берди. Көзүнөн чегип суу берди. Асманга алып чыкты жана «мурунку берген этиң бир таттуу болду, кийинки берген этиң бир таттуу болду» – деди. «Сиз ылдыйлап кеткенден кийин өзүмүн ийри такымымдан кесип эт бердим» – деди. Баланы жутуп ийди. Эки балапаны ууртунан чоюп алды. Бирөө кежигеге койгулап калды. Бир убакта кайра таштап ийди. Такымдан ийри болмогу да көздүн кичинекей болмогу да ошондон экен. Боорукер канга барып, баары бирдей чогулуп ошондо жыргап, куунап жатып калды¹.

¹ Көкүлдүн балалык убагы ушу жерде токтойт.

САРГАЛДАЙ МЕНЕН АК КОЁН

Илгерки өткөн заманда байлыгы менен мартабасына чиренген Кансейит бай:

– Кандайча болсом малсыз боло аламын – деп, элден кеңеш сураган экен.

– Кансейит байым, сиз байлыктан кутулгунуз келсе, төөнүн үстүндө бара жатып нан жесе, жарды болот, – деп уккамын. Сиз да ошону кайталасаңыз, малдан ажырап, жарды болуп калууга тийишсиз – деген экен эл ичинен бир карыя чыгып.

Ошондо Кансейит бай колуна ак буудайдын нанын кармап, ак төөгө минип, нан жей баштайт. Көп узабай эле жеп жаткан нанынан үбөлөнүп бир күкүм нан жерге түшүп кетет.

Кансейит төөдөн түшүп, күндүн мурду жерге жаңы чачыраганда издеген, каш карайып, адам көрбөй калганча издейт, бирок табылбайт.

Акыры караңгы кирип, эч нерсе көрө албай калганда, аса таягын ошол жерге житире казык кылып кагып кетет. Нандын күкүмүн таба албай, убара болгон Кансейиттин көз жашы мененби, же ак буудайдын нанынын касиетиби, айтор, бир чынар терек болуп өсүп чыгат. Эртеси дагы издөөгө барган экен. Ошентип айбы-жылбы табалбай, акыры «Ушул чынар терек болуп жүрбөсүн» деген ойдо калыптыр.

– Төөнүн үстүндө нан жесем деле, малдын жок болот деген сөзү жалган го. Жок дегенде карышкыр кырып, же боор базгак болуп, бир азыраак зыян

келтирбес беле. Ойго да, тоого да малым батпаса, убайын мен көрбөй, күң-кулдар көрүп жатса, жети жылдан бери малымдын эсебин билбесем, андан көрө «ач кулактан тынч кулак» кедей болуунун жолун таап берсеңиздер, калайык-калк! – деп, Кансейит бай элге экинчи жолу кайрылганда, эл ичинен Айдаркул деген киши чыгып:

– Кансейит байым, «кесирлүү киши бай болбойт, жардынын колу май болбойт» деген лакап бар го, сиз кесирлүү болсоңуз, жыл маалына жетпей жылан сыйпагандай малдан ажырайсыз – дейт.

– Эмесе, мен кандайча кесир күтүүм керек – деп, сууроо берет Кансейит бай.

– Биринчиси, сиз ак төөнүн үстүндө ак нан жедиз, бирок жоголгон нандын күкүмүн издеп, кыйналбоо керек эле. Нанды талаага тепсендиге таштаган кесир, сиз адам баспай тургандай кылып короолоп коюпсуз, андан чынар терек пайда болуп жатпайбы. Сизге үч тапшырма берейин, ошону аткарасыңыз, малдан толугу менен ажырап, итке минген жарды боло аласыз. Биринчиси, кыргыздын көбү эле боз үй күтөт. Ар бир боз үйгө кирген сайын, эстен чыгарбай, эшигин кайра тээп кирип жүрүңүз. Экинчиси, иттин ит аягын колуң менен кармабай бутуң менен тээп келип, көмкөрүп коюп жүрүңүз. Үчүнчүдөн, элдин тыгыз орношкон жерине чоң сууга тегирмен салдырып да, андан кала алдырың, ошондо малдан ажырайсыз дейт Айдаркул.

– Айтканыңды аткарайын, анда жарасы жеңил экен, – деп, бир топ күндөр эмес айлап, өз үйүнө кирсе да, өзгө үйгө кирсе да, босогону басып туруп, эшикти кайра тебет. Көп убактылар ушундай көрүнүштөрдү эчен жолу кайталаса да, эч кандай шекшыбаат болбойт. Айласы кетип, Кансейит иттин ит аягын тээп барып, тамак берип, кайра келип, ордуна келип көмкөрүп таштайт.

Айласы кеткен Кансейит Айдаркул чеченди чакырып алып, катуу кысымга алат.

– Сен Айдаркул, мени шылдыңдаганы жүргөн экенсиң да, мына сенин үч жолку берген тапшырмаңды аткардым, эч нерсе тыянак чыкпады. Жалган айтып мени маскаралагандыгың үчүн жазанды аласың, – дейт.

– Ээ Кансейит байым, экөөнү туура аткарыпсыз, бирөөнү туура эмес аткарып жаткан экенсиң.

– Кандайча мен туура эмес аткарам, өзүңдүн айтканыңдын баарын өз ордундай аткардым. Айдаркул чечен сен жаныңды жебе, – деген турбайбы.

– Бирөө гана туура эмес дебедимби, ал сиз тегирмендин каласын алгандан алсам деп, тегирменге келген адамдардан өзүңүз моюнуңа баштык асынып алып, эки-үч эселеп көп алып турсаңыз, ошондо мудааңызга тез жетүүгө тийишсиз.

Ошол айткан күндөн баштап, Кансейит мойнуна баштык байланып, тегирмендин каласын өзү ала баштайт. Бир алган кишисинен көңүлүнө карабай абдан ашыкча алып, элдин каргышын уга баштайт.

Кансейит ойлонот: «Ушул жашка чыкканы, мен Кансейит болгону эчендерди көрдүм. Бактымды ачтыбы, ой менен тоого малым, ороолорго даным, карындарга майым, сандыктарга шайым, үкөктөргө чайым батпады. Жалаң койдун аксагы жүз короо кой болду. Алтын-күмүш акчаны ар кайсы жерге көөмп бекитем. Жылкым жүз миңден ашты. Эчки-кой эсебин кимдер эсептеп айтты. Жуттун малы деп уйду, Кансейит кесирленип, Ойсул ата төө эсебин ким билсин, кишичил буурадан беш жүздү эсептеп, калганга санат жетпей, кайра келе жатты. «Ушунча да чексиз байытабы? – деп, кыбыланы карап, наалышын үстү– үстүнө айтты. – Ошентип, байлыктан жадап, ушунча малым болгону менен, элге баркым болбосо, ойго-тоого батпаган малды берип, эмне мынча мени

кыйнаганы. Биринчи уулумдун кебетесин карап, кабагы жардай салаңдаганынан Жармайдай койдум. Мында деле баатырлык, балбандык, акылмандыктын бир да белгиси билинбеди. Малга ээ болор түрүн көрбөдүм. Экинчи уулумдун маңдайындагы калын көрүп сүйүнүп, мүчөсү деле жаман эмес, баатыр болор деген илгери үмүт менен Калмаңдай койдум. Мунум да малга ээ болчу түрү жоктой. Үчүнчү уулум төрөлгөндө, согончогу менен желкеси жерге тийип, көмкөрөсүнөн жаткырсак, маңдайы менен бутунун башы тийип, жерге денеси тийген эмес. Көлөмү көөдөндүү тайгандай, жоосун жеңсин, баатыр болсун тайманбай, Ак дөө, Көк дөө, Кара дөөлөрдү жеңсин, Саргалдай деп атын койдум, мунумдун деле малга ээ боло турган белгиси билинбеди. А көрөкчө уулдарымдын үчөө тең менин билишимче начар, белдүү, алдуу болбосо, же эрдиктен, же акылдан айтпаса, ушунча малдын ээси болсом, бирөө жарым кол салып келсе, баш көтөрөр уулум болбосо, мадыра баштар менен тостоюп туруп бергенден көрө, малсыз жашаганым оң» – деп, тегирменден түшкөн каланы ач көздөнүп ашыкча алып, элдин наалатын, жек көрүүсүн уга берди. Жек көрүнчү, шүмшүк атанып, элдин урматсыйынан калды.

Күндөрдүн бир күнү Кансейит уулдарына кечешет:

Малсыз болуп, тынч жашаар бекенбиз, баарыңар тобо– таасир кылып тилегиле.

Ошентип, кара кой союп, бир күндү болжошуп, ошол күнү түш көрүүгө жабыла уйкуга киришет.

– Ата, мен түш көрдүм, элсиз ээн чөлдө экенбиз, мал деген бизде болбоптур. Үрүп чыгар ит да жок, кыйынчылык тартат экенбиз. Акырында бир байга жалданып койчуман болдум. Денемдеги сары түгүмдү устара менен кырып таштады – деди эң биринчи болуп уулу Жармаңдай.

– Түшүң туш келсин, кырып койгон түктөй малдан ажыраппыз. Бул малдан көрө байдын малын баккан оң, кедей болот экенбиз – деп атасы бата кылды.

– Ата, мен да көргөн түшүмдө ээн талаа, эрме чөлгө туш келип, ой-тоого ар түрдүү эгин айдап, абдан жакшы чыкты. Анан бакпай, сугарбай кууратып, шамал учуруп кетти. Кой эмес, коргол жок, уй эмес, жампасы жок, какыр чөлдө калып, акыры көпкө убара болуп, эл четине бир уйлуу байга уйчуман болуп калгандай болдум, ойгонсом түшүм экен – деди экинчи уулу Калмандай.

– Ээ, балам, шамал учурган куураган чөптөй малдан ажырап, түйшүгү жок томаяк кедей болот экенбиз, оомийин Алло акибар! – деп бата кылды.

Үчүнчү уулу Саргалдайга кезмет жетет:

– Ата, мен түш деле көрө албадым, белги деле биле албадым. Байкелеримдин айтуусуна караганда, сиздин жоруганыңызга караганда, түшүңүздөр оңолбоптур. «Түшү оңолбогондун өзү оңолбойт».

Жармандай байкем койчу болсо, Калмандай байкем уйчу болсо, апам экөөңүздөр уйдун, кээде койдун сүтүн бышырып ичип, кара алачыкта жан сактап күн өткөрөт окшойсуздар – дейт.

– Сен менин тилимди албайт экенсиң, – дейт да, Кансейит байдын заары бетине чыгып туталанып, бүткөн боюн калчылдак басып, – улуу байкелериң макул болсо да, сен макул болбойт экенсиң да, андай болсо балалыктан кечтим! Тезирээк көздөн далдоо жок кылгыла тилазарды, – деп буйрук берет.

Саргалдай үйдөн атып чыгып, токойду карай качат. Агалары аркасынан кууп жүрүп отурушат. Токойдун калың жерине келгенде, чарчаган алсыз Саргалдай өлдүм деп коюу өскөн жаш балатыга боюн таштап, аппак коёндун бөжөгүн баса жыгылат.

– Бир тууган элек, өлтүрөмүн десеңер мен даярмын. Адамдын төрөлүшү болгондон кийин, өлүмү да

болот, байкелерим – деп, Саргалдай агаларына жалынып-жалбарат. – Тирүү калсын, эптеп жан сактап, күнүн көрсүн десеңер, мынабу коёндун бөжөгүнүн канына көйнөгүмдү боёп, атама ала барып ишендиргиле, – дейт. Эки агасы ары ойлонуп, бери ойлонуп отурушуп акыры Саргалдайды коё беришмекке, ак коёндун бөжөгүнүн канына боёлгон көйнөктү көргөзүп, баланча жерге өлтүрдүк деп, атасын ишендириш үчүн макул болушат.

– Экинчи элге жолобогун, биздин сага тапшырмабыз. Ак дөө менен алышып, Көк дөө менен күрөшүп, Кара дөө менен кармашып жеңгин. Антпесең эч арга жок. Эгер жардам бер десең, биз дагы кошо барабыз. Атамдын корккону да ушул дөөлөр. Малды ээ кылбаса, баш көтөрөр балдары биз манжепис болуп калдык, – дейт агалары.

– Өзүң айткандай өлсөк да, талсак да жеңүүгө аракет кылып көрөлү, ажал жетсе өлөлү, – дешет.

– Анда эмесе жол баштагыла, баралы – деп агалары менен дөөлөрдү карай жол тартат. Үчөө жол жүрүп бара жатса, жол боюнда бир кемпир-чал олтурушат. Экөөнүн тең көздөрү сокур. Абайлап басып келип, агаларын жол жээгине калтырып, өзү басып барып:

– Ассалоома алейкум, ата-апа, баласы жокко бала болоюн, ботосу жокко бото болоюн деп келдим, – деди.

– Мындай келчи, балам, жамандык кылчу түрүң жоктой көрүнөт, – деп карыя жанына чакырып, башы-көзү, буту– колуң колу менен кармалап карап чыгып: – Балам, сенин ата-энең бар немесиң го, эгерде ата-энең болбосо чучугуң толо болмок эмес, – деп жакадан кармап бир силкти эле, Саргалдай былк эткен жок. – Эми балам, менин сынымдан өтүң. Биротоло мал-мүлкүмдү сага өткөрүп берейим. Эми, балам, ушул жол менен түптүз жүрүп олтурсаң, тайпандуу жайдоо Көкжайык деген жердин күн батыш тарабында көз учкан кайберен жүрчү ак зоонун

үстүндө коркок киши минип, жүрөктүү киши жүгүрүп өтө турган Минме деген өткөөлдөн өтсөң, Ак кайыптын Ак үңкүр деген үңкүрү бар, мына ошол жерге барып:

Жок болсо экен ууру-бууру,

Камбар ата жол баштагын

А жаныбар кыруу-кыруу! –

десең Камбар ата баштаган миң сан жылкы көз астыңа келе түшсө, жылкынын бүт болгону. Ичинде өкчөп, салып алсаң, сака болгон, адамча сүйлөп, жоонун сырын үч ай мурун айтып бере турган сары тулпар бар. Ошого мынабу жүгөндү башына катсаң, сенден ажырабайт. Күч келген жерде сага акыл үйрөтөт. Көп убактыларда өкчөп, жаныңа сака кылып салып алсаң да болот.

Чолпонатага сыйынып, ошол үңкүрдүн кыбыла тарабына туруп курейлесөң, мүйүзү казандай көк кочкорго арманыңды, сырыңды айтсаң, чагарак куйрук көк токтуну таап берет. Көк токтуну кармаарың менен жер жарган ачуу үн менен:

Кедейбайдын малына ким ээ болуп көздөп калган – деп, жети баштуу желмогуз келип, сени менен кармашат. Сары тулпардын айтканын кылсаң, акыры желмогузду жеңип чыгасың. Эгерде сары тулпардын тилин албасаң, биз чал– кемпир көзүбүз ачылбаган бойдон көзсүз калабыз.

Уйдун эсебин билгиң келсе, уй ээси Зеңги баба көрүнөт, малым түгөл экен дегин. Төө эсебин билгиң келсе, Ойсул атага жалынып, күн чыгышты карап үн салсаң, жер жайнаган эчкилер көрүнөт. Ичинде коңгуроолуу ак серкени кармап алып, дароо курмандыкка чал. Ачуусуна чыдабай жети баштуу кемпир сени менен алышат. Жигиттердин пири Шаймерден колдо! – деп алып уруп, алты башын кесип, алты жакка бири-бирине кошпой, ыргытып жибер. Жетинчи башына келгенде, аман коёр бекенсиң деп

сырын айта баштайт. Сырларынын баарын угуп, бир башын аман коюп, нечен ал жетпеген дөөлөрдүн сырын сурагын, оомийин аллоуакибар – деп бата беришип, чал-кемпир кала беришет.

Саргалдай агаларына келип, болгон ишти айтып берет. Эки агасы кошулуп, күн-түн дебей жети күн, жети түн жол жүрүп, Көкжайыкка жөнөшөт. Минмеден өтүп Акүңкүргө барышат. Камбар ата пирим деп катуу зыйарат менен сары тулпарды өндүрүп алды. Жылкы ичинен эки агасына эки тулпар кармап миндирип, үчөө тең атчан болуп калышты. Уй, төө, эчкилердин түгөлдүгүн билип, кой тарапка өткөндө, жер жаңырган ачуу үн чыгып:

– Ким Кедейбайдын малын эсептеп жүрөт. Кара оозуңа кан толгур, Саргалдай келер маалы боло элек эле, – деп жакындап келип:

– Айткан сөзүм ук, балам,
Алышчу болсоң чык, балам.
Жети баштуу мен болом,
Алың жете жык, балам,
Кедейбай мага баш ийген,
Ошондуктан кысканам.
Күч атасын тааныбайт,
Чайнабай тирүү жут, балам, –

деп келип, жети баштуу жезкемпир Саргалдай менен кармашып калат. Жети күн, жети түн кармашат. Тоо жерлер түз, түз жерлер саз, саз жерлер көл болгончо кармашып, акыры сары тулпардын жардамы менен көтөрүп уруп, алты башын кесип, бир бирине кошпой ыргытып жиберип, жетинчи башына келгенде жан соогалап, бардык сырын ачып, айтып берет.

– Кой ичиндеги көк кочкор, чагарак куйрук көк токтуну таап берсе, эчки ичинде ак серкени кудайы чалгын, – дейт.

Угары менен Саргалдай дароо ак серкени муздап, канын айланта чачып, ырымдап басып кетет.

Чагарак куйрук, көк токтуну жетелеп, кемпирдин айтуусу боюнча атасы Кедейбайга келет. Жер жайнаган жылкы, кой, уй, эчки, төөлөрдүн баары мурдагыдай сыйкырланбай, ачыкта жашап калат.

Саргалдай он үч жашар кезеги экен. Экинчи атасы – Кедейбай, энеси Зууракан байбиче эки көздөн ажырап, желмогуз кемпирдин туткунунда кармалып, күндө келип канын соруп, ого бетер карайлатып турган. Айласы кетип Саргалдайдан жеңилгенден кийин эне-атасынын көзүн ачып берүүгө аргасыз болду. Саргалдайга жетелетип келип, көк токтуну сойдуруп, боз үйдүн күн чыгыш тарабына чийдин каттоосуна бекиткен ак чүпүрөк – көк чүпүрөгүн чийдин каттоосунан алып чыгып, көк токтунун канына сүртүп, Саргалдайга берет:

Чал менен кемпирге өзүң сүрткүн, көздөрүнө көрүнбөйүн, эгер көрүнсөм, эски жарабыз ырбап кетип жүрбөсүн, – деп, желмогуз кемпир кеткенден кийин, Саргалдай атасына сыйпады эле, көзү чайыттай ачылды. Экинчи жолу энесине сыйпады эле, ал дагы көрүп калды.

– Жаның жашарсын, уучуң узарсын, кайгы-капасыз жаша, – деп атасы бата берди.

Энеси Зууракан бата бербестен туруп оюна бузук ой кетти: «Аа бу балада иш бар окшойт, бизге калп эле бала болсом деп, өзү эле бизди сокур кылып койсо керек. Качан колуна сары тулпар тийгенден кийин биздин көзүбүздү ачып отурат. Бул бала бизге бала болмок беле, тирүүлөй отко өрттөп жиберип керек» – деп, Кедейбайга отту чоң кылып жактырып, от абдан кызып күйгөндө Саргалдайды чакырып:

– Сен биздин балабыз болсоң, мына ушул күйүп жаткан отко түшөсүң. Эгер түшпөсөң, биздин балабыз эмессиң, – дешет.

Ооздон сөзүн угар менен Саргалдай:

– Куп ата, сиз үчүн чокко-отко түшүүдөн кайра тартпаймын -дейт да, отко ыргып түшөр менен, сары тулпардын жардамы менен тулпар болуп ойноп чыгат.

Экинчи жолу отко ыргыттырды эле, сары тулпардын жардамы менен жолборс болуп жойлоп чыкты. Үчүнчү жолу ыргытканда ак коён болуп секирип чыкты. Төртүнчү жолу кайрадан камынтпай алоолонгон отко ыргытышты эле, ак шумкар болуп чыкты.

Кедейбай кемпирин акырая карап, сакалын тарап:

– Бизге пейлибиздин оң эмесинен ушул иштерге оропара болсок керек – деп, Саргалдайга карата: – Балам, жети башты жок кылсаң, белги барбы? – дейт.

– Ата, алты башын кесип, алты жакка бир бирине кошпой ыргыттым. Бир башын түбөлүккө аман калтырып, силердин көзүңөрдү ачтырып олтурам. Ишенбестик болуп жүрбөсүн деп, жонунан үч эли кайыш тилип алдым эле, – деп тилип алган кайышын атасынын алдына таштады.

– Уччуң узарсың, балам. Жаның жашарсын, балам. Алды– кийниңден жоо чыкпасын, душманың багынып өтсүн! Тилеген тилегиңе жеткин, балам. Ырыска шерик жигиттин жан жолдошу сары тулпар сеники. Жоонду – Ак дөө, Көк дөө, Кара дөөңдү жеңгин, кайда барсаң, олжолуу жеңиш менен келгин – деп, Кедейбай бата берди.

Ошондо агасы Жармандай, Калмандай агылгалап, агаларың бар экен дебесин, алдап жүргөн шум окшойсуң деп, бекер кайгы жебесин дешип, эки күндүк узак жолдо калышкан.

Азыраак азык көтөрүп, эне атасынан бата алып, өз атасы менен өгөй атасынын душманы – Ак дөө, Көк дөө, Кара дөөлөргө каршы сапар жолун баштады.

Эки күнү-түнү менен жол жүрүп, агаларын таап, андан ары Ак дөөнү карай сапарын улантышты. Эчен

күнү элсиз талаада жол жүргөндөн кийин, эч оокаттары калбай азыктары түгөнүп калгандыктан эки агасы:

– Саргалдай сары тулпарды сойгун, – дешип ортого алат.

Айласы кетип, Саргалдай сойсо – соёмун да деп, сары тулпардын төрт бутун бууп, жыгууга даярдганда, сары тулпар дүйүм тамакты көрсө кайткыс, кирсе чыккыс кылып жайнатты. Эчен жылдык азык-оокатын камдап берип:

– Байкелер! Сиздер көңүл ачып эс ала бергиле! Мындан ары өзүм барып келейин! – деп, агаларынан уруксат сурады. Себеби аттары да, өздөрү да куйкаланган күндүн илебинен запкы жеп, агаларынын андан ары бара турган кудуреттери жок эле.

Азыраак жол жүргөндөн соң сары тулпар:

– Мен көргөндү көрдүңбү, досум,

Мен туйганды туйдуңбу, досум.

Ак дөөнүн карга кароолу төгөрөккө көз салып калыптыр. Менин жалымдын түбүндө ыраакка атчу жазайыл бар. Күнчүлүк жерди аркан бою келтирген турнабай дүрбү менен карап көрүп дааналап, кароолуна жеткизе карап атып таштабасаң, Ак дөөдөн кутула албайсың, досум – деди.

Жал түбүндө турнабайды алып карап, жазайыл менен бизди көрүп калды окшойт, сырт кийимиңди чечип ыргытып кой. Карга экен, учуп кетти, карайтып чычып кетти, – деп калат.

Саргалдай сырткы чепкенин чечип ыргытып туруп калды. Санаасы тынган карга кароол Ак дөөнүн жаны турбайбы, айланып башка жакты карап, карга экен учуп кетти, карайта чычып кетти. «Кайсы жоо буза алмакчы, Ак дөөлөр баскан чекти» – деп, кара карга бурулуп оңдонгуча, жазайыл менен мелтирете мээлеп, кароолго толук алып, аяк серппей жыгылсын үчүн машааны секин ирмегенде, көз ачып-жумганча жалп этип кулап кетти.

– Жазбай таамай аттың, бали ыракмат! Билгизбедин мылтыктын доошун, эми аша берсек, коркунуч болбойт, алдында турган Ак дөөнүн тоосун – деп сары тулпар Саргалдайдын мергендигин куттуктады.

Саргалдай секин жыла басып, сары тулпарды минип, Ак дөөнүн айылына жөнөйт, бара жатса оозун төөнөгүч менен тепчип койгон бир кыз учурап:

– Бул жерге келген куштун канаты, келген кишинин таманы күйчү эле, – деп, тактап сүйлөй албай жатканда, Саргалдай төөнөгүчүн сууруп алат. Бүдөмүк сүйлөп жаткан кыз ачык сүйлөй баштайт. Силерге бакты-таалай берсин. Ак дөөдөн этият болуңуз деп, Көк дөөгө бара турган жолдун татаал жактарын толук көргөзүп берди.

Ак дөөнүн жаны чыга албай, эки көзү алайып, эки буту шалайып, аа дээрге алы калбай, кара кушун жарып ок тийип, жан чыкпай коркурап жаткан экен:

Ошондо Ак дөө:

– Атаңдын көрү, Саргалдай,

Таамай аттың жазганбай.

Мергендигиң болбосо,

Мертинтет элем шайтандай.

Ажалым жетти, мен өлдүм,

Бир окту сага аталбай, –

деп айтып, – сен мага наамарттык кылып алыстан атып койдун. Сары тулпардын жалындагы жазайылдан мерт болосуң – деп атам айтчу эле. Бала баатыр Саргалдай кереметтүү аты менен дөөлөрдү кырат дечү эле!.. Ошол мүмкүн ушул турбайбы... Мен сага достошо албай жүрчү элем. Тирүүмдө болбосо да, ушул жан таслим болуп жаткан маалда достошоң, бизден кийинки бала-чакалар ынтымактуу болуп өтүшсүн. Бол, Саргалдай, мени кыйнаба! Өзүмдүн ач албарс кылычым менен кыя чаап ташта, кыйналбай өлөйүн, жүрөгүмдү сууруп алып, жүрөгүңө бас, менден да жүрөктүү баатыр болосуң. Ичегимди алып,

ичегиңе басып, белиңе орогун, белдешип душман жеңбеген баатыр болосуң, – деди да узап кетти.

Сары тулпар Саргалдайды ээрчите алыска алып барып:

– Бул Ак дөөнүн нагыз душман экенин билесиңби. Өзүнүн ач албарс кылычы менен моюнун кесип, жүрөгүн сууруп, сууга ыргыткын, ичегисин алып, чынар терекке орогун – деди.

Кереметтүү сары тулпардын айтканын угуп, ач албарс кылычын сууруп, сууга ыргытты эле, адам агызып жаткан чоң суудан тамчы суу калбай соолуп, заматта кургап калды. Экинчи жолу ичегисин алып, чынар терекке орой койду эле, көз ачып-жумганча кыйылып түштү.

Саргалдай сары тулпарын карай басты эле, оозу төөнөлүү кыз учурайт.

– Сен эмне кылып жүргөн кызың? – деп сурайт.

– Мен келгениме көп жыл болуп калды. Келген күндөн баштап алтын-күмүш, асыл баа буюмдарын каткан казынасын кайтарат, даамдуу оокаттарды ичип, бирөө менен сүйлөшүп, сыр ачып коёсуң деп дайыма эки жакка кетсе оозумду төөнөп кетет – деп күңкүлдөп түшүндүрдү.

Саргалдай оозун төөнөгөн шишин жулуп алып, Ак дөөнүн тулпарына мингизип:

– Жол көргөзүп бергин, – деп өзүнө кошуп алды. Андан ары бара жатып кыздан: – Мындан ары кимдер бар? – деп, сыр сурады.

– Ак дөөнү атып душманыңды жеңдиби, сен күнчүлүктөн атпаганыңда, дубалап сени жок кылып коймок. Эми Көк дөөнүн абдан сак түлкү кароолу күнү-түнү уктабайт. Түнкүсүн жылдызын карай түндүккө жол жүрсөң, кадимкидей Жети аркардын жайылып жүргөнүн көрөсүң. Алардын ичинде карды салык кара аркар бар, ошону атып өлтүр. Аркардын ичине сыйкырлап бекитип таштаган темир сандыкта

Көк дөөнүн жаны – жети балапан. Эми аркарлар караңгыда учурайбы, күндүз учурайбы, таамай мээлеп атпасаң, баарыбыз өлүм болобуз, – деди сулуу кыз.

Көп узабай айлуу түндө көгөргөн тоонун тумшугу түгөнө берген жеринен аркарлар күндүз бирөөлөр сезип коёт деп, караңгыда сууга чубап түшүп келаткан экен жыт алып:

– Адамзаттын жыты жыттанат, сууга барбай кете берелик – десе, баягы карды салык кара аркар болбой сууну көздөй жөнөйт. «Ушунча жылдан бери темир сандык ичимди эзип кыйнап болду. Адамзаттын колунан өлгөнүм бул көрөкчө сооп эмеспи» – деп, сууну карай жөнөдү. Аркасынан алтоо ээрчип келип, суу ичип кайра тартканда:

– Ата албасам мага жаман, жазып тийсең жазайыл сага жаман деп, такыр колтук тушу деп, өлөр жериң ушу – деп, жазайылды дүң дедире басып туруп калды.

Карды салык кара аркар типтик түйүлүп барып, ала салып жатып калды. Түлкү кароолу кеч калыптыр.

«Адамзаттын жыты жыттанды, шамал оңдоп кетти, бул жерге ажалдуу адам келбесе, башкасы кайдан жетти?» – деп, түлкү акең жойлоп келип, бир шумдуктун болгонун сизди да, Көк дөөнү карай зымырады.

Барса Көк дөө кабыргасынан кагынып, төбөсүнөн сезгенип, адам тааныгыс абалда жаткан экен.

– Кел, түлкү баатыр, жакын отурчу, сен чыккынчылык кылган жоксуңбу? Аркарлар кайда болорун сенден башка ким билет. Аны билген адамзат жарала элек деп жүрсөм, өзүмдү өлтүрүүгө келип калган белем. Сен аркылуу болуп жүрбөсүн, түлкү баатыр! Бери жакын отур, ажал чиркин жакындаган сайын, кулак чиркин укпай жатат. Жакын отурары менен көк болот кылычы менен курсагын жара сайып сурай баштады, терисин сыйрып кирет.

– Кана айтарсың, түлкүм, айтарсың. Айтпасаң жаның колумда, а дүйнө көздөй кайтарсың, – деп жанын көзүнө көргөзүп, терисин сыйрый баштаганда:

– Эмнени айтайын, күн батыш тараптан адамзаттын жыты жыттана түшүп, эч нерсе көзгө көрүнбөй койгон. Көрсө, Кансейиттин Саргалдай айры белес кайкаңды аша келген турбайбы. Карды салык кара аркар ата келген турбайбы. Антыңды унутсам, Көк дөөм, мени кудай урбайбы.

Өлтүрсөң – жаным колунда,
Жулсаң – жүнүм колунда.
Нас баскан түлкү баатырмын,
Батмак элем сонунга.
Тоотпогон акмакты,
Алып турам моюнга.
Деген сөзүнө болбостон:
– Саргалдай менен дос болуп,
Сырыңды ачтың душманга.
Карайлап турам катуу ооруп,
Экөөңдү бирдөй жутканга.
Түбүмө жеттиң куу түлкү,
Калтырдың мени бышманга.
Калтылдап өйдө тура албайм,
Кан аралаш сары зил
Катуу ооруп кусканга.
Бир беттешип өлсөмчү,
Саргалдай сындуу душманга.
Тумшукка чейин жиреди,
Ырсаңда, түлкүм, ырсаңда.

Ажал алдына ачууга ууккан дөө терисин сыйрып ыргытып, түлкүнүн мойнун бурап, кыпкызыл жылаңач ичегисин чубалткан бойдон ыргыткан экен. Ошондон түлкү-күлкү деген сөз калган дешет. Ичегисине чалынып ырсаңдай качып түлкү өлдү.

Жаны чыкпай башмалдак атып жаткан учурда Саргалдай Көк дөөнүн жаткан жерине жакындап

калган кези эле. Аркардын ичиндеги жети балапандын алтоону өлтүрүп, алты жакка ыргытып, бир балапанын тирүү калтырып, койнуна катып келе берет. Бирок баягы Көк дөөгө жакындашканда Саргалдайдын бир жак ыптасынан, кабыргасынан кысып, өпкө-жүрөгүн куушурултуп жибергенинен секин койнунан алып чыгайын десе, алдырбай кабыргага тумшугун матыра баштайт. Акыры зор аракет кылып, мойнун толгоп чыгарып, колуна алары менен Сары тулпар келип, баягы балапандын башын жара чайнап өлтүрөт.

Саргалдай Көк дөөнүн үстүнө кирсе, жаны жаңы эле чыгып, аяк-башы суналып калган кез экен. Аңгыча болбой ашкана тараптан эки кыз чыга келишет. Ооздору төөнөлгөн. Мурдагы дөөдөн кандим болуп калган Саргалдай дароо шиштерин сууруп алып, сураштыра баштаса, бирин аялдыкка алыптыр, бирин үй жумушуна жумшап жүргөн кыздардан экен.

Көк дөөнүн тулпарына бирөөнү мингизип, Ак дөөнүн үйүнөн келе жаткан кызга кошуп, андан ары жол жүрүүнү улантат. Эки тулпарчан эки кызды ээрчитип, Кара дөөнү карай жол тартып бара жатышып, тиги кыздардан Саргалдай Кара дөөнүн жайын сурайт.

– Мына ушул кара тоонун эң чокусунда жолборс кароолу бар. Аны эч пенде алмак тургай, жакындап алдына бара алган эмес. Түштүк жол калганда жолборстун күркүрөгөнү, Кара дөөнүн кыйкырган добушу угулуп турат. Кара дөө жеткен дубакөй, күчтүү айлакер, сыйкырчы, малдарын семиртип туруп ташка айлантып коёт. Малдары бир калыпта семиздикте тура берет. Кай маалда өзүнө керектүү малын жан киргизип дароо союп, жей берет. Буга алышып да, атышып да ушул убакка чейин эч жан тең келген эмес. Уккан кабарга караганда мунун жанын жанагы жолборско киргизип, сыйкырлап койгон дешет.

Кара дөөгө эч кандай дөөлөр да, баатырлар да даап келе алган эмес экен. Буга бир көзгө атар айлакер кыл мерген болсо, Кара дөөгө тийбей, күркүрөп чамынып жаткан учурда жолборстун эки көзүнүн ортосунда бармак басым агы бар дейт, ошол акка таамай атса, Кара дөө өлөт, андан башка эч Кара дөөнү өлтүрүү жолу жок. Өзүн атсаң баарыбыздын ажалыбыздын жеткени, бир жак азуусунун кычыгына да туура келбей, бул тургандарыбыз жок болобуз. Сенин жазайыл мылтыгыңа арналган, аксакал-акылмандар жети жылы ачиткан уу бар. Ошол ууга окторунду бир күн чылап коюп, анан алып сергитип, тоборсугандан кийин гана октош керек. Антпесе жөнөкөй окко өлбөй калууга тийиш дешип, баягы сулуулар өздөрүнүн көргөн-билгендерин Саргалдайга тартып-бастан айтып беришти.

Ошол замат Саргалдай жети жылы чыланган ууга окторун салып, бир күнү күнү-түнү менен чылап коюп, окторунун баарын даярлап коёт. Эртеси таң азадан кара тоонун чокусун карата дүрбү салып караса, эч нерседен бейкабар жолборс чамынып, Кара дөө менен алышып, ойноп жаткан учуру экен.

Берки сулуу кыздар айтышты:

– Сиз жанагы жолборстун маңдайындагы бармак басым ак таамай көрүнгөнчө жакындап бара бериңиз, ага чейин алар эч нерсе менен иши жок алышып ойной берет, – дешти кыздар.

Саргалдай сары тулпарды кыздардын жанына таштап, кара тоонун чокусун карай жазайыл мылтыгын алып жол тартып, туу чокуга жете бергенде, бас белести бетке алып, жазайыл мылтыгын сундура чыкты. «Ата албасам менде айып, өлтүрө албасаң чыланган уу окто айып – деп, кароолго жеткире мелтирете тиктеп, үч жолу тартып алып, кайра сундурду. Үчүнчүсүндө: – Жигиттин пири Шаймерден колдосоң – колдо, мен мерген дөөлөрдүн баарын кыр-

сам деп, аттанып чыктым эл-жерден, намыстандым жашымдан Кансейит атам өзүмдү өлүмгө буйрук бергенден» – деп, өз ичинен тобосун келтирип, жолборстун маңдайындагы бармак басым акка кароолду мелтиретип тиктеп, басып жибергенде, жолборс түндүй бою түйүлүп келип, Кара дөөнү апчып, Кара дөө жолборсту мыкчып, ооздорунан кан кетип, бирин бири коё бербей, денелеринен жан кетип, карышкан бойдон жан беришти.

Кызыкка баткан Саргалдай эки жагын арылтып: «Чын эле өлдүбү, же сынамакчы болуп жатып алыштыбы?» – деп, аярлай басып келип караса, экөөнүн тең оозунан көбүк аралаш кан куюлуп жатканын көрүп, өлгөндүгүнө толук ишенет.

Кара дөөнүн мекен кылган үңкүрүнө кирсе, алтындан такты жасап, күмүш түркүк орнотуп, хандардын сарайынан да ашыкча, кирген киши чыккысыз кылып жасап койгон экен. Эки сулуу кыз эки жагынан чыгып келип, кол берип учурашып, көп жылдап туруп калышкандыктарын айтып, бул дөөлөрдү эч ким жеңе албайт, кандай пенде жеңип, биздерди куткараар экен деген ойлорго батышканын айтышып, акырында Саргалдайдын айлакерлигине, акылмандыгына, жүрөктүүлүгүнө, жазбай аткан жазганбас, сүрдөбөс мергенчилигине чын жүрөктөн ыраазы болушуп, кайда болсо да баарыбыз силер менен чогуу бололук деп кеңешишип, Кара дөөнүн казынасындагы алтын-күмүштөн, асыл баа буюмдардан эки тулпарга зыңгырата жүктөшүп, кыздын бири Кара дөөнүн мекенин, Ак дөөнүн мекендеген жерин бир кыз, Көк дөөнүн мекендеген жерин бир кыз башкарып, үч кыз өздөрүнүн колунан келишинче дөөлөрдүн тулпарларын мингизип, Саргалдайга кошуп узатышат. Жети күнчүлүк жерге узатып келишип:

– Эми бизден кабар алып, колдон келсе, тез-тез келип турсаңар, биздин көргөн күнүбүз эмне болот?

– дешип, кыздар ыйлашып, коштошуп калып калышат. Эки-үч күнү удаа жол жүргөндөн кийин, баягы өзү калтырып кеткен агаларына келет. Агалары баягы сары тулпардын жасап берген сыйкырлуу оокатын ичип-жешип, дүнүйө бейкапар жатышкан экен. Саргалдай үч дөөнүн үч сулуу кыздары менен, эчен тулпарларга жүктөлгөн алтын-күмүш жана башка асыл баа буюмдар менен келип, агалары менен аман-эсен көрүшүм, душманды жеңгенин, азыр-көптүр кыйналыштык көргөнүн, түбөлүк душмандары Ак дөө, Көк дөө, Кара дөөлөрдүн өлгөнүн, агаларынын алдында кубанычы койнуна батпай, ал жерге үч кызды үч дөөнүн мекенине дөөлөрдүн ордуна эли-жерин башкарып турууга дайындап келгенин айтып берип отурду.

Ошондо эки агасы Жармандай менен Калмаңдай сыртынан инисинин сөзүн угуп, баатырлыгын, тайманбай дөөлөрдү аткандыгын мактап отурганы менен, ичтерине жаман ой – сезимдер пайда боло баштады, ал сезимдер төмөндөгүчө: ысык кумдун илебине чыдабай, азык-оокат жетишпей калса ачкалыкка чыдабай, бардаштары жоктугунан атыңды союп бергин деп, инисин кыйнагандары, иниси тулпарын союп беремин деп, сары тулпарды жыгып, мууздаймын дегенде, дүйүм тамак даяр болуп калып, ошол жалганчы тамакка алданып, өлүм алдында инисин жалгыз жибергендиктери агаларын катуу ойлонтту. Эми минтип, атынан башка жардамы жок, жалгыз өзү барып жоосун жеңип, канча олжо менен дөөлөрдүн тулпарларын жана алтын-күмүш менен үч сулуу кыз алып келип олтурса, ушинтип биз бери жакта калдык эле десек, кандай таш боор бир туугандар колдорунан келген жардамын бербей, инисинин жолуна тоскоолдук кылган деп, кандай жан болсо да айтпайбы. А көрө бир акыл табыш керек. Эли-журтубузга уят болбогондой бололу.

Экөөбүз улуу болсок, анан кичүүсүнө жардам бербегенибиз аз келгенсип, атак-даңк да албасак, а көрөкчө атабыздын айтуусу боюнча Саргалдайды дөөлөрдөн мурда жайлаганбыз дебейликби да, Саргалдайды өлүмгө көзүбүз кыйбаса да, бир жолун таап ушул жерде кала турган кылалы деп, эки агасы кеңешип Саргалдай жаткан үйдүн эшигине кылычты туура байлашып, катуу уйкуда жаткан инисин эки тараптан экөө келип:

– Жоо келди! Каптап келди! Тулпарлар менен кыздарды алып кетти! Камырабай жата бересиң? – деп, агалары кыйкырганда, уйкулуу көзү менен чуркап чыгамын деп, кылычка урунуп, эки тизеден эки буту шарт түшүп калат. Мурдатан даярланып алган эки агасы тулпарларды алып келишип, алтын-күмүш дүр-дүнүйөнү жүктөшүп, үч сулуу кызды өз-өз тулпарына мингизип, Саргалдайга кылчайып карабай кете беришет. Өзүн өзү жаман куйкул сары ат кылып куулуп, баса албай аксап сары тулпар Саргалдай калган жерде кала берет. Экинчи өзү менен кошо колунда ала жүргөн жазайыл мылтыгы калат. Эки тизеден түшүп калган буттарынын жанында, бир тууган байкелеринин көрүнөө кылган ишине муңканып айтып турганы:

Аралап өсүп чоңойдум,
Ата Журт кыргыз төрлөрүн.
Өлүмдөн коркуп качканча,
Атамдан неге өлбөдүм!..
Ит-кушка мени жем кылбай,
Байкелер, неге көмбөдүң.
Кийинки атам Кедейбай,
Кейиштүү күнүм көрбөдүң.
Зууракан апам экөөлөп,
Жар көчүрүп көмбөдүң!..
Эки буту жок, эп да жок.

Кара мүртөз, байкелер,
Кайрылып бириң келбедин.
Ак дөөнү аттым алыстан,
Ал намысты алып берген
Кедейбай атам даанышман.
Караңгыда Көк бөрү дөөнү,
Кароолу менен сулаттым.
Каргашалуу Кара дөөнү
Жолборс менен кулаттым.
Жосуну жок, байкелер,
Жоолашкандай не жаздым.
Эки буттан ажырап,
Карып болгон убагым.
Как эткен карга жүрбөгөн
Кумдуу чөл болду турагым.
Эки агам кылды кордукту,
Кимдерге жетет убалым.
Ажалым жетип өлгөнчө,
Айла жок жашай турайын, –

деп, көз жашын көлдөтүп, муңун кимге айтаарын билбей, заманасы куурулуп, сан ойго батып думугуп, ичинен чери тарабай, эки жерде жаткан эки бутун алып коюуга жарабай, эси ооп, жазайыл мылтыгын кармалап турса, шартылдаган добуш чыгат. Кылчайып артын караса, бир эликти кубалап эки колу жок чолок киши келе жатканын көрөт. «Көр оокаттын айынан, элсиз жерде күн көрүп жүргөн мендей шордунун бирисиң го» – деп элигин ыргыта атып коёт.

– Айланайын тилегиңе жет! Көп күндөн бери наар сыза элек элем, – деп, Саргалдайга салам айта келип, эки бутунун эки жерде жатканына таң калып, жакын отуруп – белимдеги курду чечкин, кагылайын! Ичинде кырма кызыл дарысын кытай табыбы берди эле, ажеп эмес, бир шыпаа болуп кеткиси бардыр, – деп, дарысын чечтирип, сыйпаар менен кан токтоп, ооруганы басыла баштайт.

Аңгыча дагы бир дүбүрөгөн добуш чыгат, караса бир коёнду кубалап бир киши келе жатат, караса эки көзү жок. «Бул дагы мендей шордуунун бири го» – деп, коёнун ыргыта атат.

– Ким болсоң да өмүрүңө береке берсин. Көз салып бербесең да, бир күн да болсо жаныма жардам бердиң, – деп алкайт.

Эки бакыр, бир тукур болуп оокат өткөзүп, ошол күндөн баштап, көзү сокур Саргалдайды көтөрүп, колу чолок көзү сокурду жетелеп алат.

Бир жерден экинчи жерге келишсе да, өздөрүндөгү кытайдын кырма кызыл дарысын Саргалдайдын эки бутуна бириктирип сыйпап, эч даба таба албайт. Бир күнү Саргалдай буту ооруп жаны кейип, өз жанын өзү кыюудан тартынып, көз жашын көл кылып олтурса, жанына ойноп бир чычкан келе берет.

– Мен жыргап калгансып келгенин кара! – деп, кылычтын учу менен чаап жиберсе, чычкан тең бөлүнүп, ичеги-карды чубалып кызыл ала канга боёлуп, нары-бери жанталашып, бир чөптү тиштеп алып, жараттарына сыйпап, көз ачып– жумганча көздөн кайым жок болуп кетет.

Чычкан үзгөн чөптү издеп бирди таап, ушундай чөптөн издешип таап алып келип: – Мени эптеп бастырсаңар, анан калган күндү көрүп кетет элек – деп, аздыр-көптүр издеп табышып, Саргалдайды эптеп бастырып алышат. Ага чейин сокур көртүп, чолокко жетелетип, Саргалдайга кыюусу келе калганда бир нерсе аттырып өлбөстүн күнүн көрүп, жүрө беришет.

Саргалдай бир күнү ойлонуп олтуруп:

– Туугандарым, эми бизге бул жүрүшүбүз жарашпайт, бизге бир оокат жасап бере турган карындаш издеп таап келейин! – дейт.

– Андай болсо, жакшы болбойбу! – деп жолдоштору сүйүнүшөт.

Саргалдайдын буту айыгып, кадимки калыбына келбесе да, басууга жарап, төшкө чыгып сары тулпарын чакырып:

– Биз эки бакыр, бир тукур болуп оокат кылып жатабыз. Эгер мүмкүнчүлүгүң болсо, бизге бир оокат жасап бере турган бир карындаш таап бербесең болбойт, – деп кеңешет.

Сары тулпары айтканына макул болуп, өз көңүлүндө макул болбой, зордук күч менен бирөөгө алып бергени жаткан бир байдын кызынын үстүнөн чыгарат.

– Секин көшөгөгө кирип, бир тууганың бар экен, чакырып жатат дегин. Ал кайсыл бир тууганым болду экен деп, кыз бизге келери менен, айтпастан менин атым Саргалдай, сенин атың Ак коён, бир тууган карындашым болосуң деп мага учкаштырып алып жөнөгүн. Ошол бойдон сага түбөлүк карындаш болуп калууга тийиш, – деди сары тулпар Саргалдайга.

Айтканына макул болуп, Саргалдай сары тулпарды минип алып, айткан байдын кызына барса, мергендерге жамбы аттырып, оюн куруп жатыптыр.

– Кимде-ким ушул ыйыкты атып түшүрсө, күйөө бала болууга акылуу – деп акындар жар чакырып жатканын угуп, Саргалдай сары тулпарга:

– Мен өз эмгегим менен эле алып кетсем болбойбу. Дөөлөрдү аткан Саргалдай ыйыкты ата албай калмак белем? – дейт.

– Ал өзүңдүн ишиң, иримде сен карындашым болсун дебедиң беле, эми түбөлүк жарым болсун дейсиңби? Анда эмесе, ошол ыйыгын атып түшүр, күйөө бала деп ырчылары айта берсин. Андай болсо өзүң билгин, – деди сары тулпар,

Байдын кызына эчен жерден, эчен элден мен кыйынмын дегендин баары жети ай бою ыйык атышып, эч кимиси ыйыкка тийгизе албаптыр. Ой кийигин ойго шилеген, тоо кийигин тоого шилеген, учкан кушту кондурбай аткан мергендерден, уламалуу

карыдан, узун кулак жаштан, алтын тапкан соодагер, күмүш чапкан зергер, дары ийлеген дарыгер, казысы, муптусу, табыбы, эл бийлеген акылмандан эч ким калбагандан кийин, думана, бакшы, ырчы, чоорчуларга уруксат берип, ошолордун келүүсүн күтүп турганда, Саргалдай келип олтурбайбы? Думана, бакшы, ырчы, чоорчу, соку, жаргылчак көпчүлүктүкү деген сөз ошондон калган. Ык атууга мен даярмын, аялдыкка эмес, карындаштыкка алып кетемин – дейт Саргалдай кабар берип.

– Шертимди бузбайм! – дегенден кийин кыздын атасы Саргалдай ойлонот: «Ыкка көнбөс дөөлөр да өлгөн, ага болбосоң, ошо болорсуң» – дейт да, өздөрүнүн айтканын бузбастан келип, ыйыкты ыргыта атат.

– Бек күйөө! – деген кандын сөзүн укпастан.

– Карындашым үйдөн чык! – деп, сары тулпарга учкаштырып алуу менен бирге, сары тулпар удаа-удаа оосурду эле, жыгына келген жыгылып, ууккан жандар уугуп, түшкөн адам бири-бирин таба албай калышты.

Саргалдай Ак коён карындашын учкаштырып, беймарал жашап жаткан жерине барды. Ал колу чолок, көзү жок агалары менен Саргалдайга тез көнүп, оокат-ашын жасап, кийим-кечеси жууп берип турду. Ээн талаа, эрме чөл болгондуктан, от маселеси абдан кыйын болгон. Саргалдай карындашы Ак коёнго:

– Биз жокто отко боор бышырып жечү болбо, садагасы – деп абдан эскерткен.

Күндөрдүн бир күнүндө: «Байкелерим келгенче отко боор бышырып көрөйүнчү» дейт да, күнүгө атып алып келип жаткан кайберендин этинин бирөөнүн боорун отко салып коёт. Арадан бир аз убакыт өткөндөн кийин от өчүп калат. «Эч жерде от жок, агаларым келгиче от жок тамак даярдай албай каламбы» деген ой менен Ак коён эчен адырлуу тоо ашып, эчен татаал жол басат. Бир жерден оттун чыгып жатканын көрүп, Ак коён өлө-тала жетип, от сурайт.

– Балам, келген экенсиң, отту ал, сени менен кошо барып, сенин кай жерде турганыңды билип, ээн жерде мен да жалгыз эригип жүрөм, эне болуп алайын кагылайын. Мен да жанга эш болор адам таппай жүрбөймүнбү, садага болоюн, отту сенден кантип аяйын, деп отту алып, Ак коёнду ээрчип кошо келет. – Үйүң ушул жерби, садага болоюн, мен жакшы көргөн адамды маңдайынан сүйөмүн, ага капа болбойсуңбу, – дейт.

– Жок, эне, жакшы көргөн кишилерге биз кантип капа бололук – деп айтаары менен маңдайынан сүйүп, Ак коёндун канын соруп, жатканын байкас албайт.

Күнүгө отту дубалап өчүрүп салат. Күнүгө агаларына билдирбей эчен белес тоолордон ашып, Ак коён от сурап барат. Ошентип, кыздын канын соруп, оокатын ичип жүрө берет.

Күндөрдүн бир күнүндө Саргалдай сезип:

– Эмне сыр болбосо байкагын, – деп, биринчи жолу көзү жок агасын калтырат. Көзү жок өзүнүн жаткан жеринен жылбай, кейиген болуп жата берет. Анын жатканын, же сыртка чыгып кеткенин карындашы Ак коён болбосо анын душманы желмогуз кемпир билбейт.

– Бүгүн сени убара кылбай өзүм келдим, Саргалдай байкең сезбесе болду. Биз, балам, өлүү менен тирүүнү билген адамдардан болобуз – деп жакындап келип, Ак коёнду маңдайынан соргондо, Ак коёндун ээси ооп, акылын жоготуп, көпкө барып зорго оңолду. Ошону сезип жаткан көзү жок байкеси: «Ии биздин карындашты ушул желмогуз ырастап жүргөн экен» – деп, кечинде келээри менен Саргалдайга түшүндүрөт. Экинчи жолу эки колу жок байкеси калат.

– Кана, карындашыңызга сиз да бир кам көрүңүз, кандай дейсиз! – деген турбайбы.

– Айланайын карындашым үчүн кашык каным чачылып кетсин, – деп чолок байкеси калган экен.

Колу чолок байкеси калган күнү эмнеси болсо да билип, айткан кеп сөзүн угайын деп, көз ирмебей карап турса, биринчи жолу желмогуз кемпир:

– Саргалдай агаң каякта? – деген болуп үйгө кирет.

– Саргалдай байкем өз иши менен кетти, коркпой эле кире бериңиз.

– Жок, балам, Саргалдайдын жыты жыттанат.

– Туура, эне, акемдин кийимин жууп коёюн деп эртең менен алып калдым эле. Ошол жыт болсо керек.

– И-и айланайын, ошондой эле болсунчу, Саргалдай үйдө экен деп, сансыз ойго чөмүлбөдүмбү, – деген кемпирдин сөзүнөн улам колу жок ойлорду ойлоп, акыры Саргалдайга өзүнүн түшүнгөн ойлорун айтат.

– Эми сен өзүң калгын – деп, көзү сокур менен колу жок талаага кетишип, Саргалдайды калтырышат. Өзүнө чакан жерди оюп: «Берсең ушул жерден бер» – деп, жазайылды бетине кармап, даярданган бойдон жата берет.

– Агаң үйдөбү, жыты жыттанат! – деп, бир убакта добуш чыгат.

– Жок, эне, талаага ууга кетишкен. Агаларымдын кийим кечесин жуудум эле, кечээ сизге айтпадым беле, кир, кире бериңиз, – дейт.

– Охо, ошондой эле болсунчу, үйдө экен деп жаным калган жок деген болуп, сырттан үйгө кирип, Ак коёндун жанына келип отурат.

– Жалгыз ээн талаа, эрме чөлдө зериккен чыгарсың, чырагым! Биздин үйгө айылдап барып келсеңчи.

– Кокус агаларым келип калышса, кайда кетти деп издешип убараланбасын деймин, болбосо барат элем, эне.

– Андай болсо жөнү бар экен, – деп кызга жакындап, бетинен эми сүйө турган болгондо, жазайыл менен жамбаштын кошконуна эч качалбас кылып атып салды.

Ошондо желмогуз кемпир:

– Атаңды ат, Саргалдай,
Жотоңду ат, Саргалдай.
Аздык кылса бардыгы,
Ботоңду ат, Сагалдай!..

Жайламакчы элең, жайладың, Саргалдай, сенин баскан изиңе баспаймын, артыңдан кыяпат айтпаймын дедим эле. Мени жолдон азгырган карындашыңдын каны болду. Адам жашарткан кандан чыга албай байырлап алдым эле, мына акыры өз колуңа түшүп олтурамын. Эми эмне суранарың болсо айткын, колумдан келген жардамымды аябаймын – деди.

– Менин бир туугандарымдын баары жарым жаңдуу кеселман болуп калды. Мүмкүн сенин колундан келер деп ойлоймун. Ушулардын баарын кайра калыбына келтирип бергин, андан ар жагын да ойлонушуп көрө жатарбыз.

– Анда эмесе мен макулмун, бир туугандарың келгенче өзүңдү жутуп көрөйүн, буттан сабыркап жүргөн экенсиң, эч оорубас кылып, энеден жаңы төрөлгөндөй болсоң, ыраазы болор белең?

– Жо-ок, ириде менин туугандарымды оору-сыркоодон каксыз кылгын, көзү жогун көздүү, колу жогун колдуу кылгын, – деди. Аңгыча көзү жок келип калды эле: – Ушул кишиден баштасаң болот, – деди.

Жарадан жамбашын коомайлап, өйдөрөөк болуп туруп жутуп жиберип, мекчейип карап туруп калды.

Оңдонуп обдулуп коюп, эч бир куса турган кебетеси жоктой сезилет. Шашып кетип Саргалдай кылычтын сырты менен желмогузду желкеге койду эле, пашканынан окшуп-окшуп барып кусуп жиберди.

– Саргалдай иним, ыраазымын, сен болбосоң дүнүйө бейкапар, күн-түндү ажыратпай, ак-караны тааныбай, чоң-кичинени өлчөбөй, күнү-түнү да караңгы бойдон өтмөкчүмүн – деди эки көзү жайнап.

Экинчи кезек колу жокко келди. Колу жок жа-кындап келе жатканда эле даярданып, жаратынан коомайланып турган кемпир лак дегизе сугунуп, эч нерсе көрбөгөн, билбеген адамдардай мисирейип олтура берди. Чай кайнамдан ашык убакыт өтү, куса турган пейли жок.

– Сен кузгуң келбей, аш кылып кеткиң келеби? – деп, кылычтын сырты менен көк желкеге шилтер замат, эки колдуу башкача бир адам пайда болуп калды. Колдуу болгонго кубанычы койнуна батпай, кайра-кайра Саргалдайды алкай берди. Кемтиги толуп, көзү жогу көздүү болду. Колу жогу колдуу болуп, мурдагыдай болбой, бараандуураак, алдуу–күчтүү, ден соолуктары таза адамдардан болуп калганына ыраазы болуп жатышты.

Үчүнчү кезек Саргалдайдын өзүнө келди. Саргалдай дагы баягыда байкелери кылыч байлап, эки тизеден кесилип түшчүдө, кайра бүткөндө ойдогудай бүтпөй уруюп-буруюп тукур болуп, басканда көп кыйналчу болгон.

– Азыраак туугандарым менен кеңешип алайын – деп, далдоо жерге ээрчитип барып айтат. – Мени жуткандан кийин куспайт. Үчөөлөп алдын келишинче сабап жибербесеңер болбойт, аш бышымга жетсе, аш кылып коёт. Айла кеткенде сойгула, союп туруп денесин тинтип жиберсеңер табасыңар, болбосо өткөн өчү бар, өлсө да аш кылып кетүүгө аракет кылат, – деди.

Колу чолок, көзү жок туугандары көздүү, колдуу болгонго жетине албай сүйүнүп турушкан эмелер:

– Айланайын, Саргалдай иним, ушул Ак коён үчөөбүз кантип сени куздуруп албайлык, – деп чуулдашты.

– Мейли андай болсо, мен макулмун – деп, желмогуз кемпирдин бет маңдайына келди. Оозун чоң ачып, эки көзү чакчайып, жаны чыкчудай жарадырына карабай тыбырчылап жатып, араңдан зорго

жутту. Жутуп бүтөөрү менен бир мудаага жеткенсип, өң кубулуп барып оңолуп, буту-колун сунуп суналып, уйку-соонун ортосунда көшүлүп калды.

Чай кайнам убакты өткөн маалда:

– Куспайсыңбы? – деп, аракет жасашты. Киши катарында көрбөстөн, беймарал толукшуп жата берди.

Ошондо Ак коён чыңырып:

– Кагылайын, байкелер, ушул да жакшылык болобу? Сойбойсуңарбы? Бул кебелбей жатышы менен Саргалдай байкемди аш кылып жиберет, – деп ыйлап жиберди.

Ошондо эстерине келишип, Кара дөөнүн ач албарс кылычы менен жалгыз башын кыя чабышып, ичин жарып издөөгө кирди. Ичеги-карындан издеп эч таба албай, бүт денесин канжарлап жиреп издей баштады. Анда да табылбады. Колун кесип ары жакка таштап койду эле, ошол туштан:

– Чыпалак, чыпалак, чыпалакта бир туяк – деп бир чыпалактын кайталап сайраганын угуп: «Чыпалакта бир туяк дегени – ушунда калды деп жүрбөсүн» – деп, баягы чыпалакты канжар менен тилип жиберсе, баягыдан эки эссе чоң, эч жеринде жарат жок, салам айтып тура калат Саргалдай.

Ошентип, өлгөнү тирилип, кемтиги толуп, колдуу, буттуу, көздүү болуп, ынтымакта жашап калышат. Душманы болгон кемпирден да кутулуп, жыргалдуу турмуш кура башташат.

– Байкелер, ушунча жыл бир бирибизге караан-бутак болуп калдык, – деди бир күнү Саргалдай. – Эми колдуу, буттуу, көздүү болдук. Ортодо бир карындашыбыз, бир дөбөтүбүз бар экен, биз эми өз-өз эл журтубузга кайталы. Куу турмуштун запкысын жакшы эле тарттык. Мындан аркысы кайырлуу болгусу бардыр. Анан карындашты, дөбөттү өз жайына коёлу, кимибизди ээрчисе, ошонубузга бара берсин – дешип, убада кылышты.

Көзү сокур менен колу чолок бир тарапка кетишти. Саргалдай бир тарапка кетти эле, аны Ак коён менен дөбөт ит ээрчий кетти. Колу чолок колдуу, көзү жок көздүү болуп, сүйүнгөнүнөн бир карайган шаардын караанын көрүп, өлбөсөк ушул шаарда жашайбыз го деген ниет менен кадамдарын кере шилтеп жөнөп кетишти. Эмдиги кезек Саргалдайда. Саналуу он эки күн жол жүргөндөн кийин, азыраак табы айный түшүп, ара жолдо Саргалдай кайтыш болуп калат. Ак коён карындашы эмне кылар айласын тапшай, ыйлай берип үнү бүтөт. Бир зоокада кара ташты пааналап, ошол таштын түбүнө түнөп, агасынын сөөгүн алып кете албай, же таштап кете албай, кыйноодо туруп: «Таш жарылып кетсе, ушул жерге коюп кетсем – ит-куш жебесе» деген тилек менен:

Көлдөп акты көздөн жаш,
Кандайча дүйнө болду кас.
Саргалдай агам жаткыдай,
Зоо бөлүнүп, жарыл таш.
Тилегим курч али жаш,
Бири бийик, бири пас.
Бир адам жок жанымда,
Жардам бергин, жарыл таш! –

деп, кан какшап айлап буркурап, боздоп турган учурда, көлкүлдөй түшүп таш ачыла берет. Ак коён агасын киргизип, өзү сыртка чыгар менен кайра жабылып калат.

Ботодой боздоп, артын кылчак-кылчак карап, байкесин кыя албастан айласыздан узап жол тартат. Үч күн жол жүргөндөн кийин калың той берген айылга туш келет. Байкеси менен жүргөндө жан алакет менен жүрүп, байкесинин кийимин кийип, жазайылын асынып, эркекче жасанып алганда байкеси да, башка адам да эч кандай кыз деп ойлобос эле. Эркекче кийинген кийими менен той берген айыл-

дын четине келип, эмне деген той болуп жатканын сурамжалдаса, Ооган элинин падышасы Абдырахман хан кызын турмушка узатууга жар чакырып, узун шырмый жасатып, бир калта алтын байлап, ыйык аттырып, жаа тарттырып жаткан экен.

– Ким ыйыкты атып түшүрсө кан күйөө болот. Анын байгесине Ак келтек сыйлык берилет, – дейт. Ак келтек керемети бар келтек. Өлгөн адамдын баш жагына саят экен, дагы бир тууганы Сулайман канда Көк келтек бар экен. Ал дагы кызын турмушка узатканы той өткөрүп жатыштыр. Ал Көк келтек да кереметтүү келтек, өлгөн адамдын аягына саят экен. Үчүнчү бир тууган Абдиталыпкан ал дагы кызын бергени жаткан экен. Себеби үч бир тууган бир жылда, бир айдын ичинде кыздуу болушкан.

– Эл ылакабы боюнча жакшы ниет жарым ырыс, – деп, эң улуу агасы Сулайман кан: – Ак келтекти Абдырахман кан сен алып, кызың турмушка чыкканда күйөө балага сыйлыкка бергин. Көк келтекти Абдиталыпкан алгын, сенин да кызың турмушка чыкканда күйөө балага сыйлыкка бергин. Мына бу көк гүлдүү бетаарчыны мен алайын. Менин кызым турмушка чыкса, күйөө балама сый кылып берем. Бул үч буюмду сый кылып берели дегеним: өлгөн адамдын баш жагына ак келтекти, этегине, аяк жагына көк келтекти сайып, көк гүлдүү бетаарчы менен желписе, өлгөнүнө жети жыл толбогон адамдын баары тирилүүгө тийиш. «Жакшы ниет тилек, жарым ырыс» дегендей, инилерим кыздан айланалы, үчөөбүздүн кыздарыбыз үч жерде болобу, же жакын болобу, күйөө балдар ынтымактуу болуп, бирин бири сыйлап турса, бирөө жарымыбыз көз жумуп кетсек, чогулуп келип, Ак келтек, Көк келтегин ала келип, көк гүлдүү бетаарчы менен желпип, кайра эл арасына кошуп койсо, адамзат пендеде мындан ашкан таттуу турмуш болобу! Өл-

гөндү тирилтет экен деген сөздүн өзү даңкы таш жарып жатпайбы, – деген тура улуулук кебин айттып, – эми тойду баштаганыбызга үч айга жакын болуп келатат, бир да ыйык ата албады. Үчөөбүз үч жерде тойду берели да, бир базар күтөлүк, болбосо башкача тартип чыгаралы, – деди.

Аны уккан Ак коён ичинен сүйүнүп, оң карап күлүп, сол карап ыйлап, агасынын сары туйпарын минип, жазайылды колго алып, той башкаруучуларга келип, уруксат алып: «Менин колум эмес, байкем Саргалдайдын колу, ата албасам мага жаман, тийбей калсаң жазайыл сага жаман, жакшылык нишаандан кабарлар болуп агамды тирилтип алсам» – деп, сумсая түшүп, жазайылды сундуруп, ыйыкты карата мээлеп туруп басып калды эле, октон мурда ыйык учуп кетти. Аны жерге тийгизбей сары тулпар менен тосуп алды.

– Күйөө болду, – деп, Абдырахман кан Ак келтегин алып келип, эки бетинен өөп туруп, сыйлыкты тапшырды.

– Эми бөлөк-бөтөн болбой калдык, – деп, Ак коён сыйлыкты алып: – Мен бир айга жетпей шааншөкөт менен келип, колуктумду алып кетемин, – деп убадалашып, Ак келтегин алып, топтон чыгып жөнөдү. Айыл четине келип, баягы ыйыктан алган сыйлык акчаларына бир келишкен бай баласынын кооздоп жасалган кийимин сатып алып, кийинип, тез эле Абдыталыпкандын той берип жаткан жерине келди. Той башкарган билермандарга учурап, өз ичинен кыңылдап ырдап, байкемди тирилтип алсам деген ойдон бөлөк, оюнда эч нерсе жок. Ак коён ыйыкты карай жазайыл сунуп: «Менин колум эмес, Саргалдай байкемдин колу» – деп, мелтиреп жазайылды басып туруп калды. Калтадагы алтынды өзүнүн үстүнө жакындаганда жерге түшүрбөй эңип алып кетти.

– Буюрса уулум болдуң! – деп, Абдыталып кан өз айтуулары боюнча Көк келтекти алып чыгып, бетинен өөп, салт боюнча белегин карматты.

– Эми мен өз адамыңар болуп калдым. Менин катуу оору карыган атам бар. Мүмкүн болсо, барып көрүп келейин. Анан сый-сыпат менен колуктумду алып кетүүгө даярмын, – деп Ак коён уруксат алгандан кийин, элден бөлүнүп чыгып, ыйыктан түшкөн алтынды берип, падышалардын балдары кийчү кийимден кийинип алат.

Түз эле Сулайман хандын тоюна бет алып, тойду башкарган адамдарга барып, ыйык атууга уруксат алып, өз ичинен: «Ушул сапар уят болбой атып, Саргалдай байкемди тирилтип алсам, ушул кылгандарымды байкем билсе» – деп, ойго батып, санаага чөмүп, ыйыкка жакындаганда: «Ата албасам мага айып, тийбей калсаң сага айып», – деп жазайылды адатынча сундуруп: «Менин колум эмес, Саргалдай байкемдин колу» – деп байкесин пир тутуп, жазайылдын машасын секин басып калганда, ыйыкты үзө атып, жогору көтөрүлүп барып кайра түшүп келатканда Ак коён жерге тийгизбей тосуп алат.

– Атаңдын көрү, армандуу дүнүйө! Нагыз күйөө балам ушул турбайбы? – деп Сулайман кан өзүнүн күйөө балалуу болгондо берем деген көк гүлдүү бет аарчысын алып келип, эки бетинен өпкүлөп, чыдай албай жашып ыйлап, кучактап коё бербей туруп, салт катары белегин берет.

Өлгөндү тирилтүүчү буюмдар колуна тийгенине кубанып, байкесине тез эле жетип барууну көздөп турганда, ызы-чуу түшкөн калың эл:

– Хан күйөө, бек күйөө! – дешип, уу-чуусу басылбады.

– Калайык-калк, мен мурда таанылбай бейтааныш болгонум менен, насип буюруп силерге бир тууган болуп отурамын. Сиздерден уруксат болсо, менин бир

карыган энем бар эле, мени көрбөй тура албайт. Ага барып өзүмдүн ал- жайымды түшүнтүп келбесем, карыган адам бейтап, бир жакка басып кетип кыйналып жүрбөсүн, – деп Ак коён калың элден суранат.

– Туура, жалгыз уулу болсо, эне деген кыйын, барып келгин, балам, – дешип, аксакал-көксакал айыл билермандары жооп беришет. Ак келтек, көк келтекти, көк гүлдүү бет аарчыны алып, түз эле сары тулпарды минип, Саргалдай калган зоого келет. Баягы бекилгенде өзү турган жерге туруп:

– Жамбыны атып мен келдим,
Жапалуу күндү мен көрдүм.
Байкемдин жүзүн көрсөм, – деп,
Календер болуп сенделдим.
Эркекче кийим кийиндим,
Тилекти бер деп сүйүндүм.
Өлгөн жан калсын тирилип,
Тилек менен жүрүмүн.
Жарыл таш – жарыл, мен келдим,
Байкемдин жүзүн көрөйүн
Тең бөлүнүп тилингин!
Жарылгын, ташым, жарылгын,
Байкемди абдан сагындым.
Эчен күн бактың бекитип,
Багындым, ташым, багындым.
Эч жүзүн көрбөй келатам,
Туулуп өскөн айлымдын, –

деп, зар какшап ыйлап, көз жашын көл кылып карап турса, таш жарылып байкеси көрүнөт. Кучактап беттен өөп, баш жагына ак келтекти, аяк жагына көк келтекти сайып, көк гүлдүү бет аарчы менен желпиди эле...

– Өөх, кагылайын, ушунча катуу уктап кеткен экемин – деп, уйкудан жаңы ойгонгондой ойгонуп, карындашынын көз жашын көрүп, айран-таң калгандыктан, Ак коён болгон ишти кыскача баяндап

берет. Саргалдай байкесинин санаасы тынып, Ак коён карындашынын айтканын угуп, кеңеше акыл куруп, Ак коён экөө баягы кыздарга келишет.

Абдыталып кандын кызы бир жума мурда төрөлүштүр. Абдырахман кандын кызы Сулайман кандын кызынан үч күн мурда төрөлүштүр. Эң кичүүсү Сулайман кандын кызы болот. Ак коён кыздарды сынамакчы болуп, эң биринчиси, улуусу Абдыталып кандын кызынын үйүндө болот. Адам кейпинде эмес, апкак коён түрүндө куулуп жашай баштайт. Ашкана жакка жойлоп, сүтүн төгүп, кээде шуруларын кырчып коёт. Ак коён байкем сезсин деп агын сууга түшүп, жеңеси уруп койгон учурда кайрадан күлгө оонап, агасы Саргалдайдын жолуна жатып алат. Саргалдай жакшы жышаан болбогонун билип, Ак коёнду ортончу кызга алып келип коёт. А жерде да Ак коён тынч турбай жүгүнүн астын казып, айран-сүтүн иритип, чач мончокторун парчалап кыркып таштайт. Кыз ура баштайт. Саргалдай карындашын кичүүсүнө алып келип коёт. Мурдагыларга караганда үйүн абдан чачат. Баарын кыркып жатса, астына алып эркелетип:

– Сен менин кыйбасымсың, чача бер, кырка бер, мен эч нерсеге теңештире албаймын. Өйдөгө чыкса өбөк, ылдыйга түшсө жөлөк боло турган бир эле сенсиң, – дей турган.

Ак коён ойлонуп: «Байкемдин анык түбөлүк жары ушул экен» – деп, адам түрүндө болуп, кыз менен үч убак сүйлөшүп, кеңешип, үйүнүн ичине кирсе чыккыстай кылып колдон келген өнөрлөрүн көргөзүп, оймо-чийме сайма түрү менен кооздоп, жасап коюшат. Эки кыз келип: «Булар үй-жайларын оңдоп жатышкан экен» – деп, эчен ойго батышып, күнүгө келип, сайган саймага суктанып таң калышат. Булардын биримдигин бузуп: «Жок кылыш керек» – деп, эки улуу кыз кеңешишет. Бир күнү

үйдө киши жокто келишип, экөө Ак коёндун мээсине теменеден житире кагып кетишет. Тилге дурус келбей, оюндагысын айта албай, Ак коён мүрт өтүп кетет. Саргалдай карындашынын кандай болуп өткөнү белгисиз болуп:

– Ак коён карындашымдын сөөгүн жерге койбоймун, күнүгө көрүп турушум керек – деп, арчадан суу өтпөс кылып ящик кыналып, деңиз жээгиндеги асман тиреген чынар теректин эң кылда чокусуна табыты менен түшпөстөй кылып байлатып коёт. Күнүгө үйүнөн чыкканда жана келгенде карындашын эскерип, кылган жакшылыктарын ойлончу болот...

Күндөрдүн бир күнүндө катуу бороон болуп, чырмап байлаган зымдары үзүлүп, деңизге түшүп, Ак коён агып кетет. Эртең менен эрте темирден чокой кийип, Ак коёнду таап алыш үчүн издеп кетет.

Саргалдай издеп кете берсин, Ак коёндон кабар алалы. Ак коён сандыгы менен чынар теректен учуп түшөр замат агып олтуруп, бир тор салган чалдын торуна түшөт. Чал болсо, чоң балык түшүп калды, жалгыз тарта албай койдум деп, жээкке казык кагып, торун байлап коюп, кемпирине келет. Кемпири экөөлөп тартып алышса, бир арчадан жасалган сандык, кыйналып-кысталып жатышып, экөөлөп оозун ачышса, ай десе аркы жок, күн десе көркү жок, бир сулуу кыз уктап жаткандай көрүнөт. Кемпир байкуш тарткылап ойгото албай, акыры башы-көзүн сыйпалоого өтөт. Башын сыйпаласа, колуна катуу нерсе урунганынан тырмактап жатып сууруп алса, кыз көзүн ачып:

– Энеке, мен ушунча катуу уктаган экемин, – деп, оор уйкудан ойгонгон сыяктуу ойгонот.

– Эми кагылайын, – деди эне, ушу жашка чыкканы атаң экөөбүз балалуу болбодук. Эгер атаңдын торуна түшпөгөндө, кай жерде, кандай күндө калат элең, кан какшаган үнүбүз жетсе керек, атың ким, кагылайын?

– Атым Ак коён – деди кыз муңайып.

– Карыганда Ак коёндой кыздуу болдук – деп, беш эчкисинин бирин союп, кемпир-чал кыз кылып алды.

Арадан бир топ күндөр өткөндөн кийин падыша Көзөлшаа кырк жигити менен куш салып, чалдын айылынан өтүп бара жатышып, калың каз-өрдөккө кан кушун салса, түптүз учуп барып, торчу чалдын чөп алачыгына конот.

– Үйдө ким бар кушту алып берип коёр бекенсиздер? – дейт кандын жигити.

Кыз чуркап чыгып, кушту жигитке алып берип, өзү кирип кетет. Баягы жигит бир саатка жакын эси оогон бойдон ат үстүндө тура берет. Бир оокумда эсине келип, эки жагын карап, ханга келет.

– Сага эмне болду, эмне кечиктиң? – дейт хан.

– Таксыр, сөздүн ачыгы керек. Чындыкта сиздин аялыңыздан ашкан сулуу көрдүм. Ошого эсим ооп, эмне кылаарды билбей, кечигип келдим, ханым.

Экинчи жолу да кан кушту салса, дагы эле баягы чөп алачыкка учуп барып конуп калат. Бир жигитин жиберет. Ал дагы кечигип келет, сураса, мурдагы жигиттин сөзүн кайталайт.

Мен падыша болсом, анан менин аялдарымдан ашкан сулуу кыз чөп алачыкта жашайбы? Же мени көзгө илбей жигиттердин кордогонубу, каратып туруп калпты айтат. Дүнүйөдө менин аялдарымдан ашкан сулуулар болбоого тийиш. Болсо да, тор салган балыкчы чалга мени теңегиңер келеби, – деп, падыша ачуусу келип, өзү кандайдыр билмексен киши болуп, кушун дагы салат. Айланып учуп каз-өрдөккө барбай, түз эле чөп алачыкка барып конуп калат. «Эми жигиттерди жумшашым болбос, өз көзүм менен бир көрөйүнчү» – деп, айланып деңиз жээгине кеткен болуп, капыстан чөп алачыкка бурулса, кушу конуп отурат.

Үйдө ким бар? Кушту алып берип коёр бекенсирер? – десе, Ак коён үйдөн чыкпастан:

Кайра-кайра кушуңарды качырып силерге эмне болгон? Биринчи, экинчи жолкусун кечирдим, үчүнчү жолкусу одонороок болор, бир кушка ээ болбогон, – деп канды уятка калтырат. «Эми алып бербесе болбос» – деп, үйдөн чыгып, кушту алып бергенче кыздын кыймылына, өңү-түсүнө өзү таң калып, карап турду.

Бир учурда терең ойго батып, жигиттерине келип.

– Кыздын башы бош бекен, же болгон жери барбы, толуктап сурап келгиле – деп, жигиттеринен жиберет. Жигиттери барып башы ачык экендигин айтып келишет. Калкына кадырлуу Көсөлшаа айыл билер, ордо билермандарынан жиберип, куда түшүп, кыздын макулдугун алып, падыша өзү баш кошуп, эл-журт билсин деп дүңгүрөтө той берет.

Жыл айланбай Ак коён эркек балалуу болот. Айылдагы өндүү-түстүү кыздарга акысын төлөп, баласын бактырып жүрөт.

– Ырыска шерик Саргалдайдын жээни Рысбай болсун – деп, ат коюшат. Көтөрүп багып жүргөн кызына Ак коён төмөндөгүдөй ыр үйрөтөт. Аны басса да, турса да эл чогулган жерге барса да, ырдай бергин деп, тындырбай ырдата берет:

Алдей бөбөк, ыйлаба,
Ата-энеңди кыйнаба.
Ашуу-бел ашып алыстан,
Таякең келет кыйлада.
Ак коён энең төрөгөн,
Ак бешикке бөлөгөн.
Ата уулу болуп өсө көр,
Ырыска шерик бөбөк сен.
Кенен болсун өрүшүң,
Көсөлшаанын белисиң.

Сардалы болгун элиңе,
Саргалдайдын жээниңиң, –

деген кыздын ырын темирден чокою жыртылып,
кийген кийими тытылып, сакалдары өсүп апсайып,
сүйлөсө көзү чакчайып, алп мүчөсү бакжайып, жы-
йындын чекесине келип, ырдап бала соротуп жүргөн
кызга назар салып, кызды секин токтотуп:

– Садагасы кызым... – деп, жөн-жайын сурайт.
Кыз бардык көргөн-билгендерин төкпөй-чачпай ай-
тып берет. Акырында Саргалдай:

– Кызым, Ак коён аман-эсен барбы? – деп сура-
ганда:

– Бар, аман-эсен, ордодо сырттан келген мейман-
дарды узатып жүрөт, – деди.

Ой баскан Саргалдай: «Чын эле тирүү барбы? Чын
эле Ак коёнуңду таптымбы? Тагдырдын кыйноосу
чын эле бүттүбү? Же түшүм болбогой эле» – деп,
өзүнө өзү суроо берип, жөө тумандай баскан ойдон
кутула албай, мындай караса баягы кыз дагы эле
турат.

– Кызым, сен мени бактылуу кылган жакшы
кыз экениң, андай болсо бул бала менин жээним
экен. Сен ырдап жаткан Саргалдай деген мен болом.
Баланын аты Рысбайбы? Рысбайдан айланайын,
Рысбайдан! – деп көз жашын кылгыртып, – менин
карыгандагы белим-кубатымды мен ала турайын,
сен барып агаң келди, сүйүнчү деп чакырып чык-
кын, – деди.

Баланы Саргалдайга берип, кыз чуркаган бойдон
ордого кирип:

– Ак коён жеңе, сүйүнчү, Саргалдай агаң келди! –
деген сөздү угары менен көзүнүн жашын буурчактай
куюлтуп, чуркап чыгып агасы менен кучакташып
көрүшүп, жоголгон жоктор табылып, эскиси кайра
жаңырып, өлгөндөр кайра тирилип, тирилген жандар
сүйүнүп, эскини эстен чыгарып, Көсөлшаа кайнагасы-

на кол берип, кырк күнү кыргызга той берип, кеткен кемтигин толтуруп, адашкандар кошулуп, темене каккан жеңелер өзүнчө жашасын деп, Сулайман кандын кызын алдырып, Саргалдайга арнап хандык сарай салдырып, көргөндүн көзүн талдырып, ар үйүнө каухар фанар жандырып, эл элге кошулуп калат.

Саргалдай эне-атасына, эки байкесине барбастан, Ак коён карындашы, Көсөлшаа күйөө баласы болуп, чогуу жашап калган экен.

ЧЫМЫН БААТЫР

Илгери көгөргөн көктүн астында, карайган жердин үстүндө кабары катуу тараган, сооп ишке жаранган, малы менен даңкталган, бир баланын айынан эчен ишке капталган Чыныбек деген бай болгон экен.

Ойду очок, тоону мазар кылып, барбаган базары да, мазары да калбаптыр. Баба ата, Бача ата, Коргон ата, Койташ ата, Каракаш ата, Салпы ата, Көлкупан ата, Чолпон ата, Шамша ата, Камбар ата мазардын бардыгына барып, табынып-ташынып, малын союп, пулун берип жагынса да, эч нерсе шыпаа болбойт. Айласы кетип, аялдарымда болуп жүрбөсүн деп, тогуз аял алат. Тогуз аялы тең төрөбөйт. «Тогуз аялым менен бир перзент көрбөй өтөмбү? Алтымыш үч жашка чыктым. Канткенде бир баланын үнүн угамын. Бир перзент берсе болбойбу. Же менин бешенеме жаңылып, бала ордуна аял менен мал жазып койгонбу? Эми күч-кубаттан тайдым, алы-күчтөн кеттим, олуя-мазардан жададым. Малдын да, жардын да, көргөн күнүм ушул болгондон кийин жаштын да кереги жок» – деп, башы ооган жакка басып, тентип кете берди.

Эчен күн жол жүргөндөн кийин, жол жээгинде жети бакса кооздоп кол менен урулган коргонго кез келет. Ичинде эмне бар, ким билсин, бир-эки саат күтүп отургандан кийин, башына селде чалынган бир киши чыгат. Өңүнө караса, кары киши экен.

Шашып кетип Чыныбек бай салам айтат. Берки киши алик албады.

Алик албай, ылдый карап, көз кыйыгын салып турган селдечен адамга ичтеги болгон сырларын тогуз аял алганын, малынын көптүгүн, алтымыш үч жашта экендигин, тентип чыккандыгын айта берет.

Угуп болгондон кийин үндөбөй, үйүнө кирип кетет. Чыныбек бай: «Бу кандай адам, же алик албаса, же бир ооз айткан жообу болбосо. Эмнеси болсо да ушул жерде күтө турайын» – деп, терең ойлонуп, күтө берет.

Түнү менен күтөт, эртеси ошол убакта кол берип учурашып, үйүнө алып кирип, анча деле көп сөзгө келбей, чай ичилип бүткөн кезекте кызын чакырып чыгып, өзү нике кыйат да:

– Бирге жашай бересиңер – деп, бир тамга бөлүп, экөөнү киргизип коёт. Күндөн-күн, айлар толуп ай өтүп, баягы кыздын боюна бүткөнү билине баштайт. Маңдайы жарыла сүйүнүчкө батып, жаш да болсо алган жары менен кеңешип:

– Мен айылыма барып келейин – деп, жооп сурап, элине кетет.

Элине келсе, катуудан тулгасы, жумшактан күлү калбаса, эч нерсе жок, баарын жоо чаап кетиптир. Малы эмес, жарлары да жок, жары эмес жашап турган жайлары да жок – дөбөгө айланып калган. «Эми эмне кылам? Ичтеги арызымды айтып зар какшап, Каракожого эми эмне деймин. Каргышына калган турбаймынбы. Малдан эч нерсе жок, жар болсо эрте жоголуптур, жайымдын орду да калбаптыр – деп, Каракожо кызын берсе, алдамчыдай болуп кайсы бетим менен бетин караймын. Чындап тентидим» – деп, тентип кетет.

Кулак уккус, көз көргүс жакка Чыныбек бай кетип, эптеп жан сактай берсин, эмдиги сөздү Каракожону кызы Арпакандан угалы. Чыныбек кеткенден кийин Арпакан эркек төрөйт. Баланын таятасы

Каракожого эл чогулуп, аксакал-көксакалдары, айыл билармандарынын эч кимиси төрөлгөн ымыркайдын атын коё алышпайт.

Ошондо эл ичинен жүдөө бир жетим бала чыга калып:

– Калайык-калк, сиздерге макул болсо, атын коюп берейин дегенде, эл чуулдашып:

– Макулбуз, коюп бергин! – дешти.

– Жоо жеңсин, баатыр жеңсин кыйын-кыйын, Урматтап көрө жүрсүн элдин сыйын.

Эне-атага боорукер, жаңкеч болсун,

Чыныбек ата жар болуп,

Чыныгы иши оңдолсун.

Аты – Чымын болсун,

Оомийин! – деп жетим бала бата берет.

Каракожо жээнинин атын Чымын коюп, эчен малды союп, жер дүңгүрөтүп, эр эңиштирип, улак тарттырып, ат чаптырып, өпкө чабыш, түлкү алдырыш, күрөш, эр сайыш бардык оюнду көрсөтүп, Каракожо той берип жатып калат.

Арадан айлар өтүп, жылдар жылып, Чымын алты жашка кадам коюп калат. Чүкө ойносо, балдардын чүкөсүн утуп алат. Өзү теңдүү балдар эмес, он беш-он алты жаштагы балдардын чүкөсүн утуп уруша кетсе да, кээде сабап да койчу болду. Күндөрдүн бир күнү он беш-он алты жаштардагы чоң эле баланын чүкөсүн утуп алса, ал экөө мушташып, алы жетпей баратканда Каракожонун жээни экендигин толугу менен айтып коёт.

Ошол күнү оюнун токтотуп, үйүнө келип, апасынын маңдайында отуруп:

– Какылдап учуп каз келет, апа,

Күздө кетсе, жаз келет, апа.

Буудай кууруп бер чачайын, апа,

Бир топ соопко батайын, апа! –

деп, буудай куурутуп, ысык буудайды апасына уучтатып, колун кошо кармап туруп: – Менин атам

ким болгон? – деп сураганда: – Колумду коё бер, айтайын деген тура. – Сенин атаң Чыныбек деген болгон. Өлүү-тирүүсүн толук билбеймин. Келемин деп кеткен, бирок келбей калды. Күн батыш тарапка кетти эле – деп, кеткен жагын көргөзөр менен, баласы шарт ордунан ыргып туруп, эч сөз айтпастан, күн батышты карай жол жүрүп кете берет.

Энеси баласынан бөлүнбөй, Чымынды ээрчитип, азыраак жол жүргөндөн кийин, Арпакан аябай чарчап, жүрбөй калганда, Чымын көтөрүп алат. Эчен күн, эчен түн жол жүрүп, элсиз жерде эрмектеп кийик атып, энесин кийиктин эти менен багат.

Күндөрдүн бир күнүндө жоо жарагы менен бир ак тулпар пайда болот. Асмандан түшкөнүн же жерден чыкканын билбейт. Көрсө, Каракожо таятасы жээни менен кызынын кеткенин сезип, ак тулпарды бир адамга тапшырып, жолуна байлатып коюптур.

Аттуу болгондон кийин, отун-суу, азыраак азык-оокат камдап, Арпакан апасын үңкүргө таштап, өзү атасын издеп, чабытып тоолорду ашып, бир жайыкка келсе, кырк сал туз, кырк кара кой, бир сулуу кызды колун артына байлап койгон.

Чымын келип, баягы кыздан сыр сурайт:

– Сени эмне бул жерде колунду аркаңа байлап, чынжыр менен аркандап койгон? Сага ушунчалык кордук көргөзгөндөй эмне күнөөң бар эле? – дейт.

– Ээ замандашым, эмнесин сурайсың. Бул жерге эмне турасың, жыл сайын элибиздин көзүнө эмне көрүнүп турса, ошончо бересеси бар. Азыр ажыдаар келип, баарыбызды заматта жутат. Сен жолобогун, кеткин! – десе, Чымын болбойт.

– Өлсөк, чогуу өлөлү, мен сени аяп жатам, жаманчылыкта жолдош болгон жакшы, жакшылыкта баары эле жолдош – деп, болбой кыздын жанына жатып алат.

Ажыдаар белестен ашып, хандын кызын алып келгенин билип: «Дагы бир жигитти ашыгы менен

байлап койгонун көргүн, марттыгы да» – деп, ойлоп бара жатып, кайра оюна түшөт. «Чындап сүйгөн өлүмдөн коркпойт дечү эле, бул жигиттин жатуусуна караганда кыз менен сөзү бүтүп калбасын, ушул жерден оп тартып сорсом наамартчылык болбосун, а көрөкчө кемпир түргө айланып, баланын күчүн да, өзүн да бир сынап көрөйүнбү» – деп, кемпир түрүнө айланып, баланы ойготот:

– Сен кайдан жүргөн селсаяк немесиң, кара оозуңа кан толгур! Кыз, койлордун жанында эмне жатасың? Сендейдин сазайын колуна бериш керек, арманың ичте калбасын, мен карымын, сен жашсың, алың жетсе кармашкын, алышып жеңишели, ажал жетсе өлүшөлү, сага куру бекер жеңилбей туруп, кыз берчү мен эмесмин – деп, баланы качырганда, бала да кармашкандан качпады.

Жети күн, жети түн алышып, акырында бар кайратын жыйнап, кызды ойлоп, эт жүрөгү туйлап, күчүнө күч кошулуп, кемпирди алып урду эле жүлүнү үзүлүп, көзү сүзүлүп, аа дээрге алы келбей, узап кете берди.

Кызды өлүмдөн алып калганга Чымын кубанып, кыз менен өмүрлүк жашоого убаданы бек кылып антташып, эки жаш сүйүнгөнгө чыдабай шаттанып, убакыттын кандай өткөнүн билбей, беш-алты күн өткөндөн кийин, баягы кемпир болуп кубулган ажыдаардын жонунан үч эли кайыш тилип алды.

Ажыдаар жутуп койду деп, элинен эч ким келбеди. Экөө жайыкты мекендеп, бир туруп калышат. Бир күнү Чымын энесин эстейт. Үрпөян сулуу атасын сагынат. Экөө ойлонушуп:

– Эми бирге баралык – десе, кыз болбойт.

Колундагы алтын шакегин чыгарып берет, түз эле атасына барып, иштин жайын айтып, айлына бет алып жөнөп кетет.

Арадан беш жыл өттү. Чымын баатыр: «Апамдан кабар алайын» – деп, мекендеп жүргөн үңкүрдү карай жол тартат.

Үрпөян элине аман-эсен баргандан кийин атасы Мурат хан элин жыйнап, журт астында жарчыларына элге жарыялатат.

– Менин кызымды ажалдан аман куткарып калган жигитке кызымды отуз күн оюн, кырк күн тоюн өткөрүп, астына аш, үстүнө үй көтөрүп, мал бөлүп берип, кыргызда болгон шаан– шөкөт менен узатышым керек – деген экен.

– Хандын кызы Үрпөян сулууну мен аламын – деп, бир топ кардалдар куда түшүп келе баштайт.

– Мени ажалдан куткарган булар эмес, өзүм билемин, – деп, кыз алардын бирин да жолотпойт.

Бирок эл бийлеген кыйындар кыздын оюна каршы болушат.

– Кызыңыз айныган, беш жыл бою тоо арасында жалгыз жашоо оңойбу, мүмкүн коргоп жүргөн кайышпы, кайберенби, болбосо көзгө көрүнгөн неме болсо, ушул жерде жүрбөс беле. Үрдөнбү, периденби, ошолорду ойлоп, элестеп айтып жатат. Ошолорго кошуламын деп жүрөт, ал эч качан көзүнө көрүнбөсүн билбейт. Өмүр бою табамын деп дүйнөдөн так өтмөк беле. Оюна койсоңуз, сиздин көргөн камылгаңызды талаага кетирет. А көрөкчө келип, күйөө бала боломун дегендердин бирин жактырып, той түшүрө бериш керек, – дешти.

– Анда Мурат хан айтса-айтпаса төгүңбү, ушулар туура айтат, беш жыл талаада болсо, ар нерселер көрүңгөндүр, чын эле оюна койсо болобу – деп, хан ордосундагы билермандар баланча увазирдин баласына алып бермекке, жалпы аракетте болуп калышат.

Ханы макул болгондо күнү-түнү дебей эл тойдун аракетинде болушат. Үрпөян сулууга баланы алып келип көргөзсө:

– Бул эмес, силер эмне менин башымды чаташтырып жатасыңар, – деп, баланы жактырбайт.

– Ак кайып ээлеп алган да, кайыптан бүткөнгө барат элем деп жатпайбы, ал кайра айланып келмек

беле, – дешип, ордо билермандары ханга кабарды катуу беришет.

– Кудая тобо, эми ал кайыптан бүткөн немесин биз каяктан табабыз. Макулдатып бирге жашай турган болушсун – деп, хан ордо башчыларына ишенип буйрук берет.

– Хан буйругу эки болбойт, – дешип, ордо башчылары кысымга ала беришет.

Эми Чымын баатырдан кабар алалы. Беш жылы Үрпөян сулууну өлүмдөн куткарып, аны менен бирге жаштык кумар менен беш жылдын кандай өткөнүн билбей калган. Кыз менен бөлүнүп үйүн көздөй жөнөгөндө энесин эстеп, жүрөгү сыздайт. «Адамгерчилигим кайсыл болду, атамды издеп чыкпадым беле. Мени кошо, карааныңдан кагылайын, апам, кошулуп бирге жөнөбөдү беле. Мени жарыктыкка алып келген апамды унутуп, беш жыл бою кароосуз бир үңкүргө таштап коюшум туура эмес го. Мүмкүн бир жакка кетип калдыбы, же болбосо суукка тоңдубу, же ысыкка күйдүбү? Төрөгөн энемди эмне үчүн эртерээк ойлободум. Ал мени ак сүтүн берип чоңойтсо, атамдын кетип калганын билдирбесе, ата жүзүн эч бир көрбөсөм, курсакта калсам, мени ээрчип бардык жашоосун токтоткон энемди эстебесем эмне? Ажыдаарга жем болом деген кызга ашык болуп, аны куткарсам, мейли куткарганым эрдик дейли, беш жыл бою энесин унутуп коюу деген эмне! Бул күнөөмдү кечээр бекен. Айланайын апам, ай! Сиздин астыңызда күнөөлүүмүн, кагылайын, апа! Атамдан жаш калсаңыз, атамдын бары-жогун мен сыяктуу билбесеңиз – деп, Чымын баатыр өз ичинен наалышты айтып, кете берди.

Эми Арпакан апасынан кабар алалы: кандайдыр бир күнү сыртка чыгып, уулун күтүп турса, көп буюм-кечесин качырга артынган Чыныбекке түспөлдөш бирөө келе жатат. Эмне кылар айласын таппай,

үңкүргө үч жолу кирип, үч жолу чыкканын өзү да сезбейт. Эң акырында сыртка чыкса:

– Конок болуп кетсек болобу? – деген жалооруган сөздү угат. Үйүмдө адам болбосо деп айтайын десе да, кандайдыр бир күч айттырбай макулдугун билдирет. Тили башка, чала түшүнүп, түшүнө албаса да кандайдыр баягы кишини жан-дили менен жактырып, биринчи эле күндөрүндө аяп, ансыз жашоого мүмкүн эместей сезилет да, кетирбөөгө тырышат. Бирин-бири кыя албай, экөө бирге жашап, ошол жылы боюна бүтүп, эркек балалуу болушуп, атын Көгөн коюшат. Кара үңкүр капкалуу, тоо-ташы мунарлуу шаардай көрүнүп, алар да арадан беш жылдын өткөнүн билбей калышат.

Жанагыдай Мурат хандын жардыгын уккандан кийин, соодагер жигит уруксат сурап кетмекчи болот. Ага Арпакан сулуу болбойт.

– Сиз эмнеге коркосуз, сизди чын дилим менен каалап жаткандан кийин, бала эмне болуп калыптыр, акыры бир жолу табылар дегенинен улам жигит кете албай, айланчыктап, Арпакандын айтканындай кара үңкүргө жүрүп калат.

Дал ошол туштун өзүндө Чымын баатыр келет. Арпакан энеси күйөөсүн бекитип коёт да, туу бээнин тарамышынан жасалган жети кабат тарамыштан жасалган жип менен:

– Чатыраш ойнойлу, кол байлашмай ойнойлу, – дейт Арпакан сулуу Чымын баатырдын энеси.

– Кююңузчу, энеси менен баласы да кол байлашмай ойночу беле? – деп Чымын болбой коёт.

– Балам, зериктим, эчен жылдан бери зериккенимди сураба, нары кол байлашмай оюнун жакшы көрүүчү элем деп, болбогондон кийип, энесинин көңүлүн кыя албай: « Чып эле эчен жылдан бери элсиз жерде жүрсө, оюндагысын күсөп жаткан го, мейли» деп, кол байлашмай ойнойт.

Жылкынын тарамышынын төрт-беш кабатын үзсө да, эки– үч кабаты үзүлбөй калганынан пайдаланып, кайрадан жаңылап ороп, бутун да жылкынын тарамашы менен күлгөн болуп жатып байлап бүтөт. Колу-буту байлангандан кийин энеси:

Ашуллаңды чала чык,
Ак канжарың ала чык.
Көз көрбөсө болгону,
Эки көзүн сая чык.
Тогуз жолдун тоомуна
Жан көрбөсүн байлап жык.
Эн-эркин жашайлы,
Менин айткан сөзүмдү ук! –

деп, күйөөсү Машрасулга кабарлайт.

Машрасул Арпакандын айтканын кылып, Чымын баатыр эки колу байлануу жатса, эки бутуна тоо текенин терисинен чалма ыргытып, бутун да таңат. Колу-бутунун таңылып турганынан пайдаланып, Арпакандын суроосун орундатып, дойрасын ала чыгып, бир нерселерди ойногон болуп:

Ашулласын чалып,
Ак канжарын алып,
Энеси көрбөсө болду экен, – деп,
Эки көзгө сайып.
Тогуз жолдун тоомуна,
Жан көрбөс жерге жыгып.
Эн-эркин жашайлы деген

Арпакандын сөзүн угуп көзсүз тогуз жолдун тоомуна таштап коюп, санаасы тынып, көңүлү чайыттай ачылып, Машрасул Арпаканга жетип, айтканын орундатканын айтып, өз карызынан кутулат.

Чымын баатырды алып барып таштаган тогуз жолдун тоомунда, кара жолдун боюнда бир кемпир эки торпок багып жүрүүчү. Чымын баатыр кемпирге болгон сырын баштан-аяк айтып берет.

– Мурат хандын кызын ажалдан алып калган менмин: Ошол Мурат хандын кызына жуучу түшүп,

тоюн берип жаткан имиш. Эгер эне ушул шакекти Мурат хандын кызына алып барып берип коёр бекенсиз, – деди.

– Ээ, балам, сенин сөзүңө мен макул болот элем го, бирок мынабу эки торпогумду кимге дайындайын?

– Эне, ал жөнүндө эч кам санабаңыз, эки бутума экөөнү байлап, бутумду чечип коюңуз. Мен каякты көздөй бассам, кошо басып, оттой беришет. Эне, а көрөкчө соопко калып, шакекти жеткирип берип койсоңуз экен, – деди да, Чымын баатыр ойлуу олтуруп, жашып кетти.

Чымын баатырдын көз жашын көргөн кемпир бутун чечип, эки бутуна эки торпокту күрмөп байлап, шакекти алып, токтоосуз жөнөп кетет, көп элден жол тийбейт. Өлдүм-талдым дегенде, Үрпөян сулуунун үстүнө кирип, эч сөзгө келбестен, баягы шакекти берет.

Ошол шакек колуна тиери менен Үрпөян сулуу кемпирди кучактап, көпкө коё бербей, ыйлап өпкүлөй берет. Акыры ыйын басып, акырындык менен сурап, кай жакта экендигин, ахвалы кандай күндө калгандыгын билгенден кийин, кемпирди кошуп, жигиттерден алып, түз эле Чымын баатырдын жаткан жерине барышат.

Чымын баатырды жаткан жеринен козгобостон жети өргө көтөртөт. Ой менен тоодон табып издешип, Чымын баатырдан көзүнө эч даба таба албай, абдан кыйналышат. Сурамжалдабаган калбайт, шаарларга кабар жиберет. Көзгө эч бир шыпаа болбогондон хсийин, бир кайырчы календер думана келип:

– Бул менин да, башканни да колунан келбейт. Келсе бир гана Каракожо таятаңдын колунан келет. Башка жакка эч кандай убара болбогула, – дейт.

Календердин сөзүн угуп, Үрпөян сулуу кулак угуп, көз көргөн табып-дарыгердин бардыгына адам жибет.

рет. Алардын бардыгы келгенче күтөт, эч кимисинен дурус жооп болбогондон кийин, Чымын баатырга макулдашып Каракожого бармакчы болуп жөнөп калышат. Ошол кезде жолдо бара жатып Үрпөян сулуу ойлонот: «Арпакан Каракожонун жалгыз кызы болсо, башка эркеги да, кызы да болбосо, баласы атам десе, апасы балам деп, баласы күн батышка кетсе, апасы кошо кете берсе, беш жыл бирге болуп, беш күндөй билинбей өткөнүн билбей, бирге жашап, акырында баласы мага жолукса, экөөбүз ата-баланы көз көрүнөө жолдон азгырган менмин го, Чымын мени ажалдан алып калган, кайра айланып бир бирибизди табышып, баш кошобуз дедик эле, тагдыр аны күтпөй, биздин ойлогонубуздай болбой, башкача болуп отурат. Үңкүргө жалгыз жашай албай, соодагер жигитке турмуш курганы жалгыздыктан болгондур. Балам мени өлтүрүп коёт деп, астын ала колдонгон максаты го.

Таттуу жашап жаткан эне-баланын кайгылуу кайрымысыз жашоосуна жалгыз мен күнөөлүүмүн деп эсептеймин. Эми биз барганда жоголуп кеткен атасынын артынан кеткен, эл болбогон жээндин эмне кереги бар, – деп коёбу деген ойлордун аягына чыга албай, кыйналып жатып барып калышат. Эң биринчи болуп болочок жээн келини Үрпөян сулуу салт боюнча баш уруп, жүгүнүп кирип, өз оюндагысын айтып уруксат сурайт.

– Бир кырсык болуп, адам башына ал ишти салбасын, таята! Чымын жээниңиздин эки көзүнө каракчылар сайып кетиптир, ошого бир даба болор бекен деп сизге келдик, – дейт.

Анда таятасы:

– Балам, менден эч нерсе сураба, оболу Чымын жээнимдин өзүнөн сура:

Апасынын өткөн айыбын, өз колу менен көзсүздүккө дуушар кылган өгөй атасынын айыбын, атасы табылып калса, апасын атам мененби, же өгөй атам

менен жашаса дейби? Эне– атанын кадырын сезеби? Ушул үч суроого так жооп алып келгин, балам, – деди Каракожо.

– Анда эмесе мен сурап келейин – деп сыртка чыгып, Чымын баатырдын жанына келип, эч нерсесин калтырбай, баарын айтып берет.

– Андай болсо, таятам мени сынаган экен. Апамдын айыбын эмне үчүн кечпейин, апам болбосо бул жарыктыкка келмек да эмесмин. Өлтүрүп койсо да, кечпеске эч аргам жок. Өгөй атамды мен тааныбасам, ал мени тааныбаса, апам болбосо бул ишке бармак беле, ошондуктан апам үчүн аны да кечтим. Атам карыганда телеп-тентип жүрүп тапкан жалгыз кареги мен болсом, же менин жүзүмдү көрбөсө, же элдин жүзүн, же жарынын жүзүн көрбөсө, оңойбу. Эгер атамды көрсөм, чогуу жашайлы, ата, өткөн иш өтү, кеткен иш кетти деп айтар элем. Атамдын жалгыз перзенти мен болсом, айтканымдан чыкпас деген ойдомун. Ушул сөзүмдү калтырбай, таятама айтып бар, башка ойлогон оюм жок, – деп, жооп берди.

Үрпөян ордуна шарт туруп, таятасына кулдук уруп кирип, Чымын баатырдын айткан жоопторун баштан-аяк калтырбай айтты.

Жообун угуп Каракожо: «Эстүү болгон экен», – деп, жээнине ыраазы болуп, эне-атанын баркын билгенин, өгөй атасын да энеси үчүн кечкенин, атасынын кошо жашоого уруксат сурап элем дегенине абдан ыраазы болду. Билгизбей киши жиберип, кызынын сүтүн алдырып, колуна келген дубасын окуп, эмчек сүт менен эки көзүн жууп, оң тизесине отургузуп, оң жак көзүнө дарысын сүйкөп, сол тизесине олтургузуп, дарысын сыйпап, сол жак көзүн ачкан экен. Көзүн ачып кадимкидей көргөндөн кийин:

– Чымын жээним, жаныма отур – деп, жанына жакын отургузуп, – балам, атаңдын элден безип кеткенине жыйырма эки жыл болду. Алтымыш үч

жашта эле, байыл сексен беш жашка толду. Ата-эненин кымбат экендигин өзүң билет окшойсуң го. Эң биринчи сага тапшырма: – Атаңды издеп тапкын, – деди да, батасын берип, Чымын менен Үрпөянды узатты.

Чымын баатыр узап чыккандан кийин элге келип: – Сен ошол жактан кабар ал, мен болсо кырк жигит курап, ошол жигиттери менен издеп, кайрадан келе жатса, бир тоодо ыйлаган баланын үнүн угуп тыңшап, кандайдыр уккусу келип, кулак түрүп тыңшаса:

Тогуз жолдун тоомунда,
Чымын байкем союлду.
Мыкаачы атам колунан
Эки көзү оюлду.
Көрбөс эле бул күндү
Жок кылбаса тоомду.
Колумдан жардам келбеди,
Жатындашым, кандай жерге коюлду!..

деген мундуу ырдан улам, өзүнүн жатындаш бир тууган бөбөгү экендигин билди.

Билмексен болуп баланы чакырып:

– Сен эмне, койлорунду жөө кайтарып жүрөсүң, тооңор деле өтө бийик эмес экен, атчан кайтарбайсыңбы? – деп, жайыттагы кайын атасы Мурат ханга тиешелүү жылкылардан айдатып келип, балага бирди кармап берүүгө буйрук кылат.

Бирди кармап келип мингизди эле, минери менен бели үзүлүп өлдү. Кайра-кайра кармап келе берип, он беш жылкы өлгөндөн кийин, бир кара боз кунан өзү келип, балага сүйкөнө баштайт. Кара боз кунанга минди эле, ошол көтөрүп, эки саат өрдү карап кетип калган коюнун артынан чапты эле, быш этип кулагынан тер чыгып да койгон жок. Көрсө, анык тулпар экен.

«Аталаштан алтоо болгончо, энелештен экөө болсочу деген туура» деп өзүнүн жана тандап алган

кара боз тулпарына мингизип, кырк жигиттин бирин коюна көз болгун деп таштап, инисин кошуп алып, Кара акылман, эстүү, дарыгер, табып киши экен, таятама алып барып тааныштырайын, муну да жаман көрбөс деген ой менен таятасына бара жатса, жолдо апкак сакалы кебездей бир карыя сүйүнүп, алсыз араң эле бут шилтеп бара жатат. «Эмне бул элсиз жерде жалгыз жүрөт, же жашоодон тойгонбу, же менин атама окшоп тентип жүргөн немеби?» – деп, Чымындын оюна ар иш кетет. «Эмнеси болсо да бул карыянын сырын сурайын», – деп жигиттерин токтотуп коюп:

– Ассалоому алейкум, ата! – деп, аттан түшө калып, кол берип учурашат.

– Ата деген үнүңдөп кагылайын, кулагыма жакшы угулду, балам, эмне дедиң? – деген тура.

Анда Чымын: «Жарыктык карып калып, кулагы укпай жатса керек» – деп ойлонуп:

– Атсалоому алейкум, ата! – деп катуураак кыйкырат.

– Ата, деген үнүңдөн кагылайын, ата деген үнүңдү уксам дечү элем, уктум! Оо, кудай, ушунуңа да шүгүр, бир эмес, эки жолу уктум. Бүгүн мен эмне болом, жүрөгүм жарылчудай ордунда турбай, катуу кагып жатат. Мындан жыйырма жыл мурда Каракожо кызы Арпаканды берерде да жүрөгүм алеп-желеп болуп сокту эле. Эми да бу курган картаң жүрөктө жакшылыктын жышааны бардай сезилет, – деп качкан жүзүн кызыл нур каптап, кандайдыр кары боюна кайрат киргенсийт.

Чымын да эмне деп сөзгө саларын билбей, атынын көрпөчөсүн алып, жол жээгине сала коюп:

– Ата, мында отуруп, азыраак эс алыңыз, – дейт.

Чыныбек селт карап:

– Ата дедиби, мени ата дедиби, ушул убакка чейин эмнеге бирөө жарым ата дебеди, же десе да

укпасам керек, бүгүн кулагым ачылдыбы, бүгүн угуп жатамбы?! – дейт өзүнчө.

Чымын Чыныбекти аярай кармап, колтуктан сүйөп келип, төрт бүктөлгөн көрпөчөнүн үстүнө отургузат. Нечен ойлор Чыныбекти курчап алып, көрпөчөгө отурганын билбей калды. «Ой, тобо!. . Мени да адам сыйлап отургузат экен да, эчен жылдан бери адам сыйлоодон калбадым беле. Бул менин түшүмбү? Жок, түшүм деле эмес, бул бала канчаларда, менин баягы күмөңгерим эмне болду экен, энесичи? Мен го, мен болдум, алар эмне болду экен десең. Ошондогу күмөңгер эркек бекен, же кыз болду бекен, эмнеси болсо да жарыктыкка келди бекен. Ата деген сөздү сексен беш жылдан бери бүгүн уккандай болдум. Жүрөк ошондой туйлап жатабы, билбейм.

Жанына келип Чымын отургандан кийин:

– Балам, сен кайсыл элденсиң, ким дегендин баласы болосуң? – деп сурады.

Кандайдыр ата-баланын ортосунда жакындык пайда болуп:

– Ата, биздин элибиз ушул, жерибиз деле ушул жер, алыс эмес, азыраак жүрсөк барабыз. Каракожо чоң дарыгерди уккандырсыз, ошол дарыгердин уулу боломун деди.

– Каракожо! – деп айтып, экинчи сөзгө келбей, башы калчылдап, бирде оюна Каракожо кайнатасы келсе, бирде белгисиз ойго чөмүлүп, өңү кубулуп, оозу кыбырап, оюнда бир нерселер айтып жаткансыды. «Ошол менин кайнатам Каракожобу, же дагы бир башка Каракожодур, жок, дарыгер деп айтпадыбы?» – деп, баланы жалооруй тиктеп карап турду.

Ошол кездерде Чыныбектин ооз кыбырашы Чымынга: – Сениң атаң болом дегендей сезилип, көпкө барып эсин жыйып:

– Ата, сиздин табыңыз айныган жокпу? – деген үн угулганда Чыныбек эсине келген кишиче:

– Жок, кагылайын, ата деген үнүндөн айланайын, үнүндөн! – деп, башка сөз айтпай, көпкө тунжурап дагы карап туруп калды.

– Ата! – деп, Чымын Чыныбекти кучагын жайып, кучактап калды.

Аз убакыт өттүбү, көп убакыт өттүбү, бир учурда карашса, кучакташкан бойдон турушат. Кырк жигити келип, таң калып, ата-баланын табышканын көрүшүп, кайрадан бир бирине тааныштырып, кайра баштан кучакташып көрүшүп, ошондо Чыныбек бай айткан тура:

– «Саргара жортсоң, кызара бөртөсүң, сабырдын түбү – сары алтын» деген ушул тура, малга, жарга ыраазы болбой, балалуу да болгон экемин. Ушунча жылдан бери бир айланып келбеген бул менин мүнөзүмдүн таш болуп калышыбы. Жеңил кыялдын кучагында тентип жүрө берген турбаймынбы. Өлөр алдымда кайын атам Каракожого бир учурап өлөйүн дедим эле, балалуу болдум.

«Баса, баланын энеси эмне болду экен, бар болду бекен, же жокпу? Болууга тийиш. Жаш неме мүмкүн башка турмуш курган чыгар» – деп, сакалы ылдый чууруган жашты сезбей да калды.

Жигиттери бир тулпарды токуп келип, Чыныбекти мингизишип, Каракожонун үйүн карай жол жүрүштү. Азыраак жол жүргөндөн кийин Каракожонун үйүнө жетти. Баягы жети бакса коргон ичинде эч деле өзгөрүү жок, өзү кечээ эле кеткендей сезилет. «Арпакан менен ушул үйдө коштошподум беле. Мага карыганда жолуккан, мени бактылуу кылган Арпакан каякта? Эмнеси болсо да билсем экен».

Мына эшик ачылды, кайненеси Канымкан көрүндү.

– Оо, касиетиден айланайын, дагы эле кадимкисиндей экен го!..

Ой учу чубалып келип, табышмактуу ойлор менен бир бирин кыя карап, бейтааныш адамдарчасынан учурашып жаткан маалда байкас албай калса керек го, же байкаса да акылдан адашканбы, Каракожо кайнатасы:

– Мен бактылуу адаммын, – деп кучактап, эки бетинен өптү эле, бетинен от чагыла түштү. Кандайдыр бети калың тартып, от жанып, уялгандан эмне деп айтарын билбей турду.

Бир учурда көзүнө Арпаканга окшош бирөө көрүндү эле учурашкан жок, жөн эле баш ийкегенсиди. Өзү таң калып, эмне экенине көзү жетпей, айран-таң калды. «Бул ошобу, же окшоштуруп жатамбы? Билбеймин».

Каракожо бир оокумда күнөөлүү кишидей башын ылдый ийип, жай сүйлөдү. Адамдын жаралуусу болсо, кайра өмүрүнүн бүтүшү да болот эмеспи. Жаралуусунда болдук, бүтүүсүнө жетпей айта турган азыраак сөзүм бар.

– Балдарым, – деди Каракожо. – Менин атым – Каракожо дарыгер-табып, көп нерселерди баштан өткөрдүм. Жакшы-жаманды көрдүм. Бирок биздин көргөнүбүздөй турмуш аз кездешет. Мына быйыл пайгамбар коомуна бардым. Жашым алтымыш үчкө чыгат. Менден жыйырма эки жаш улуу Чыныбекти күйөө бала кылып алгам. Он үч жаштагы кызымды берип, андан азыр Чымын аттуу жээним бар. Анын жарыкка келгенине жыйырма эки жыл толот. Азыр Үрпөян аттуу келиним бар. Азыр күйөө балам Чыныбек сексен беш жашка чыгат. Менин жашымда өмүрүндө баланын үнүн укпадым деп айткан эле. Уятына чыдабай тентип кетти. Жашоого чек жок экен, быйыл жыйырма эки жыл өтү. Эчен жолу таң атып, эчен жолу күн батты. Кызым Арпакан он төрт жашка толбой, турмушсуз калды. Бактысы Чымын менен болду. Акыры Чымын эс тартып, атасын издеп кеткенде, кызым жалгыз атасы мени

таштап, уулу кызык көрүнүп, уулу менен батышты карай кете берди.

Батыш жакка барганда кызым уулун да коюп, башка бир соодагер Машрасул дегенге турмуш куруп алды. Жээним Чымын ажыдаардын жыл сайын берүүчү салыгына туура келип калган падыша Мурат хандын кызын өз бетинче куткарып, беш жыл бою эне-атанын бирин эстебей, Үрпөян менен жашап калган. Кызым өзүнүн төрөгөн уулу Чымынды көзсүз болуп бизди билбесин деп, тогуз жолдун тоомуна таштаткан. Ошондо ажыдаардан куткаргандыгы үчүн Чымынды Үрпөян келип, ажалдан алып калып, ак ниети менен көздүү болууга чейин жетише алды. Бул дүйнө – аманат, кимдер жалган, кимдер ак, уулу акпы, же эне акпы, таятасы акпы, же күйөө балдар акпы, мына көгөргөн асмандын астында, карайган жердин үстүндө, кимдер күнөөлүү, өзүм чече албай сиздерге салдым. Биринчи күнөөлүү өзүм, себеби өзүнөн элүү жаш улуу небересиндей жалгыз кызымды он үч жашында зордоп баш коштургамын. Ким күнөөлүү, кызым эмнени билди. Чыныбекке күнөө жабалы десем, арыз-муңун түгөтө албай, ал баласыздыгын айтып, эч нерсеге карабай тентип жүргөн мүңкүрөгөн туяксыз карыя, бир мусаапыр болуп олтурбайбы.

Кийинки күйөө балада кыпындай да күнөө жок го деген ойдомун. Ошол күйөө балам күнөөсүз эле ашыктын туткуну. Мындан бала бар, аты – Көгөн. Мына бул бала жээним деп, обу-сыны жок чоң баланы элге көргөздү. Бул болсо эң биринчи жээним Чымын, – деп, Чымынды Көгөндүн жанына өткөздү. Бул болсо эң биринчи күйөө балам – Чыныбек – Чымындын жанына отургузуп жатып: – Чымындын атасы, – деп, Көгөндүн жанына алып келип отургузуп жатып саалча чооголдук, кыска акылдуулук, аялдын тилине кирмелик кылып койгонсуң. Өмүргө балта

чабуу колдон келсе да, келбесе да карасанатайлык кылуу, турмуштагы наадандык.

Аялдык чап кыялга алданган жалгандагы жалгыз кызым – Арпакан. Эми жээним жээн бойдон, кызым кыз бойдон калсын, анан айта кете турган сөз «эки кочкордун башы бир казанга кайнабайт» деген сөздүн ачыгы эки күйөө баламдын бири менен жашаганы оң го, кандай дейсиздер агайындар дегенде, Машрасул ордунан туруп:

Мен орун бошоттум, менин балдарым мени унутпаса болгону деди да, адамкерчиликтен аша кеткен иш жасаганым үчүн өзүм күнөөлүүмүн деп, ордунан туруп, эшик жакка бет алып чыгып кетти.

– Мейли өз күнөөңдү өзүң сезсең болгону – деп, ойлуу Каракожо узата карап, көпкө тиктеп кала берди.

Каракожо улуу-кичүү, кары-жаш дебей элдин баарын жыйнап, ордо башчыларын алдырып, акылмандарын чогултуп:

– Мындан ары жадырап жайнаган тынч турмуш болсун, билгендер, келгендер, көргөндөр, адашкандар табышканын билишсин – деп, Каракожо дарыгер эчен мал союп, Арпакан менен Чыныбектин никесин оңдоп кыйып, экинчи той берип, жыргап-куунап бала-чакасы менен жашап жатып калышкан экен.

ЖӨӨ МЕРГЕН, КУЛА МЕРГЕН

Илгери бир Жөөмерген деген киши болгон экен. Ал кишинин бир жээрде тулпар аты болот. Ал атын тескери үч сыласа аксак жаман тай болуп, оң үч сыласа тулпар болуп калчу экен. Жөөмергендин аялы жок. Ошол кезде бир хандын кызы өзүнө эч бир кишини күйөөгө жактырбайт. Мына ошону мен аламын деп Жөөмерген жөнөйт. Жөөмерген өзү баатыр болгон экен. Анын бир кылычы бар болот. Аны душманга шилтегенде кырк кес узарып жалын шыркырап күйүп кетчү экен. Жөөмерген жээрде тулпарды соорусунан үч жолу тескери сылап, жаман аксак тай кылып минип алып хандын эшигинин алдына барып, ат байлоочу мамыга байлайын десе жигиттери байлатпай коёт. Ошондо Жөөмергендин ачуусу келип, кылычын сууруп алып шилтегенде кылычынан жалын чыгып узара түшкөндө жигиттер коркуп качышат. Атын байлап, андан үйүнө барып кирейин десе хандын үйүн кайтарган жигиттер киргизбейт. Дагы кылычын алып шилтегенде бир жигитинин башын алып таштайт. Ошентип үйүнө кирсе, хан тагында отурган экен. Хан ордуна тура калып келиңиз, эмне жөнүндө келдиңиз эле деп сурайт. Ошондо Жөөмерген сиздин кызыңызды алайын деп келдим дейт. Хан макул болуп кызын бермек болот. Ошондо Жөөмерген ханга менин сизден суранычым мен бир жигитиңизди өлтүрүп койдум ошону кечиңиз жана казынага кирип бир сыйра ки-

йинип чыгайын деп өтүнөт. Хан макул балам дейт. Ошентип хан кырк күнү оюн кылып, той өткөрүп кызын берет. Жөөмерген аялын алып үйүнө келет. Үйү элден алыс четте болот. Ал үйүнүн уугун, керегесин, түндүгүн алтындан жасаткан. Жабуусун бүт жезден жасаткан экен. Жылдан жыл өткөндө Жөөмерген бир кыз, бир уулдуу болот. Кызы бешке, уулу үч жашка чыгат. Уулунун атын Куланмерген коёт. Мына ошол убакта аялы агын суунун боюна барып башын жууп жүрөт. Жөөмерген аялына сууну үйгө алып келип жууп жүрсөңчү деп айтат. Аялы ага болбой Жөөмерген үйдө жок кезде барып жууп жүргөн болот. Анын чачы сууга түшүп агып отуруп суунун аягындагы бир хандын балык уулоочу кишилеринин торуна түшүп калат. Аны балыкчылар ханга алып барышат. Ошондо хан элине жар салып ушул суунун башында бир сулуу аял бар экен, ошону мага ким алып келип берсе, ошол алып келип берген кишинин ойлогонунун баарын берем дейт.

Ошондо бир мастен кемпир менин ойлогон оюмду орундатсаңыз мен алып келип берем дейт. Хан макул болот да айтыңыз дегенде кемпир мени он беш жаштагы балага алып бериңиз дейт. Кемпир убаданы бек кылып, Жөөмергендин үйүн көздөй жөнөйт.

Жүрүп отуруп Жөөмерген үйүндө жокто үйүнө келип аялын алдайт. Сен жалгыз кантип жүрөсүң, эл жок эрикпейсиңби. Мындан көрө ханга тийип алып элди бийлеп ханыша болуп жата бербейсиңби дейт. Катын макул болот. Ошондо кемпир Жөөмергенге кишинин алы жетпейт. Сен алдап анын эмнеден өлөрүн сура дейт. Кемпир экөө убаданы бек кылып, кемпир кетет. Жөөмерген келгенден кийин катыны ойноп, моюнунан кучактап алдап, сага эмне болгондо кишини алы жетет, канткенде өлөсүң дейт. Жөөмерген сен эмне болуп калгансың дейт. Катыны айтып койсоң деп кыйнайт. Болуптур, айтайын мен үйдө сандыкта

алтымыш кулач ак танап бар мына ошону алып үйдү айландыра курчап байласа жанымда кылычым жок болсо мен өлөм. Антым бар арканды үзө албаймын. Башка темир аркан болсо да үзүп кетем дейт.

Жөөмерген кийикке барып жети күн жүрүп келгенден кийин жети күн уктап калчу экен. Жөөмерген кийикке кеткенден кийин баягы мастен кемпир келип анын эмнеден өлөрүн уккандан кийин арканды алып бизге кабар бер дейт. Катын макул болот.

Жөөмерген жети күн дегенде келип жети күн уктап калат. Ошондо катын арканды алып кабар берет. Хандын жигиттери жетип келип арканды жана кылычын алып аркан менен үйдү тегерете байлап, кылычын бекитип, катынды балдары менен алып кетишет. Бир нече күндөн кийин Жөөмерген чочуп ойгонсо үйүндө киши жок. Үйү айланта аркан менен байланган. Чыгайын десе чыга албайт, же кылычы жок. Ошентип Жөөмерген эми өлгөн экенмин да деп ыйлап отурат. Ошо маалда энеси менен кеткен балдары балдар менен кошулуп ойноп ошол жерге чейин келишет. Баласы тегерек тегеретип жиберсе үйдүн эшигине келип бир тиет. Баласы чуркап келип үйдү шыкааласа бир киши отурат дейт. Эжеси да келет. Бала кайра шыкаалаганда атасын таанып ата эмне үчүн ыйлап отурасың дейт. Анда эжеси сени апама айтпасам, чоочун кишини эле ата дейсиң деп чуркап кетет. Ошондо балага Жөөмерген айтат: «Сен чуркап үйгө барып апаңдагы кылычты ат кылып минип ойнойм деп акырын алып кел дейт. Бала чуркап отуруп үйүнө келип апа атамдын кылычын ат кылып ойноп минем дейт. Энеси тилдеп уруп бербей коёт. Ошондо күйөөсү Кара хан балаңа жакшылык кылбайсың, мага жакшылык кылмак белең, бер деп балага кылычты алып берип коёт. Бала кылычты ат кылып минип ойноп туруп атасын көздөй жөнөйт. Кылычты алып келип каалганын жыртыгынан берет.

Жөөмерген кылычты алып, арканды кесип эшикке чыгат. Баласын көтөрүп алып Кара хандын үйүнө кирип келет да Ханды кармап орго салат.

Жөөмерген Кара хандын элин чогултуп туруп ханыңар кандай хан эле, элге ырайымдуу хан беле же каардуу хан беле дейт. Эли каардуу хан болчу өлтүр дейт. Ошондо хандын башын алып таштап, эми кимди хан шайлайсыңар дейт. Эли өзүң хан бол дейт.

Жөөмерген болбой элдин четиндеги бир жетим баланы хан шайлап коёт. Ага аял алып берели дейт дагы кыздардын баарын чогултат да, бир кызды алып берет.

Жөөмерген аялын бир төөгө мингизип, кызын учкаштырып, өзү баласын өңөрүп алып кайын атасыныкына барат. Кайын атасына өткөн окуялардын баарын айтып берет. Ошондо хан кызынын эки бутун эки атка байлатып жара тарттырып өлтүртөт да кичи кызын берет. Кичи кызы акылдуу, билгич кыз болот.

Кайын атасы эми бизге Куланмергенди таштап кет дейт. Жөөмерген макул болот. Бирок кичи кызы Жөөмергенге душман көп экенин билип Куланмергенди кошо ала кетебиз дейт. Башта өзү минип жүргөн кара тулпарды да сурайт. Ошентип жөнөп кетишет.

Жолдо келе жатканда бир ыйлаган эле бала жатат. Жөөмерген ала коёюн десе бала дөө болуп тура калып Жөөмерген экөө күрөшүп калат. Эки үч күн күрөшүп жыгыша албай чарчап отуруп калышат. Ошондо Куланмерген уктап жатса түшүндө бир аксакал киши балам ишиң оң болот, «биссмилда» деп туруп күрөш жыгасың дейт. Чочуп тура калып дөө менен күрөшө кетет да көтөрүп чаап өлтүрөт.

Ошентип бир балээден кутулушуп үйлөрүнө келет. Кийинки аялы акылдуу жакшы аял болот.

Бир күнү аялы баласы болуп Көкдөө, Акдөө деген досунукуна барышып кайра келе жатышып Куланмерген бир жерде эки ак куу турганын көрөт

да, силер кете бергиле деп түшүп атын байлап коюп кууларды ээрчип жүрүп отурат. Улам куулар арылап отуруп Куланмергенди жердин алдына алып кирип кетишет.

Жөөмерген үйүнө келип ана келет, мына келет десе жок. Ошондо издеп чыгып келсе, аты байланган жерде калган, өзү жок. Издеп отуруп бир шаарга келип конуп, эртең менен эшикке чыкса бир эки көгүчкөн отурушат. Атайын десе баягы көгүчкөндөр жакындап отуруп эки сулуу кыз болуп калат. Алар биз сизге ашык болуп келдик, перинин кыздары болобуз. Бизди бул дүйнөдө аласыңбы же кыл дүйнөдө аласыңбы дейт. Менин аялым бар, тиги дүйнөлүк жолдош бололук деп кол кармашып учуп кетишет.

Андан аттанып келе жатса бир байдын баласы шаарга барып келе жатып учурайт. Аны менен кошо жүрүп отуруп бир жерде калып калат. Байдын баласы үйүнө келип атасына айтат. «Эртең көп эл жөнөйт экен, ошол жакта кырк каракчы деген бар дейт. Ошого тогуз миң тогуз жүз токсон тогуз киши жөнөйт экен, ошого кошолуп мен да барамын», – дейт. Бай: «Барба, балам, ага барган киши көп болгон, кайра келген киши жок», – дейт. Баласы болбойт. Ошондо атасы айтат: «Болуптур, барсаң бар, бирок бара жатканда жолго жатпа, жолдон чыгып жат», – дейт.

Жолдун боюнда бир эски таш бар, ошол жерге жеткенде кеч кирет, ошондо жаныңда киши болсо ошол жердеги жолдон чыгып барып алысыраак жат. Жаныңда киши жок болсо жатпагын дейт. Эл менен кошо жөнөп бир нече күндөн кийин эски тамдын жанына барганда жанын караса, бир көк сакал киши турат. Ал киши Жөөмерген болот. Жөөмерген жолдон чыгып жаталы десе бала болбой тиги тамга барып эле жаталы дейт. Макул деп караңгыда баягы эски тамга барса бир кемпир келгиле деп тура калат. Мен тамак бышырайын деп көптөн бери киши келбейт,

жаман болду деп кишинин этин салып Жөөмергендерге алып келет. Жөөмерген кишинин этин жытынан билип жемиш болот. Байдын баласы билбей жей берет. Жеп болгондон кийин кемпир балдарын уктаганда кантип уктайсың дейт. Жөөмерген: Мен уктаганда көзүм ачылып эле чакчайып калат дейт. Жаткандан кийин бир маалда Жөөмерген көзүн ачып эле жатат.

Кемпир эшикке желип жөнөйт. Жөөмерген артынан кошо чыгып агылгалап артынан жүрүп отурат. Кемпир жүрүп отуруп бир бийик секирмектен чыгып андан ары бир чоң боз ак үйгө барат. Ак үйдө кырк желмогуз, алардын башчысы бир жалгыз көз желмогуз бар экен.

Жөөмерген тыңшап турса кемпир аларга эки киши келди, бирөө семиз, бирөө арык. Киши жиберип семизин союп, арык кишисин көк бөрү тартып келсин деди. Башчысы он киши жиберди. Алар жөнөгөнү жатканда Жөөмерген секиртмеге келип аңдып жатып улам бирден секирип түшкөндөрдүн баштарын ала берип он кишисин өлтүрдү. Анда баягы башчысы көкбөрү тартып жүрүшөт го, барып алып келгиле деп бүт жигиттерин жиберди. Алар келгенде аларды да секиртмектен бирден түшкөндө башын ала берип бүт өлтүрдү.

Жалгыз көз кемпирди айдап алып бир балээ кылгансың го деп кемпирди алдына салып айдап алып келе жатканда секиртмекке жеткенде кемпир кан эле жыттанат дегенде желкеге коюп секиртмектен түртүп жибергенде башын алып таштайт. Андан кийин өзү түшөт. Анын да башын алып таштайт.

Жөөмерген каракчылардын үйүнө барса бир кыз бар экен. Аны коломтого тургузуп ушул жерден чыкпа, чыксаң өлөсүң дейт да келип байдын баласын өлдүң тур, каракчылар келди дейт. Байдын баласы бакырып жиберди. Эртең менен туруп алышып

элдин артынан жөнөшөт. Мурун кеткен тогуз миң тогуз жүз токсон тогуз кишини каракчылар колго түшүрүп баарын көгөнгө байлап алышат. Жөөмерген менен байдын баласы экөө келсе каракчылар кел-кел дешип аттан түшүрүп үйгө киргизип, Жөөмергенди төргө өткөрүп, байдын баласын босогого алып барып өлтүргөнү жатканда Жөөмерген кылычын сууруп алып эки-үчөөнүн башын алып таштаганда калгандары коркуп туруп калат. Ошондо Жөөмерген жүз окшош кур топос алып кел. Эгер бирөө эле окшош болбосо башыңды алам деп бир каракчыны жиберет.

Ал барып бирөө гана окшош эмес жуз кур топоз алып келди. Анын башын алып таштап, дагы бирөөнү жиберди. Ал барып таап келди. Андан кийин окшош жетимиш ак баш атак таап кел деп дагы бирөөнү жиберди. Ал дагы бирөөнү окшош эмес кылып таап келди. Анын башын алып, улам ошентип жиберип отуруп деги жетимиш качыр, жетимиш ат алып келтирди.

Андан кийин баягы келген тогуз миң тогуз жүз токсон тогуз кишини көгөнгө байлап алган жеринен бошоттурду. Санаса бир гана кишини союп жеп жиберген экен. Калганын бүт бошоттуруп, каракчылардын баарын өлтүрүп дүнүйөсүнүн баарын баягы унааларга арттырып алып жөнөйт. Андан башка дагы кырк ат, кырк качыр, кырк төө бош айдатып алып баягы жалгыз көз желмогуздун үйүнө келип, андагы коюп кеткен кызды мусулман болосунбу десе болбойт. Колунан карматып туруп башка кылычтын сырты менен бир чапканда сүт кусуп, экинчи силкенде жин кусуп, үчүнчүсүндө кан кусат, ошондо кыз мусулман болдум дейт. Ал жердеги дүнүйөлөрдү баягы бош кырктай унааларга жүктөтүп жөнөйт.

Бир жерге барганда Жөөмерген байдын баласына «Кызды аласыңбы же дүнүйөнү аласыңбы?» – дегенде байдын баласы: «Экөөнү тең мен таап албадымбы», –

деп бирөөнө ыраазы болбойт. Жөөмерген болуптур деп баарын берип коюп баласын издеп жөнөйт.

Жүрүп отуруп Акдөө менен Көкдөөнүн үйүнө келет. Келсе алар бир тамга отун жыйып, ага май куюп даярдап койгон. Ага Жөөмергенди киргизип өрттөмөкчү болот. Отундарды тамдын ичине жыйнап Жөөмергенди кел кириңиз дейт. Анда ал алардын балдарын өзүнөн мурда киргилечи дейт. Дөөлөрдүн балдары киргенде артынан кирет. Дөөлөр каалганы жаап салып тешиктен өрт коёт. Ошондо баягы тиги дүйнөдөн кошулмак болгон перинин кызы көгүчкөн болуп келип, тамдын моруна кирип Жөөмергенди алып чыгып кетет. Алардын балдары күйүп өлөт. Анан кыздар айтат: «Эмне издеп жүрөсүң», – деп. Жөөмерген: «Баламды жоготтум, издеп жүрөм», – дейт. «Анда сенин балаңды жердин астына бир хандын кызы ашык болуп эки ак кууга алдырып кетти», – деди. «Сен балаңды таба турган болсоң бир булак бар ошонун жанында жердин алдын карай түшүргөн тепкич бар. Ошол тепкич менен түшүп отурсаң имерилиштен имерилип жүрүп отурганда эки ак куу кыз моюн алышып уктап отурат. Ошол экөөнү тең кармап, тышка алып чык. Анан ошолор айтып берет», – дейт. Макул деп айткан жерге барып, айткандай түшүп отуруп ак куулар уктап жаткан жеринен кармап чыгат. Куулар чынын айтып берет да биз сизди ээрчитип баралы дейт. Анан балаң менен сүйлөш, балаң макул болсо эле келиниңиз экөөнү алып кетесиз дейт. Ошентип Жөөмерген барып айткандай болуп баласы менен келинин үйүнө алып келет.

Жөөмергендин катыны Жөөмерген өлгөн экен деп түңүлөт. Бирок алар келет. Келгенден кийин ит агытып, куш салып жүрө берет. Бир күнү бир кагаз түшөт. Аны алып окушса Жөөмерген сен кыйын болсоң үч күндөн кийин кел экөөбүз жекеме жекеге

чыгалы деп жети баштуу жез кемпир жазат. Аны окуп эси чыгат да болжогон күнү Жөөмерген жээрде тулпарды минип качып кетип калат.

Анда аялы Куланмергенди чакырып сен булакка барып кырк бир кара таш, кырк бир ак таш терип кел дейт. Бала барып терип келет. Анда энеси айтат: «Сен кара тулпарды мин, жоо-жарагыңды бүт ал да жез кемпирге бар. Жез кемпирге эне кыйын болсоң ушуну санап ал деп таштарды ыргытып жибер да ал таштарды санап жатканда сайып туруп жети ат. Ошондо кемпир эр болсоң дагы үч ат дейт. Ошондо кайра атсаң тирилип кетип сени өлтүрөт. Аtpасаң өзү өлөт», – дейт. Макул деп Куланмерген болгон жерге барып айтканындай келип кыйын болсоң муну санап алчы дейт да таштарды ыргытат. Ал таштарды санап жатканда жети атат. Ошондо жез кемпир эр болсоң дагы үч ат деп кыйкырат. Куланмерген атып жибере жаздап токтойт. Кемпир өлөт. Ошентип кайра келип жыргап жашап калышат.

МАЗМУНУ

БААТЫРДЫК ЖОМОКТОР	3
ЧИЛ ЖАЛГЫЗ	8
МАРИКЕ	94
ЭР БОЛОТ	189
КИШТУШ	327
ТӨШТҮК	339
ЖООДАРВЕШИМ	357
АЛНАЗАР БАКЫ	366
МУҢДУУБАЙ	385
КАРАЧ БААТЫР	405
КӨКҮЛ	412
САРГАЛДАЙ МЕНЕН АҚ КОЁН	452
ЧЫМЫН БААТЫР	492
ЖӨӨ МЕРГЕН, КУЛА МЕРГЕН	511

Адабий-көркөм басылма

«Эл адабияты» сериясы

БААТЫРДЫК ЖОМОКТОР

33-том

Түзгөн:

Орозова Г.

Тех.редактору: *Жанышбекова А.*

Корректорлору:

Орозова Г. Солтобаева К.

Компьютердик калыпка салган: *Б.Өмүров*

Терүүгө 06.06.2018-ж. берилди.

Басууга 16.07.2018-ж. кол коюлду.

Кагаздын форматы 60x84 ¹/₁₆.

Көлөмү 32,5 б.т. Нускасы 500. Заказ № _____

«Турар» басмасында басылды.